ڪويءَ جي ڪٿا

سوز هالائي

37
B

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪويءَ جي ڪٿا

(آتم ڪٿا)

سوز هالائي

ڪويتا پبليڪيشن
حيدرآباد ـ2008ع

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪويتا پبليڪيشن جو ڪتاب نمبر- 41

ڪتاب جو نالو: ڪويءَ جي ڪٿا
موضوع: آتم ڪٿا
ليکڪ: © سوز هالائي
ڇاپو پهريون: آگسٽ 2008ع
تعداد: 1000
ٽائيٽل: موهن مدهوش
ڪمپوزنگ: مشتاق ڪيريو ۽ برڪت علي شيخ
ڇپائيندڙ: ڪويتا پبليڪيشن، حيدرآباد- سنڌ
سهڪار: محمد سومار "وفا" ۽ فقير محمد ڍول
ٻانهن ٻيلي: محمد حبيب سنائي ميمڻ
ڇپيندڙ: انٽيل ڪميونيڪيشنز، حيدرآباد.
قيمت: 250 رپيا

اسٽاڪسٽ:

ذوالفقار بوڪ ڊيپو، پٺاڻي بوڪ هائوس، سنڌيڪا بوڪ هائوس، سچل بڪ سينٽر، فڪشن هائوس- حيدرآباد ڪريمي
بڪ ڊيپو- حيدرآباد سنڌي ادبي بورڊ بڪ اسٽال- تلڪ چاڙهي- حيدرآباد سنڌي لئنگئيج اٿارٽي بڪ اسٽال- حيدرآباد
رائل بڪ هائوس- ڪراچي ڪاليا بڪ اسٽور- ڪراچي ٿامس اينڊ ٿامس- ڪراچي سٽي پريس بڪ شاپ-
ڪراچي سعيد بڪ بئنڪ- اسلام آباد تهذيب نيوز ايجنسي- خيرپورميرس هائوس آف نالج- ميرپورماٿيلو رهبر بڪ
اڪيڊمي، لاڙڪاڻو جنيد بوڪ ڊيپو، دادو ممتاز بڪ ڊيپو، دادو الفتح نيوز ايجنسي- سکر رابيل ڪتاب گهر
لاڙڪاڻو ٿر ڪتاب گهر- مٺي العزيز بوڪ ڊيپو، عمرڪوٽ سنڌ بوڪ ڪلب- نوابشاهه
مرچومل بوڪ ڊيپو- بدين نيشنل بوڪ اسٽال خيرپورميرس، نئون نياپو ڪتاب گهر- لاڙڪاڻو
گل ڪتاب گهر- شڪارپور المهراڻ ادبي ڪتاب گهر- سانگهڙ

KAVI-A JEE KATHAA

(Autobiography)

By

© Soz Halai

Edition: First
Year: August, 2008
Printed by Intel Communications, Hyderabad.
Composing: Mushtaq Kerio & Barkat Ali Shaikh
In Collaboration with:
Mohammad Soomar Wafa & Faqir Mohammad Dhol
Published by: Kavita Publication, Hyderabad
9-Rabi Chamber, Court Road, Hyderchowk,
Hyderabad -71000 Sindh.
Tel: 0092-22-2721172
Price: Rs. 250-00

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ارپنا

جيجل ماءُ

۽ ان شهر جي ٿالي،

جنهن ڪملا، ٽانوورداس ۽ عرفان مهديءَ

کي ٻه جنم ڏنو.

ـ سوز هالائي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

• فهرست

○ اداري پاران (موهن مدهوش) 7
○ پيش لفظ (مراد علي مرزا) 9
○ ڪوٽ جي ڪٿا_ابتدائي ڪلمات (سوز هالائي) 11

مان ۽ منهنجو پريوار 19
مان ۽ منهنجو گهر 24
مان ۽ منهنجو شهر 28
هنر ۽ هنرمند 61
جنب گذاريم جن سان 69
منهنجا همڪلاسي همعصر 81
مان درِ سفر تنها 90
مان ۽ منهنجو علمي ادبي سفر 102
منهنجي پريم ڪهاڻي 103
موسيقي ۽ شاعريءَ جو سفر 127
مان ۽ منهنجا همعصر همسفر 134
مان ۽ منهنجو ڊپارٽمينٽ 143
جيلر جي ڊائري 169
آواز نگر جا رنگ 187
تصوير گهر جا روپ 231
مان ۽ منهنجون پسنديده شخصيتون 246
مان ۽ منهنجا ادبي دوست 274
آخري لفظ 308

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

• اداري پاران

سنڌيءَ ۾ پهرين آتم ڪٿا لکڻ جو اعزاز سيٺ نائون مل کي حاصل آهي. انهيءَ کان پوءِ ڪيترن ئي اهم شخصيتن پنهنجي آتم ڪٿا لکي، پنهنجن مٽن مائٽن، يارن دوستن توڙي سماج سان وابسته مائٹن کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو ته، آتم ڪٿا لکڻ واري کي پنهنجي ئي ڪهاڻي لکڻ لاءِ خود پنهنجو پاڻ تي ڪيترو جبر ڪرڻو پوندو آهي، جنهن مان خبر پوندي آهي ته هُن جي اندر جي دنيا جي ڏسڻ جو انداز ئي نرالو آهي.

سنڌ جي ناليري شاعر ۽ نثرنگار، سوز هالائي به آتم ڪٿا لکي آهي. سائين سوز هالائي، جنهن جي نالي ۾ ئي 'سوز' شامل آهي ته ان جي حياتيءَ جا واقعا ڪهڙا نه سوز پريا هوندا، پر هِن سوز ۾ ساز به شامل آهي.

'ڪويءَ جي ڪٿا' ۾ سوز صاحب پنهنجي دل جي دهليز تان ڪٿي ڏک پريون ته ڪٿي وري شڪ پريون ڳالهيون، نهايت من موهڻي انداز سان ڪيون آهن. پڙهندڙ ڪيس پڙهڻ کان پوءِ شايد سچائي به ونئي. جيڪڏهن هو اِها آتم ڪٿا دل سان پڙهندو ته اهو يقين سان چئي سگهجي ٿو ته هو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪتاب پورو ڪرڻ کانسواءِ رهي نہ سگهندو. اهڙي آهي هن 'ڪويءَ جي ڪتا' ۾ ڪشش!

سوز هالائي پنهنجي هن ڪتا ۾ دوستن، همعصرن ۽ اديبن جي باري ۾ خُوب دل سان لکيو آهي. هن پنهنجي نوڪريءَ دوران يعني مختيارڪار، جيلر ۽ وڪالت جون ڳالهيون بہ نهايت سهڻي انداز سان ڪيون آهن.

هن آتم ڪٿا ۾ محترم سوز هالائيءَ جي پهرئين پيار يعني 'ڪملا' جو ذڪر نهايت خوبصورت انداز ۾ پيش ڪيو آهي، جنهن لاءِ سندس خيال آهي تہ جيڪڏهن هُوءَ ڪيس وري هڪ دفعو ملي وڃي تہ هُن جي عمر پيٺي ٿي پوندي هن سڄي آتم ڪٿا ۾ 'ڪملا' جو ذڪر ڪجهہ وزنائتو پاسجي ٿو.

سوز هالائيءَ جي سڃاڻپ هونئن تہ صرف شاعر جي حيثيت سان ٿيندي رهي آهي پر هن مجموعي پڙهڻ کان پوءِ خبر پوي ٿي تہ هو بين ڪمن جو بہ ڏانءُ رکي ٿو. انهيءَ ۾ هن جي دل جي سچائي ۽ اُن سان لڳاءَ جو اندازو ڪري سگهجي ٿو.

اميد آهي تہ هيءَ آتم ڪتا پڙهندڙن جي دل جي تارُن کي ضرور لوڏيندي، لُطف اندوز ڪندي ۽ لُيائيندي.

- موهن مدهوش

10 - آگسٽ، 2008ع
حيدرآباد، سنڌ.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سوز هالائي پنهنجو ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" مخدوم محمد امين فهيم جن کي
تحفي ۾ پيش ڪندي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مخدوم طالب المولى، الطاف شيخ، عرفان مهدي، محمد هاشم سائل، رحيم بخش قمر، سوز هالائي، حميد شهيد، عبدالقيوم زخمي، عبدالخالق ناظم ابڙو، شوڪت ابڙو، عبدالرشيد ابڙو ۽ ٻيا هالا ۾ الطاف شيخ سان ملهايل هڪ شام ۾

سوز هالائي ڀٽ شاھ ۾ شيخ اياز جي تقريب ۾ شعر پڙهندي ۽ ويٺلن ۾ محمد ابراهيم جويو، مهتاب اڪبر راشدي، تاج جويو ۽ شمشير الحيدري نمايان نظر اچي رهيا آهن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪوثر هالائي، وسيم سومرو، سوز هالائي ۽ ٻيا نواب شاهه ۾ محمد ڪامل سان شام جي موقعي تي

۽ منوج ڪمار هالا ۾

محمود مغل، سوز هالائي، نصير مرزا، امتياز ابڙو

سوز هالائي کان شعيب ابڙو انٽرويو وٺندي

سوز هالائي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شيخ اياز جي مزار تي سوز هالائي دوستن سان گڏ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

• پيش لفظ

فارسي زبان جي معروف ۽ محبوب شاعر ’حافظ‘ جو هڪ بيحد سهڻو ۽ اثرائتو شعر منهنجي ذهن تي ان وقت اڀري آيو جڏهن مون سنڌي ٻوليءَ جي سڀاجهي شاعر ۽ نثرنگار ۽ سنڌي ۽ هندي موسيقيءَ جي ڄاڻو سوز هالائيءَ جي سوانحي ڪتاب ’ڪويءَ جي ڪٿا‘ جو اهو باب پڙهيو جنهن ۾ هن پنهنجي ننڍپڻ واري، اسڪولي زندگيءَ ۾ اسڪول جي هيڊ ماستر جي ڌيءَ ’ڪملا‘ سان پيار ڪرڻ جو ذڪر ڪيو آهي. پوءِ جڏهن ملڪ ۾ سياسي اُٿل پٿل آئي تڏهن ’ڪملا‘ پنهنجي پريوار سميت، سنڌ ملڪ مان هجرت ڪري هندوستان هلي وئي. سوز هالائيءَ جي، ان عشقيہ حادثي کي پنجاهہ سالن کان مٿي عرصو ٿي ويو آهي، پر هن پنهنجيءَ ان آتم ڪٿا ۾ اڄ بہ اها ئي خواهش ڏيکاري آهي، تہ جيڪر هڪ ڀيرو وري ’ڪملا‘ سان ملان، هن کي ويجهڙائيءَ کان ڏسان. هوءَ مون کي ڏسي ۽ منهنجي شاعري پڙهي! حافظ جو شعر هيءُ آهي تہ:

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

یارب آمان دہ تا یار بینیم،
چشم محباں، رُوئے حبیباں۔

يعني، اي الله تون اسان کي سلامت رک، ته جيئن اسين ٻيهر ڏسون پنهنجن محبن جا نيڻ، پنهنجن حبيبن جا منهن.

سوز هالائيءَ، سنڌيءَ جو هڪ سچاڻ شاعر ۽ ليکڪ آهي. هو انهن وسندين جو رهاڪو آهي، جتي ڪنهن وقت ۾ شاهه لطيف پنهنجا پير گهمايا هئا ۽ جتي جي هوائن ۾ عشق، محبت ۽ راڳ جا پڙاڏا اٿندا رهندا هئا. ان ڪري هو سنڌي راڳ جو نه رڳو شوقين آهي پر ڪيس راڳداريءَ جي ڳوڙهي ڄاڻ پڻ آهي. هن جي اها آتم ڪٿا، سنڌي ٻوليءَ ۾ سنڌي راڳداريءَ جو هڪ اهم دستاويز آهي. هن ڪتاب جي سنڌي علم و ادب ۾ ان ڪري اهميت هجڻ گهرجي، جو ان ۾ پاڪستان ٺهڻ کان اڳ جي سنڌ ملڪ جي سماجي حالتن جي ڄاڻ ملي ٿي ان ۾ جيڪي واقعا ۽ ڳالهيون بيان ڪيون ويون آهن، اهي ذاتي هجڻ سان گڏ، سنڌي سماج جي ان روپ تان پردو کڻن ٿيون، جيڪو ماضيءَ جي اونداهين ۾ گم ٿي ويو آهي. 'سوز' نهايت سليس ۽ روان سنڌيءَ ۾ ان ماضيءَ کي ياد ڪيو آهي، جنهن جو اهم ڪردار 'ڪملا' نالي هڪ ناري آهي، جنهن کي هڪ ڀيرو ٻيهر ڏسڻ ۽ هن کي پنهنجن انهن اڌمن ۽ احساسن کان واقف ڪرڻ لاءِ هو سرگردان آهي.

حيدرآباد،
27-مئي، 2008ع

—مراد علي مرزا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

• ڪويءَ جي ڪٿا

ريڊيو جو شئنچ آن ڪيو اٿم. محمد ابراهيم جو سريلو آواز هوائن ۾

اڏري ٿو:

ڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي،
جوئي آهيان، سوئي آهيان.
(سچل سرمست)

مان سچل سائين جي ڪافيءَ جا ٻول نهايت ئي سنجيدگيءَ سان ٻڌي رهيو آهيان. اها ڪافي اڳ به ڪئين دفعا ٻڌي اٿم پر اهڙو لطف شايد ئي مليو هجي. (وقت وقت جي ڳالهه آهي ۽ هر لمحي کي پنهن جو حسن آهي) هوئن به شعر ٻڌڻ ۽ شعر رچڻ لاءِ ذهني خوشحاليءَ جو هئڻ بيحد ضروري آهي. مان ڪافيءَ جي ٻولن کي پنهنجي ذهن - ٽيپ رڪارڊر تي رڪارڊ ڪري ٿو ڇڏيان ۽ ور ور ڏيئي ڪافيءَ جو مکڙو جهونگاري رهيو آهيان.

ڪيئن چوي، ڪو ڪيئن چوي،
جوئي آهيان، سوئي آهيان.

ڇا ته عجب اسرار آهي ان سٽ ۾!! ڇا ته سچل چيو آهي، ڪنهن لاءِ چيو آهي ۽ ڪيس آخر ڪهڙي ضرورت پيش آئي هئي، ان جي اظهار ڪرڻ جي. اها سٽ جيڪا سمورن سماجي ۽ روحاني قدرن جي عڪاس آهي، سمورن رشتن ناتن جي ترجمان آهي، جنهن ۾ وحدت الوجود جو فلسفو سمايل آهي. سا صرف سچل جي نه، پر منهنجي من اندر جو آواز به آهي ۽ منهنجون سموريون سوچون ان محور تائين پهچي رڪجي وڃن آهن ۽ اهو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سوچڻ تي مجبور آهيان ته مان ڪير آهيان؟ منهنجي جيون جو ڪارج ڪهڙو آهي؟ مان ڪجهه آهيان به يا نه؟ منهنجي وجود کي ڪو مفهوم ۽ معنيٰ به آهي؟ ۽ مان پنهنجي بي معنيٰ وجود تي مسلسل سوچي آلاپي رهيو آهيان.

"جوئي آهيان سوئي آهيان".

ان سلسلي ۾ ماضيءَ جون ڪيتريون ئي ساروڻيون ساهه مان ستّ ڏيئي ابري آيون آهن. صدائون جن ۾ ڪيتريون ئي وابستگيون لڪل آهن. اهي پڙاڏا بنجي هوائن ۽ فضائن ۾ گونجي رهيون آهن ۽ ذهن ۾ ڪيترائي سوال ابري پچي رهيا آهن ته نفيءَ ۽ اثبات ۾ ڪو فرق آهي؟ هئڻ ۽ نه هئڻ ۾ ڪو تضاد موجود آهي؟ جيڪڏهن آهي ته ڇو آهي؟ تصور ۽ تخيل جون حدون/سرحدون ڪهڙيون آهن؟ انهن حوالن سان تعلق رکندڙ ڪيئي تصوف جون ڳالهيون. جيءَ کي جهنجهوڙينديون رهيون ۽ مان "اڪ نقطي وچ گل مڪدي اي" واري نقطي کي سمجهڻ جي ڪوشش ۾ مصروف آهيان. جيون جو سمورو وهنوار ان هڪ ستّ ۾ موجود آهي. مگر شرط آهي "پاڻ سڃاڻڻ" جنهن پاڻ سڃاتو تنهن رب کي سڃاتو ڪائنات جي هر تخليق کي سڃاتو. وحدت الوجود ۽ وحدت الشهود جو فلسفو سڃاتو اهو ئي سچ آهي. اهو ئي حق آهي. باقي سڀ ڪوڙ ۽ ڏوڙ آهي. "حق موجود ـ سدا موجود"

مان سوچن جي پاتال ۾ پيهي ويو آهيان. محسوس ڪيو اٿم ته ان ستّ کي سمجهڻ لاءِ هڪ حياتي ته ڇا ڪيئي حياتيون درڪار آهن. پوءِ به ان جستجوءَ کي برقرار رکڻ لاءِ جواز خود منهنجي به سمجهه ۾ نه آيو. ڪيترا دفعا پاڻ کان پڇيو اٿم ته مان ڪير آهيان ۽ نه وري ڪو ٻيو ٻڌائي سگهيو آهي. وقت گذري رهيو آهي. سوال پنهنجي جاءِ تي قائم ۽ دائم آهي (يلا وقت کي به ڪو روڪي سگهيو آهي؟!!).

اوچتو هڪ ساروڻيءَ جا ڇتا پتا عڪس ذهن ـ اسڪرين تي نمودار ٿيا آهن ۽ ياد ٿو اچيم ته ڪيئن نه ڪيترن سالن جو سفر ڪاٽي، هڪ هڪ گيت گڏ ڪيو هئم ۽ انهن گيتن کي الائي ته ڪيئن ڪتاب جو روپ ۽ "رنگ رتا پيچرا" جو عنوان ملي ويو هو. اهو ڪتاب جڏهن منظرعام تي آيو ته ڪيترن ئي هٿن جي رونق ۽ بصارتن جي نذر بڻيو. تڏهن مون کي ڪجهه هئڻ جو احساس مليو هو پذيرائي به ملي هئي. گيت هوائن ۾ اڏاڻا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هئا. گيتن کي سنگيت ملي هئي. نوان جذبا جاڳيا هئا. دوست ۽ احباب جو حلقو به مليو هو ته اتساهه به وڌيو هو.

جيتوڻيڪ منهنجي گيت نگر جا روشن دان مڪمل طور کليل رهيا. پوءِ به سجاڻپ وارو دروازو اڌ کليل رهجي ويو ۽ ساڳيو سوال ورجايو ويو ته مان ڪير آهيان؟ ۽ ان جو اظهار ڪٿي به ڪونه هو نه مون وٽ ۽ نه وري ڪتاب "رنگ رتا پيچرا" ۾.

پاڻ سڃاڻڻ واري خواهش ۽ تلاش، جدوجهد ۽ جاکوڙ بهرحال جاري و ساري رهي "رنگ رتا پيچرا" مون لاءِ چيلينج به هو ته اتساهه به. ان کي نه فقط برقرار رکڻو هو بلڪ اڳتي وڌائڻ به هو" سو ان ذوق شوق سهارو ڏنئي. وڌيڪ تخليقي عمل لاءِ حوصلو ۽ سهارو ڏنو ۽ اها تخليق "درشن ڏارو ڏار" جي صورت ۾ منظرعام تي آئي.

"درشن ڏارو ڏار" به ڪيترن ئي هٿن ۾ نيڻن تائين پهتو. ميتا به ماڻيائين ۽ هر ممڪن حد تائين اديبن، دانشورن ۽ نقادن تائين پهچايو ويو ته جيئن سڃاڻپ ملي مگر اهو سڀ ڪجهه ڪنهن خوش فهميءَ کان سواءِ ڪجهه نه هو.

هڪ ڏينهن اسان جي هڪ نهايت ئي قدآور دانشور ڏاهي ۽ وڏي انسان سائين محمد ابراهيم جويو جو خط پهتو. جنهن نه فقط مون کي حوصلو بخشيو پر ڪجهه هئڻ جو ڀرپور احساس به ڏياريو. پر تعريف سان گڏ اها ميار به ته منهنجي ٻنهي ڪتابن ۾ منهنجو ڪو به تعارف شامل نه آهي. تڏهن نه فقط ان کوٽ جو احساس ٿيو بلڪ شوق به جاڳيو ته ڪنهن نه ڪنهن طرح سان پنهنجي ذاتي زندگيءَ کي متعارف ڪرائجي. هونئن به فنڪار جي فن سان گڏ سندس ذاتي زندگيءَ بابت ڄاڻ جو رجحان ڪجهه سرس ئي رهيو آهي. سو سائين محمد ابراهيم جويي صاحب جن جي خدمت ۾ عرض ته قبلا مان ڇا عرض ڪريان ته مان ڪير آهيان. بس هڪڙو ننڍڙو شاعر 44 سالن کان ادب جو پياسو ادب جي ڪيتر ۾ ميٽ مڪيل پٽي پڙهندڙ پيرين پيادو پانڌيڙو آهيان. پبلسٽي مون کي پسند ڪانهي، خود ثنائي مون کي ڪانه وڻي، First Line ۾ بيهي پنهنجو قد ڏيکارڻ ۽ مختلف پوزن وارا فوٽو ڪيرائڻ جو مون کي ڏانءُ ڪونهي. البت مناسب سيٽ تي ويهي اوورٽيڪنگ بجاءِ پنهنجي واري جو انتظار ڪرڻ منهنجي طبيعت ۾ شامل آهي. مون کي اها ڄاڻ به آهي. ته اڪثر غدار به فرسٽ لائين مان پيدا ٿيندا رهيا آهن. عرفان مهدي پنهنجي ڇهين ڪتاب "ورهين جا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

وڇوڙا" ۾ مختصر انٽرويو ڇپايو ڪجهه قدر سچائيءَ آڌاري، ڪتاب خير ڪتاب،
الم سواءِ سچل جي مست وانگر!

ڪٿان ڇوري، ڪو ڪٿان ڇوري،
جوئي آهيان، سوئي آهيان

سوچن جي سوداگري ڪندي، اوچتو اندر جو انسان ملي ويو هوم،
جنهن چيو ته "ڪلاڪار جي سچائي بيحد ضروري آهي".

ڪيس چيم ته، "منهنجي ذاتي زندگي ڪيتريون دلچسپين ۽ رنگينين سان ڀرپور آهي، جو ڪڏهن انهن جي اظهار ڪجي ۽ خود ثنائي ڪجي. هونئن ته پنهنجي جيون جون ڳالهيون، وڏا ماڻهو ۽ وڏا ڪلاڪار ئي ڪري سگهن ٿا. "منهنجو جيون ان ٿوهر مثل آهي، جنهن کي چوطرف ڪنڊا گهيريو بيٺا آهن. منهنجي زندگي ان ٻن مثل آهي، جتان ڪوبه رستو نه ٿو لنگهي، منهنجو وجود ان اونداهي ڏيوڙيءَ جهڙو آهي جتي روشنيءَ جو ڪوبه ترورو ڪونهي" پر نه مڃيائين.

هڪ لمحي اهو به ويچاريو هوم ته شايد منهنجي ڪلا کي جلا ملي رهي آهي ۽ دوست احباب منهنجي ذاتي زندگيءَ بابت معلومات چاهين ٿا تن کي مايوس نه ڪرڻ گهرجي.

ياد آيم ته تاجل بيوس پنهنجي ڪتاب "جڏهن پوڻ بٺي" ۾ نهايت ئي تلخ ۽ نه سلڻ جهڙيون حقيقتون بيان ڪيون آهن.

رئيس ڪريم بخش نظاماڻي پنهنجي ڪتاب "ڪيئي ڪتاب" ۾ ڪاسائڪي ڪار جو انڪشاف ڪيو آهي. جيڪو هڪ وڏي زميندار لاءِ وڏو سچ آهي.

موهن ڪلپنا پنهنجي جيون ڪتاب "ٻڪ عشق ادب" ۾ نهايت ئي ڪوڙا سچ ظاهر ڪيا آهن. علامه دائود پوٽي ڪٽن واڻڻ ۽ واڍڪي ڪم جو ذڪر ڪيو آهي ۽ اهڙيءَ طرح امرتا پريتم، جوش مليح آبادي ۽ ٻين پنهنجي پنهنجي زندگيءَ جون سچيون ڳالهيون، من جي سمورين سچائين سان بيان ڪيون آهن، سو جيڪڏهن مون پنهنجي ماضيءَ جون سچيون، ڪڙيون ۽ ڪساريون ڳالهيون پيش ڪيون ته ڪهڙو انقلاب اچي ويندو!! نيٺ نه چاهيندي به روح کي راضي ڪري ورتم ۽ پنهنجي جيون ڪٿا جون ڪجهه ساروڻيون جيڪي منهنجي دل ۾ دفن ۽ ذهن جي ٽيپ رڪارڊ تي رڪارڊ ٿيل آهن، تن جو ٻن ٽن دهاڻي حقيقتن کي "On air" ڪري ٿو چڏيان ۽ اهو به ظاهر ڪريان ته:

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هڪ صديءَ پڄاڻا،
ڪوي تو پيدا ڪئو
اوا هالا پراڻا.

سوچيان پيو تہ پنهنجي آتم ڪٿا کي ڪٿان ۽ ڪيئن شروع ڪريان. لفظ ڪٿان آڻيان، جملا جوڙيان يا ڪنهن کان اڌارا وٺان؟ جيون جي بي ربط ڪڙين جي سلسلن کي ڪيئن ڳنڍيان؟ منهنجو تہ سمورو وجود "منتشر منتشر" ۽ مختلف حصن ۾ ورهايل رهيو آهي. ان کي يڪجاءِ ڪريان تہ ڪيئن ڪريان. فاصلا جيڪي الائجي تہ ڪيترو دور رهجي ويا آهن، تن کي واپس ڪيئن واريان. مون کي ڄاڻ آهي تہ هر گذريل لمحو ماضي سڏائيندو آهي. حال ۽ ماضيءَ ۾ صرف هڪ لمحي جو فرق آهي هر لمحو هر شيءِ جو سرچشمو آهي. خود ڪائنات بہ هڪ لمحي ۾ پيدا ٿي آهي. وڏا وڏا حادثا ۽ انقلاب بہ هڪ لمحي ۾ ٿيندا آهن. لمحو جتي ڪجھ نہ آهي تہ اُتي وري سڀ ڪجھ بہ آهي.

مان ڪمپيوٽر ناهيان جو هر شيءِ کي ياد رکان ۽ "ڪيلڪيوليٽر" وانگر حساب ڪتاب درست رکڻ منهنجي وس ۾ نہ آهي. منهنجا نيڻ ڪئميرا وانگر ڪونہ آهن. جو جيئن ڏسن تيئن فوڪس ڪري سگهن ۽ هر عڪس کي محفوظ رکي سگهن.

ڪو زمانو هو، جو حافظو ڏاڍو تيز هوندو هو. "رنگ رتا پيچرا" جو مسودو گم ٿي ويو تہ حافظي جي آڌار تي ٻيهر لکي ورتم. ڪوبہ لفظ ڪاٻہ سٽ ڪاٻہ مصرع هيٺ مٿي نہ ٿي هئي. مگر هاڻي اهڙين نہ آهي. حالتون ٻيون آهن ۽ لفظ واريءَ جي ذرن جيان وکري ٿا وڃن.

پڪ اٿم تہ سموريون سچيون ۽ سربستيون ڳالهيون لکي نہ سگهندس. اسان جو معاشرو سچ کي هضم ڪري نہ سگهندو آهي.

بهرحال! جيڪي بہ ڳالهيون ياد ايندڙيون رهنديون. سي لکبيون پر تن جو ڪوبہ تسلسل نہ هوندو جا بہ ڳالھ جتي مناسب لڳندي اتي ئي لکبي. موهن ڪلپنا جي جيون ڪٿا "بک عشق ادب" وانگر.

ڪجھ هن ڪتاب بابت:

هيءُ ڪتاب، منهنجو مجموعي پنجون ۽ نثري ٻيون ڪتاب آهي. پنهنجون جيون ڪٿائون اڪثر وڏا وڏا شاعر ۽ اديب لکندا آهن. مان ان لائق ناهيان پوءِ بہ هيءُ ڪتاب لکي ويٺو آهيان.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جناب محمد ابراهيم جويي جو چوڻ آهي ته: "جڏهن لکڻ پڙهڻ ۽ چيچڻ وغيره جو ماحول نه هجي، ته دوستن ڏانهن خط به لکڻ گهرجن. ماڻ ڪري ويهڻ کان ڪجهه نه ڪجهه لکجي ضرور".

سائين امداد حسيني فرمائي ٿو ته:

چپ چپ نه رهو ڪجهه ڳالهايو،
پٿر تي شيشو اڇلايو.
ڳالهائڻ لاءِ جي ڪجهه ڪونهي،
ڳالهايل ڳالهيون ورجايو.

سو ايئن سمجهڻ گهرجي ته مون هنهي فرمانن کي ذهن ۾ رکندي هيءَ ڪتاب لکي ڳالهايل ڳالهيون ورجايون آهن ۽ بس!

هن ڪتاب ۾ پنهنجي ننڍپڻ جي واقعن، حادثن کان سواءِ سارونڻين/ يادگيرين سان گڏ دوستن، احبابن، قريبن کي به ياد ڪيو ويو آهي.

ريڊيو منهنجي گهڻي تربيت ڪئي آهي، سو آواز نگر جي حوالي سان مختلف نامور شخصيتن کي به نه وساريو اٿم. جڏهن ته پنهنجي ڳوٺ جي ڳالهين ۽ مختلف مڪتبِ فڪر جي ماڻهن کي به ياد ڪيو اٿم.

منهنجي عظيم ڳوٺ هالا پراڻا تي جن به دوستن لکيو آهي، تن ان کي فقط عالمن، بزرگن ۽ اوليائن جي ڳوٺ طور ياد ڪيو آهي، پر منهنجي ڪتاب ۾ عالمن، بزرگن سان گڏ ادب، شاعري ادب شناسيءَ کان سواءِ تواريخ ۽ جاگرافي جهڙا موضوع به شامل آهن ۽ اهي موضوع ويهين صديءَ جا موضوع به آهن. سو بي ربط سلسلن کي جوڙي ان ربط کي قائم رکڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي. هن ڪتاب جون سارونڻيون منهنجي سانپر جون آهن. جيڪي به ڏٺو وائٺو اٿم، سو ئي تفصيل سان بيان ڪيو اٿم. بلڪ سچائين سان بيان ڪيو اٿم.

دوستو! منهنجو هي عظيم ڳوٺ سنڌ جي آڳاٽن ڳوٺن/شهرن مان هڪ آهي، ان تي لکڻ لاءِ ڪيئي ڪتاب درڪار آهن. مان هن ڳوٺ جي ڌرتيءَ جو جائو آهيان، هتي ئي شاعري ڪئي اٿم ۽ هتي ئي سفر در سفر ۽ هجر در هجر رهيو آهيان. مان ڪالهه به هجر ۾ هوس ۽ اڄ به هجر ۾ آهيان.

ان جو اظهار به هن ئي ڪتاب ۾ موجود آهي. ان حساب سان هي نيم سوانحي، نيم ثقافتي ۽ نيم تحقيقي نثري ڪتاب آهي.

هن ڪتاب لکڻ جي ضرورت ان ڪري به محسوس ٿي رهي آهي، جو هند ـ پاڪ جي حڪومتن جي تعلقاتن ۾ مثبت سوچ آئي آهي ۽ هنهي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

قبله سائين مخدوم طالب المولي ۽ سوز هالائي "رنگ رتا پيچرا" جي مهورت ڪندي

سوز هالائي ۽ جناب مخدوم طالب المولي صاحب "رنگ رتا پيچرا" جي مهورت دوران اسٽيج تي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سوز هالائي، عرفان مهدي کي انٽرويو ڏيندي

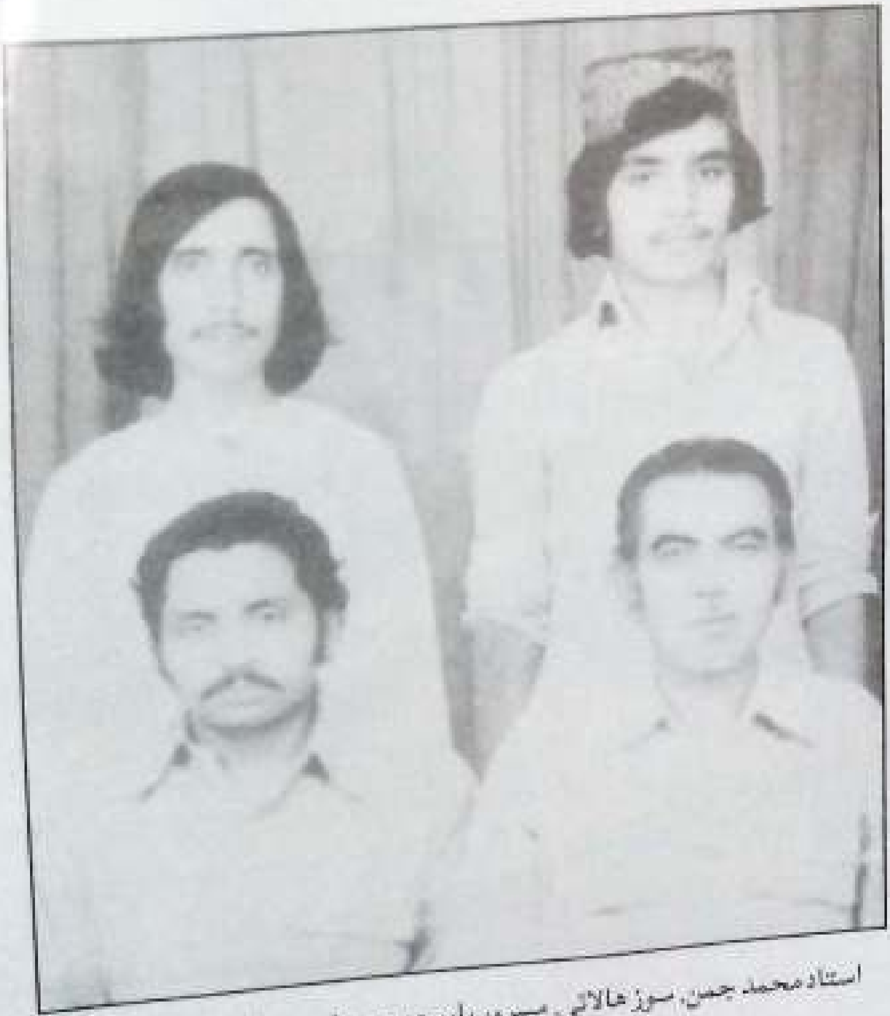

استاد محمد جمن، سوز هالائي، سرور باريچو ۽ پروفيسر نياز احمد ميمڻ هالا ۾

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سيد هالائي پاڻ [illegible]

سيد هالائي [illegible] محمد ابراهيم جوڻيجو [illegible] پاڪستان [illegible] حيدرآباد [illegible]
[illegible]

محمد [illegible] سيد هالائي [illegible] هالا [illegible]

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

[illegible]

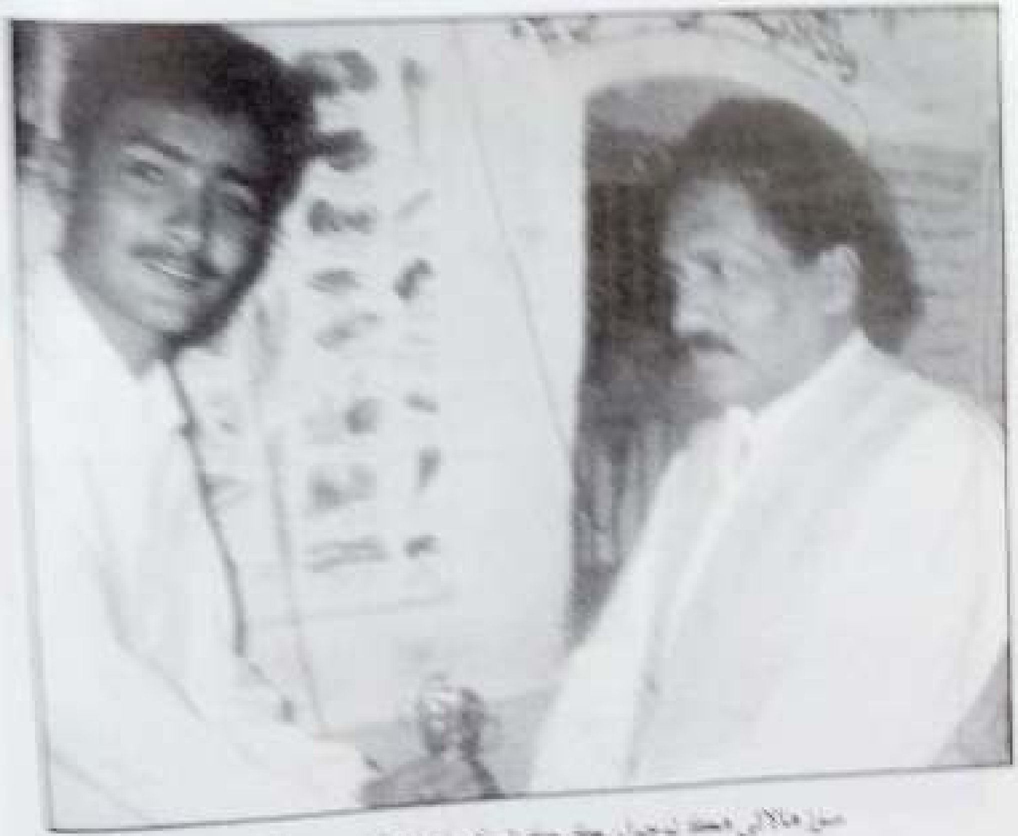

[illegible]

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سيد اڪبر لغاري، سوز هالائي، محمد خان ڪاشف، استاد شاعر سرور جي پيجهاڻي ۽ ٻين شاعرن جي وچ ۾ [illegible]

سوز هالائي ريڊيو آفيسر کان ريڊيو ايوارڊ وٺندي

سوز هالائي ريڊيو پاڪستان حيدرآباد
جي سالگره جي موقعي تي

سيد محمد اسماعيل، سوز هالائي ۽ حبيب سنائي "ترقي ڪاروان" جي جلسي جي موقعي تي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

بيدل مسرور، نصير مرزا، سوز هالائي ۽ گل حسن لاڪو پٽ شاهه ۾ شيخ اياز جي ورسي ۾ (؟) تي

(بيٺلن ۾) آغا سعيد، ادل سومرو، سوز هالائي، عرفان مهدي، نصير مرزا، نياز ميمڻ، خالد سرهيو
(ويٺلن ۾) آغا تيمور 'لالي' ۽ ٻيا ڪراچي ۾ ڪلفٽن جي سمنڊ ڪناري تي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سوز هالائي ۽ تنوير سوز_ شيخ اياز جي مزار تي

سوز هالائي ۽ نفيس احمد شيخ

تنوير سوز، ڪوثر هالائي، اميد علي لاکو ۽ سوز هالائي هالا پراڻا ۾ ڪرڪيٽ ايوارڊ جي تقريب
کانپوءِ مانيءَ جي ٽيبل تي

https://books.sindhsalamat.com/

Scanned with CamScanner

سوز هالائي ۽ نفيس احمد شيخ

سوز هالائي ۽ تنوير سوز- شيخ اياز جي مزار تي

تنوير سوز، ڪوثر هالائي، اميد علي لاکو ۽ سوز هالائي هالا پراڻا ۾ ڪرڪيٽ ايوارڊ جي تقريب
ڪانپوءِ مانيءَ جي ٽيبل تي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ملڪن جي عوام لاءِ سرحدون ڪليون آهن. هند ۽ سنڌ جا اديب، شاعر ۽ عوام هڪ ٻئي سان ملي رهيا آهن. سو منهنجي به حسرت جاڳي آهي ته: ڪاش! آئون به "ڪملا جي" سان ملان ۽ هوءَ به پنهنجي جنم ڀومي ۽ پنهنجي "ڪلاس فيلو" کي ٻيهر ڏسي ۽ اهي ڪوتائون به پڙهي، جيڪي سندس متعلق لکيون ويون آهن. جيڪڏهن ائين ٿيو ته هڪ شاعر جون ڪاوشون سڦل ٿينديون.

هن ڪتاب ۾ جن به شخصيتن تي مضمون لکيل آهن، اهي گهڻ رخي شخصيت جا مالڪ آهن. مون سندن فقط اهي ڳالهيون قلمبند ڪيون آهن، جن جو سڌي يا اڻ سڌي طرح منهنجي ذات سان تعلق آهي.

هن ڪتاب جي محرڪات جا حوالا ته گهڻا آهن، پر مکيه حوالو سائين محمد ابراهيم جويي وارو آهي، جنهن منهنجي غيرمعروفيت جو اظهار ڪري، هن ڪتاب جي لکڻ لاءِ جواز بنايو آهي.

ٿورا نه ٿورا:

هن ڪتاب لاءِ گهڻن جا ٿورا مٺا آهن. ڪجهه دوستن ته اصرار به ڪيو آهي تن ۾ محمد سومار وفا، ڊاڪٽر عطاء الله، ميان ثناءالله ۽ ٻيا شامل آهن. مان حبيب سنائي، مشتاق ڪيريو ۽ برڪت علي شيخ جو به بيحد ٿورائتو آهيان، جن منهنجي هن ڪتاب جي ڪمپوزنگ ۾ مدد ڪئي آهي.

هالا جي شاعر دوستن حميد شهيد، عبدالقيوم زخمي، مخمور بخاري ۽ منوج ڪمار جن به مفيد مشورن سان نوازيو آهي.

مان ارباب عزم جو به احسان مند آهيان جنهن هن ڪتاب جي تياري ۽ پروفن وغيره لاءِ سهڪار ڪيو آهي. بيحد پياري نصير مرزا جو ٿورائتو آهيان، جنهن هن ڪتاب جي تياريءَ لاءِ غير معمولي تعاون ڪيو آهي.

مان پياري موهن مدهوش جو به ٿورائتو آهيان، جنهن هن ڪتاب کي محبتن سان ڇاپيو آهي. مان مانواري فقير محمد ڍول ۽ وفا مولا بخش قمبرائيءَ جو احسانمند آهيان جن هن ڪتاب جي نظرثاني ۽ پروف ريڊنگ ڪئي.

مان انهن دوستن جو به ٿورائتو ٿيندس جيڪي هن ڪتاب تي پنهنجي راءِ جو اظهار ڪندا.

-سوز هالائي

تاريخ: 21اپريل 2007
سوز هالائي اسٽريٽ، پٽي محلا،
هالا پراڻا، سنڌ. فون: 022_3331767
موبائل: 03083908246

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ماڻ ۽ منهنجو پريوار

منهنجو اباڻو ۽ ڏاڏاڻو ڳوٺ معروف پنهيرو تعلقو هالا ۽ ناناڻو ڳوٺ هالا پراڻا آهي. منهنجو جنم هالا پراڻا جي ميان پٺي پاڙي ۾ ٿيو اٽڪل 85 سال کان اڳ اسين هجرت ڪري هن ڳوٺ ۾ آيا هئاسين. اسان جو ڏاڏو ملن ۽ پيا چاچا، معروف پنهيرو ڳوٺ ۾ مدفون آهن. هالا پراڻا ۾ اسان کي پنهيرا ۽ معروف پنهيرو وارا اسان کي مناهيجا چون. اهي ٻئي سماٽڪيون ذاتيون آهن.

محترم رسول بخش پليجي پنهنجي ڪتاب "سنڌي ذات هنجن" ۾ مناهيجو ذات کي ٻه ياد ڪيو آهي. هڪ مشهور روايت موجب جن سماٽڪين ذاتين ۾ "جا" آهي. انهن جو اثر ذات سان تعلق آهي. مثال طور: ابڙيجا، ڪميجا، سهڻجا، مناهيجا، جوٽيجا، پليجا، ساريجا، جاڙيجا، صحبجا وغيره وغيره. جڏهن ته آريجا ۽ باريجا بلوچ قبيلي جا آهن. بهرحال شاهه لطيف جي هن بيت وانگر:

ذات تي ڪانهي ذات، جي آيا سي اڳهيا.

ٻي روايت موجب اسين اصل سعيدآباد تپي جي ديهه "مناهي" جا ويٺل آهيون. اسان جي ڏاڏي حاجي جڙيو جي زمين جو ٽڪرو ديهه ڏيري تپ هالا ۾ هو. سوان سانگي لڏي اچي معروف پنهيرو ۾ ويٺا ۽ ڪجهه ئي وقت بعد منهنجو ڀيءُ محمود ۽ چاچو ونهيل پنهنجي چاچي سان اختلاف ڪندي، هجرت ڪري ڏاڏاڻو ڏيهه ڇڏي، ساهراڻي گهر هالا پراڻا ۾ اچي پناهه گزين ٿيا. ان حساب سان هالا پراڻا منهنجي جنم ڀومي ۽ ناناڻو ڳوٺ آهي. هالا پراڻا ۾ اسان جي پذيرائي ۽ سڃاڻپ ناناڻي خاندان جي حوالي سان آهي. اسان جي ناناڻي خاندان ۾ ڪجهه معروف ۽ معتبر شخصيتون به آهن جن جو تعارف ضروري سمجهان ٿو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڏاڏي حليمت:

منهنجي ناني "حليمت" هڪ سگهڙ خاتون هئي. تنهن ٻارن کي سٺيون ٺڪيون، لوڪارا، ڦب ڏيندي هئي. سنڌس هٿ ۾ شفا هئي. سر غريب ٻارڙن کان سواءِ وڏا گهراڻن جا ٻارڙا به سنڌس دستِ شفا مان شفاياب ٿيندا هئا ۽ سڄي ڳوٺ جا ماڻهو کيس "ڏاڏي حليمت" سڏيندا هئا. ناني کي شاهه لطيف جو رسالو به سڄائين ساڻ ۽ برزبان رهيو.

ناني حليمت رڳو سگهڙ عورت ڪانه هئي، پر وڙائتي، راڄائتي ڪاڄائتي عورت به هئي ۽ ڳوٺ جي ڪيترن ئي راڄن، ڪاڄن ۽ ٻاڳن ۾ وڙائتا پير به پريندي هئي. ڳوٺ جي ڪجهه خاندانن سان ٽيج شراڪت وارو رشتو به رهيس. انهن ٽيج وارن رشتن ۾ ملان سانوڻين وارو، حاجي حزب الله قريشي، ميان پتي خاندان ۽ ميمڻ "پنڃ" جو لالواڻي خاندان به شامل آهي. جن سان لاڳيتيون ئي ٽيج شراڪتون قائم آهن.

مون کي چڱيءَ طرح ياد آهي ته ننڍپڻ ۾ آئون نانيءَ سان گڏ پينگهي ۾ لڏي رهيو هوس ته هڪ نهايت ئي معتبر شخص، ترڪي ٽوپي پاتل، ليئي لڪو هٿ ۾، شيرواني پاتل، ماما صادق سان گڏجي آيو ۽ نانيءَ سان وڏي عزت ۽ احترام سان مليو. مختصر ڳالهيون ڪندي چيائين ته "امان پيرن ڳالهيون پوءِ ڪنداسين. جلديءَ ۾ آهيان. سرڪاري واجبات ادا ڪرڻي آهي. ٽپيدار ۽ بيلف اوطاق تي ويٺا آهن. پئسا جمع ڪرائي عزت بچائڻي آهي. سو ان لاءِ آيو آهيان." نانيءَ چيو "ابا پئسا ته ڪونهن. باقي 'ست سري' ڏوهري آهي. جيڪا ڏکين ڏينهن لاءِ بچائي رکي اٿم. ڪيئي ته کڻي وڃ" پوءِ نانيءَ نيم بصارت واري حالت ۾ هٿوراڙيون ڏيئي ڏوهري ڪڍي اچي کيس ڏني ۽ هو هليو ويو.

نانيءَ کان پڇيم ته اهو ڪير آهي؟ چيائين ته "تنهنجي ماما صادق جو ٽيج شريڪ پاءُ ۽ منهنجو ٽيج پياڪ پٽ حاجي حزب الله آهي." بهرحال! حاجي حزب الله وري ڪونه ڏٺوسين پر ساڻس تعلقات اهي ئي قائم دائم رهيا. جيڪي سنڌس وڏي فرزند نورمحمد تائين به پهتا ۽ حاجي حزب الله جي وفات کان پوءِ به قائم رهيا. پر امانت واپس نه ملي ۽ پوءِ حاجي حزب الله به هليو ويو ۽ ناني به هلي وئي. بعد ۾ ماما به هليو ويو ۽ حاجي حزب الله جو فرزند نور محمد به هليو ويو. البته سنڌس پوٽو الهڏنو بن نور محمد حال حيات آهي. سکيو ستابو آهي ۽ ان زمين جو به مالڪ آهي جيڪا نانيءَ جي ڏوهريءَ بيلف کان بچائي هئي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجو ناناڻو گهر سکيو ستابو هو نانا قادر بخش کي ٻه پٽ محمد صادق ۽ احمد نالي هئا. ماما احمد ته جوانيءَ ۾ ئي سنڌو درياءَ جي لهرن جو ٻک ٿي ويو. سندس جسد خاڪي خاڪ نشين به نه ٿي سگهيو. البته ماما صادق 92 سالن جي عمر ماڻي 1979ع ۾ لاڏاڻو ڪري ويو.

ناني حليمت وينديء وينديء هڪ ڀي ٻه غلطي ڪري وئي ۽ پنهنجا ٻچيل زيور عرض جو غرض ڪندي پاڙي جي هڪ معتبر شخص کي ڏيئي ڇڏيائين. ان جو ٻه ازالو نه ٿي سگهيو البته پنهنجي حڪيماڻي پونجي ۽ شاهه جو رسالو پنهنجي ڌيءَ (منهنجي ماءُ) شريفت کي منتقل ڪري وئي جنهن سندس ان مسند کي سنڀاليو ۽ خوب سنڀاليو.

محمد صادق سانگي:

ماما صادق جي جيون ڪهاڻي سنگلاخ ۽ پُرپيچ پهاڙن تي پيرين پيادو هلندڙ تنها مسافر جي ڪهاڻي آهي. والده جي لاڏ ڪوڏ سبب پرپور زندگي گذاريائين. پيرسنيءَ ۾ ڏک به ڏٺائين ته پيڙائون به ڀوڳيائين. ماما صادق جوانيءَ ۾ سير سفر ڪيا، ميلا ملاکڙا به ڏٺا ته بزرگن، اوليائن جون زيارتون به ڪيون. پاڻ غوث بهاءُ الحق ملتاني جي درگاهه جو مريد ۽ معتقد هو. اڪثر ملتان ويندو هو ۽ هڪ ڀيري ته پيرين پيادو به ملتان پيتي آيو هو. ملتان کان سواءِ بابا شڪر گنج، بلي شاهه، داتا گنج بخش (علي هجويري)، خواجه معين الدين چشتي (اجميري)، سلطان باهو ۽ غلام فريد جون حاضريون به ڀري آيو ته محمد صادق سانگي سڏجڻ لڳو.

محمد صادق جي والده ۽ گهرواري گذاري وئي ته ويتر ويڳاڻو ٿي ويو. اهي زخم اڃا ڇِٽا ئي ڪونه ته جوان پٽ جو لاش اچي مليس تنهن ته ويتر پيچي پوري ڇڏيس ۽ هو پنهنجي خاندان جو ٻي نرينو والد ۽ تنها مسافر ٻڻجي ويو ۽ بزرگن، اوليائن جي مزارن جون حاضريون ڀرڻ ۾ ئي سڪون محسوس ڪرڻ لڳو.

اڏيرو لعل آخوند جي کوهه واري بزرگ / اولياءُ شاهه عيسيٰ جي درگاهه جي ٻه رياضت ڪندو رهيو ته ڪيترائي سال شهوڪ ڪتنب سان گڏ ٻه گذاريائين، سڀ ننڍيا وڏا ڪيس ڏاڏا چوندا هئا ۽ انهن سان اهو ناتو توڙ تائين نڀايائين.

ماما صادق پنهنجي ايامڪاريءَ جا پڇاڙي ڪجهه سال گهر ۾ ويهي گذاريا ۽ سندس بصارت هوريان هوريان جهڪي ٿي رهي هئي، پوءِ به

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پنهنجي محنت ۽ جفاڪشيءَ ڪري نه ڇڏيائين. سندس زندگيءَ جو
ڪي يادگار واقعا اوهان (پڙهندڙن) کي ٻڌايان ٿو.
هڪڙو يادگار واقعو اوهان (پڙهندڙن) کي ٻڌايان ٿو.
مٿي ذڪر آيو آهي ته هالا پراڻا جي ميمڻ برادريءَ (لالواڻي خاندان)
جي حاجي احمد وارن سان اسان جي خاندان جون لڳاتار ٽي ٽيج شراڪتون
آهن. سنڌن پراڻي جاءِ تي نئين جاءِ ٺاهڻ جي سلسلي ۾ اڃا پيچ ڊاهه واري
مرحلي ۾ هئي. مزدور ٻنهپهرن جي ماني تي ويل هئا. ماما موجود هو اوچتو
سندس نظر هڪ ٽين جي دٻلي تي پيئي. جيڪو ڪوٺائي ڪان رهجي ويو هو
کولي ڏٺائين ته اهو ڏهو اشرفين سان ڀريل هو. هو چاهي ها ته پاڻ کڻي ٻئي
سگهيو ڪنهن ڏٺو به ڪونه هو پر هن پيرسن شريف انسان اها سموري
امانت ڏٽين کي واپس ڪري ڇڏي ۽ پنهنجي ايمانداري ۽ امانتداري جو
مظاهرو ڪري سيٺي کي حيران ڪري ڇڏيو. اڄ به هالا پراڻا ۾ ماما صادق
سانگي جي ايمانداريءَ ۽ امانتداريءَ جا ڳڻ ڳايا ويندا آهن.

قادر بخش پائي:

ماما صادق کي فقط هڪ پٽ عطا ٿيو جنهن تي نالو پنهنجي پيءُ جو
قادر بخش رکيائين. قادر بخش حيدرآباد ۾ چڱي هلندي پڄندي وارو شخص
بڻجي ويو هو اول ننڍي پيماني تي تعميراتي ڪم شروع ڪيائين. ڪيترا
سال تعميراتي ڪم ڪندي، عمارت سازيءَ جي ٺيڪيداري ڪرڻ لڳو
جٺسنگ خالصي جو "بزنيس پارٽنر" به بڻيو (جنهن جو فينسي فرنيچر جو
عاليشان دوڪان پڪي قلعي واري دروازي سامهون شاهي بازار جي
شروعات ۾ اولهه طرف هو).

حيدرآباد ۾ قادر بخش جي حيثيت ڏينهون ڏينهن وڌي رهي هئي ۽
سندس تعلقات هندو مسلم واپاري برادرين سان ڪاروهنوار ۽ بزنيس وارا
رهيا. ۽ هو "قادر بخش پائي" سڏجڻ لڳو ۽ خوشحال زندگي گذاري رهيو هو.

حيدرآباد ۾ حيدرآبادي ٽيندي، سائين جمن شاهه جي پڙ ۾ سندس
هڪ ماستريائي سان لنوءَ لڳي ويئي هئي. ان جو ڪليل اظهار ٿي ويو ۽
قادربخش هوريان هوريان حيدرآباد واسي ٽيندو پئي ويو.

ورهاڱي جي هلچل زور وٺندي پئي ويئي ته قادر بخش کي هندو
برادريءَ وارن سان حساب ڪتاب جو خيال آيو پر ڏاڍو دير سان. جڏهن پاڻي
مٿي تان گذري رهيو هو. هندو برادريءَ سان حساب ڪتاب جي ڳالهه
ڪيائين ته کيس جواب مليو "پائي اسين ته وڃي رهيا آهيون واپس اچي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حساب ڪتاب صفا ڪنداسين. في الحال هي چابيون تنهنجي حوالي آهن" ۽ پوءِ ٽي رنگ رتول عمارتون جيڪي سابق فردوس سينيما جي سامهون بڙ واري گليءَ ۾ تازو تعمير ٿيون هيون (جن جي مالڪن کي چڱيون خاصيون رقمون ادا ڪرڻيون هيون) تن جون چابيون قادر بخش جي حوالي ڪري ڇڏيائون.

قادر بخش صاف سٿرو پروسي جهڙو شخص هو سو واعدن تي ويساهه رکي ويٺو. بعد ۾ اهي رنگ رتول ٻه عمارتون جيڪي ڪيس چڱي خاصي رقم جي ادائگي طور مليون هيون، سي ساڳين شرطن تي پنهنجي ڳوٺ جي ٻن معتبر ۽ ويجهن ماڻهن کي ڏنئين، جن قادر بخش جي رهتن ادائگيءَ کان سواءِ اهي پنهنجي نالي رجسٽر ڪرائي ڇڏيون (اثر رسوخ وارا جو هئا). اهڙيءَ طرح اهي ٻئي جايون تن صاحبن کي وعده شڪنيءَ جي تحفي ۾ مليون ويون ۽ ڪليم ۾ ٻه اچي نه سگهيون. پر قادر بخش واري قرض جي ادائگي ٻنهي طرفن کان نه ٿي سگهي.

هوڏانهن شاهي بازار واري جئسنگ خالصي وارو فينسي دوڪان "جئسنگ" امرتسر وڃڻ کان اڳ قادر بخش جي حوالي ڪري ويو. جنهن سان ملحق رهائش گاهه به هئي. جئسنگ جي شرنارٿي ٿي وڃڻ بعد ان عاليشان فينسي دوڪان تي قادر بخش وري سندس ماسات محمد عمر کي هيلپر بنائي، هڪ وڏي غلطيءَ کي جنم ڏنو هو.

قادر بخش جي اوچتي لاڏاڻي جي اطلاع تي اسان جا همراه سندس جسد خاڪي کڻي سڀ ڪجهه جمن شاهه جي پڙ ۾ ڇڏي هليا آيا. بعد ۾ ان عاليشان فينسي دوڪان تي محمد عمر قابض ٿي ويهي رهيو. ۽ نيٺ ان تي به ڪليم داخل ٿي ويو. اهڙيءَ طرح قادر بخش جي حيدرآباد واري سموري پراپرٽي دوستي ياريءَ، اعتبار ۽ مٺي مائٽيءَ جي نذر ٿي ويئي.

قادر بخش کي ٻه پٽ ۽ هڪ نياڻي هئي، سندس ٻئي پٽ صغيرسنيءَ ۾ ئي فوت ٿي ويا ۽ سندس نياڻي منهنجي گهرواري آهي، نون ٻارن جي ما آهي، سندس پيءُ قادر بخش جو نالو منهنجي وڏي فرزند امتياز حسي جو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حساب ڪتاب صفا ڪندا آهيون. في الحال هي چابيون توهان جي حوالي آهن“ ۽ پوءِ ٽي رنگ رتول عمارتون جيڪي سابق فردوس سينيما جي سامهون پڙ واري گهٽيءَ ۾ تازو تعمير ٿيون هيون (جن جي مالڪن کي چڱيون خاصيون رقمون ادا ڪرڻيون هيون) تن جون چابيون قادر بخش جي حوالي ڪري ڇڏيائون.

قادر بخش صاف سٿرو پروسي جهڙو شخص هو سو واعدن تي ويساهه رکي ويٺو بعد ۾ اهي رنگ رتول ٻه عمارتون جيڪي ڪيس چڱي خاصي رقم جي ادائگي طور مليون هيون، سي ساڳين شرطن تي پنهنجي ڳوٺ جي ٻن معتبر ۽ ويجهن ماڻهن کي ڏنائين جن قادر بخش جي رهتن ادائگيءَ کان سواءِ اهي پنهنجي نالي رجسٽر ڪرائي ڇڏيون (اثر رسوخ وارا جو هئا). اهڙيءَ طرح اهي ٻئي چابيون تن صاحبن کي وعده شڪنيءَ جي تحفي ۾ مليون ۽ ڪيس ۾ ٻه اڃا نه سگهيون پر قادر بخش واري قرض جي ادائگي ٻنهي طرفن کان نه ٿي سگهي.

هوڏانهن شاهي بازار واري جشنگ خالصي وارو فينسي دوڪان ”جشنگ“ امرتسر وڃڻ کان اڳ قادر بخش جي حوالي ڪري ويو جنهن سان ملحق رهائش گاهه ٻه هئي. جشنگ جي شرنارٿي ٿي وڃڻ بعد ان عاليشان فينسي دوڪان تي قادر بخش وري سنڌس ماسات محمد عمر کي هيلپر بنائي هڪ وڏي غلطيءَ کي جنم ڏنو هو.

قادر بخش جي اوچتي لاڏاڻي جي اطلاع تي اسان جا همراهه سنڌس چند خاصا ڪلي سڀ ڪچهه جمن شاهه جي پڙ ۾ ڇڏي هليا آيا. بعد ۾ ان عاليشان فينسي دوڪان تي محمد عمر قابض ٿي ويٺو رهيو ۽ نيٺ ان تي ٻه ڪليم داخل ٿي ويو. اهڙيءَ طرح قادر بخش جي حيدرآباد واري سموري پراپرٽي دوستي ياريءَ، اعتبار ۽ مٺي ماڻهپائيءَ جي نذر ٿي وئي.

قادر بخش کي ٻه پٽ ۽ هڪ ڌيءَ هئي. سنڌس ٻئي پٽ صغير سنيءَ ۾ ئي فوت ٿي ويا ۽ سنڌس ڌيءَ منهنجي گهرواري آهي. ٽون ٻارن جي ماءُ آهي. سنڌس ڀاءُ قادر بخش جو نالو منهنجي وڏي فرزند امتياز حسين جو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان ۽ منهنجو گهر

هالا پراڻا جي ميان پٺي پاڙي جنهن ۾ آئون قيام پذير آهيان اهو هڪ گوٺ جو پسمانده پاڙو آهي ۽ هالا پراڻا جي اصل تصوير پيش ڪري ٿو.

مان جنهن گهر ۾ رهان ٿو اهو گهر منهنجو ناناڻو گهر آهي ان گهر جو نقشو به سادو آهي ۽ ميان ڪي ڪيترن ئي حوالن سان استاد جمن جي اڳ ڪيت واري گهر جهڙو لڳندو آهي. اسان جي گهر جو اوقات ڪار به عجيب ۽ ڪجهه هن ريت آهي صبح جو گهر جو ڪم ڪار کان پوءِ اسان جي گهر ۾ پوٽ پوڄ ڪشيده ڪاري ڪرڻ ۽ سلائي وغيره کان پوءِ منجهند جي ڌ ٻجهڻ جو ڪم اڪلائي پنهنجن جي ماني ۽ بعد ڪجهه گهڙيون لاءِ آرام ٿئي شام واري ساڻجهي کان پوءِ گهر جون تنهين وڏيون عبادت الاهيءَ ۾ مشغول رهن ڪي پڙهيون ٿي صلواتون پڙهن ڪي قرآن خواني ڪن ته ڪي نعتون پڙهن ڪي پڙهيون پڪيون وڏي پينگهي ۾ لللندي مولود شريف پڙهن "عبدالرؤف عرب ٿي واڪيندو ويو من مرادون پنيون جلهن حضرت ڄي عليو" ته ڪي وري تسبيح ۽ دعائن ۾ مصروف رهن. هر جمعي واري رات تنهين ميلاد جون محفلون به سجن

رمضان شريف ۾ سحر هميشه رهندي. تلاوتن ۽ نعتن ۾ گذري ربيع الاول وارو هميشه روز ميلاد جون محفلون لڳن ۽ عشره محرم ۾ روزانو تنهين تنهيون مجلسون ٿين ٿي ۽ اردو سنڌي منقبتون اوسارا، نوحا، ڪيڏارا آلاپجن ۽ اهي مجلسون رات جو دير دير تائين اختتام پذير ٿين

اسان جو گهر سيڪيولر به آهي ڪي قرة ٻانهن ٻڌي ڪي ٻانهون ڇوڙي نماز پڙهن ته موجوده دور جو واڌارو به آهي. اسان جي گهر ۾ يا علي مدد، السلام عليڪم ۽ حق آزادي ڪجهه سرس ٿي آهي مطلب ته مذهبي نقطه نگاهه کان اسان جي گهر جي صفت اها سان ٻڌجي آهي ۽ هن غريب شاعر جو غريبانو گهر سدائين مولا جي ڪرم نوازي آهي جو اسان جو گهر ڀريو ڀريو لڳندو آهي مولا جي ڪرم سان وارو گهر آهي سو منهنجي پناهه گاهه به آهي ته شاعريءَ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لاءِ سڪڻدو ايوان ۾ آهي. مان ڇڏاهن رمضان شريف جي مهيني ۾ مسجدن
مان پنهنجو نعتون ۽ محرم شريف ۾ ٻين موقعن تي پنهنجيون منقبتون
پڙهندو آهيان، ته مون کي پنهنجي هٿ جو احساس ملي ويندو آهي. شال اهو
احساس قائم ۽ دائم رهي.

منهنجي ڳليءَ جون ڳالهيون:

مون جنهن ڳليءَ ۾ جيون سفر جا ايڪهتر سال گذاريا آهن ۽ اها اوائلي سوين سالن کان به آهاڻي ۽ هالا پراڻا جي قديم ترين ڳلي ايڏي ته وشال ۽ ڪشادي هئي. جو بار وارا اٺ به بار سميت ڪراس ڪندا هئا. پر هوريان هوريان قبضي گيريءَ جي نذر ٿيندي رهي آهي. صدر مشرف جي دور حڪومت ۾ رستن، ڳلين، سڙڪن ۽ پٽن جو پاڳ کليو ته مون به پنهنجي گذارش هن طرح پيش ڪئي:

ڳوٺ جون ساريون ڳليون ويڪريون ٿيون،
صرف شاعر جي ڳلي رهجي وئي،
شهر جي هر چونڪ تي آ روشني،
هن جي گهر آڏو اجا اونده رهي.

منهنجي ان شاعراڻي گذارش جو اهو اثر ٿيو جو جلد ئي اخبارن ۾ "سوز هالائي اسٽريٽ" جي عنوان سان ٽينڊر ڇپيا ۽ ووچر وغيره ٻيران هيٺ تحت پاس ٿيا. مگر مهورت واري تختيءَ تي، ان ڳليءَ سان پير واري ڳلي کي به شامل ڪيو ويو. نه رڳو اهو پر منهنجي گهر پرسان ويندڙ ان ڳلي جتي ڪجهه حصي تي قبضو به ڪرايو ويو. اهو قبضو ڪنهن ڪيو ۽ ڪنهن ڪرايو آهي، ان جي خبر سڀني کي آهي. سو به مون امن پسنديءَ جو مظاهرو ڪري ارباب اختياري وارن وٽ احتجاج ڪيو، مگر نتيجو ڪو به نه نڪتو ۽ مون کي لڳو ته ان قبضي گير آڏو سڀ بيوس ۽ لاچار آهن ۽ مون خاموش احتجاج ڪري پنهنجي درخواست تان هٿ ڪڍي ڇڏيو.

ان دوران هڪ صاحب معائني بعد پنهنجي ايئرڪنڊيشنڊ آفيس ۾ ويهي Remark ڏنو ته "سوز جي ڳليءَ تي ڪو به قبضو ٿيل ڪونهي. هو رڳو شاعريءَ ذريعي بليڪ ميلنگ ڪندو وتي."

مان ان صاحب کي عرض ڪريان ته اوهان نوجوان، خوبصورت ۽ صحتمند آهيو. اوهانجي بصارت به صحتمند هئڻ گهرجي. اگر نه آهي ته

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پوءِ اجازت ڏيو ته اوهان کي اهڙن ۾ سکي آئي اين ڏريجي تصويرن
ڏيکاريون وڃن.

منفرد جاءِ: مختلف ڪتب جا مختلف فرقا مختلف حوالن سان مشهور ۽

منهنجي [illegible] ڀاءُ جيڪو لاجواب ڳائڻو هو ۽ استاد
معروف آهن. [illegible] شاگرد هو ريڊيو جو اهڙو فنڪار به
محمد ابراهيم پلو منهنجو سڳو ڀاءُ [illegible] وقت ڏيڻ ته سگهيو
محمد ابراهيم جو بيحد لائق ۽ پيارو [illegible] کي مناسب وقت ڏيڻي ته سگهيو
نون محمد شيخ جو بيحد [illegible] سبب ريڊيو کي [illegible] جو بيحد چالو ۽
هو مگر ٽي بي جي مهلڪ بيماري سبب ريڊيو کي رسالي جو بيحد چالو ۽
منهنجو سوٽ لال محمد، شاهه لطيف جي رسالي جو اڪثر شاهه
هو جو بيت پڙهڻ جو انداز به لاجواب هو. اڪثر شاهه
پاڙو هو سندس شاهه جي بيت پڙهڻ جو انداز به لاجواب هو ۽ نور علي شاهه
جي بيتن جي شرح به ڪندو هو حاجي سلڻ سچو فقير ۽ نور علي شاهه
سان سندس پياري هئي، شاعري به ڪندو هو ته شوقيه طور ڍولڪ به
وڄائيندو هو.

منهنجو ماسات اوستو ڪريم ڏنو تاريخدان سخندان هو سنڌ جي
قومن، ذاتين، قبيلن ۽ سماڄڪي ماحول کان به واقف هو گهڙو به وڄائيندو هو
ته آواز ڪلام به ڪندو هو ۽ محمد هاشم سائل لاکي جو دوست به هو.
منهنجو سوٽ الهه بخش عرف "ٻڪس" وري دودي چنيسر جي ڳالهه
جو ڳالهيڙ هو. نهايت سلي انداز ۾ ڳالهه ڪندو هو. معروف پنهيرو واري گل
پنهيري دوداڻي "گل ٻگي" جو شاگرد هو.
منهنجو پيو سوٽ احمد فقير به شاهه لطيف جي ڪلام جو عاشق هو ۽
اڪثر لطيف سائينءَ جو ڪلام جهونگاريندو هو.
منهنجي ماءُ مائي شريفت (شريف) شاهه جي ڪلام جي زبردست ڄاڻو
۽ حافظ هئي. شاهه جو ڪوبه بيت ڪٿان به پڇو ته ائين ٻڌائيو جيئن ڪو
حافظِ قرآن آيتون ٻڌائيندو آهي. اسڪول جي ماسترن جون به اڪثر
ٽڪون ڪيندي هئي. مون کي خوشي آهي جو منهنجي ماءُ مون کي لولي
به شاهه لطيف جي بيتن ۾ ڏني آهي. منهنجو فرزند امتياز حسين ۽ تنوير
حسين نعت خوان، نوحه خوان ۽ منقبت خوان آهن جڏهن ته ڪوثر ۽ جاويد
سٺا شاعر آهن.
ان کان سواءِ اسان جي خاندان جو هر فرد شاهه سائينءَ جي ڪلام
سان محبت رکي ٿو ۽ سلسلو هلندڙ آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اسان جو ڪٽنب غريباڻو ڪٽنب آهي، مالي طور قلاش ضرور آهي، پر علم و ادب راڳ وغيره جي حوالي سان ڏاڍو Rich آهي، نه فقط اسان جو گهر پر اسان جو پاڙو به سهڻن، ڳيچن ۽ ملتان پير جي غوثيه بيتن ڪان مشهور آهي، جنهن ته سمورو علم و ادب ثقافت، لوڪ ثقافت اسان جي گهر، خاندان ۽ پاڙي ۾ اچي ڪٺو ٿيو آهي ۽ ان حوالي سان منهنجو ڳوٺ، سنڌ جو پيو حيدرآباد آهي.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان ۽ منهنجو شهر

(ويهين صديءَ جو هالاپراڻا)

هالاپراڻا!
مون لئه به ڪي پٽ تان،
دعا جا داڻا.

ويهين صديءَ جي عظيم شاعر شيخ اياز جي مٿين ڪلمات سان منهنجي ڳوٺ جو مانُ ۽ مرتبو ويتر وڌي ويو آهي. ۽ مان ان حوالي سان پنهنجي شهر جو تعارف لکي رهيو آهيان.

هالاپراڻا جي جاگرافي وسيع طول و ارض تي پکڙيل آهي ۽ سنڌ ڌرتيءَ جي سيني تي جڳن کان دائم ۽ قائم پنهنجي موجودگيءَ جو احساس ڏياري رهي آهي. موجوده هالانوان به ان سرزمين جي هڪ حصي طور آباد آهي. باب النوح هالا کان ٽن ڪلوميٽرن (ٻن ميلن) جي مفاصلي تي ۽ ڏکڻ اولهه ڪنڊ تي هي شهر وسيل ۽ آباد آهي. هڪ اندازي مطابق 800 سالن کان به وڌيڪ هتي جي مسلم آباديءَ جي تواريخ آهي. هي شهر ڪڏهن هالا، ڪڏهين هالڪنڊي، ته ڪڏهن هالاپراڻا جي نالي سان سڏجي رهيو آهي، جنهن مان سندس قدامت جي پروڙ پوي ٿي. نامور مؤرخ مولائي شيدائي صاحب هن شهر کي، سنڌ جي اوائلي شهرن ۾ شمار ڪري، "موهن جي دڙي" واري لائين ۾ آڻي بيهاريو آهي. جڏهن ته، نامور عالم ۽ اديب جناب مولانا دين محمد وفائي، هن شهر کي سنڌ جي آڳاٽن شهرن ۾ شامل ڪيو آهي ۽ اڄ به هيءُ شهر، سنڌ جي قديم شهر طور مشهور ۽ معروف آهي.

تواريخ:

هن شهر تواريخ جا ڪيترائي لاهما چاڙهما ڏٺا آهن، ته سنڌو درياءَ جون ڏاڍايون ۽ ارڏايون به سٺيون آهن. سنڌ ملڪ تي ڪيترين صاحبين، حڪمرانيون به ڏٺيون، جن ۾ سمن، سومرن، ڪلهوڙن، ٽالپرن ۽ انگريزن جون بادشاهتون به شامل آهن. ارغونن، ترخانن ۽ مدد پٺاڻ جون هلائون به

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڏيون. تہ سنڌ کي ملڪ طور بہ ڏنائين. تہ صوبي طور بہ ڏسي رهيو آهي. هڪ روايت موجب هالڪنڊي طور صوبداريءَ جو منصب بہ ماڻيائين.

هالڪنڊيءَ بابت مختلف روايتون آهن. پر لکت ۾ گهڻو ڪجهہ بہ ڪونهي. بعض روايتن ۽ حڪايتن موجب. هالڪنڊيءَ وارو علائقو ان دور ۾ شاهہ محمد هالو جي حڪمرانيءَ هيٺ هو ۽ هالا جي اتر طرف پاٽوٽ. اوير ۾ ڳاهوٽ. ميرانپور. ڏکڻ ۾ سالارو. اولهہ طرف خانوٽ ۽ پيش تائين پکڙيل هو. تن ڏينهين سنڌو درياءَ هالا جي اوير کان وهندو هو ۽ هالڪنڊيءَ وارو علائقو درياءَ جي "پرين پار" هو. ۽ پوءِ جڏهن سنڌ جي حڪمران ميان غلام شاهہ ڪلهوڙي جي دور ۾. سنڌو درياءَ جو رخ ڦيرايو ويو. تہ هالڪنڊيءَ جو وڏو حصو درياءَ جي اورئين پر اچي ويو. البت خانوٽ. پيش جا ڪجهہ حصا پرئين پر رهجي ويا. جيڪي اڄ بہ درياءَ پار آهن ۽ اهڙيءَ طرح هالڪنڊيءَ جي مختصر جاگرافي بہ تبديل ٿي ويئي.

هالڪنڊيءَ بابت مشهور روايت آهي تہ "شاهہ محمد هالو" کي پنج پٽ. پاٽو ڳاهو سالار. خانو ۽ پيش نالي هئا. جن کي پنهنجي ايامڪاريءَ ۾ ئي علائقا ورهائي ڏنا هئائين (ميرن / ٽالپرن وانگر!) ان ورڇ تحت. پاٽوءَ کي پاٽوٽ. ڳاهي کي ڳاهوٽ. سالار کي سالارو. خانوءَ کي خانوٽ ۽ پيش کي پيش وارو علائقو مليو ۽ وچ هالڪنڊي (ديهہ جهرڪي وارو) علائقو شاهہ محمد هالي پاڻ وٽ رکيو. جيڪو ارباب بہ هو. اهڙيءَ طرح اسٽيٽ جو وهنوار هلندو رهيو ۽ پوءِ گهڻو پوءِ انگريزن جي دور ۾ اهي زمينون سروي ٿيون. تہ انهن جا نالا بہ ان مطابق رکيا ويا ۽ اڄ بہ اهي ديهون انهن نالن سان ريڪارڊ ۾ موجود آهن. هالڪنڊيءَ بابت جيتوڻيڪ اهي حقيقتون لکت ۾ ڪونهن. پر روايتن ۽ حڪايتن جي قريب تر ضرور آهن. جيڪي سيني بہ سيني بزرگن کان پهتل آهن.

منهنجي شهر جي قدامت. طوالت. بزرگيت. جوڙجڪ ۽ اهميت جو هڪ وڏو جهان ۽ اڻ کٽ سلسلو آهي. جن بہ مانوارن محققن. هن عظيم شهر تي تحقيق ڪئي آهي. سا جزوي ۽ بي ربط نظر اچي ٿي. ان ۾ وڏو تضاد بہ آهي. ڪي بہ ڪڙيون ڪڙين سان نہ ٿيون ملن. بهرحال! مان جناب قاضي حفيظ قريشيءَ جي ان راءِ سان متفق آهيان. تہ منهنجي ڳوٺ جي مسلم آبادي اٺ سؤ سالن کان بہ. وڌيڪ عرصي تي محيط آهي ۽ ان کان اڳ هي هندو آبادي وارو شهر بہ رهيو آهي ۽ هالڪنڊيءَ واري سيلاب کان اڳ بہ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هيءَ شهر اتي ئي آباد رهيو آهي، جتي اڄ آهي. البت سيلاب بعد هن شهر جي جوڙجڪ ۾ واڌارو ۽ سڌارو ضرور آيو آهي.

مان ان کي به رد ٿو ڪريان. ته شاهه محمد هاليءَ جي اوطاق تي ڪنڊيءَ جو وڻ ٻڌل هو ان ڪري ڪيس هالڪنڊي سڏيو ويو پر منهنجي تحقيق موجب "ڪنڊ" سنڌي ٻوليءَ جي ڪوهستاني لهجي وارو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي علائقو ڳڙهه جُوءِ ۽ تر وغيره.

ڪوهستان ۽ لاڳيتو جابلو علائقي ۾ "ڪنڊ" جي نالي سان ڪيترائي ڳوٺ مشهور آهن. جن ۾ مهان راڳي استاد محمد جمن جو اباڻو ڏاڏاڻو ڳوٺ "ڪنڊ جهنگ" به شامل آهي. جيئن ته شاهه محمد هاليءَ جي هالڪنڊيءَ وارو علائقو ڪوهستان سان لاڳيتو هو، سو ممڪن آهي، ته ڪنڊ لفظ به هالار مان هجرت ڪري هالا آيو هجي ۽ هالڪنڊي بڻجي ويو هجي.

ان کان سواءِ منهنجي ڳوٺ جي بزرگن، اوليائن، عالمن ۽ انهن جي استادن ۾ به نمايان فرق ۽ تضاد آهي ۽ مانوارا محقق انهن جون ڪڙيون به ملائي نه سگهيا آهن. اهي سمورا معاملات نئين سر تحقيق طلب آهن.

مان ته انهن محققن جي راءِ سان به متفق نه آهيان. جن جي تحقيق ۾ هالڪنڊيءَ جي جوڙجڪ بابت تضاد موجود آهي.

جاگرافي:

هڪ روايت موجب هالا جي پسگردائيءَ ۾ ساڱرو واهه وهندو هو جيڪو شاهپور نصرپور کان وهي اڳتي ويندو هو. ان روايت ۾ اضافو ڪريان ته اهو ساڱرو ڦاٽ شهدادپور جي سهڻي ڊوري کان تقريبن باقر جي موريءَ وٽان ڦاٽي اڏيرو لعل شاهپور، نصرپور کان اڳتي وهي ويندو هو. ساڱرو کان سواءِ سنڌو درياءَ مان مارڪ واهه به ڦاٽي نڪتو هو جيڪو زير پير کان وهي سعيد آباد ۽ هالڪنڊيءَ جو علائقو آباد ڪندو هو. ۽ غالبن مارڪ واهه جي اٿل سبب ئي هالڪنڊيءَ جو لهوارو ۽ هيٺاهون علائقو سيلاب کان متاثر ٿيندو هو ۽ مٿيون علائقو محفوظ رهندو هو.

هڪ جاگرافي جي ننڍڙي طالب العلم، روينيو کاتي جي رٽائرڊ ملازم ۽ 5 سالن تائين پنهنجي ڳوٺ "هالڪنڊي" علائقي ۾ روينيو تپيداري ڪندڙ، روينيو رڪارڊ جي مطالعي ۽ سرزمين جي مشاهدي مان، اِهو علم ۾ آيو ته هالڪنڊي جي آس پاس ٻيا به ننڍا ننڍا ڦاٽ (واهه) ڦاٽي نڪتا. جن ۾ سالاري وٽان علي گنج، گجڻ واهه ۽ ٻنڌ، هالا وٽان علي بحر واهه به وهندو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هو جيڪو هالا آفيسن ۽ وچ شهر هالا مان وهي اڳتي ويندو هو ان جا نشان اڄ بہ موجود آهن.

جناب مولوي محمود قريشي سانوڻي پنهنجي اڻ ڇپيل ڪتاب ۾ هالا پراڻا جي شهري آباديءَ بابت لکن ٿا: "هالا پراڻا شهر جي طوالت جو هڪ وڏو سلسلو هو جيڪو موجوده شهري حدن کان ڪتري پاڙي کان ٿيندو خدآباد تائين وڃي دنگ ڪندو هو ۽ خداآباد جو تخت گاهہ بہ شهر جو حصو هوندو هو. ڪتري پاڙي جي هڪ گهٽي ٺٺارڪي بازار ٻي گهٽي سونارڪي بازار ۽ لاڳيتو عاليشان شاهي بازار هوندي هئي ۽ اهو سلسلو ملان سانوڻ کان ٿيندو خداآباد تائين هوندو هو. پر ان جوڙجڪ ۾ نمايان تبديليون آيون آهن ۽ اهي ڳالهيون محض يادن جو حصو آهن ۽ هي) شهر محض ڳوٺ نما شهر بڻجي ويو آهي. باب النوح هالا نوان کان ٽن ڪلوميٽرن جي مفاصلي تي، منهنجو هيءُ شهر صدين ۽ جڳن کان پنهنجي سونهن ۽ سوڀيا جون ساکون ڏيئي رهيو آهي. هن جي جاگرافي بہ دلچسپي کان خالي نہ آهي. هي ڳوٺ ٻن بچاءَ بندن جي وچ ۾ هڪ جزيره نما صورت ۾ موجود آهي. ٻنهي بچاءَ بندن جي لاهيءَ کان ئي ڳوٺ جون حدون شروع ٿين ٿيون.

موجوده پوليس "چيڪ پوسٽ" کان ڪجهہ اڳيرو اولهہ طرف آخوند ملا سانوڻي اسٽاپ آهي ۽ ويجهوئي ملا سانوڻي ڳوٺ آهي. جيڪو دراصل هالاپراڻا جو حصو نہ، پر خودمختار ڳوٺ آهي. پر ديهہ هالاپراڻا جو حصو ضرور آهي.

آخوند سانوڻي اسٽاپ کان ڪجهہ وکن تي نئين تعمير ٿيل "گورنمينٽ هاءِ اسڪول" کان هڪ لنڪ روڊ ڪترين جي پاڙي وڃي ٿو. (جنهن کي اڄ ڪلهہ مهاجر پاڙو سڏيو وڃي ٿو.) هاءِ اسڪول کان ڏکڻ اوڀر طرف قاضين قريشين جا ٽي پاڙا آهن. قاضين جي هيٺئين پاڙي سان لاڳيتو ساداتن ۽ عمراڻين جون مشترڪ رهائش گاهون آهن. (هونئن تہ سادات ۽ عمراڻي ڳوٺ جي مختلف پاڙن ۾ بہ آباد آهن.) ان کان سواءِ مختلف جاين تي مختلف ذاتيون بہ قاضي پاڙي ۾ رهائش پذير آهن. اهو سلسلو بس اسٽاپ تائين پهچي ٿو (جنهن کي اڳ ڇپرخانو سڏبو هو.) اسٽاپ تي پهچڻ سان اصل شهر ۾ داخل ٿيڻ جو احساس ملي ٿو. اسٽاپ جي اولهہ ۽ ڏکڻ طرف ويندڙ گهٽيون شاهي بازار جي مختلف علائقن ڏانهن وڃن ٿيون. جيڪي شهر جا اصل نج سڌريل علائقا آهن. انهن علائقن ۾ شاندار عمارتون بہ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

نمونو ٺهيل آهي. نه سنهڙي تنگ ۽ شاندار بازار به آهي. شهر جو سمورو ڪاروهنوار اتي ئي آهي. جيڪا شهري ماحول جو منظر پيش ڪري ٿي. اُن بازار جي ٻنهي طرفن کان مختلف ناڪن وارين گهٽيون آهن. جيڪي سيٺ برادرين جون آهن ۽ جيڪي ماڻهن جي نالن سان منسوب آهن. انهن شاندار عمارتن جي شاندار گهٽين ۽ ناڪي، محلي. الواڻي گهٽين کان سواءِ ملاڻي پيرڙائي، الواڻي، رناڻي، سهاڻي ۽ "گهيه گهٽي" آهن. ننڍڙي شهر جون گهٽيون آهن جي سموريون شاهي بازار مان نڪرن ٿيون. انهن گهٽين ۾ ڪيترائي نيڪ بخت ۽ نيڪ مرد آباد هئا/ آباد آهن. سلسلو هلندڙ آهي. انهن مان گهٽيون گهٽيون سيٺ برادري جي ونڊن جي نالن سان مشهور آهن. ٻيو گهيه جي گهٽي، ملاڻي گهٽي وغيره. ٿي اڄ به ملا هندو برادري وارا آهن جيڪي هڪ زماني ماڻهن رهيا جو تذڪرو آهي. تاهم زماني حال ۾ به نالن جو اهو سلسلو قائم آهي. ڪيترائي گهٽي اڳ جيڪا خالص هندن جي گهٽي هئي ۽ هاڻي خالص مسلمانن جي گهٽي آهي. اُن تي ٦٥ سال گذرڻ بعد به ڪيترائي گهٽين ۾ جو نالو موجود آهي.

شاهي بازار جي اوڀر طرف موٽرين، صحرن، شيخن جا پاڙا موجود آهن ۽ ڏکڻ طرف ارباب لاڳيتو سنائين جا پاڙا ۽ شاهي بازار کان سر ڏکڻ ميان پٺين جو پاڙو آهي. جيڪو اصل جو به پاڙو آهي.

ملا پاڙا جي هڪڙي شهر اندر ڪيترائي ننڍڙا شهر / قصبا آباد آهن. اهي قصبا ٻيگرائي ۾ آئين آهن جيئن حيدرآباد ۾ "مير ٽالپرن جا ٽنڊا" هر قصبي کي پنهنجي Separation به آهي. نه خود مختار حيثيت به هر قصبي جو جهڳڙو نراس به الڳ. نه زندگي ۽ جو ڪاروهنوار به الڳ هڪ پاڙي جو رهواسي ڪم ڪار کان سواءِ ٻئي پاڙي ۾ ڪونه اچي ۽ نه ئي ڪا ستي خيري ڪري. پاڙي جا فيصلا به پاڙي جو جهڳڙو نراس ڪري ۽ تمام گهڻا حالتن ۾ جهڳڙو نراس تبديل ٿيندو آهي. شهر جي سيٺن قصبن. پاڙن جي سيريشن بحال رکڻ لاءِ ۽ اڄ ورچ لاءِ خاص فاصلو ڇڏيل آهي. مثال طور شاهي بازار کان ڪٽرين جي پاڙي ٽنڊن يا ڪٽرين کان ملان سانوڻي پاڙي ٽنڊن خاص غير آباد علائقو ڪراس ڪرڻو آهي. نه فقط ايترو پر هر پاڙي لاءِ مسجدون، خانقاهون، عيدگاهون، قبرستان، مڪان ۽ امام بارگاهون به جدا جدا آهن. اُن ڪري انهن پاڙن جي سيريشن وڌيڪ فعال رهي آهي. پر هاڻي نه رستا هي رهيا آهن. فاصلا گهٽجي ويا آهن. قبضي گيري ۽ قبضي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

خوريءَ جو رواج وڌي ويو آهي. سو علائقا هڪٻئي سان ڳنڍجي مصروف ٿي ويا آهن.

مان ڳوٺ جي سيني گهٽين ۽ ان جي رهواسين جو شجره نسب ته لکي نٿو سگهان. البته ڳوٺ جي مکيه هنڌن ۽ مکيه ماڻهن جو ويهين صديءَ جي حوالي سان تذڪرو ضرور ڪندس. جن کي مون ڏٺو واٺو آهي ۽ متاثر ٿيو آهيان.

منهنجي خوبصورت شهر جي چوڌاري ننڍا ننڍا شهر قصبن جي صورت ۾ آباد آهن. اهي قصبا ائين آهن. جيئن گلدستي ۾ رنگارنگي گل يا انڊلٺ جا خوبصورت رنگ اچو ته اوهان کي اهڙا رنگ پسايان، جن جي دم سان هيءَ گلشن سجيو آهي.

ڪتري نگر:

ماضيءَ جي جهروڪن مان ليئو پائي ٿو ڏسان. ته ڪتري پاڙي بابت ڪيتريون ئي ساروڻيون، ذهن اسڪرين تي ابري آيون آهن. ان پاڙي جي خوبصورتين ۽ حسناڪين کي گذريل اڌ صديءَ (ان کان به وڌيڪ) اڳ جيئن مون ڏٺو واٺو ان جا ڪجهه عڪس هي به آهن.

هالا پراڻا ۾ ناري شاهه جي باغ کان ٿورو ئي اڳيرو ڪتري پاڙو واقع آهي. جيڪو هن شهر جو خوبصورت حصو آهي. ان خوبصورت شهر جا ڪجهه منظر پيش آهن.

شام لٿي آهي. هير گهلي آهي. رستن تي ڇٽڪار ٿيل آهي. هوٽلن تي پيهه پيهان آهي. ماستر چندر، جيوٽي بائيءَ ۽ ڪنور ڀڳت جا فونن تي رڪارڊ وڄي رهيا آهن. نوجوان اشنان پاڻي ڪري، وار سنواري، پاڻ سجائي نڪتا آهن. ٽ ڳي روان دوان آهي. شهر ۾ گئس بتيون ۽ گولا ٻرن ٿا ۽ چڱو خاصو ڇهڇٽو آهي. ڪجهه دير بعد هاسو مل ساهتيه جي سراءِ ۾ منڊلي مچندي ڀڳت ڀڳتيون ڪندا. الائي ته ڪهڙا ڪهڙا ڀڳت ايندا آهن. جيڪي پنهنجن سريلن، رسيلن آوازن ۽ داستان گوئيءَ سان ماڻهو مست ڪري هليا ويندا آهن. ڪي ڀڳت ته، آواز سان گڏ چير به ڇمڪائيندا آهن. تن ڏينهن ۾ لائوڊ اسپيڪر ايترو عام نه هو. سو ڀڳتن کي به اوچن سُرن ۾ ڳائڻو پوندو هو. رات جي سانت ايڪانت ۾ به اهڙا آلاپ اتر طرف مياڻي ۽ ڪسيءَ واري ماڇين جي ڳوٺن ۽ ڏکڻ طرف خانوٽ تائين پڪڙجي ويندا هئا. ڀڳت جاڙا رام، ڏاهو مل، ڪنور رام ڀڳت، ماستر چندر، مهراج مولچند

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

خوريءَ جو رواج وڏي ويو آهي. سو علائقا هڪٻئي سان ڳنڍجي مصروف ٿي ويا آهن.

مان ڳوٺ جي سيني گهٽين ۽ ان جي رهواسين جو شجره نسب ته لکي نٿو سگهان، البته ڳوٺ جي مکيه هندن ۽ مکيه ماڻهن جو ويهين صديءَ جي حوالي سان تذڪرو ضرور ڪندس، جن کي مون ڏٺو وائٺو آهي ۽ متاثر ٿيو آهيان.

منهنجي خوبصورت شهر جي چوطرف ننڍيا ننڍيا شهر قصبن جي صورت ۾ آباد آهن. اهي قصبا ائين آهن، جيئن گلدستي ۾ رنگارنگي گل. يا انڊلٺ جا خوبصورت رنگ اچو ته اوهان کي اهڙا رنگ پسايان، جن جي دم سان هيءَ گلشن سجيو آهي.

ڪتري نگر:

ماضيءَ جي جهروڪن مان ليئو پائي ٿو ڏسان، ته ڪتري پاڙي بابت ڪيترين ئي ساروڻين، ذهن اسڪرين تي اڀري آيون آهن. ان پاڙي جي خوبصورتين ۽ حسناڪين کي گذريل اڌ صديءَ (ان ڪان به وڌيڪ) اڳ جيئن مون ڏٺو وائٺو ان جا ڪجهه عڪس هي به آهن.

هالا پراڻا ۾ ناري شاهه جي باغ کان ٿورو ئي اڳيرو ڪتري پاڙو واقع آهي، جيڪو هن شهر جو خوبصورت حصو آهي. ان خوبصورت شهر جا ڪجهه منظر پيش آهن.

شام لٿي آهي، هير گهلي آهي، رستن تي ڇٽڪار ٿيل آهي، هوٽلن تي پيهه پيهان آهي. ماستر چندر، جيوٽي بائيءَ ۽ ڪنور ڀڳت جا فونن تي رڪارڊ وڄي رهيا آهن. نوجوان اشنان پاڻي ڪري، وار سنواري، پاڻ سجائي نڪتا آهن. ٽ ڳي روان دوان آهي. شهر ۾ گئس بتيون ۽ گولا برن ٿا ۽ چڱو خاصو ڇهچٽو آهي. ڪجهه دير بعد هاسو مل ساهتيه جي سراءِ ۾ منڊلي مچندي، ڀڳت ڀڳتيون ڪندا، الائي ته ڪهڙا ڪهڙا ڀڳت ايندا آهن. جيڪي پنهنجن سريلن، رسيلن آوازن ۽ داستان گوئيءَ سان ماڻهو مست ڪري هليا ويندا آهن. ڪي ڀڳت ته آواز سان گڏ ڇير به ڇمڪائيندا آهن. تن ڏينهن ۾ لائوڊ اسپيڪر ايترو عام نه هو. سو ڀڳتن کي به اوچن سُرن ۾ ڳائڻو پوندو هو. رات جي سانت ايڪانت ۾ به اهڙا آلاپ اتر طرف مياڻي ۽ ڪسيءَ واري ماڇين جي ڳوٺن ۽ ڏکڻ طرف خانوٽ تائين پکڙجي ويندا هئا. ڀڳت جاڙا رام، ڏاهو مل، ڪنور رام ڀڳت، ماستر چندر، مهراج مولچند

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

کان سواءِ، لاتعداد گائڪن ۽ ڳائڻن ان سراءِ کي راڳ ويراڳ جو شرف بخشيو آهي.

ڪتري پاڙي جي هر شام/رات ڪنهن ميلي جهڙي هوندي هئي سو "راوڻا شانوڻا" ۽ مڪا ميلا به ٿيندا هئا. اهڙيون شامون رات کان پرڀات تائين هلنديون هيون ۽ شوقين ماڻهو ان رات جي ياد ڪٿي، ٻيءَ شام جو انتظار ڪندا هئا. اهو سلسلو ڪڏهن ۽ ڪٿان کان شروع ٿيو اهو ته معلوم ڪونهي. البت اسان جي وڏڙن به اهڙا لقاءَ ڏٺا. ته اسان به پنهنجي ساڃهه (ٻالڪپڻ) ۾ اهڙا ڏيک ويک پسيا، جن جي ياداج به موجود آهي.

هاسو مل جي سراءِ ۾ موسيقيءَ جون منڊليون. رڳو هندو گائڪن لاءِ مخصوص ڪونه هيون. مسلمان گائڪ ۽ نچڻ وارا به راڳ جون حاضريون ڏيندا هئا. مطلب ته هن ننڍڙي خوبصورت شهر جون خوبصورتيون. ورهاڱي سان ورهائجي ويون ۽ صرف يادون رهجي ويون آهن.

ڪترين جو اهو پاڙو جنهن ۾ سڌريل ذاتين وارا ماڻهو جهڙوڪ ڪتري. عامل، ڀائيبند، سنڌ ورڪي ۽ ٻيا رهائش پذير هئا. اهو هالاپراڻا جي اصل وچ شهر کان به. وڌيڪ نئون نڪور ۽ خوبصورت شهر هو. عاليشان، رنگ رتول عمارتن جو هيءُ ننڍڙو شهر. عمارت سازيءَ ۽ نقش نگاريءَ کان به مشهور هو. هن خوبصورت شهر جون خوبصورت ۽ شاندار گهٽيون. ڪليل هوائون. ڪشاده رهائش گاهون. گهٽيون ۽ گهٽين اندر ڪيئي گهٽيون. اڄ به نقش نگاريءَ جو عمدو مثال پيش ڪري رهيون آهن. گهر ويڪرا. اڱڻ اجرا. هوادار. روشن ۽ ٻاهرين درن جي آڏو ڪشادا ٿلها ۽ گلن جا ننڍڙا لان. چانڊوڪيءَ جو لطف وٺڻ لاءِ موزون. ڇا ته حسن ڇا حسين منظر هئا. جن جو بيان ڪرڻ ممڪن ئي ڪونهي. ننڍپڻ ۾ اهي سموريون حسناڪيون. اسان اکين سان ڏٺيون هيون ۽ اسين ماستر صاحبن جي ڪم ڪار سان اڪثر ايڏانهن ايندا ويندا هئاسين. هڪڙيءَ گهٽيءَ ۾ تاري سوناري جو گهر هو جنهن کان مولوي صاحب جن زيور ٺهرائيندا هئا. ماستر محمد عمر ته تاري جي ڪاريگريءَ کان ايترو متاثر هو جو چوندو هو ته "تارا سونارا! هٿ اٿئي سٺو تڏهن آهيان منو"

ڪتري پاڙي جي هڪ عام گهٽي. جيڪا اوير کان اولهه تائين ويندي هئي. ان جي حفاظت لاءِ به وڏا دروازا هوندا هئا. جيڪي رات جو بند ٿيندا هئا ته ڄڻ سڄو شهر ڪنهن صندوق ۾ بند ۽ محفوظ هوندو هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

کتري پاڙي جي رهواسين جو اڪثر ڪاروبارو هو واپار، زمينداري ۽ سونارڪو ڪيهپا وري چُر ۽ اجرڪ سازي. هن پاڙي ۾ آفيسر گهٽ ۽ تعليمدان زياده هئا. البت جيرام داس مختيارڪار ۽ ڀڳوانداس اسسٽنٽ مختيارڪاريءَ جي عهدي تان رٽائر ٿيا هئا. (جيرام داس گهڻو پوءِ مخدوم صاحبن جو عام مختيار به ٿي رهيو) شهر ۾ پنچائتي نظام رائج هو ۽ ان وقت مکي هوتچند ۽ چاندومل سنڌ ورڪي هئا.

56 سالن کان پوءِ هن پاڙي ۾ آيو آهيان. سو به هن ڪتاب لکڻ جي ارادي سان. ڪيترين جاين ڏٺم. هي لڌو مل جو دوڪان هي تارومل واري گهٽي ۽ هيءَ چوڪ تي منهنجي ماءُ جي ساهيڙي بسنتيءَ جو گهر. سڀ اوپرا ۽ اجنبي لڳا. پاڻي واري مڙهيءَ تي تعمير مڪاني ٿيل هئي. مٿاهين تي، دور دور کان شمشان پومي نظر اچي رهي هئي. الائي ته ڪيترا "پرش" راک ڪري پاڻ به رک جو ڍير بنجي ويئي آهي. شايد اجا قبضي گيريءَ جي ور نه چڙهي آهي. مان شهر جو نظارو ڏسي ان پپل جي وڻ وٽ پهتو آهيان. جيڪو اجان صحيح سلامت آهي. رڳو "کوهه". تان آنهن ۽ ٿلهن جتي پکي چڳندا هئا. اهي نظر نه آيا. شايد اهو پپل به ڪنهن مصلحت تحت سلامت آهي. تڏهن امرجليل جا هي ڪلمات ياد آيا: "جابر قوتون سڀ کان اول ڪمزور قومن جي ثقافتي ۽ تهذيبي ورثن کي مسمار ڪري، مذهبي اوٽ ۾ پناهه وٺنديون آهن." هاسومل ساهتيه جي سراءِ تي نظر تو وجهان. ته ائين لڳم ڄڻ جيئرن جو قبرستان آهي. نڪا هئي ڍولڪ جي ڍمر ڍمان، ۽ نه وري ڪا طبلي جي ٺاپ ٺاپ ۽ نه وري پڳتن جا رسيلا ۽ سُريلا آلاپ. ڄڻ ڪو خواب هيو. جو وکري ويو. آس پاس نظرون ڦيرائيندي هي سٽون چپن تي چڙهي آيون:

سڄاڻل گليون اڄ سڄاڻل لڳن ٿيون،
اڙي شهر توکي هي ڇا ٿي ويو آ؟
جتي منهنجي اکڙين به ڇا ڇا ڏٺو،
اتي ڏسڻ جهڙي رهي شيءِ نه ڪا.

هاسومل جي سراءِ واري لاهي لهي پڪي رستي تي پهتو آهيان. جتي گنگا ماتا اڃا به موجود آهي. ڪڏهن ان گنگا جل مان ڦٽن ڦرڙن ۽ خارش جا مريض شفاياب ٿيندا هئا. پائيبند گڏون ۽ پالتيون پري ڪيترن ئي گنگائن ۽ جمنائن جا زخم چٽائيندا هئا ته وري عرس، جمعون، جيئند ۽ ستيائي راڄيائي به هن "جل امرت" مان فائدو وٺندا هئا. پر اهو ڏسي ڏک ٿيو ته اتي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هاڻي پنهنجي ... آهي جو پاڪستان ... قبول آهي ۽ شهر جي وڏي حصي جو
... "... اچي" پڙهي پهچڪو آهي
گهڻو حصو گهڻگهرو ماڻهن ۾ شامل ٿي ... جي هندو پاڙي جون واٽون
بوسيدا ... جي محبوب شهر جي ...
سڪهاڻيون آهن، هاڻي ... هندو ... ٿيندڙون ... گاڏيا هڻا
... هندو موجود ... سواءِ صوفي آسو مل جي
۾ افسوس جو ... آهي، صحيح جو حالا' مان اهندو
آسڪهه مل ... جي جيڪو ... آهي، الف خدايا ۽
آهي ۽ شاعر جو ... وانگر ... هليو ويندو آهي
ٽيڪچند (محمد رسالو) ۽ ڪٿي ڪٿي ... ۽ ايندو آهي
... جي شهري جون يادون ۽ انمول ماڻهن جون
کي ... پاڻي جي ... ۽ ان وقت کي ياد ڪري رو
انمول ... آهي ...

يادون

مهراج مولچند:
سنگيت وارو مهراج مولچند وڏو ڳائڻي گائڪ هو. ڪلاسيڪل گائڪ هو ۽ پنهنجي راڳ لاءِ تانپوري جو استعمال ڪندو هو اڪثر هاسو مل جي سراءِ ۾ حاضري ڪندو هو ساٿس طبلي تي سنگت سنڌس استاد محمد صالح خاصخيلي سنگتي ڪندو هو جيڪو عاشق علي خان جو شاگرد هو. محمد صالح سڄي عمر مهراج مولچند سان گڏ رهيو. پاڻ توڙي جو مسلمان هو ته به سنائين هندو آشرم ۾ سراءِ ۾ رهيو. مهراج جي محبت ۾ سراءِ جي ڳالهه ڪيس اهڙو ته سواد ڏنو جو تيوڻ ڪاڻ ڇڏي ڏنائين ۽ وشنو ٿي ويو.

مهراج مولچند ورهاڱي ڪان گهڻو گهڻو پوءِ وطن ڇڏيو. ته محمد صالح به ملڻ لاءِ اصرار ڪيو ڪيس جيئو ويو ته تون مسلم آهين. هند هلي نه سگهندين. ورنيائين ته مان مهراج لاءِ هتي جو سڀ ڪجهه ڇڏڻ لاءِ تيار آهيان. ساٿياڻو ڪيائين. ته هندو جاتي؛ وارا. مهراج کي مسلمان جي ڍيرن وانگر چوڻ جيان رات وچ ۾ ڪيائون تڪي هليا ويا ۽ محمد صالح روئي رڙيون آسرو لاهي ويٺي. بستري پيڙ ٿيو سو ورئي نه اٿيو. هند ۾ مهراج مولچند جو حال به ڪو سٺو نه هيو. چون ٿا ته اهو به ڇڙي ڇڙي ديهانت ڪري ويو. ٻنهي طرف جو آگ برابر لڳي هوئي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

(اسڪندرئي ڪيرائين) ته ڪوبائي ۽ هوري اٿ هالاڻدو هوس. اسان جي ڳوٺ وڏي پهڻ جو ڳوٺ هو، جيڪو هندو ۽ انگريزن جو وسندڙ شهر هو شهر ۽ پيشوائي مسلمان واپاري هو ۽ سيٺيو سڪار وهڪوار مڪي ۾ جي هٿ وس هو سو مڪي ۾ جو نياڻو پهاڻو، ته صبح جو سوڀل اٿ ڪاهي ڪڪور ڳوٺ کي هالا روهڙي اسٽيشن تي پهتي آيو.

صبح جو سوڀل اٿ ڪاهي، پهڻ جي شهر ۾ آيس. سراءِ آڳو اٿ هنداڻي حاضري ڏيڻ جو اطلاع ڪرڻ اندر پهتس، ته اصل عقل پهچ تي وڃو ڪم ته ڪڪور ڳوٺ قرآن شريف پڙهي رهيو هو. اطلاع ڪم ته موں کي ڏسي، پاڻ سوگهورو ٿيو، جيئي ميهڙوجي هٿن ۾ ڏنائين. اٿ تي سوار ٿيڻ کان اڳ موں کان نالو پڇيائين. موں ڄاڻي پنهنجو نالو محمد ٻڌايو ته خوش ٿي چيائين ته شي الله جو ڪلام ڪيش ته محمد جي هٿن ۾ اچي ويو آهي ۽ پوءِ هي ٻيئي پڙهيائين: "تو تي ڄڻهن جو ناله سو تنڪي پار گهرين جا" ڇاڇي محمد خان ٻڌايو ته اسين اٿ تي چڙهياسين ۽ ڳالهيون ٻه ڪندا رهياسين. اوچتو منهنجي نگاهه ان ڪڙي "کڙڪي" تي پئي، جنهن جو وڏو سوراخ نمايان نظر اچي رهيو هو سو اٿ کي هنداڻي چڙهيم. پڳت اٿ هنداڻو جو سبب پڇيو ته چيم ته سائين ڏاڍو تنگ آهي. سو اسين پيادل ڏاڍو پار ڪري اڳيان اٿ تي سوار ٿينداسين. پڳت کي ڳالهه نه وڻي سو اشارو ڪري چيائين ته: "هو اٿ جو وڃي رهيو آهي." عرض ڪيم ته: "سائين پڳت اهو اڪيلو ۽ اسين پيادل آهيون سو احتياط اٿين ڪيو اٿم." چيائين: "تنهنجو رب تي ڀروسو ڪونهي ڇا؟ هل هل ڀاڳهي اهو پار پهچائيندو. جيڪو پڻ کي پار پهچائي ٿو" ۽ پوءِ اسين به پار پهچي وياسين.

ڇاڇي محمد خان جون ڳالهيون ٻڌي حيران ٿي ويس ۽ پڳت ڪڪور وارجي مهاتما کي سلام ڪرڻ کان رهي نه سگهيس.

ساڌا سونارو:

کنڊين جي پاڙي ۾ هڪ ساڌو صفت فقير منش، آدرشي انسان "ساڌا سونارو" رهندو هو. ساڌا زيورساز نه ڪوڙو هو پر زيورگر سونارو هو. پراڻن سرائن پيگل تلل زيورن کي ڳنڍي تاهي پاڻ جهڙو ڪري ڏيندو هو ۽ ان مان ٿي گذران ڪندو هو. سندس پر ۾ سڌائين يڪتارو رکيو هوندو هو.

ساڌا سوناري جو گهر، نه کنڊي پاڙي ۾ هو پر دوڪان شاهي بازار هالا پراڻا ۾ حاجي سلح جي دوڪان جي ويجهو هئو. ساڌا سونارو هڏ ڪاٺ جو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مضبوط، صحت مند، بيباڪ ۽ ڳالهائڻ جو بيحد ڪرو شخص هو. هو واقعي صوفي هو. ڪڏهن ڪڏهن پور پوندو هوس، ته يڪتاري جي تند مان "تون ئي تون" جو آلاپ ڪيئي، سائين مرنا وانگر ڪو درد پريو آلاپ ڪري چوندو هو:

فريدا! ڪک بہ نہ ندجي ڪک بہ وڏي وٺ،
اڏري پوي جي اک ۾ تہ وڏو ڏيندو ڏک.

يا وري آهہ پري وڏي آواز ۾ چوندو هو تہ: "الڪا تنهنجي آسري"

ورهاڱي کان پوءِ، جڏهن لڏپلاڻ شروع ٿي هئي تہ: "هوند سوند" وارا ماڻهو تہ پهرئين ڪيپ ۾ وڃي "ڪئمپن" پيڙا ٿيا، پر ساڌا سوناري جهڙا ويچارا، اڻ هوند وارا آهستي آهستي لڏپلاڻ جي تيارين ۾ مصروف رهڻ لڳا ۽ خرچ پکي جي انتظامن لاءِ هلڪو ڦلڪو سامان بہ مارڪيٽ ۾ آڻي وڪرو ڪرڻ لڳا هئا. ڏاڍو ڏکدائڪ ڏيک هو ان صورتحال جو!

هڪ ڏينهن ساڌا سونارو بہ پنهنجي يڪتاري سميت سامان کڻي اچي، ان مارڪيٽ ۾ لٿو. جتان هو ڪڏهن تيوڻ وٺندو هو. اسين ٻارڙا روزانو اسڪول مان "رسيس" ملڻ تي ڪجهہ وقت لاءِ اهو لقاءُ ڏسڻ ويندا هئاسين. سو آئون بہ دادا ساڌا جي پرسان اچي بيٺس. چا! تہ ڪرب ۽ ڏک جو منظر هو.

تيو ائين جو هڪ خريدار، ڪيس جڏهن هڪ چڱي ملهہ واري شيءِ جو معمولي کان بہ معمولي مُلهہ ٻڌايو، تہ ساڌا طيش ۾ اچي ويو. روئڻ هارڪي انداز ۾ وڏي واڪ چيائين: تہ "پائي! اسين تہ وڃي رهيا آهيون. جيڪي بہ ملندو سو وٺنداسين. پر ٻڌايو تہ سياڻ اوهان کان تپڙ ڪير وٺندو؟! ۽ ياد رکو! ان وقت ڪو بہ ساڌا سونارو موجود ڪونہ هوندو." دادا ساڌا جي ان ڏکدائڪ لهجي تي سڄو ماحول ڏکي ٿي ويو ۽ ملهہ رکندڙ بہ خاصو شرمسار ٿي ويو هو. ساڌا زارو زار روئي پيو هو ۽ ان کي پرچائڻ وارو ڪو بہ نہ هو ۽ پوءِ.......

گهٽو گهٽو پوءِ جڏهن سنڌ جي مسلمان ماڻهن کي دربدر ڪري ڪئمپن ۾ رکيو ويو هو. سنڌن گهرن کي لٽيو ۽ ڦريو ويو هو. تڏهن بہ ۽ هن وقت جڏهن سنڌين کان شهر کسيا پيا وڃن ۽ کين اقليت ۾ آڻڻ جون ڪوششون، تيز تر ٿينديون پيون وڃن. سنڌ جي وڏيرڪي سياست ڪرڻ وارا خاموش تماشبين بڻيل آهن، تڏهن مونکي دادا ساڌا جا اهي الفاظ تير

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيان چيندي محسوس ٿيندا آهن ته: "پائي اوهان کان ٽپڙ کير وٺندو؟ ۽ ان وقت کو به ساڏا سونارو موجود نه هوندو." ته منهنجي اکين مان لڙڪ لڙي پوندا آهن.

مکي هوتچند:

کترين جي پاڙي جي آدرشي انسان مکي هوتچند جون پڻ کيترين ئي ڳالهيون مشهور آهن؛ سو ان ڀلي ماڻهوءَ جون ڪجهه سارون هن ريت آهن:

منهنجي پياري دوست محمد عمر کان روايت آهي، ته سندس والد محمد طالب، مکي هوتچند جو هارپو کندو هو. تڏهن پوکون هڪ سالين ۽ هڪ فصلين ٿينديون هيون. آباديون به نارن ۽ هُرلن تي ٿينديون هيون. روهڙي ڪئنال پوريءَ طرح کونه وهيو هو. سو لڳاتار فصل سٺو نه ٿيڻ سبب، اسين تنگدست ۽ مکيءَ جا مقروض ٿي پياسين. بابا جي مکيءَ سان دوستي به هئي، سو ڪيچي ته ڪونه پئي سگهياسون، پر لُڇي به ڪونه پئي سگهياسون.

هڪ ڏينهن مکيءَ جو پٽ بابا سان تکو متو به ٿيو ۽ هلکڙائيءَ جو مظاهرو کندي، طعنو ڏنائين، ته اسين سندس قرضي آهيون. ڳالهه ته سچي هئي پر اهو طعنو بابا جي سهپ کان ٻاهر هئو ۽ فيصلو کيائين، ته هاڻي مکيءَ جو هارپو نه کبو. سو ڏڳن جو جوڙو نار ۾ وهڻ وارو اٺ، کير پيئڻ واري مينهن ڪاهي، مون کي ساڻ کري، بابا مکيءَ جي اوطاق تي پهتو ته مکي حيران ٿي ويو.

ڳالهه جي ڳنڍڙي کولي، بابا چيو ته مکي صاحب! اسان، اوهان جا قرضي آهيون. هي مال ڪاهي آيو آهيان، چڪائي ڪڻ. اڃا به قرض رهيو ته اکين سان ڏيندا سين، پر تنهنجو هارپو نه کبو.

مکي هوتچند ڌيرج ۽ تحمل وارو ماڻهو هو. جلد بازي ۽ تکڙ ته وٽس هئي ڪانه. سوال ته مالکو رهيو ۽ ٻڏتر ۾ پئجي ويو ۽ پوءِ ڪجهه سوچي پڇيائين، ته مال کهڙو آندو اٿئي؟ بابا وراڻيو ته ڏڳن جو جوڙو هڪ اٺ ۽ هڪ مينهن. نهايت ئي گنڀيرتا سان چيائين ته تنهنجو ڏڳن جو جوڙو وٺي تنهنجي روزي بند کري، هاريو بڻجي حوالي کري، منهنجي ٻانهن ٿلهي ٿيندي؟ تنهنجو نار وارو اٺ توکان وٺي، توکي بيروزگار بنائي مونکي خوشي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ٿيندي؟ تنهنجي ٻچڻ جي ڇوڙ تان ڪير لٻ لاهي، پنهنجي پٽن کي ٿلهو مقارو ڪريان؟!!! نه طالب نه اهو مون کان ڪونه پڄندو.

مکي هوتچند دل جو بار هلڪو ڪندي چيو ته: "طالب تون منهنجو دوست آهين، دوستي ڪچي ڌاڳي وانگر آهي جي ٽٽي ته ڳنڍجي نه سگهندي ۽ مان تو جهڙي دوست کي وڃائڻ لاءِ تيار نه آهيان. هي ٻني تنهنجي آهي ۽ تون ئي آباد ڪندين. مون توکي قرض هتي ۽ معاف ڪيو ته هُن دنيا ۾ به." مکي پنهنجي ڳالهين ۾ پري اسان کي رخصت ڪيو هو ۽ پوءِ جڏهن مکي شرنارٿي بڻجي وڃي رهيو هو ته اها زمين لکت پڙهت ڪري اسان کي ڏيئي ويو. ان شرط سان ته جي موٽي آياسين، ته ڳڏ هونداسين، نه آياسين، ته اها ٻني تنهنجي آهي ۽ پوءِ اها ٻني ڪليم ۾ اچي وئي ۽ اسانجي دستاويز هوندي به کاتي تي نه اچي سگهي، ڇو جو سرڪار ١ـ مارچ 1947ع کان ئي رجسٽريشن تي بندش لاڳو ڪري ڇڏي هئي. محمد عمر ڳالهيون ڪنديندي آب ديده ٿي ويو هو.

ڪٺور دل انسان:

ڪجهه سال اڳ هڪ پائيبند، هند کان هلي سنڌ آيو هو. هو هالا پراڻا جي ڪتري پاڙي جو رهواسي هو. سو جنم ڀومي ڏسڻ لاءِ ڪتري پاڙي آيو هو. پنهنجي گهر تي دستڪ ڏيئي، موجوده گهرڌڻين سان پنهنجي گهر ڏسڻ جو اصرار ڪيائين، پر گهر ڌڻين انتهائي ڪٺورتا جو مظاهرو ڪري، ان هزارين ميل لتاڙي آيل سنڌ جي مهمان کي، ترسڻ ته ڇا اندر اچڻ جي اجازت به نه ڏني. بعد ۾ ان پائيبند کين چڱي رقم، صرف گهر ڏسڻ لاءِ آڇ به ڪئي، جيڪا قبول نه ڪئي ويئي. اهو پيرسن شخص روئنهار ڪي شڪل ڪري اٿين ڇني روانو ٿي ويو ته ان گهر ۾ سندن وڏن جو پارس پوريل هو. لالچي گهر ڌڻين پنهنجو سڄو گهر کوٽي بي زيبو بنائي ڇڏيو هٿ ته ڪي ڪونه آين. الٽو وڏو خرچ ڪري گهر جي مرمت ڪرائي هئائون.

منهنجي ڳوٺ جي ڪتري نگر جون ڳالهيون ايتريون ته گهڻيون آهن جو اصل ڳڻتي ئي نه ٿيون ۽ مان فقط ڪجهه جهلڪيون ئي پيش ڪري سگهيو آهيان.

پاپڙن جو باغ:

شهر هالا نوان ۽ هالا پراڻا جي اڌ مفاصلي تي سيد عبداللطيف حسنيءَ جي مرقد کان ڪجهه وٿيرڪو اولهه طرف پاپڙن جو باغ به هو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيڪو اڄ ڪلهه ڇامن سنائيءَ جو باغ سڏجي ٿو. ان باغ ۾ گوتم جي مورتي سان گڏ سمادي به جڙيل هئي جتي هو مخصوص ڏڻن تي وڏي تعداد ۾ درشن ڪرڻ ايندا هئا. مون کي ياد آهي ته اهڙي ڪنهن ڏڻ تي مون به هاٿين جي پالڪين تي ويٺل "ٻڌي" عورتون ڏٺيون هيون. جيڪي درشن جي لاءِ آيون هيون. جيڪي درشن لاءِ آيون هيون ۽ بعد ۾ انهن هاٿين کي سنڌو درياءَ ۾ اشنان ڪرايو ويو هو.

پاپڙا باغ جي هڪ جهوني باغ جي پوري ٽڙ ۾ هارب شيدي پنڌ اچي بليڪ ميلنگ جو ڪاروبار شروع ڪيو ۽ ان ٽڙ اندر ويهي ديوتائن جهڙو آواز ڪڍي پنهنجي لاءِ پارتون ۾ مفاد حاصل ڪندو رهيو پر ڪاروبار اڃا پروان ني مس چڙهيو ته پيد کلي پيو ۽ سمورو سلسلو منقطع ٿي ويو ۽ هارب پنڌ به اڪيون مهٽيندو رهجي ويو.

هالا جا پاپڙا. هالا جا قديم ترين رهواسي ۽ ٻڌ ڌرم جا مسلڪي هئا الائي ڪڏهن ۽ ڪٿان آيا هئا. سندن رهائشگاهون ۽ دوڪانداري هالا نوان جي شاهي بازار ۾ هئي. جتي به پاپڙا چوڪ ۽ پاپڙا گلي مشهور آهن.

گوتم ٻڌ جا هي پوڄاري امن پسند. سادا ۽ وسوڙل شهري هئا. سو ڪنهن پڪيءَ يا جيت جنتي کي به دکدائڪ ڏسي نه سگهندا هئا. سندن همدردي ۽ امن پسنديءَ مان ناجائز فائدو وٺندي ڪي شرپسند پکين کي ڦاسائي کين دک پهچائيندا هئا ته جيئن پاپڙا برادري وارا کين اجورو ڏئي اهي باندي پکيئڙا آزاد ڪرائين. اهو سلسلو به ورهاڱي تائين جاري رهيو ۽ بالآخر ورهاڱي سان ئي ورهائجي ويو. اڄ به هالا ۾ پاپڙن جي امن پسنديءَ ۽ شائستگيءَ جون ڳالهيون مشهور آهن. چون ٿا ته ورهاڱي سان گڏ هو ورهائجڻ ۽ هالا ڇڏڻ لاءِ تيار نه هئا. پر جڏهن هند کان شرنارٿين جي ڪيمپ اچي پهتي ته کين ويچو پيو سو عاليشان عمارتن جون چابيون مخدوم صاحبان جي حوالي ڪري، الائي ته ڪيڏانهن ويا هليا ۽ ائين ويا جو وري نه آيا.

شاهي بازار (شب و روز):

منهنجي هن خوبصورت شهر هالا پراڻا جون خوبصورتيون ۽ رونقون جيڪي مون نديڻ ۾ پنهنجي اکين سان ڏٺيون، تن جو تذڪرو ڪرڻ ضروري آهي. ڇو ته انهن ۾ هن وقت نمايان تبديليون آيون آهن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ورهاڱي کان اڳ منهنجي ڳوٺ جي شاهي بازار ايترو مصروف نہ هئي، جيترو هن وقت آهي. بازار ۾ اناج جون لغط بہ وڏيون ڪوٺيون هيون، جيئڪي حاجي پليڏني ۽ سيٺ عثمان وارن جون هيون. ايڪڙ ٻيڪڙ سيڏي جا دوڪان سيٺ جمعي ۽ سيٺ ٻچو خاڪواڻيءَ جن جا بہ هئا. جيڪي نشيڙي پيماني جا هئا. لالٽين ٻرندا هئا. بہ هوٽلون "اسو موالي" ۽ "سلوءَ" جون هيون، تہ محمد يوسف جو سوڍا باٽلي پرٽ وارو سيلينڊر بہ هيو. حاجي سلخ جو ڪپڙي جو دوڪان بہ هو تہ حاجي الله بچائي صدر جو پسارڪو دوڪان بہ. مطلب تہ شاهي بازار جو سمورو حسن، بازار جي چوڪ تائين محدود هو (هاڻي تہ شاهي بزار جو سلسلو اوپر طرف جزوي طور ڪيماڻين جي گهٽيءَ تائين ۽ اولهہ طرف بچاءَ بند کان فيض محمد شاهہ جي مڪان تائين وڃي پهتو آهي) شاهي بازار کان سواءِ ڳوٺ جي مختلف پاڙن ۾ گهٽين ۾ بہ واپار ۽ ڪاروبارهلندو هو. ڪيماڻي گهٽيءَ جي ۽ ارباب پاڙي جي موڙ تي سيٺ درياءَ ڏنو مل جي عاليشان وڏي ڪوٺي هئي. جتان راشن ڪارڊ تي ڪپڙو، کنڊ ۽ گاسليٽ وغيره ملندو هو. (اهو بہ مهاڀاري جنگ وارو زمانو هو سو ان ڪري روزمره جي شين جي قلت/ "ترڪوٽي" هئي)

تن ڏينهين هندو برادريءَ وارا شهر جي مختلف پاڙن ۾ آباد هئا ۽ مختلف پاڙن ۾ دوڪانداري بہ ڪندا هئا. اسان جي پاڙي ۾ بہ اوڏو داس جو ريزڪي دوڪان هو جنهن کي وڏا اڄ بہ "اوڏب" جو دوڪان سڏيندا آهن. توڙي جو هاڻي اهو دوڪان اسان جي پياري دوست محمد طيب سنائيءَ وارن جو آهي.

ڪيماڻي گهٽيءَ ۾ ايڪڙ ٻيڪڙ دوڪان هئا. پر شام ويلي گهٽيءَ جي ٻنهي پاسن کان، پلن وڪڻڻ وارن جون قطارون لڳنديون هيون ۽ ڇهچٽو ڏسڻ جهڙو ٿي پوندو هو. تڏهن ڄامشوري واري پل جو ڏکڻ ڪونہ ٺهيو هو سو پلن جي ميلاڻ بہ منهنجي ڳوٺ ۾ هئي. سستائيءَ جو زمانو هو پائليءَ ۾ پلو ملندو هو ۽ "ڦرائي" پلن جي خوشبوءِ سان سڄو ماحول واسجي ويندو هو.

شاهي بازار جي چوطرف سموريون گهٽيون آباد ۽ مصروف هيون. ويرو حلوائيءَ جو حلوو، تيڪم جا پڪوڙا، سگداسي چانورن مان تيار ٿيل "پيهون" ۽ مياڻيءَ جا تازا پلا هالا پراڻا جي خاص تحفن ۾ شامل هئا.

شهر جي آس پاس ننڍڙي گوشت ۽ مڇي مارڪيٽ بہ هئي. جا تن ڏينهين سائين ٺارو شاهہ جي ٻيرين واري باغ ۾ لڳندي هئي. وڏو گوشت

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪوٺارن جي ڀاڱي ۾ محرم، عمر ۽ ميتهل ماڇيءَ وارا وڪڻندا هئا ۽ وڻج وارا وڏو گوشت ان گوشائتي هنڌ تان وٺندا هئا.

سائين ٺارو شاهه جي باغ ۾ گوشت، مڇي مارڪيٽ کان وٺيرڪي ڏکڻ طرف شام جو کير جي الڳ مارڪيٽ لڳندي هئي. مقامي مالوند ماڻهو روڙيا ۽ ڀچا نج کير ٿلهي تي آڻي رکندا هئا. ته اڪثر پائيبند، پٽل جا چلڪندڙ اڇا اجرا برتن کڻي کير وڻج ايندا هئا.

هندن ۽ مسلمانن جا تعلقات به، نهايت ئي قريبي ۽ ڀائپيءَ وارا هئا. هڪ ٻئي جي ڏک سک، شاديءَ غميءَ ۾ به شريڪ ٿيندا رهيا. بعض حالتن ۾ ڪچي سيڏي ڏيڻ وٺڻ جو رواج به هو. ڏياري، هولي، ستانءَ، دسهڙو جي ڏڻن تي، طرحين طرحين خصوصي مٺايون تيار ٿينديون هيون ۽ ورهائيبيون به هيون. الا .... ڪهڙو نه سواد هو. انهن محبت جي مٺاين ۾، جن لاءِ اڄ به "شرير شڪندو" رهي ٿو!!!

نئين سال درياءَ شاهه ۾ پاڻي اچڻ، پلو ڦاسڻ. ڏکا ڏيڻ جا خاص ساٽ ۽ سوڻ ٿيندا هئا. ته بارانا به ٿيندا هئا. پڃن ڳاڻبا هئا. پڳتيون به ٿينديون هيون. الا ڪهڙو نه زمانو هو. ڪهڙا نه حسين لمحا هئا. جن کي ياد ڪري "هُردو ٿو ڪنبي ۽ پرانَ ٿا پسُورجن." هاڻي ته سڄي ڳوٺ جو نقشو ئي بدلجي ويو آهي.

موسمون:

عام خيال آهي ته روشني ستن رنگن مان ٺهندي آهي. سنگيت ستن سُرن مان ٺهي ٿو ۽ محبت پنجن موسمن (جنهن ۾ من اندر جي موسم به شامل آهي) مان جنم وٺي ٿي. شايد اهڙيءَ ڪيفيت مان هي سٽون سرجيون آهن.

من اندر جي به ڪائي ٿيندي آ.
خوبصورت خيال جي موسم.

من اندر جون موسمون ته ڪيئي آهن. جيڪي شاعريءَ ۾ ئي پيش ٿين ٿيون. پر منهنجي ڳوٺ جي عام موسمن جو اثر به، سڏو سنئون ماحول تي پوي ٿو. اچو ته ان مان لطف اندوز ٿيون.

آب هوا:

هالا نوان کان هالاپراڻا ايندي ۾ بچاءَ بندن واريون لاهيون لهندي محسوس ٿيندو ته ڪنهن ٿڌي مقام ڏانهن وڃي رهيا آهيون.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سنڌو درياءَ کان انڪل ٽن چئن سؤن فوٽن جي اوچائيءَ تي، آڳاٽي هن شهر جي آب هوا موافق ۽ معتدل آهي. ته پاڻي به ٺڌو ۽ صاف شفاف. هتي جي جيڪي مٽيءَ مان لهيل دلن، مائٽن جهڙا برتن "جهوڪيءَ" جي ڳمگهين کان وڌيڪ ٺڌا آهن. موسم موافق هئڻ ڪري سياري ۾ اتر جون ٿڌيون هوائون لڳن، جيڪي ڪوئيٽا جي پهاڙن کان سرديءَ جي لهر کڻي اچن. اونهاري ۾ ڏکڻ هوائون لڳن، جيڪي سڌو سنئون سمنڊ کان اچن ۽ سنڌو درياءَ پار ڪري، منهنجي ڳوٺ تائين پهچن. بعض اوقات چوماسي جون هوائون به لڳن. سياري ۾ ڊسمبر کان وٺي جنوريءَ ۾ سرديون ۽ جون جولاءِ ۾ گرميون به پوريون پر شديد نه. سانوڻ ۾ وري اتر ۽ پورب جي هوائن سان ڀڪروال ڪڪر کان برساتون اچن، جيڪي وسن ۽ ضرور وسن.

منهنجي هن محبوب شهر جي ٿڌڙين ٿڌڙين هوائن، گهاٽن گهاٽن وڻن، چانورن ۽ سبزه زار جون کيتيون ڳالهيون ڪجن ۽ ڪهڙا ڪهڙا منظر پيش ڪجن. بهرحال! آب و هوا جو اثر منهنجي ڳوٺ جي خوبصورتين، حسناڪين ۽ سبزه زارن تي سدائين مهربان رهيو آهي.

سبزه زار:

مونکي چڱيءَ طرح ياد آهي، ته بالڪپڻ ۾ اسين هڪ جهڙا اسڪولي چوڪرا، موڪلن وارن ڏينهن ۾ باغن ۽ سبزه زاريءَ جو حسن ڏسڻ لاءِ باغن ۾ گهمڻ ويندا هئاسين. ته صبح جي سڳنڌ ۽ گلن جي خوشبوءِ اسان جو استقبال ڪندي هئي ۽ اسين معطر معطر "خرامان خرامان" ٿي، باغن جو سير ڪندا هئاسين. ڇا ته خوشبوءِ هئي انهن گلن جي، جيڪي پري کان ئي آڌرڀاءُ ڪندا هئا. (هاڻي ته گلن مان به خوشبوءِ هلي ويئي آهي الا ڇالاءِ ته ڇوءِ؟!!)

منهنجي شهر جي اولهه پاسي لاڳيتو باغن جو هڪ اڻ کٽ سلسلو هوندو هو. اهو سلسلو حسين جي باغ، چاندو مل مکيءَ جي باغ "پڻي" کان ٿيندو وڏيري مصريءَ، وڏيري صادق جي باغن کي ڪراس ڪندو خليفن جي باغ، کيمي مل جي باغ کان، ميان محمود پٺيءَ ۽ ميان نور محمد پٺيءَ جي باغ تائين وڃي، آبپاشي جي ريگيوليٽر تي دنگ ڪندو هو. اهي سمورا باغ اهڙا ته گتيل ۽ لاڳيتا هئا، جن جي ڇانوَ ۾ اس جو احساس ئي نه ٿيندو هو. ڇا ته سونهن هئي انهن سبزه زارن ۾ ۽ ڇا ته خوشبوءِ هئي. انهن هوائن ۾ خوب لطف اندوز ٿي، باغن جا ميوا کائي، شام جو جڏهن موٽندا هئاسين، ته

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڏنگندو هو جنهن ڪري مري يا ڪاهلي جهڙي واڌ ڪجهه آيا آهيون. منهنجي
ڳوٺ جهڙي خوبصورت ٿيون ۽ حساسڪيون، وڏو باغات تائين محدود ڪيترين
پيا رنگ به آهن، جن جا عڪس هن ڪتاب ۾ جا بجا موجود آهن. اهي
سمورا خوبصورت ٿيون ۽ نمونيون درياهه شاهه جي شهر کان ڪنهن وڏين
جهڙڪي اڃا تائين نه موٽيون آهن.

سنڌو ندي:

منهنجي هن جنم ڀومي ۽ جي جاگرافيائي حالتن کي، وڻ ڀاڳي کان وڌيڪ سنڌو درياهه متاثر ڪيو آهي ۽ وڏ وڏ ڪٽي پرڦاڙون ڪيون آهن ڪڏهن "پاشيندڙ" جي صورت ۾ ته ڪڏهن سيلاب جي صورت ۾. مخدوم نوح رح جي نقل مڪاني، هالا نوان جو اڏجڻ ۽ آباد ٿيڻ، جهڙا ڏکندڙ ڏکڙ هتي جي ماڻهن اڃا تائين نه وساريا آهن، پوءِ به هي شهر درياهه شاهه جا گيت ڳائي رهيو آهي ۽ خوشحالي ۽ جون دعائون گهري رهيو آهي.

گذريل اڌ صدي ۽ دوران، اسان جي سانڀر ۾ به دريا بادشاهه، منهنجي ڳوٺ کان ٻه ٽي ميل فاصلي تي هو ۽ سردي ۽ جي موسم ۾ "پيهڻ" هيٺان ته سانوڻي ۽ ۾ هالن هيٺان وهندو هو. ڇهه ست چوويهن ميلن تائين درياهه جي پيٽ ۾ پاڻي پکڙيل هو ۽ ٿيڻ نهار تائين سڄو علائقو جل ٿل هو. ڏاڏاڻيون پنهنجي ڳجهن ۾ ڳائينديون هيون ته: هالن هيٺيان جو وهي ديوانو دريا" يا وري سنڌوءَ جي پنهنجي ڪپهن کي ملائڻ واري جوڳي مشهور هئي ته: "اها ڳالهه ايئن جيئن هالا ۽ پيهڻ".

1950-51ع ڌاري درياهه شاهه جي پاشيندڙ هڪ نئون رخ اختيار ڪيو ۽ فقط هڪ سال ۾ هڪ سانوڻي منڊ ۾، سنڌو هتان جي سر سبز علائقن، پاڻي، قيمتي زمينن ۽ مڪانن کي ڳڙڪائي، اچي شهر سان لڳو. ان پاشيندڙ کي منهن ڏيڻ لاءِ سنڌ سرڪار جي آبپاشي ۽ کاتي طرفان، اول ته ڳوٺ جي آس پاس جا وڏا وڏا وڻ ٽريڪٽرن جي مدد سان لاهي پاشيندڙ جي منهن ۾ وڌا ويا ته ڪجهه مانار ٿي، پر وڻن وڍجڻ سبب سڄي ڳوٺ جو ماحول ئي زيب ۽ بي رونق بنجي ويو ۽ درياهه شاهه سان جنگ ڪيترن سالن تائين جاري رهي. مختلف طريقن سان ڪڏهن پٿر جا ڏڪا ٻڌڻ، ڪڏهن پٿرن پتراڻ ۽ ڪڏهن پيچنگ ٻڌڻ سان، تڏهين وڃي هي شهر درياهه جي حملي کان بچي سگهيو آهي. وڏڙا چوندا رهيا آهن ته هن ڳوٺ کي چوطرف درويشن ۽ بزرگن جون دعائون آهن. سوان کي لهر نه ڪو ٿي لوڏو. شايد اهو سچ آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آب ڪلياڻي موسم جا بعض منظر انسان جهڙن ۾ پنهنجي مخلوق ۽ محفوظ ڪري ڇڏيا انسان ته سهڻوتي ٿي ڳالهه اڳ ۾ پلن جي ماڻهن کي ڏيئا رکيو هو. ته پلن جو ڏانءُ ۾ پنهنجي مڪ سمڪ ۽ سنڀالي رکيو هو پر هيءَ گهٽي گهٽي پيو جڏهن سنڌو ڪشتي ڊيو هو ۽ ماڻهو واڱي ڏسي رهيو هو ڏاهين سنڌڙي جي شاعر ان ساروڻيءَ کي اهڙو ڏيس ڦلمسند ڪيو هو

جتي ڪالهه ڪنڌين ڦٽارون، ڏٺيون مون سين
پلن ۽ مڇين جون پرٺارون، ڏٺيون مون سين
ملاحن جون وڏيون جماعتون، ڏٺيون مون سين
اتي هاڻي واريءَ جي ورڪا ڏسان ٿو
ته واريءَ تون جيڪي وڪري وڃان ٿو
(سُر هلاتي)

حساڪيون:

موسمي ماڻهن جو جوڙ آهي ته آب هوا جو سڌو سنئون اثر ماحول جي سبزه واريءَ ۽ انساني خوبصورتيءَ تي پوي ٿو ۽ موسمن جو اثر وري ماڻهن جي مزاجن تي به اثر انداز ٿئي ٿو. منهنجي ڳوٺ جي آب هوا موافق ۽ معتدل هئڻ سبب هتان جو ماحول حسين به آهي ته خوبصورت پڻ خوشحال ماڻهن جا چهرا ڳورا ڪڪڙا ۽ سانورا ٿين. ته گرميءَ ۾ اس ۾ ڪم ڪندڙ ڪڙمي ڪاسبي ۽ ڪاشتڪار ڪجهه قدر "ڪارسرا" به ٿين اڪثر ماڻهو قدآور ۽ وچولي قد جا ٿين. مزاجن جي حوالي سان وري هتي جا ماڻهو نرو شاهه جي سنگتن وانگر تندڙا ۽ منڙا ٿين.

منهنجي هن ڳوٺ جا ماڻهو. گفتگو ۾ هالا وارو لهجو ئي ڪتب آڻين پڙهيل لکيل به انگريزي لفظن جي پرمار ڪان آجا ۽ صاف سٿريءَ ٻوليءَ جو لهجو اختيار ڪن جيڪو سنڌن سڃاڻپ بڻيل آهي.

ڳوٺ جا رهواسي اڪثر ملنسار محبتي ۽ مهمان نواز آهن. سنڌن مهمان نوازيءَ جو اهو عالم آهي. جو هن ويهن پنجويهن هزارن واري آباديءَ جي شهر ۾ ڪاب ڪاڻي جي هوٽل ڪانهي پلا جو هجي! سنڌن غريب خانن / دولت خانن تي مهمان خانا جو موجود آهن

سفيد پوش اڇن اجرن چڪيل مڪيل نوجوانن جي هن شهر جا اڪثر ماڻهو ميلن ملاڪڙن موسيقيءَ جي منڊلين ۽ فلمن ڏسڻ جا به شوقين رهيا آهن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

وٽ ڏنو شيدي کان سواءِ ٻيو ڪوبہ چڱو رانديگر ڪونہ هو، ٻاهريان آ
رانديگرن ۾ ٻہ ٻيو چانڊيو وسطڙو (نوشهري وارو) ۽ نوجوان حڪيم ڪپر
(جيڪو هالا ۾ فاريسٽ ڊپارٽمينٽ ۾ ڪلارڪ هو) ۽ واهہ جو رانديگر م
کان سواءِ ٽنڊي قيصر جو نانو شيدي، پيندي شريف ۽ مٽياريءَ جا رانديگر
حصو وٺندا هئا. اهڙيون مئچون، ڪڏهن هالا پراڻا ۾ تہ ڪڏهن هالا نوان
ٿينديون هيون. اڳوٽي مال پڙيءَ وٽ، هڪ شاندار مئچ 1979ع ۾ سگا هال
پراڻا طرفان منعقد ڪرائي ويئي هئي. هالا پراڻا جي ونجهہ وٽي ٽيم
خاصي مضبوط هئي، جن ۾ عثمان شيخ محمد عرس ميمڻ، خير و ٻيو
بخشو ونڊيار، ٻانهون ماڇي، روشو ماڇي ۽ ٻيا هئا.

هالا نوان جا "رازا" برادران، ان ٽيم جا مضبوط رانديگر هئا. ان راند
جا مقابلا بہ اڪثر هالا پراڻا ۽ هالا نوان جي درميان ٿيندا هئا. انهن لکي ڏ
تہ ٻنهي شهرن جا رانديگر هڪ ٻئي جا سخت ۽ مضبوط حريف هئا. جو
وقت بوقت صف آرا ٿيندا رهندا هئا.

وڏن کي ڏسي، ننڍا ڇوڪرا بہ ٽيمون ٺاهي رانديون ڪيڏندا هئا. جن ۾
اٽي ڏڪر، ونجهہ وٽي، ملهہ، "ڪول ڪوڏي" ۽ ٻيون رانديون شامل هيون.
ڪرڪيٽ فقط اسڪول جي گرائونڊ تي ٿيندي هئي. مون ننڍپڻ ۾ هڪ
جيڏن سان اهي رانديون ڪيڏيون، چڱو رانديگر هوس، پر ڪرڪيٽ جي
مون کان سدائين "ڪئچ ڊراپ" ٿي ويندي هئي ۽ ڪئپٽن جون ڇڙٻون
کائيندو رهندو هوس. انهن رانديگرن ۾ اسڪول جي گرائونڊ تي ڪيڏڻ وارن
هم ڪلاسين ۾ قاضي مشتاق، ممتاز علي، ٽانورداس، روچي رام ۽ ٻيا هئا. تہ
سينئرس ۾ وڏي عبدالقادر قريشي، نور حسين، رحيم بخش "آقا" شامل هئا.
اسان واري پٺي پاڙي واري ڪرڪيٽ ٽيم (جنهن جو آئون ڪئپٽن هوس)
تن ۾ مخدوم ميان نواز احمد پٺي، ولي محمد، بشير احمد، عبدالرؤف،
عبدالعليم ۽ محمد واصل پٺي شامل هئا. اهي سڀ رانديون روندين ۽ شغل
۽ مشاغل بہ يادن جو حصو بڻجي ويا. الا! ڪهڙا نہ سرها پل هئا اهي ٻاروتڻ
وارا!!!!

منهنجي ڳوٺ جا نوجوان/ جوان ميلن، ملاکڙن کان سواءِ، فلمن جا بہ
شوقين هئا. نہ صرف نوجوان، جوان پر ڪراڙو بہ شاهہ ٽاڪيز هالا کي
پنهنجي تشريف آوريءَ جو شرف بخشيندا هئا. هالا واري ان ڪليل شاهہ
ٽاڪيز ۾ هر هفتي نئين فلم لڳندي هئي. اسان جي ڳوٺ جا بہ ڪيترا
شوقين اتي ئي فلمون ڏسندا هئا. جا ان وقت هالا جي واحد سئنيما

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هئي. "محفل سئنيما" پوءِ ٿيو (هاڻي تہ ڪا بہ سئنيما ڪانهي) تن ڏينهين هند جي فلمن جو رواج ۽ چالامان ڪجهہ سرس ٿي هو. مون بہ لا تعداد "انڊين" فلمون اتي ئي ڏٺيون. ڪجهہ يادگار فلمن جا نالا هي آهن: ديدار، پرڇائين، ميلہ، تاج، بيجو باورا، هلچل، دل لڳي، بسنت بهار، انمول گهڙي ۽ پيار وغيره. تاج فلم ٻارنهن راتيون لڳاتار ڏٺي هيم، جنهن چانڊوڪي راتين ۾ واهہ جو لطف ڏنو هو. تہ رڳو هالا ۾، پر حيدرآباد ۾ ڪا نئين فلم لڳندي هئي، تہ هالا جا نوجوان / جوان جماڻ اتي بہ وڃي پهچندا هئا. ڪمپنيون ٺهنديون هيون، خوشيون ورهائبيون هيون ۽ دلچسپ يادگيريون جنم وٺنديون هيون. اهي سڀيئي ڳالهيون ۽ مشغوليون ماضيءَ جو حصو بڻجي چڪيون آهن. ان وقت جا نوجوان / جوان پيرسن ٿي چڪا آهن. فلمون ۽ سينمائون بہ زوال پذير آهن. موجوده نوجوانن جا ذوق ۽ شوق ئي ڪجهہ نرالا آهن.

نوجوانن / جوانن ڪان سواءِ منهنجي ڳوٺ جا اڪثر ماڻهو ذميواريون اچڻ سان مذهبي ٿي وڃن، نمازي ٿين، وڏيون ڏاڙهيون رکائين، تبليغي ٿين، بار بار حج ۽ عمره ڪن. تہ ڪي وري رائيونڊ جا عقيدت مند ٿين. مولائي وري ڪربلا، نجف ۽ مشهد جي زيارتن جا زوار ۽ زائر بڻجيو اچن. اهي عقيدتون ۽ عقيدتمنديون اڄ بہ روان دوان آهن.

هر معاشري جيان، منهنجي ڳوٺ جون بہ ڪي ادائون، ڪج ادائن جهڙيون آهن. ان حوالي سان بعض حلقن ۾ امن پسندي کي وڳوڙ پسنديءَ ڪج رويءَ کي طاقت وريءَ دانشوريءَ کي غير دانشوري ۽ شاعريءَ کي پاڳل پڻو تصور ڪيو ويندو آهي، پر مجموعي طور منهنجي هن امن پسند ڳوٺ جا رهواسي امن پسند ۽ اخلاق پسند آهن ۽ مذهب جي اثر هيٺ آهن.

قاضي محمد عالم "معصوم"، سنڌي ادبي سنگت ۽ عرفان مهديءَ "وڪ وڏايو پبليڪشن" جو بنياد وجهي، بعض نوجوانن کي ادب سان روشناس تہ ڪرايو پر انهن مان بہ چند پڙهاڪ ئي لاڀ حاصل ڪري سگهيا. جن ۾ قاضي اميدعلي بابو حبيب سنائي، فتح محمد، غلام مصطفيٰ، عبداللطيف، جاويد سوز، ميان ثناءالله صدر ۽ امان الله صدر جهڙا پاڻڪ شامل آهن ۽ نتيجو بهرحال اميد افزا ڪونهي. اڄ جي نوجوانن کي اڇا اجرا ڪپڙا تہ پاتل آهن، ٻانهن ۾ قيمتي واچ ۽ هٿ ۾ موبائيل بہ آهي، پر ڪتاب پڙهڻ لاءِ وٽس ڪوبہ وقت ۽ پئسو ڪونهي ۽ ڪتاب خريد ڪري پڙهڻ لاءِ، صرف چند نوجوان رهجي ويا آهن. اهو منهنجي ڳوٺ جو وڏو الميو آهي!!!

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حضرت شاهه لطيف رح جي رسالي جا پارکو:

شاهه لطيف جو ڪلام هر ان جاءِ تي پڙهيو ۽ ڳايو وڃي ٿو جتي سنڌي آبادي موجود آهي ۽ ان حوالي سان شاهه لطيف بين الاقوامي شاعر جو منصب ماڻي ورتو آهي. نه رڳو ايترو پر سنڌ جي ڪيترن ئي علائقن ۾ شاهه جو ڪلام حفظ ڪرڻ جو ذوق ۽ لڳاءُ به رهيو آهي.

منهنجي ڳوٺ هالا پراڻا جي اها خوش قسمتي آهي، جو وقت بوقت شاهه جي رسالي جا مطالع ڪار، حافظ ۽ نيم حافظ پيدا ٿيندا رهيا آهن. اهو هڪ طويل سلسلو آهي، جيڪو منهنجي سامهون به هن طرح رهيو آهي

حاجي محمد سليمان عرف حاجي سلڻ:

هالا پراڻا جي ميمڻ برادريءَ جو حاجي سليمان، وڏي مان مرتبي واري شخصيت جو مالڪ هو. سندس هڪ فرزند حافظ احمد طوطو حافظِ قرآن ۽ ٻيو فرزند محمد، نيم حافظ قران ۽ پاڻ نيم حافظِ قرآن هئڻ سان گڏ شاهه جي رسالي جو حافظ به هو. شاهه جي ڪلام سان سندس والهانه لڳاءُ هو. شاهه جو ڪلام سدائين سندس زبان تي رهيو ۽ صحيح تلفظ، صحيح پڙهڻ سان شاهه جو ڪلام پڙهڻ ۽ ٻڌڻ جو سدائين قائل رهيو. شاهه جي راڳ سان سندس عقيدتن ۽ محبتن جو اهو عالم هو جو جوانيءَ ۾ لڳاتار ڪيترائي سال جمعي رات وارو راڳ پيادل ڀٽ شاهه ٻڌڻ ويندو هو. هالا پراڻا ۾ سندس صحبتين ۾ سجو فقير ارباب ۽ لال محمد ڀنڀرو به شامل هئا. جن سان سندس شاهه جي ڪلام بابت روح پرور ڪچهريون ٿينديون هيون. ريڊيو حيدرآباد جي ڳائڻ ۽ اناؤنسرن جون اڪثر غلطيون پڪڙيندو هو ۽ چاهيندو هو، ته تلفظ درست ڪري پڙهيو وڃي. ڪاش! شاهه جي ڪلام جي سلسلي ۾ ڊاڪٽر نبي بخش خان جون ڪچهريون اوستي محمد يعقوب عمراڻي بدران سائس ٿين ها. منهنجي اها خوش قسمتي آهي جو هن عظيم انسان ۽ شاهه جي ڪلام جي حافظ ۽ پارکوءَ سان ڪچهريون ڪري سگهيو آهيان. حاجي سلڻ جو فرزند حافظ محمد تازو رحلت ڪري ويو آهي ۽ اهڙي طرح حاجي سلڻ جو ٽرينو تسلسل منقطع ٿي ويو آهي.

سجو فقير ارباب:

هالا پراڻا جي ارباب خاندان جو سجاول عرف سجو فقير، شاهه لطيف رحه جي ڪلام جو وڏو ڄاڻو ۽ پارکو هو پاڻ شاهه جي راڳ جو راڳي به هو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ته راڳ جون محفلون به سجائيندو هو. اڪثر خانوٽ جي چنا برادري واري راڳ جي ڀاري، جنهن ۾ گل محمد، بخشو محمد موسيٰ ۽ ٻيا شامل هئا. تن کي سڏائيندو هو. پاڻ به راڳ ۾ سڏ وجهندو هو. سچو فقير واقعي فقير منش هو. سدائين سوءِ اهلبيت ۾ پٽڪي سميت ڪارو لباس ڍڪيندو هو ۽ چوندو هو ته اهو ڪارو ويس، مونکي مالڪن موڪليو آهي. سچو فقير، شاهه جو ڪلام صحيح پڙهڻ سان پڙهڻ جو قائل هو ۽ يقينن شاهه جي ڪلام جو نيم حافظ هو. سچو فقير مرحوم ٿي چڪو آهي، پر اهو معلوم ڪونهي ته سندس پونيرن کي شاهه لطيف رح جي ڪلام سان لڳاءُ آهي يا نه؟

لال محمد پنيرو:

هالا پراڻا جي پنيرا خاندان ۽ منهنجو "ست سڳيٽون" سؤٽ، لال محمد ادب ۽ فن جي مختلف شعبن ۽ حوالن سان لاڳاپيل رهيو آهي. پاڻ موسيقي شناس شاعر هئڻ سان گڏ، شاهه لطيف رح جي رسالي جو وڏو ڄاڻو ۽ پارکو به هو. شاهه لطيف جا بيت پاڻيءَ وانگر پيئندو هو ۽ اهڙي ته ڍار سان پڙهندو هو جو فتح خان جون سِڪون لهي ويندڙون هيون. ڪاش سندس ڪچهريون ڏاڏا فتح خان سان ٿين ها!!

لال محمد، حاجي سلڻ، سچو فقير، ۽ مشهور شاعر نور علي شاهه جو صحبتي هو ۽ انهن سان، شاهه سائينءَ جي پيچيده بيتن ۽ لفظن تي وڏا وڏا بحث ڪري سگهندو هو. شاهه جي بيتن سان گڏ، شاهه جي سُرن، داستانن تي به خيالن جي ڏي وٺ ڪندو هو ته اسان جهڙن جي به علم ۾ اضافو ٿي ويندو هو.

احمد فقير پنيرو:

منهنجو ٻيو سؤٽ احمد فقير واقعي به فقير هو. اڪثر ڳوٺ جا ماڻهو کيس "درويش" چوندا هئا. شري ٽانورداس ۽ پنهنجي پاءُ لال محمد جي معرفت مولوي احمد متقي هالائيءَ جو طالب ٿيو (سائين نور محمد شاهه پريا روڊ واري وانگر) جيڪو شاهه لطيف رح جي ڪلام جو وڏو ڄاڻو شارح ۽ مفسر هو. سو احمد فقير کي به ڪا لطيفي لات جي لالڻ لڳي ويئي هئي. هو منهنجو همعصر ۽ دوست به هو سو ننڍپڻ ۾ راڳ ويراڳ جون محفلون ڳوٺ ۽ ان جي آس پاس گڏ ڀڏيوسين. محمد جمن جا ڳايل شاهه جا ڪلام ياد هئس ۽ اڪثر جهونگاريندو رهندو هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

احمد فقير نوجوانيءَ کان ئي بيمار رهڻ لڳو هو. سنڌس ممڪري ٽنگ جو آپريشن ٿيو هو مڻ ڪاٺي هلندو هو. روهڙيءَ جي قادر بخش بيدل وانگر احمد فقير ڪجهه سال ٿيندا، تہ فوت ٿي ويو آهي. دوستن کي چيو هئائين تہ هو فلاڻي ڏينهن گذاري ويندو. ٿيو بہ ائين جو هو هلندي گهمندي شاهہ جي ڪلام سميت هليو ويو.

مائي شريفان (منهنجي ماءُ):

اسان جو خاندان مختلف حوالن سان فقيرائو خاندان تہ آهي ئي پر سنڌس مکيہ حوالو شاهہ جو ڪلام وارو آهي. سو منهنجي مڙڙي ماءُ کي بہ شاهہ جو رسالو پنهنجي ماءُ، ناني حليمت کان مليو. جيڪا نہ فقط شاهہ جي رسالي جي حافظ هئي پر ڄاڻو ۽ پارکو بہ هئي. ان ورثي موجب امان بہ شاهہ جي رسالي جي حافظ بڻجي وئي ۽ پنهنجي خاندان کان بہ رتيون اڳتي نڪري وئي. شاهہ جي رسالي جو ڪوبہ بيت پڇو، ڪٿان بہ پڇو تہ ڪنهن حافظِ قرآن وانگر ڪنهن آيت وانگر، داستان شر وغيره بہ ٻڌائي سگهبو هو. عام گفتگو ۾ هوءَ شاهہ صاحب جا بيت چوٽين، اصطلاحن، محاورن طور استعمال ڪندي هئي. هن شاهہ سائينءَ جي ڪيترن رسالن جو مطالعو ڪيو هو سو شاهہ جي شارحن، مؤلفن، مرتبن بابت پڻ خاص نقطہ نظر رکندي هئي. منهنجي تنديڻ وارن اسڪولي بيتن جي پڻ اصلاح ڪندي هئي. تہ اسڪول جا استاد خوش ٿي، سنڌس اصلاح قبول ڪندا هئا. مونکي خوشي آهي، بلڪ فخر آهي. تہ جنهن ماءُ مونکي جنم ڏنو ان کي شاهہ جو رسالو ياد هو ۽ هوءَ ان جي حافظ هئي. جنهن مونکي لولي بہ شاهہ جي بيتن ۾ ڏني آهي.

محمد ابراهيم چنا خانوٽي:

سنڌي ٻوليءَ جي نامور رسالي "سرت" جو سرواڻ محمد ابراهيم چنا، شاهہ لطيف جي رسالي جو بہ پارکو آهي. خانوٽ جي چنا برادريءَ جو هيءُ چشم و چراغ. شاهہ لطيف تي مختلف حوالن سان ڪم ڪري رهيو آهي. چنا خاندان جي راڳ واري ٻاري بہ مشهور آهي. پر شاهہ جي ڪلام جي مطالع ڪاري بہ سنڌس شعبو خاص رهيو آهي. مون پنهنجي دوست محمد موسيٰ وٽ شاهہ لطيف جا ڪيترائي اڻ ڇپيل مسودا ڏٺا. جن مان هو شاهہ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جي راڳ جو مواد حاصل ڪندا هئا ۽ اهڙن بيتن جي تشهير ڪندا هئا.
جيڪي اڻ لڀ هوندا هئا.

محترم محمد ابراهيم چنا شاهه جي ڪلام تي مختلف زاوين سان ڪم ڪري رهيو آهي، هن وقت جيڪو پروجيڪٽ سندس هٿ ۾ آهي، ان جي پهرين ڪڙي شاهه لطيف ڊائري آهي، ان ڊائريءَ جي ٽي سو پنجهٺ ڏينهن کي شاهه جي ٽي سو پنجهٺ سنڌي اصلي بيتن ۽ ٽي سو پنجهٺ ترجمو ڪيل اردو ۽ انگريزي بيتن ۾ تقسيم ڪيو اٿس نه فقط اهو، پر شاهه جي ڳائڻن، شارحن، مؤلفن، مرتبن جي بايوڊيٽا تصويرن سميت "ڪليڪٽ" ڪيون اٿس جن تي ڪم ڪرڻ جو ارادو رکي ٿو.

محترم محمد ابراهيم چنا، شاهه جي رسالي جو وڏو مطالع ڪار آهي، شاهه جي بيتن کي مختلف معنائن ۽ مضمونن سان تشريح ڪرڻ ۽ سمجهڻ جو قائل آهي، شاهه جي بيتن جو وڏو خزانو برزبان اٿس.

مسڪين شاهه خانوٽي:

شاهه جي رسالي جو سڄاڻ پڙهاڪ محترم محمد ابراهيم چنا، جناب پانهون خان شيخ جي حوالي سان چوي ٿو ته شاهه جو پهريون رسالو جيڪو ڊاڪٽر ٽرمپ جرمنيءَ مان ڇپائي پڌرو ڪيو هو ان جو مسودو سائين مسڪين شاهه خانوٽي تيار ڪيو هو.

اها خوش آئند ڳالهه آهي، جو شاهه جي رسالي جو پهريون مسودو منهنجي ڳوٺ خانوٽ/هالاپراڻا ۾ تيار ٿيو آهي. شاهه سائين جي ڪلام حفظ ڪرڻ جو سلسلو اسان جي ڳوٺ ۾ اڄ به جاري آهي اسان جي خاندان جي هر فرد کي شاهه سائين جو ڪجهه ڪلام ياد آهي.

مون کي فخر حاصل آهي جو ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي "شاهه جو راڳ" نشر ڪرڻ واري تجويز هن ناچيز ڏني، جيڪا قبول پيئي ۽ اڄ شاهه جو راڳ ريڊيو حيدرآباد جو مستقل اسم آهي.

حاجي احمد سنائي:

منهنجي ڳوٺ جي سنائي خاندان جو هڪ بزرگ حاجي احمد سنائي، شاهه لطيف رح جي ڪلام جو به ڄاڻو ۽ پارکو هو. شاهه سائين جا ڪلام دلجمعي سان ٻڌندو هو ۽ ياد ڪندو هو ۽ شاهه جا بيت، عام گفتگو ۾ به استعمال ڪندو هو ان کان سواءِ سگهڙن جون ڪچهريون به سڏائيندو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هو. حاجي احمد نندڙو ڪاتيدار هو. پر دل جو ڏاڍو سخي هو هر سال گتي (خريف) جو فصل ڪٽي، هڪ تمام وڏي خيرات ڪندو هو ۽ ان عام دعوت لاءِ ڏهه ٻارنهن ڪوهيءَ جا ماڻهو سڏيندو هو.

خيرات واري سڄي رات پرڀات تائين سگهڙن جي ڪچهري ٿيندي هئي، جنهن ۾ ڏڙ بيت، ڏور، ڳجهارتون، چرچا ڀوڳ ٿيندا هئا. ڪل ڀوڳن لاءِ ڪنڊو جو مشهور چرچائي پورو شيدي به خاص طور گهرايو ويندو هو ۽ پوءِ جڏهن رات لڙندي هئي، ته موريو فقير بيتائي، سانوڻ فقير ۽ ٻين سگهڙن جا بيت چئي ڪچهريءَ کي مچائي ڇڏيندو هو. جڏهن موريو فقير، مارئيءَ جي بيتن جي ڪنڊي ڪٽندو هو، ته بيبي صغرا ع جي ياد تازي ٿي ويندو هئي ۽ سنجو ماحول آب ديد ٿي ويندو هو. موريو فقير شاهه بيتائي هو مون کي خبر نه آهي ته ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي لوڪ ادب واري سيريز ۾ موريو فقير جو نالو شامل آهي يا نه. بهرحال اها ڪچهري ۽ اها عاليشان خيرات سڄي سال جون يادگيريون ڇڏي اختتام پذير ٿيندي هئي.

حاجي احمد مرحوم جي ان ڪشاده دلي تي مون کي سدائين هيءَ فارسي شعر ياد ايندو آهي:

> تونگر بدل است نه به مال،
> بزرگي به عقل است نه به سال.

قاضي حفيظ قريشي سينئر:

منهنجي ڳوٺ جي نامور شخصيتن ۾ قاضي حفيظ قريشيءَ جو نالو سدائين دلين تي نقش ٿيل آهي. هو گهڻ پاسائين شخصيت جو مالڪ هو. پاڻ هڪ ئي وقت جيئي سنڌ محاذ جو بنيادي سرگرم ڪارڪن، نامور ايڊووڪيٽ، اعليٰ ادب شناس ۽ شعلہ بيان مقرر هو. سندس شعلہ بيان تقريرن ۾ شاهه لطيف جي چونڊ بيتن جي آميزش زياده شامل هوندي هئي. نه فقط تقريرن ۾ پر عام گفتگو ۾ به هو شاهه جا بيت استعمال ڪندو هو. پاڻ شاه جي رسالي جو وڏو مطالع ڪار هو ۽ شاهه جا بيت پڙهيءَ وانگر پڙهندو هو.

هالا جي آفيس ۾ ايندو هو ته به اتي موجود ماڻهن کان شاهه جي بيتن ٻڌڻ لاءِ اصرار ڪندو هو. پوءِ جيڪڏهن ڪو شاهه جو بيت پڙهائي نه سگهندو هو ته ان کي ڇڙٻڪي چوندو هو ته تون وري ڪهڙو سنڌي آهين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جو شاھ جو بيت بہ پڙاڻي نٿو سگھين. جناب حفيظ جي سنڌ ۽ سنڌيت
شناسي بہ مشهور آھي. ھي واقعو بہ سندس سنڌ شناسيءَ جو ثبوت آھي.
جناب قريشي صاحب جو ھڪ مهاجر ھاري عبدالله نالي ھو جنهن
کي سندس پٽ پير بخش ڪم ڪار ۾ ھٿ ونڊائيندو ھو. قريشي صاحب
کي ان نوجوان ھاريءَ ۾ سنڌيت جا جراثيم ڪجھ وڌيڪ نظر آيا، سو ڪيس
پنهنجي اکين جي ويجھو ۽ خدمت گاريءَ لاءِ مقرر ڪري ڇڏيائين ۽ ڪيس
سنڌي بہ سيکاريندو رھيو. پير بخش جڏھن سنڌيءَ ۾ پڪو پختو ٿيو تہ
قريشي صاحب ڪيس سائين جي ايم سيد وٽ سن وٺي ويو. سائين کي
چيائين: "ھالا جي انيڪ مهاجرن مان مون ھڪ سنڌي تيار ڪيو آھي. ان
جو امتحان وٺو." سائين جي ايم سيد وٽ ھڪ پڪي پڙل ۽ اجرڪ پاتل
نوجوان پيش ٿيو تہ سائين ڪانئس سنڌي ٻوليءَ جا نج ۽ نيٺ الفاظ
جھڙوڪ ڄ، ڳ ۽ ڻ سلسلي وارا حرف پڇندو رھيو. تہ سواليہ جوابيہ سڏ
ڪرڻ جھڙا جملا بہ ادا ڪرائيندو رھيو ۽ اھڙيءَ طرح جڏھن پير بخش
سائين جي ايم سيد کان سنڌي ھجڻ جو سرٽيفڪيٽ وٺي آيو تہ ھو پيرو
سڏجڻ لڳو ان تي قريشي صاحب بيحد خوش ٿيو. پيربخش عرف پيرو ھن
وقت پوليس جمعدار آھي، مون سان ملندو آھي، تہ قريشي صاحب واري
لهجي ۾ ڳالهائيندو آھي.

قريشي صاحب، شاھ جي ڪلام لاءِ پنهنجو خاص نقطهءِ نظر رکندو
ھو ۽ شاھ جي ڪلام کي قومي سماجي ۽ معاشي حوالن سان پرکڻ جو قائل
ھو. ھن شاھ کي پڙھيو ھو خوب پڙھيو ھو ۽ شاھ جي بيتن کي پنهنجي
تقريرن جو موضوع بہ بڻايو ھو سو ڪيس شاھ جي ڪلام جو وڏو حصو
برزبان ياد رھيو. يقينن ھو شاھ جي ڪلام جي حافظ، ڄاڻو ۽ پارکو طور
سدائين ياد رھندو.

مٿين شاھ جي مطالع ڪارن کان سواءِ بہ ڪيترائي شاھ جي
ڪلام سان لڳاءُ رکندڙ منهنجي ڳوٺ ۾ موجود آھن ۽ سلسلو ھلندڙ آھي.

ٻولي ۽ لهجو:

عام چوڻي آھي تہ "ٻارھين ڪوھين" تي ٻولي مختلف ھوندي آھي. الفاظ ۽
لهجا بہ جدا جدا ٿيندا آھن. شايد اھو صحيح بہ آھي. جيڪو منهنجي ٻوليءَ
جي وسعتمنديءَ جو شاندار مثال آھي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اسان جو پيارو نصير مرزا سڄيءَ سنڌ جي ٻين دوستن وانگر هالا جي دوستن کي به پيار ڪري ٿو جيڪي سندس مداح به آهن. عرفان مهديءَ کان وٺي سرفراز ميمڻ، سهيل ابڙو ميوو واڍو حبيب سنائي، مظفر ٻٽي، امان الله صدر تائين، ۽ سوز هالائيءَ کان ڪوثر، جاويد، تنوير ۽ امتياز تائين سڀ ڪيس پنهنجو دوست سڏائڻ ۾ خوشي محسوس ڪن ٿا.

نصير مرزا ادب ۽ موسيقي کان سواءِ ٻولي شناس به آهي، سو اهڙا الفاظ ۽ لهجا به چونڊيندو، گڏ ڪندو پنهنجين لکڻين ۾ استعمال ڪندو رهي ٿو.

هالا وارن لاءِ چوندو آهي، ته هو پنهنجي گفتگو لهجي، سڪنات و حرڪات سميت بلڪل نمايان نظر اچن ٿا. مثال طور هالا وارا گهڻيءَ کي چون "ٻگري". صبح کي چون "صُبِڻ". ڏنائون، ورتائون، چيائون کي چون ڏِنِن، وَرتِنِ، چَيِنِ وغيره وغيره.

پياري نصير نشاندهي ته صحيح ڪئي آهي، پر اهي الفاظ ۽ اهو لهجو نج هالا نوان جو آهي. هالا پراڻا جا الفاظ ۽ لهجا ان کان مختلف آهن. منهنجو ڳوٺ، شهري ۽ ديهي ڏارائن جو سنگم آهي. سو سمات وارن جو لهجو غير سمات وارن کان مختلف آهي، ڪجهه ريتون رسمون به مختلف، ته تهذيب تمدن به مختلف. مثال طور خبر کي چون سمڪ. ميمڻ برادري کي چون ميمڻ ڪار. راڄ کي پٽڻ، پورهيت کي بزگير، جهڪ کي واڄ، احسان کي منگهڻ، ڪوٽ کي ترڪوٽي، واريءَ جي دڙن کي ڀيٽن، ۽ مفت کي چون هونهين وغيره. زائفائون وري زناني ميلي کي چون مارڪو سروپا چون گهوٽ جي فل لباس کي، روڄ راڙي کي چون پِنڻ، بيوه ٻارن واري ماءُ کي چون ڦلهاڻ وغيره وغيره.

اسان جي ڳوٺ جي پڇا قوم جا الفاظ به پنهنجا، ته لهجو به پنهنجو. مثال طور ڏيندين، ونندين، ايندين، ڪائيندين کي چون ڏيندُون، ونندُون، ايندُون، ڪيندُون وغيره وغيره. هڪ مشهور لطيفو آهي ته وڏيءَ بيماريءَ ۾ پڇا قوم جا ڪيترائي مڙس مري کپي رهيا هئا. هڪڙي لاش کي پوريو اچن ته ٻيو اڳئي تيار. سو مڙس لاش ڍوئي ڍوئي ٿڪجي پيا. پوءِ... هڪ پير مرد وڏيءَ عاجزيءَ سان الله سائين سان مخاطب ٿي چيو ته "مڪل، مڙس سيئي پيو ماريو ڇڏين! پوءِ پڪي پيو سيندُون هٽندُون". چون ٿا ته پوءِ مڙس مرڻ بند ٿي ويا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لفظ استعمال ڪندا.
منهنجي ڳوٺ جا پڇا مخاطب ٿيڻ لاءِ "مڪِل" لفظ استعمال ڪندا.
آهن، جيئن پٺاڻ "خوچي" بلوچ "خان" چئي مخاطب ٿيندا آهن. اهو سندن
تڪيه ڪلام آهي، ته سچاٽپ به. ڪافين جي بادشاه سائين مصري شاهه به
هن ڪافيءَ ۾، پڇن واري لهجي ۾ قافيي جي استعمال ڪيو آهي:
اٿم اهو افسوس! راهه مسافر ٿي مالڪ ويٺون.
مقطع واري سٽ جو قافيو هن ريت آهي:
مِٺيون ماڪيءَ ڪنان آهن مصريءَ ميٺون.
منهنجي ڳوٺ جي ٻوليءَ ۽ لهجي جي ڳالهه نڪتي آهي، ته هيءَ لهجو
به ڏسو:
هڪ چاتل سچاتل عورت آئي ۽ چيائين ته: "هوءَ زڪوات وٺڻ آئي
آهي". ڪيس چيم ته: "مائي تون ته پٽن پوٽن واري آهين، توکي زڪوات جي
کهڙي ضرورت!" ته چپ تي آڱر رکي نج ڳوٺاڻي ۽ هالا واري لهجي ۾
چيائين: !!
وڏو پٽ پرڻجي جوءِ جو ٿي ويو وچٽ ڏيو ته ڪو وٺي، ننڊو نابري
واريو وينو آهي. تهان ننڊو ڏي ته تو پر لُولي جو تولو تنهن مان نڪي پڳي
سجي ٿئي ۽ نه وري اٿي ويٺي ٿئي. پورت پوري نه ٿي، سو زڪوات وارن جا
در ديکڻا پيا آهن......
منهنجي تر جون ڳوٺاڻيون عورتون وري پٺائيءَ واري ٻولي ڳالهائين.
هڪ پوڙهي عورت سب جيل تي پنهنجي پٽ سان ملاقات لاءِ آئي
ڪيس ترسڻ لاءِ چيم ته نج ٺيٺ ٻوليءَ ۾ چيائين: "ابا! ڪجاڙو تو ڳنم
ڇُٽينم!"
ڪيس چيم، "امان! چئان تو ته توري ترش ڪر."

-

ٻن واپارين جي گفتگوءَ سندن لهجو هيءَ آهي:
"سيٺ! کهڙا تو حال پڇين. بصر پيٽسان ۾ رکيو چاهي، روز تو لهي
۽ روز تو چڙهي، اڳارن جو واپار آهي اڳارن جو. هٿ لڳي هٿ ڪارا ۽ پيرن
لڳي پير ڪارا. ان ڪان پائي چڻا وڪڻجن، ته اهي سڻا آهن."

-

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ننڍو ڪاتيدار وري چوندو: "ادا! فصل ۾ ڪجهه ڪونهي، رکو نالي ۽ نهال آهيون. پاڻي ليپي ٿي ڪوڊ ٿو اڳ ۾ "دو فصليون" ٿينديون هيون هاڻي ته "هڪ فصلي" به نه ٿي ٿئي. ڪلر پاڙ چوٽ چڙهي ويو آهي. سرڪار جو آبياني تي زور. سو نڪا پڄت آهي ۽ نه وري پورت ٿي پئي. بس ادا پيا ڏکيم واري جوڳ ڏيون."

-

منهنجي ڳوٺ جي صدر برادريءَ جي ڳجهه ۾ ڳالهائڻ واري ٻولي ڪسبو مسبو مسبو ڪسبو آهي. جيڪا پاڻ ۾ ئي ڳالهائيندا آهن. ڪانياوارڙين ۽ ڪچين وانگر. بلڪل ائين جيئن ڳاتا ڳالهائيندا آهن. اسان جي ڳوٺ وارا مڱڻهار فقير به ڪنڊ، مصريءَ، مناڻيءَ کي چون مناڇڙي پنگ کي ساواڇڙي، بيڙيءَ کي ڪڙاڇڙي، نيڙ چون ڏوڪڙن کي. ڪنر چون نوٽن کي ۽ پوءِ جڏهن گهور جهڪي تي ويندي ته چوندا "پندو ته پندئون ٿڻي سوڙ تڙڪئون" يعني (هلو ته هلون ماني ڪائي سمهون).

ڳالهه، ٻوليءَ ۽ لهجي جي حوالي سان ٿي رهي هئي. سو پري تائين وڃي پهتي، ڳالهين کي پير ته ٿيندا ئي ڪونهن. سو پنا پيرين به ڪٿي جو ڪٿي وڃيو پهچن ۽ هوائون انهن کي دور دور تائين پهچائيو ڇڏين. هن مضمون ۾ مون به هالا واري ٻولي ۽ لهجو ڪثرت سان استعمال ڪيو آهي. نه فقط هن مضمون ۾، پر سڄي ڪتاب ۾ هالا وارو لهجو ۽ هالا وارا الفاظ موجود آهن. آخر آئون به ته هن ڌرتيءَ جي مٽيءَ جو ماڻو آهيان، سو پنهنجي سڃاڻپ کي ڇو ترڪ ڪريان؟

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هنر ۽ هنرمند

جنڊي: منهنجي هن هنرونڊ ڳوٺ جو مکيه هنر "جنڊي" آهي. جنڊي سنڌ جي ثقافت جو مکيه حوالو به رهيو آهي. هن هٿ جي هنر جي هنڌين ماڳين ملڪ آهي ۽ ساري دنيا ۾ مشهور ۽ معروف به آهي.

جنڊيءَ جي هنر کان سواءِ، هٽي سوسيءَ، گربيءَ، اجرڪ سازيءَ ۽ ڇُر جي هنر جو به وڏو چالامان رهيو آهي، پر اهو ورهاڱي سان ئي ورهائجي ويو. کتري هنڌ هليا ويا، لوهاڻا لڏي ويا، سومرا مري کپي ويا يا ڪيڏانهن ويا هليا. ان ڪري هٽي هن وقت ڪوبه اجرڪ ساز ڪونهي ۽ سوسيءَ گربي جو هنر به هالا نوان لاءِ رهجي ويو آهي.

جنڊيءَ جو هنر قديم آهي ۽ سنڌي ثقافت طور به مشهور آهي، سو گهٽو ٽٺو ڪر پر واري ڳوٺ خانوٽ ۾ وڏي پيماني تي ٿيندو هو اهڙا خاندان وگهامل سڏبا هئا ۽ صدين کان پر واري "راجڙي" ٻيلي مان خالص ٻهڻ جو ڪاٺ حاصل ڪندا هئا. پر جڏهن ڊاڙيل ڪلچر ختم ڪرڻ جي بهاني سان ٻيلا وڍجي ويا ۽ اتي ٻيلي ڪاٺي وارن جي ملي ڀڳت سان زمينون آباد ٿيڻ لڳيون، ته ٻهڻ جو ڪاٺ به غير دستياب ٿي ويو ۽ هن علائقي ۾ ڪاٺ جو وڏو ڪال پئجي ويو. سو جنڊيءَ جا ڪاريگر بي روزگار ۽ دربدر ٿيڻ لڳا ۽ نيٺ "هنرمندن جي ڪالوني پٽ شاهه" ۾ وڃي پناهگزين ٿيا، جتي سنڌ سرڪار طرفان کين مالڪاڻي حقن تي ڪوارٽرس ڏنا ويا آهن. جنڊيءَ جو ٻهريون صدارتي ايوارڊ يافته اوستو محمد صالح پڻ پٽ شاهه ۾ مقيم آهي. جڻ ته هن ڳوٺ مان فقط جنڊي نه، پر سنڌ جي ثقافت Shift ٿي ويئي. تاهم مياڻي ڳوٺ جا ڪجهه ڪاريگر جيڪي 1956ع واري سيلاب سبب پنهنجي ڳوٺ مان نقل مڪاني ڪري اچي هاسومل واري سراءِ ۾ مقيم ٿيا. (جيڪا اڄ ڪلهه "پٽو ڪالوني" طور مشهور آهي) انهن خاندانن هالا پراڻا ۾ هن ثقافتي ورثي کي نه فقط سنڀاليو آهي، پر اڳتي به وڌايو آهي ۽ سال 2005ع لاءِ هٽي جي منو خان لاءِ صدارتي ايوارڊ جو انتخاب ٿيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هن ڳوٺ جا ڪاريگر، جيتوڻيڪ مشهور ۽ معروف آهن تنهن سرپرستي نہ هئڻ سبب، هي مقبول هنر پوين پساهن ۾ آهي ۽ ڪاريگر تنگدستيءَ واري حياتي گذاري رهيا آهن. انهن ڪاريگرن ۾ اوستو سومار عدلو ريڏنو، محمد اسماعيل، بخش علي، محمد پنهيل ۽ ملوخان جنڊيءَ جي شاهہ ڪاريگر طور سڃاتا وڃن ٿا. محمد پنهيل تہ مقرره اسمن کان سواءِ ڪيترائي خوبصورت جديد اسم روشناس ڪرايا آهن ۽ هو نهايت خوبصورت ۽ فني خيالن جو مالڪ آهي.

پيهون:

هالا پراڻا ۾ ماضي قريب ۾ پيهن ٺاهڻ جا يونٽ ڪم ڪندا هئا. هتي جا پيهون خاص تحفن ۾ شامل هئا ۽ تقريبن هڪ سؤ خاندانن جي روزگار ميسر ٿيندو هو ۽ اهو هنر صنعتي هنر جو درجو اختيار ڪري چڪو هو پر هاڻي بي سوادي ۽ غير معياري پيهون مشين تي ٺهڻ لڳا آهن. اهڙيءَ طرح هن هٿ جي هنر جو بہ خاتمو ٿي چڪو آهي ۽ ان هنر جو ڪو "نعم البدل" بہ تيار ٿي نہ سگهيو آهي.

پرت:

مرداني هنر کان سواءِ، هتي زناني هٿ جي هنرن جو چالامان بہ ڪجهہ سرس ٿي هو. جهڙوڪ: ڇُنيون پرت سان پرڻ، گج ٺاهڻ ۽ انهن کي رنگ برنگي ستارن سان سجائڻ، رليون وغيره ٺاهڻ جو هن ڳوٺ ۾ زور شور رهيو آهي. هي هنر بہ صنعت ۽ ثقافت جهڙو درجو حاصل ڪري چڪو هو پر ورهاڱي کان پوءِ نقل مڪاني سبب ۽ سرپرستي نہ هئڻ سبب، هي هنرادو هنر بہ پروان نہ چڙهي سگهيو آهي ۽ ڪڏهن بہ ختم ٿي سگهي ٿو. جو تہ اهڙن صنعتي يونٽن قائم ڪرڻ ۽ زالفائن جي روزگار بابت ڪڏهن سوچيو نہ ويو آهي.

منهنجي ڳوٺ جون زمينون ۽ باغات سنڌوءَ جي لهرن ۽ ڪاڏ جو نذر ٿي ويون آهن. باقي بچيل مختصر زمين تي فصل آباد ڪرڻ لاءِ پاڻي درڪار آهي ۽ سنڌوءَ ۾ پاڻيءَ جي فراواني آهي ٿي ڪانہ. باقي رهيو واڍڪو لوهارڪو ۽ ڪنڀارڪو ڪسب، سو هتي جا ڪسبي ذاتين سان منسلڪ ماڻهو ڪري رهيا آهن.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شاعر، اديب ۽ ادب شناس:

منهنجي ڳوٺ جي شاعريءَ جي، هنڌين ماڳين هاڪ آهي، سنڌي ادب جي تاريخ ۾ ان جي مهانتا جا هلڪا ڦلڪا عڪس ۽ اولڙا موجود آهن ۽ مان ان سلسلي کي موجوده سلسلي سان اجهو هن ريت جوڙي رهيو آهيان پيارو نصير مرزا هالا پراڻا جي حوالي سان لب ڪشائي ڪندي، فرمائي ٿو ته: هالا پراڻا تخليقي ڪار ۽ روايت شڪن آهي، جنهن پراڻين روايتن کي نئون سنئون ڪري اڳتي وڌايو آهي. پياري نصير جي انهن ڪلمات کي مان ڏيندي سلسلي کي اڳتي وڌائي، اهو چوان ته: "احسان فقير هن ڳوٺ جو لانگاهه پهريون روايت شڪن شاعر آهي، جنهن ڪيڏارو لکيو آهي. مخدوم عبدالرؤف ڀٽي ٻيون روايت شڪن شاعر آهي، جنهن مولود ۽ نعتون، عروض تي لکي "چند وديا" جي اصولن کي به برقرار رکيو آهي ته ان ۾ واڌاءِ ڪونهي."

مخدوم عبدالرؤف ڀٽي جديد انداز ۾ نعت گوئي ڪري، سچ ته روايت شڪني ڪئي آهي، جيڪا سياريڪ به آهي، ته اثرانگيز به.

آخوند گل محمد سانوڻي:

منهنجي ڳوٺ جو ٽيون روايت شڪن شاعر آخوند گل محمد سانوڻي آهي، جنهن جديد غزل جي حوالي سان، سڄو سارو غزلن جو ديوان لکي، سنڌي شاعريءَ ۾ پنهنجو نالو نمايان طور نروار ڪيو آهي.

ديوان آسومل:

منهنجي ڳوٺ جو چوٿون قادرالڪلام شاعر صوفي آسومل کتري آهي. جيڪو منهنجي يار ٽانورداس جو پڙ ڏاڏو هو. "آسومل ديوان آسو" جي عنوان سان ديوان لکيو. جيڪو ڇپيو. ٻيو مجموعو "پريم غنچه" لکيائين. سو به ڇپيو ۽ ٽيون "بياضِ آسو" لکيو جيڪو اڻ ڇپيل صورت ۾ موجود هو ۽ (ان جي ماسٽر ڪاپي تيار ڪرڻ لاءِ مونکي ڇيل هو) پر اهو اڻ ڇپيل ئي هند هليو ويو.

آسو مل صوفي، پرائمري استاد ۽ حڪيم به هو. سائين مصري شاه نصرپوري ۽ مسڪين شاه خانونيءَ جي صحبت ۾ به رهيو. سنڌس لاءِ مشهور آهي، ته پاڻ پنهنجي پونيرن کي وصيت ڪئي هئائين ته: "ڪيس مسلم

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

روايتين موجب دفن ڪيو ويجي، پر ان تي عمل نہ ٿيو ۽ ڪيس هندو ڌرم موجب شمشان ڪيو ويو. چون ٿا تہ سندس جسم جو هڪ حصو راک نہ ٿي سگهيو سو حڪمت خاني ۾ دفن ڪيائون، اتي "سماڌي" بہ قائم ڪرايائون، پر اها سماڌي بہ هجرت سان گڏ هند هلي ويئي، معلوم ٿيو آهي تہ ان سماڌيءَ جو سرواڻ حڪيم اوڌو داس بہ ڪوٽا راجستان ۾ تازو ديهانت ڪري ويو آهي.

محمد صالح ڀٽي:

هالا پراڻا جي ڀٽي خاندان جو چشم چراغ محمد صالح ڀٽي مشهور (تعليم دان، اديب، شاعر ۽ سخندان آهي، جنهن 34 ڪتاب، سنڌي ادب کي ارپيا آهن. سندس 17 ڪتاب ڇپيل ۽ 17 اڻ ڇپيل صورت ۾ آهن. جيڪي ادب جي مختلف موضوعن تي لکيل آهن.

سندس هڪ عاليشان لئبريري جنهن ۾ ڪيترائي سنڌي اردو فارسي، انگريزي ڪتاب هئا، اهي سنڌالاجي ڄام شورو ۾ محمد صالح ڀٽي ڪارنر تي موجود آهي. سندس ادبي ميجتائن جي صلي ۾، گورنمينٽ گرلس هاءِ اسڪول هالاپراڻا جو نالو محمدصالح ڀٽي گرلس هاءِ اسڪول رکيو ويو آهي.

محمد صالح ڀٽيءَ جي والد محترم مخدوم ابراهيم ڀٽيءَ جو هڪ اڻ ڇپيل ناول بہ موجود آهي، جيڪڏهن اهو ناول ڇپرايو وڃي ها. تہ اهو سنڌي ادب جو پهريون ناول هجي ها! ان حوالي سان محمد ابراهيم ڀٽي هالا پراڻا جو پنجون روايت شڪن اديب آهي.

منهنجي ڳوٺ جو ادبي سلسلو ٻن دورن تي مشتمل آهي، جيڪو مخدوم عبدالرؤف کان محمد صالح تائين اچي، منقطع ٿي وڃي ٿو ۽ هڪ وڏي گيپ کان پوءِ، قاضي محمد عالم معصوم ۽ محمد اشرف ڀٽيءَ جي گڏيل سهڪار سان، سنڌي ادبي سنگت جي صورت ۾ شروع ٿيو آهي، ان جو احوال اجهو هن ريت آهي:

قاضي محمد عالم معصوم:

1953ع ۾ سنڌي ادبي سنگت هالا پراڻا جو بنياد، قاضي محمد عالم هالائيءَ قائم ڪيو ۽ سهڪار محمد اشرف ڀٽيءَ جو رهيو.

قاضي محمد عالم سنگت کي سرگرم رکڻ لاءِ، ڪيترين ئي ننڍين وڏين ادبي ڪانفرنسون ۽ موسيقيءَ جون محفلون منعقد ڪرايون، پاڻ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شاعر ۽ ڪهاڻيڪار به هو. سندس شاعري ته مختصر آهي، البته هن ڪهاڻين
جي مجموعن "دادلي" ۽ "حسرت ناڪ زندگي" جو خالق ضرور آهي.

سندس سنڌي ادب ۽ سنڌي ادبي سنگت لاءِ ڪيل خدمتون وساري نه
ٿيون سگهجن. ان سموري صورتحال ۾ محمد اشرف پٺيءَ جو سائنس
سهڪار رهيو. جنهن پنهنجي اوطاق سنڌي ادبي سنگت لاءِ وقف ڪري
ڇڏي سنگت جو اهو سلسلو سوز هالائي، عرفان مهدي، حبيب سنائي، ڪوثر
حسين، تائين پهچي اختتام تي پهتو.

قاضي غلام محمد قريشي:

هالا پراڻا جي قاضي غلام محمد قريشيءَ جو نالو سماجي، مذهبي ۽
ادبي حوالن سان سونهري لفظن ۾ لکڻ جي لائق آهي. پاڻ ڪيترن ئي ديني،
اسلامي ۽ ادبي ڪتابن جا مصنف هئا. سنڌ جي ادبي حلقن ۾ پاڻ نهايت
ئي مان مرتبي واري شخصيت جا مالڪ هئا. اعليٰ تعليم يافته به هئا. عربي
۽ پارسي ادب ۾ ماسترس پڻ ڪئي هئائون.

قاضي غلام محمد صاحب جن انيڪ صفتن ۽ خوبين جا مالڪ هئا.
سندن مخيري ۽ غريب پروري به مشهور آهي. وٽن مستحق ماڻهن جي طويل
لسٽ موجود هئي. نه صرف ايترو پر غريب ۽ لاچار بيمارن جي علاج
معالجي لاءِ ڊاڪٽر به مقرر هئا. جن ۾ ڊاڪٽر محمد عابد ۽ ڊاڪٽر محمد
يوسف شامل آهن.

سندن لائق فائق فرزند قاضي محمد اعظم ۽ قاضي شوڪت به ڳوٺ
جي تعليم ۽ صحت لاءِ دلچسپي وٺي رهيا آهن. بهرحال قاضي غلام محمد
صاحب جن تي، هالا پراڻا کي سدائين فخر رهندو ۽ سندس نالو روشن
ستاري جيان سدائين روشن رهندو.

سيد نور علي شاهه:

قاضي پاڙي جو سيد نور علي شاهه قادر الڪلام شاعر ٿي گذريو آهي.
سندس ڪلام تي صوفياڻو اثر غالب آهي. پاڻ پرائمري ٽيچر به هو پر
نوڪريءَ کي تياڳ ڏئي، صوفياڻي رنگ ۾ رچي ويو. ڳوٺ پليڏنو ڪاڪا ۾
به رهيو ته پير اعجاز راشدي ۽ احمد شاهه همدم جي صحبت ۾ به نصيب
ٿيس سندن ٽياري به مشهور هئي "اعجاز همدم نور هاديءَ ميڙي هيڪ ڪيا."

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سائين نور علي شاه ٽن شعري مجموعن جو شاعر هو. سنڌس هر ڪافي ڪلام تصوف جي رنگ ۾ رتل آهي. تازو رحلت ڪري ويو آهي سنڌس آخري ايام ڪاري -موري، حيدرآباد ۾ گذريا.

سيد مگيل شاه سبزواري:

هالا پراڻا هر صنف سخن جو شهر آهي. ڪافي ڪلام ڪان غزل گيت نعت منقبت ۽ مرثيه تائين هتي جا شاعر پاڻ موکيندا رهن ٿا.

سائين مگيل شاه مرثيه، نوحه، وغيره جو شاعر آهي ۽ مرثيو سنڌس وڏو حوالو آهي.

سائين مگيل شاه، سائين پنيلڏو جي امام بارگاه جو باني‌ڪار ۽ جانشين به هو. مکان تي موسيقيءَ جون محفلون به رچائيندو رهندو هو پاڻ تپيدار هو پر نوڪري ڇڏي مکاني ۽ لامکاني ٿي ويو.

تازو رحلت ڪئي اٿس ۽ سائين مگيل شاه نرينى اولاد کان به محروم رهيو ۽ اهڙيءَ طرح هالا پراڻا جي سبزواري ساداتن جو نرينو نسل اختتام پذير ٿيو. "شال مَريجي ڪنهن وٽئون، اهڙيءَ ڪا ڻاري"

احمد فقير ڪوري:

سائين ڻارو شاه واري رهائشي علائقي ۾ هڪ گمنام شاعر احمد فقير ڪوري به رهائش پذير آهي. احمد فقير جي سنڌي راڳ تي گهري نظر رهي آهي ۽ راڳن تي نالن رکڻ جي به سگهه رکي ٿو. سنڌي مرثيي سان دلي لڳاءُ اٿس مرثيه گوئي به ڪري ۽ منتقب ۽ مرثيه خواني به ڪري پاڻ مرزا دبير ۽ "مير انيس" جي ڪيترن مرثين جو ترجمو به ڪيو اٿس ۽ طبعزاد مرثيا به لکيا اٿس. احمد فقير هاڻي ظاهر ٿيو آهي. سڄي عمر گمناميءَ ۾ گذاري مرثيه گو شاعر جي حشيت ۾ نکري نروار ٿيو آهي. پلا شاعر ۽ عاشق به ڪي لکي سگهندا آهن؟!

ڪوثر حسين ڪوثر هالائي:

هالاپراڻا جي موجود شاعرن ۾ ڪوثر حسين جو نالو به شامل آهي. جديد غزل ۽ جديد وايون ڏاڍو سٺي انداز ۾ لکي ٿو. شاعريءَ جو مجموعو به تيار ڪيو اٿس. ادبي تنظيمن سان به واسطو رهيو اٿس. سنڌي ادبي سنگت هالا پراڻا جو سيڪريٽري به ٿي رهيو آهي. نون ڪتابن خريد ڪرڻ مطالعي جو شوقين آهي. شال سنڌس ذوق سليم قائم دائم رهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جاويد سوز هالائي:

جاويد سوز هالائي کي سنڌي ادب ۾ جيڪو مقام حاصل آهي ان جي توقع ئي ڪانه هئي، بهرحال هو شاعر، ڪالم نگار، مقرر ۽ مصنف آهي ۽ نالو ڪمائي رهيو آهي.

منير هالائي:

شيخ محلي هالا پراڻا واري منهنجي دوست غلام النبي شيخ جو پاٽيو منير احمد شيخ هڪڙو باذوق ادب شناس هجڻ سان گڏوگڏ اديب ۽ شاعر آهي، پاڻ شاعريءَ سان گڏ هڪ ڪتاب "ساهه ڏيندا سين هلڻ تي" پڻ ترتيب ڏيئي ڇپرايو. هن وقت حيدرآباد ۾ رهي ٿو پڪ اٿم ته ادب سان سندس شوق ذوق ماٺو نه ٿيو هوندو.

محمد عيسيٰ عاجز هالائي:

محمد عيسيٰ عاجز، پٽ شاهه لڳ ڳوٺ سليم راهو جو ويٺل هو پر پڇاڙڪا سال اچي هالا پراڻا ۾ گذاريائين. سندس شمار جنڌي ساز بزرگ ۽ استاد شاعرن ۾ ٿيندو هو شاعر ته خوب هو پر ڪيس پنهنجو گهر به ڪونه هو سڄي عمر شادي نه ڪيائين. تنها رهيو ۽ تنهائيءَ ۾ ئي لاڏاڻو ڪري ويو سندس مکيه حوالو مرثيه نگاري هو.

ماستر محمد رحيم مسرور:

مسرور صاحب سٺو گائڪ ۽ اديب آهي، عربي گرامر، عروض ۽ چند تي دسترس رکي ٿو شاعريءَ سان شوق ته اڄ به اٿس، پر شاعري عملي طور نه ٿو ڪري، شايد هو غير مستقل مزاج آهي. مسرور صاحب هالا پراڻا جي مختلف ادارن، جهڙوڪ سنڌي ادبي سنگت، لطيف ڪلب، پاسبانِ ادب وغيره ۾ شامل رهيو آهي.

غلام قادر عرساڻي عمراڻي:

عمراڻي خاندان جو غلام قادر به شاعر آهي. مشاعرن ۾ به شرڪت ڪندو رهي ٿو نئون شاعر آهي، کيس سکڻ جي ضرورت آهي. مشاعرن سان دلي لڳاءُ به اٿس. ذوق شوق جاري رکيائين ته مستقبل جو سٺو شاعر ٿي سگهي ٿو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

انهن شاعرن کان سواءِ محمد حبيب سنائي، عبدالله پٺو پٽيل پٺو ۽ تنوير حسين سوز سنا ادب شناس ۽ ادب نواز آهن. سلسلو هلندڙ آهي.

منهنجي هن ڳوٺ هالا پراڻا ۾ ادارن جو هڪڙو وڏو سلسلو هو جنهن ۾ سنڌي ادبي سنگت، لطيف ڪلب، وڪ وڊايو پبليڪيشن، وطن پبليڪشن، صدائي وطن پبليڪشن، سنڌ گريجوئيٽس ائسوسيئيشن سگنڊ پبليڪشن ۽ گل پبليڪشن وغيره شامل آهن. پر افسوس جو هتي ڪو ڪتاب گهر نه آهي، پوءِ به ادب سرجي رهيو آهي. هي منهنجو پنجون ڪتاب آهي ۽ مون پنهنجا سيئي ڪتاب پنهجي آڌار تي ڇپرايا آهن.

منهنجي هن شهر جو ادب ۽ ادبي حوالن سان ڳوٺ تائين محدود ڪونهي، پر هالڪنڊيءَ جي حدن ۽ سرحدن کي به سر ڪري ٿو انهن دوستن جو تعارف به هن ڪتاب ۾ موجود آهي.

○

https://books.sindhsalamat.com/

Scanned with CamScanner

جنب گھاريم جن سان

(هم ڪلاسي ۽ دوست)

دوستن ۽ دوستيءَ بابت ڪيترين ئي عام و خاص چوڻين ۽ رايا موجود آهن ۽ هر هڪ پنهنجي زاويه نظر سان دوستيءَ کي مفهوم ڏيندو رهي ٿو.

حضرت علي عليہ السلام جن جو فرمان آهي: "ڪنهن جي شخصيت کي پرکڻ لاءِ سندس دوستن کي ڏسڻ ڪافي آهي."

مولا ع جن وڌيڪ فرمايو ته "دوستن کي آزمائش ۾ نه وجهجي" ۽ اهو به فرمايو: "غريب اهو آهي، جنهن کي دوست ناهن."

حضرت سائين جن جي انهن ڪلمات مان ظاهر آهي، ته دوست ڪيترو نه ضروري آهن.

مان هالا پراڻا جي پسمانده علائقي جو رهواسي آهيان. منهنجو ڳوٺ ۾ نه ته ذاتي اثر رسوخ آهي ۽ نه وري مشهور ۽ معروف خانداني پس منظر. مان يتيم ٿي ڄائو آهيان، يتيم ٿي پليو ۽ پڙهيو آهيان. مان نه ته وڏن هاءِ اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ تعليم حاصل ڪري سگهيس ۽ نه وري وڏا عهدا ماڻي سگهيو آهيان. ان ڪري منهنجي ذاتي دوستن جو تعداد به محدود آهي. پوءِ به پنهنجي هم ڪلاسين، ڪليگن ۽ دوستن جي دوستن کي به دوست چوندو رهيو آهيان. منهنجا سڀيئي دوست آهن. منهنجا حريف ۽ مخالف ته گهٽيئي آهن. پر دشمن ڪوبه ڪونهي، اها مولا جي ڪرم نوازي آهي. بهرحال منهنجي حصي ۾ جي دوست مهربان آيا آهن، جن سان ڪيڏيو اٿم، پڙهيو اٿم، گڏ گذاريو ۽ جنب گھاريو اٿم. انهن جو مختصر تذڪرو هن ريت آهي:

مولوي محمد يوسف قريشي:

هالا پراڻا جي مولوي خاندان جي "پائو يوسف" جي محبتن جو آئون سدائين مرڪز رهيس ۽ هو منهنجو محسن ڪجهه سرس ٿي رهيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مولوي محمد يوسف جامعه عربيه حيدرآباد، ميرپورخاص، هالانوان ۽ هالاپراڻا ۾ سيڪنڊري ٽيچر ٿي رهيو سندس جهڙي خوبصورت تحرير فقط سندس وڏو ڀاءُ "ڀائو محمد" ئي لکي سگهيو آهي. جامعه عربيه ۾ سندس شاگردن ۾ سيد صالح محمد شاهه (ڏاڏو فتح خان) ۽ ميرپورخاص هاءِ اسڪول ۾ ملڪ جو نامور فلمي گائڪ مسعود راڻا به شامل آهن.

سائين محمد يوسف ڪڇهرين جو ڪوڏيو ۽ ملنسار هو سو رٽائرمينٽ بعد ڪچهرين وارا وڏيرو الهڏنو پيٺن ۽ اوستو محمد آچر کي ڳولي انهن سان رهاڻيون رچائيندو هو. افسوس جو پاڻ به هليو ويو.

سائين يوسف لاڏاڻي کان فقط ٻه ڏينهن اڳ مون کي رستي تي مليو هو. منهنجي هٿ ۾ منهنجو ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" هو جيڪو فتح خان کي ڏيڻ لاءِ هو. ڪتاب ڏسي فتح خان لاءِ لکيل ڪلمات پڙهي خوش ٿي چيائين، ته فتح خان مون وٽ پڙهيو آهي. ڪيس منهنجا سلام ڏج. ان ڏينهن فتح خان سان ريڊيو تي ملي نه سگهيس، سو ڪتاب پروڊيوسر علي نواز خاصخيليءَ جي حوالي ڪري لکيل ڪلمات ۾ واڌارو ڪيم: "ڪتاب قبول پوي، سائين يوسف جي سلامن سميت" ٽئي ڏينهن آفتاب پٽي، فتح خان جا سائينءَ لاءِ سلام کڻي آيو پر افسوس جو سائين وڃي چڪو هو. سائين جي لاڏاڻي جو اطلاع جڏهن فتح خان کي ڏنو ويو ته ڪچهريءَ ۾ نهايت ئي ڳنڀير آواز ۾ چيائين: "سائين سلام مليا، پر دير سان مليا" فتح خان اهي لفظ اهڙي ته دڪدائڪ لهجي ۾ چيا، جو منهنجا ته لڙڪ لڙي آيا. افسوس! مدرسي جا باني هليا ويا ته مدرسو به ڏيڍ صدي پوري ڪري سدائين لاءِ بند ٿي ويو. تازو مولوي خاندان جي ڊاڪٽر عبدالحليم قريشي جو ڪتاب "يادِ ايام" ڇپجي پڌرو ٿيو آهي. ڊاڪٽر صاحب کي ان لاءِ مبارڪ.

حاجي غلام حسين "دودو" ميمڻ:

حاجي غلام حسين دودو ميمڻ منهنجي دل دفتر تي سدائين لاءِ لکيل رهندو، منهنجو هي دل گهريو دلدار دوست، ساٿي، ڪليگ ۽ حال محرم رهيو آهي. ذاتي ۽ ملازمتي معاملن کان سواءِ سماجي، سياسي ۽ خانداني مسئلن تائين، هو منهنجو صلاحڪار ۽ مددگار ٿي رهيو آهي. نه صرف اهو پر ڏک سک ۾ ڪم به ايندو رهيو آهي. سچ ته اهو آهي، ته سندس وفادارين ۽ احسانن کي ڪڏهن به فراموش نه ٿو ڪري سگهجي ۽ نه وري عجب واري اک سان ڏسڻ جي ضرورت آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حاجي غلام حسين جو ننڍو ڀاءُ مرحوم عبدالقادر ميمڻ بہ منهنجو مهربان دوست هو لک عزتون ڏيندو هو. ڏاڍو سلڇڻو ۽ آدرشي انسان هو ايگريڪلچر ڊپارٽمينٽ ۾ اسسٽنٽ ڊائريڪٽر هو. اوچتو ئي اوچتو رحلت ڪري ويو. مان ان کي بہ وساري نہ سگهيو آهيان. حاجي غلام حسين جو ٽيون ڀاءُ حاجي محمد اشرف نيشنل بئنڪ ۾ آفيسر آهي جيڪو پڻ ڏاڍو خواهشمند آهي. سلڇڻي سڀاءَ وارو آهي مون کي بہ گهڻيون عزتون ڏيندو آهي. تہ مان بہ سائنس گهڻيون ئي حجتون ڪندو آهيان

حاجي غلام حسين واري خاندان جو الحاج قمرالدين ميمڻ ۽ قربان علي بہ مون کي چاچا سڏيندا آهن. عزتون ۽ احترام ڏيندا آهن. تہ آئون بہ سندن دل و جان سان آجيان ڪندو آهيان.

مسٽر قربان علي يو. بي ايل مان گولڊن هينڊ شيڪ تحت رٽائرمينٽ ورتي آهي. پر قمرالدين مختيارڪار روينيو آهي. الحاج قمرالدين منهنجو ڪليگ بہ ٿي رهيو آهي. مختيارڪار آفيس هالا ۾ سالن جا سال گڏ رهيا آهيون. هڪ ٻئي جا رازدان بہ رهيا آهيون. مسٽر قمرالدين ميمڻ جدوجهدي ۽ جاڪوڙي هو ۽ اڃا بہ آهي. سو محنت ڪري آر ڪيو جو امتحان پاس ڪري ورتائين. هينئر مختيارڪار آهي ۽ پروموٽ ٿيڻ وارو آهي. مون کي اڄ بہ چاچا چوندو آهي ۽ عزتون ڏيندو آهي.

ڊاڪٽر عطاءُالله صدر ۽ ثناءُ لله صدر:

منهنجي ذات کي چاهيندڙ ۽ واقعي چاهيندڙن ۾ ڊاڪٽر عطاءُالله صدر صاحب بہ آهي. سدائين عزتون ڏيندڙ محبتون ونڊيندڙ ڊاڪٽر منهنجو ۽ منهنجي فيملي جو معالج بہ آهي. پاڙيسري هئڻ سان گڏ هي نيڪ دل انسان آهي. سڏ ۾ سڏ بہ ڏيندو آهي. پنهنجي اندر جا احوال بہ سائنس اوريندو آهيان تہ هانءُ هلڪو ٿي پوندو آهي. ڊاڪٽر عطاءُالله ميڊيڪل آفيسر آهي.

هو پنهنجي ذات صفات ۾ آدرشي انسان آهي. ڊاڪٽريءَ جي فرض ۾ هر همدردي جهڙا بہ عنصر شامل ڪري ٿو. ڪيس روزانو اڏ لک ڪمائڻ کان وڌيڪ ڊاڪٽريءَ جي مقدس پيشي جو خيال آهي ۽ يقينن هنن جي ڪئپيٽلزم معاشري ۾ ڊاڪٽر عطاءُ الله جو هجڻ هڪ معجزي کان گهٽ ڪونهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڊاڪٽر عطاءالله دوست/ڪلاس فيلو منهنجي فرزند امتياز حسين جو آهي، پر هو مونکي بہ پنهنجو دوست سمجهي ٿو تہ بزرگن واري تعظيم ۽ تڪريم بہ ڏئي ٿو.

سندس ڏاڏو حاجي الله بچايو صدر عطار کي بہ ڳوٺ ۾ وڏي سماجي حيثيت حاصل رهي آهي. اڪثر ڪيس سماج سڌارڪ ۽ تاريخ ساز شخصيت طور ياد ڪيو ويندو آهي.

ڊاڪٽر عطاءالله جا ڀيا پاٽر ميان ثناءالله، ميان عبيدالله، ميان امان الله ۽ ڀيا بہ نهايت سلڇڻي سڀاءَ وارا آهن. هو ادب بہ پڙهن ٿا، تہ ادب سان والهانہ لڳاءُ بہ رکن ٿا.

ميان ثناءالله مختياڪار آهي. سٺو نثرنگار ۽ سٺو پڙهاڪ بہ آهي. نرم لهجي ۾ گفتگو ڪرڻ ۽ سنڌيءَ ۾ انگلش لفظن جي پيوندڪاري ڏاڍي سٺي انداز ۾ ڪندو آهي. بلاشڪ تہ سندس لهجو ڳوٺ وارن کان مختلف آهي. مون کي هرسال نئين Gift ,Diary ڪندو آهي. مان سندس بيحد ٿورائتو آهيان.

حاجي محمد حسين سنائي ميمڻ:

منهنجو دوست الحاج محمد حسين منهنجي ئي پاڙي سان تعلق رکي ٿو. لوڪل گورنمينٽ ڊپارٽمينٽ ۾ ڊائريڪٽر جي عهدي تي فائز آهي. پاڻ پنهنجي خاندان جو پهريون پڙهيل ڳڙهيل آفيسر آهي، جنهن سخت محنت ۽ جدوجهد سان وڏو منصب ماڻيو آهي. هاڻي تہ لاٽ مان لاٽ ٻري روشني ٿي چڪي آهي.

الحاج محمد حسين هن وقت راڄ ڌڻي آهي: ڳوٺ جو ٿيون پايو آهي ۽ وڏي شخصيت طور ڄاتو وڃي ٿو. فرضي حج کان سواءِ نفلي حجن ۽ عمرن جو بہ ذوقين آهي. تبليغي بہ آهي ۽ سفيد ريش بزرگن جهڙو لڳي ٿو. مان وڏي احتياط ۽ احترام سان سندس دوستيءَ جو دم ڀريندو آهيان.

آخوند عبدالواحد:

جناب آخوند عبدالواحد کي آئون سدائين پنهنجي مختصر دوستاڻي فهرست ۾ شامل ڪندو رهيو آهيان. هو دوست ئي اهڙو آهي، جنهن کي وساري نٿو سگهجي. توڙي جو پاڻ وسارڻ جي مشق ڪندو رهي ٿو. منهنجو هيءُ محبوب دوست محبتون ڏيندڙ ۽ هُجائتا ڪلمات ادا

https://books.sindhsalamat.com/
Scanned with CamScanner

ڪندڙ قومي بچت واري اداري ۾ اعليٰ عهدي تي فائز آهي، جتي هو محبتون بچائي ڪفايت شعاري ڪندو آهي ۽ مون سدائين سندس خوشحاليءَ جا خواب ڏٺا آهن.

غلام حسين ميمڻ (دوئم):

چاڪي پاڙي هالا پراڻا جو غلام حسين ميمڻ مون سميت اسان سڀني جو گڏيل دوست آهي. ملندو آهي ته مرڪي ملندو آهي. منهنجي محبتن کان سواءِ منهنجي ڪاوشن جا به ڳڻ ڳائيندو آهي.

غلام حسين منهنجي هئي تعليمي دور ۾ آخوند عبدالواحد سان گڏ ميٽرڪ کان بي اي تائين منهنجو ڪلاس فيلو به ٿي رهيو آهي. منهنجي ترقيءَ ۽ پذيرائيءَ تي خوش به ٿيندو آهي. غلام حسين شايد اڃا مايا جي موه ۽ عهدن جي بار هيٺان اچي نه سگهيو آهي، سو مون جهڙي مولائيءَ کي به ياد ڪندو رهي ٿو.

محمد طيب سنائي:

منهنجو پاڙيسري محمد طيب سنائي منهنجو مهربان دوست آهي. سدائين سار سنڀال لهندو آهي. وسارڻ ته هو ڄاڻي ئي ڪونه.

محمد طيب، حاجي غلام حسين سميت اسان سڀني جو گڏيل دوست به آهي. مون ته ڪيس سدائين سلڇڻي سڀاءَ ۽ نرم مزاج طور ئي ڏٺو آهي. سدائين موتئي جي گل جهڙو سرهو سرهو ۽ اجرو اجرو.

منهنجي ڳوٺ وارن ذاتي دوستن ۾ جيڪي چند آڱرين تي ڳڻڻ جيترا دوست رهجي ويا آهين تن ۾ محمد طيب به شامل آهي.

محمد طيب جو ڀاءُ غلام مصطفيٰ به ادب جو ۽ ادبي ڪتابن جو وڏو پڙهاڪ آهي. ڪيس قيمتي ڪتاب خريد ڪري پڙهڻ جو شوق ۽ ذوق آهي. ڪتاب پڙهڻ جو شوق ۽ ذوق ڪيس محمد حبيب جي معرفت مليو آهي ۽ سلسلو اڃا هلندڙ آهي.

محمد حبيب سنائي ميمڻ:

منهنجي ڳوٺ جو حبيب سنائي بيحد سلڇڻو سڀاجهو ۽ گهڻ پڙهيو جوان آهي. ادب سان والهانه لڳاءُ اٿس. ڳوٺ جي ادبي سرگرمين ۾ دلچسپي رکي ٿو ته عملي طور حصو به وٺندو رهي ٿو. عرفان مهديءَ جو پاڻهن پيلي هٿڻ سان گڏ، سنڌي ادبي سنگت هالا پراڻا جو سيڪريٽري به ٿي رهيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

محمد حبيب سنائي سٺو ليکڪ ۽ تمام سٺو پڙهاڪ به آهي. قيمتي ڪتاب خريد ڪري پاڻ به پڙهي ٿو ۽ پنهنجي حلقهٔ احباب کي پڻ پڙهائي ٿو ۽ ڪيس ڪتاب گڏ ڪرڻ جو به سدائين ذوق شوق رهيو آهي. محمد حبيب اردو، سنڌي ۽ انگريزيءَ ۾ ڪيترائي تحقيقي مقالا لکي مختلف رسالن ۽ اخبارن ۾ ڇپائيندو رهي ٿو انٽرنيٽ تي به آڻيندو رهي ٿو. تحقيق ئي سندس پسند جو موضوع رهيو آهي.

محمد حبيب جي ٻين پيريل ڳالهين ۾ هيءَ ڳالهه به شامل آهي جو سندس ذاتي ڪوشش ۽ ميان ثناءالله صدر جي سهڪار سان ڳوٺ ۾ "طالب المولىٰ ريڊنگ روم" جو قيام عمل ۾ آيو آهي.

هالا پراڻا جهڙي شهر ۾ جتي ڪو ڪتاب گهر ڪونهي، هن وقت ڪا پبليڪشن به ڪانهي، اتي حبيب سنائي جهڙي ادب شناس ۽ ادب نواز شخص جو فعال هجڻ، ڪنهن ڪارنامي کان گهٽ نه آهي. سندس ادب شناسي ۽ ادب نوازيءَ جو اهو ثبوت آهي، جو منهنجي ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" جي ڇپجڻ مرحلن کان وٺي اکين جي آپريشن تائين هن پلي انسان هرڻون وڙڻون امداد کان سواءِ بزرگن جهڙي جيڪا تعظيم ۽ تيمارداري ڪئي آهي، ان لاءِ مان سندس بيحد ٿورائتو آهيان.

محمد حبيب منهنجي جنم ڏينهن تي به مون کي ڪتاب جو تحفو ڏيئي ياد ڪندو آهي. مون کي جنم ڏينهن تي جيڪي دوست ياد ڪندا آهن، تن ۾ اياز گل ۽ حبيب سنائي شامل آهن. جڏهن ته نصير مرزا ريڊيو تي پروگرام ڪندو آهي. (جيڪڏهن کيس ياد آيو.)

محمد حبيب اڄ ڪلهه هالا پراڻا جي وکريل وکريل معلومات کي يڪجا ڪرڻ جي پروجيڪٽ تي ڪم ڪري رهيو آهي (تازو سندس ڪتاب "اڇو ته ڪمپيوٽر سکون" ڇپجي پڌرو ٿيو آهي). اميد آهي ته حبيب جيڪا معلومات گڏ ڪندو، اها هر لحاظ کان مستند ۽ معتبر هوندي مان کيس سلامن سان گڏ دعائون به ڏيئي رهيو آهيان.

سيٺ غلام حسين مشين وارو:

منهنجي ڳوٺ جو سيٺ غلام حسين ميمڻ بيحد خوبصورت، ذهين ۽ ترقي پسند صلاحيتن جو مالڪ هو. سندس وسيع نظريءَ جو اهو عالم هو جو دنيا جي اهم معاملن جهڙوڪ ادب، ثقافت، سياست، سماجيات ۽ راڳ تي وڏي مهارت رکندڙ هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

غلام حسين، سڪرنڊ جي ناماري واپاري سيٺ سومر جو وڏو فرزند هو. ڪجهه وقت پنهنجي والد جي ڪاروبار ۾ هٿ به ونڊايائين. مون کي به اتي ملازمت ڪرڻ جو موقعو مليو هو سو ويتر هم خيال ٿي پياسين اهو 1958 وارو سال هو ۽ اسين فيلڊ مارشل محمد ايوب جي مارشل لا واري دور ۾ ساهه کڻي رهيا هئاسين.

سيٺ غلام حسين پنهنجي نانا حاجي عبدالعزيز واري شيزان هوٽل حيدرآباد تي ڪيترو وقت رهيو. شيزان تي سنڌس واسطو ڪيترن ئي اديبن، صحافين، فنڪارن، سياسي سماجي ڪارڪنن ۽ شخصيتن سان پيو ته پاڻ به ان رنگ ۾ رڱجي ويو. سيٺ غلام حسين جي ترقي پسند ذهن ۾ سوشلزم، ڪميونزم، سرخ انقلاب بابت ڪيترين ئي ڳالهين موجود هيون. جي هو پنهنجي دوستن سان شيئر ڪندو هو.

حيدرآباد ۾ شيزان هوٽل ڇڏي آيو ته گوشه نشين ٿي ننڍڙي ڇڪي مشين ڪولي ماني ڪري ويهي رهيو. جوانيءَ ۾ ئي هو جهور پيرسن ٿي ويو هو ۽ وقت کان اڳ ئي ويو هليو. سيٺ غلام حسين منهنجي نهايت قريبي دوستن ۾ شامل هو پر ان کان به وڌيڪ هو مهنجي ذات ۾ ذات جو قيمن به هو.

عاشق هالائي:

عيسائي گلي هالاپراڻا (جنهن کي پيارو نصير سرنگهه نما گهٽي سڏيندو آهي ۽ جنهن گهٽيءَ ۾ عرفان مهديءَ جو ناناڻو گهر آهي) ان گهٽيءَ جو شهزادو عاشق حسين به منهنجي ادبي ساٿ ۾ شامل رهيو آهي.

پيارو عاشق انڊسٽيريل ڊولپمينٽ بئنڪ حيدرآباد جو ريجنل مئنيجر آهي، شاعريءَ سان بيحد لڳاءُ اٿس. هن شاعريءَ جو سفر تڏهن شروع ڪيو هو جڏهن هالاپراڻا ۾ ڪتاب ڇپرائڻ ۽ مشاعرن ڪرائڻ جو ڇالامان هو.

عاشق ڏاڍي تيز رفتاريءَ سان شاعري اصلاح لاءِ پيش ڪندو هو ته آئون به تيز رفتاريءَ سان اصلاح ڪري ميون لاکو مرحوم جي حوالي ڪندو هوس، جيڪو پنهنجي سريلي انداز ۾ ڳائيندو هو ۽ ريڪارڊ به ڪرائيندو هو. عاشق اڄ ڪلهه حيدرآباد ۾ رهي ٿو پر شاعريءَ کي ترڪ نه ڪيو اٿس ۽ شاعريءَ جو سلسلو اتان ئي شروع ڪيو اٿس، جتان منقطع ٿيو هو.

عاشق حيدرآباد ۾ پنهنجي ڳاٽ دوستن جو وڏو حلقو ٺاهي ورتو آهي. سلامت گل، امانت گل، سجاد يوسف، تعمير حسين وغيره سنڌس مستقل سلامي آهن. جڏهن ته سجاد يوسف، برڪت علي، شهنيلا علي، اقرار

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

وحيد علي، ضامن علي، امبر مهڪ سندس ڪلام ڳائي رهيا آهن ۽ هاڻي ته هو پنهنجو شعري مجموعو به تيار ڪري رهيو آهي.

عاشق جي ڳالهه نڪتي آهي، ته ڊاڪٽر غلام علي ارباب ۽ ماستر گل محمد (سائين گل) ياد آيا آهن. اهي ٻئي لاجواب شخصيتون عاشق جي دوستيءَ جو تسلسل آهن. ماستر گل ته مرحوم ٿي چڪو آهي، البت ڊاڪٽر غلام علي ارباب ڪراچيءَ جو ٿي ويو آهي، "عيد براد" تي ڳوٺ ايندو آهي ملندو آهي، ته اهو وقت ياد اچي ويندو آهي، جڏهن اسين سيئي عاشق جا معشوق ۽ محبوب هئاسين.

مخدوم آفتاب احمد پٽي:

هالا پراڻا جي پٽي خاندان جو روشن چراغ آفتاب احمد، ڳوٺ جي ادب شناسيءَ جو وڏو نالو آهي. پنهنجي سڄي ادبي خاندان وانگر هُو به ادبي حلقن ۾ معروف به آهي. ادبي ڪتابن جو مطالعو ڪرڻ، ڪتابن کي سهيڙڻ سميٽڻ ۾ هو پنهنجو مٽ پاڻ آهي ۽ يقيناً بعض حوالن سان هو عرفان مهديءَ کان به اڳتي نڪري ويو آهي ۽ بلاشڪ ته موجوده وقت هو حبيب سنائي کان ٻئي نمبر تي آهي. جنهن کي ايتري ساري ادبي معلومات ميسر ٿي آهي.

آفتاب جو سنڌي ادب ۽ ڪتابن سان ايترو دلي لڳاءُ آهي، جو هو روزانو معمولي صفائيءَ سان گڏ ڪتابن جي صفائي ڪري ٿو ان ڪري سندس ڪتاب نهايت ئي سٺي Condition ۾ موجود رهن ٿا.

آفتاب، عرفان مهديءَ جي دوست ۽ پاڻهن ٻيلي هئڻ سان گڏ سمورن ادبي حلقن جو دوست ۽ پاڻهن ٻيلي آهي.انهن سمورن حوالن سان آفتاب بلاشڪ ته هالا پراڻا جي ادب جو انسائڪلوپيڊيا آهي.

ڪمل ڪمار (قاضي عزيز اختر):

1 سيپٽيمبر 1955ع تي جڏهن ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي نشريات کي 14 ڏينهن ٿيا هئا، تڏهن آئون نئون آباد (ضلع سانگهڙ) ۾ قاضي محمد تقيءَ جي زمين تي ملازمت ڪري رهيو هوس. منهنجي اها خوش بختي هئي جو قاضي عزيز اختر سان قربت حاصل رهي. محترم ممتاز مرزا جو والد گل حسن احسن ڪربلائي به قاضي اسٽيٽ جي ملازمن ۾ شامل هو ۽ ساڻس ڪجهه عرصو گڏ رهڻ جو شرف به حاصل ٿيو. قاضي اسٽيٽ جو مئنيجر قاضي محمد حسين، اڪائونٽنٽ ڏامون مل، نائب مئنيجر گاگن داس، نائب اڪائونٽنٽ محمد اسلم شيخ هو جڏهن ته اسٽيٽ جو بورچي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ولي محمد پناڻ هو لاجواب بورچي هو. سندس هٿ جو سواد اڃا به وسري نه سگهيو آهي.

قاضي عزيز اختر مون سان ڇهون درجو ڳوٺ واري وڏي اسڪول ۾ پڙهيو هو سو پنهنجي ڪلاس فيلو الهڏنو پنيرو کي سچائي ورتائين ۽ ذاتي قربتن ۾ شامل ڪري ڇڏيائين. مرزا غالب سندس پسنديده شاعر هو ۽ اسين ٻئي غالب کي ڏيان سان پڙهندا رهياسين. مون کي ته غالب جو گهڻو سارو ڪلام ياد ٿي ويو هو جيڪو اڄ به ياد اٿم.

قاضي عزيز بيحد خوبصورت ۽ حسين جوان هو سندس گفتگو شيرين، لب و لهجو شائستگيءَ وارو هو. عاشق مزاج به هو ويتر جو مجاز جي مهميز مليس، ته پاڻ وڃائي ويٺو ۽ اداس اداس رهڻ لڳو. سندس گلاب جهڙو چهرو سورج مکي جهڙو پيلو ٿي ويو. غالب جي شاعري ۽ شراب سندس زندگيءَ جو مول متو بنجي ويو ۽ هو فلمي زندگي گذارڻ لڳو هو.

قاضي عزيز اختر کي اداڪاريءَ سان شوق ذوق ته اڳيئي هو سو لاهور جا چڪر ڪاٽڻ لڳو هو. شاهوڪار پيءُ جو پٽ هو ان ڪري فلمي دوستن جو حلقو ٺاهڻ ۾ ڪيس دير ئي ڪانه لڳي. سندس ذاتي ۽ فلمي دوستن ۾ "ايس گل" کان سواءِ فلم "سات لاکهه" جو مشهور اداڪار آصف جاه به هو جنهن سان سندس خط و ڪتابت ٿيندي رهندي هئي. قاضي عزيز اختر اهي خط مون کي به ڏيکاريندو هو ۽ اسين آصف جاه جي ٽائيپنگ جهڙي انگلش رائيٽنگ کان متاثر به ٿيندا رهياسين.

قاضي عزيز اختر کي ڪجهه فلمن جون آفرس به آيون، جيڪي هن نامناسب ڄاڻي واپس ڪري ڇڏيون. ڪيس شوق هو هيرو بنجڻ جو. واقعي هو به ته هيرن جهڙو خوبصورت، نديم جهڙو سمارٽ. ويتر پاڻ تي فلمي نالو ڪمل ڪمار رکيائين ته سندس چهري تي غير معمولي نکار اچي ويو. نيٺ ڪيس ڪنهن فلم لاءِ هيرو جهڙو ڪردار مليو. ان ۾ ايڪٽنگ به ڪيائين، پر اها فلم ڪن سببن ڪري رليز ٿي نه سگهي، پوءِ به ڪوششون جاري رکيائين ۽ خانداني مخالفتن جي پرواه نه ڪيائين.

ڪمل ڪمار جي جيتوڻيڪ ڪابه فلم رليز نه ٿي. سو ڪيس اسڪرين تي ڏسي نه سگهياسين، پر مون پنهنجي تصور جي اسڪرين تي هن خوبرو هيرو جي تصوير محفوظ ڪري ڇڏي آهي.

۽ پوءِ ... اوچتو ئي اوچتو سندس محبوب پيءُ ۽ دوست امير اختر جو انتقال ٿيو ته عزيز اختر سمورين عياشين، البيلائپن ۽ ارڏائپن کي سدائين لاءِ ترڪ ڪري خانداني مصروفيتن جو حصو بنجي ويو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

وقت پاڻيءَ وانگر وهي اڌ صديءَ کي اورانگهي ويو آهي. عزيز اختر هن وقت ڪراچيءَ ۾ رهي ٿو. 46 سالن کان ڪيس نہ ڏٺو اٿم. الائجي تہ هو پنهنجي ڳوٺائي ۽ نئون آباد واري ملازم الهڏنو پنيرو (سوز هالائي) کي سڃاڻي بہ سگهندو يا نہ. پر پڪ اٿم تہ هو هيرو مان زيرو نہ ٿيو هوندو. قاضي عزيز اختر "ڪمل ڪمار" ٿي نہ سگهيو ۽ سندس ناتو فني دنيا سان بہ منقطع ٿي ويو پر سندس ننڍڙو ڀاءُ سليم قاضي پي ٽي وي جي ڊرامن ۾ حصو وٺندو رهي ٿو ۽ عزيز اختر جي اداڪاريءَ کان پنهنجي اداڪاريءَ سان انتقام وٺندو رهي ٿو.

عقل سليم جو مالڪ (سليم احمد ميمڻ):

هالا پراڻا جي نهايت ئي معزز ڌڙي جي خاندان جو چشم چراغ سليم احمد ميمڻ بہ منهنجي ننڍپڻ وارن دوستن ۾ شامل آهي ۽ مان کيس سدائين پنهنجو دل گهريو دوست سمجهندو رهيو آهيان.

مسٽر سليم احمد ڪجهہ وقت ڳوٺ واري اسڪول ۾ پڙهيو تہ سندس والد کيس لاهور گهرائي پنهنجي اکين جي ويجهو رکيو هو. وڌيڪ تعليم هن لاهور ۽ ڪراچيءَ ۾ حاصل ڪئي ۽ اتي جو ٿي ويو. هالا پراڻا ۾ فقط عيدن برادن تي سندس درشن ٿيندو هو. ڳوٺ ايندو هو تہ پنهنجي سمورن دوستن سان ملندو ۽ ڪمپنيون اٽينڊ ڪندو هو. اسين سڀئي دوست سندس گفتگو نشت برخواست، اخلاق ۽ اخلاص کان بيحد متاثر ٿيندا هئاسين. سندس خوشبو خوشبو ڳالهيون ماحول کي واسي ڇڏينديون هيون. پاڻ خوش الحانيءَ سان جهونگاري بہ سگهندو هو. لتا منگيشڪر، مڪيش، ۽ ڪشور ڪمار جي ڳائڻ کان سواءِ سوشيلا مهتاڻيءَ جي ڪافي "ڏونگر ڏي ڪوڏس" بہ سريلي انداز ۾ آلاپي، سڀني دوستن کي خوش ڪري ڇڏيندو هو.

مسٽر سليم راڳ ٻڌڻ جو ذوقين بہ رهيو آهي. سندس ڀاءُ نسيم احمد جي شادي خانہ آباديءَ تي هو ماسٽر جمن، موسيقار عبداللطيف، مصري خان جماليءَ کي ۽ هڪ ٻي خانداني شاديءَ جي موقعي تي شوڪت علي لاهوريءَ کي بہ وٺي آيو هو. لاهور جي اردو فلمن جي مشهور اداڪار اسلم پرويز سان بہ سندس دوستي رهي آهي. ان جون اڪثر ڳالهيون ٻڌائيندو هو.

مسٽر سليم احمد وڏو منصب ڏٺي ٿيو تہ بہ پنهنجي دوستن کي سدائين ياد رکيائين. مون تي مهربان تہ هو ئي، پر تانورداس کي بيحد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

چاهيندو هو ۽ مون کان بہ اڪثر ٺاڪورداس جو پڇندو رهيو (جيڪو هاڻي سرڳواسي ٿي ويو آهي)

مسٽر سليم احمد، عقل سليم ۽ قلبِ سليم جو ڌڻي آهي سنڌ سرڪار ۾ ڊپٽي ڪمشنر، ڪمشنر جهڙن وڏن عهدن کان سواءِ سنڌ پبلڪ سروس ڪميشن جي ميمبر طور تازو رٽائر ڪيو اٿس.

ڪيترن سالن کان پوءِ مون پنهنجي ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" جي اعزازي ڪاپي ڪيس موڪلي، تہ هن پلي انسان ٽيليفون تي Response ڏيندي شڪريو ادا ڪيو تہ پڪ ٿي ويم تہ سليم صاحب اڃا تائين پنهنجي غريب دوست کي نہ وساريو آهي.

سليم صاحب جون گڏيون پريون ڳالهيون ياد آيون آهن، تہ اهو وقت بہ ياد آيو آهي، جڏهن ٻالڪ هئاسين، اسان جون معصوم چاهتون هيون، جيڪي هر مفاد کان آزاد ۽ اڇيون هيون.

منهنجو دوست غلام حسين لنجار:

ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي مشهور اناؤنسر مير محمد لنجار جو عزيز غلام حسين لنجار منهنجي ڳوٺ ۾ درزي بنجي آيو هو. هو موسيقي شناس شخصيت وشنداس جي ڳوٺ مانجهوءَ جو ويٺل هو. مانجهو تعلقي ڪوٽڙيءَ جو مشهور ڳوٺ ۽ سنڌو درياءَ تي مُنيارين وارو پتڻ آهي.

غلام حسين خوبصورت نوجوان هو سو هالاپراڻا وارن جي اک جو تارو بڻجي ويو. ڪچهرين جو بہ ڪوڏيو هو. سندس دوڪان ڪنهن اوطاق وانگر صبح کان رات جو دير دير تائين ڪليل رهندو هو. هالاپراڻا جا ڪيترائي دوست سندس ذاتي دوستن ۾ شامل ٿي ويا، جن ۾ ماستر محمد رحيم، ٺاڪورداس ۽ آئون بہ شامل هئاسين. (ٺاڪورداس تہ ڪيس ۽ ماستر محمد رحيم کي ميٽرڪ جو امتحان بہ پاس ڪرايو هو.)

غلام حسين غير معمولي صلاحيتن جو مالڪ هو. ادب کان فلم ۽ راڳ تائين، مذهب کان سياست ۽ حالات حاضره تائين، وڏي معلومات رکندو هو. اسان هن ڳالهين تي وڏا وڏا بحث ڪندا هئاسين. هو محمد ابراهيم کي پسند ڪندو هو تہ آئون وري فنا في الجمن. سو تقريبن روزانو انهن فنڪارن تي وڏا بحث ۽ تبصرا ڪندا هئاسين. بحث ڪندي ڪڏهن ڪاوڙجي بہ پوندا هئاسين، تہ پرچي بہ پاڻ ۾ پوندا هئاسين. سچ تہ اهو درزڪو دوڪان اسان لاءِ ادبي پناهگاهہ طور ڪم ايندو هو. غلام حسين جي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ماستر پير عبدالصمد سرهنديءَ سان بہ وڏي عقيدت هوندي هئي سو بہ کانئس ٻڌي دوڪان تي ويٺو هوندو هو. اسان جو دوست محمد عمر وري امرجليل جون ڪهاڻيون وڏي مخرج سان پڙهندو هو تہ هلندڙ ماڻهو بيهي ويندا هئا ۽ واقعي اهو درزڪو دوڪان ادبي ميڙاڪي جي اسٽيج لڳندو هو.

غلام حسين ڪيترائي سال اسان جي شهر/ڳوٺ کي ڇڏي اوچتو هالا ڇڏي حيدرآباد هليو ويو، اتي شادي بہ ڪيائين، ٻار بہ ڄڻيائين مختلف پرائيويٽ نوڪريون بہ ڪيائين. تازو ڪجهہ سال ٿيا جو لاڏاڻو ڪري ويو آهي.

محترم مير محمد لنجار جيڪو ڪڏهين مون جيان ريڊيو لسنر ۽ خط لکندڙ هو ۽ اڄ معتبر ريڊيو ڪمپيئر معروف صداڪار ۽ بينڪار آهي. ان سان ملندو آهيان، تہ پيارو غلام حسين ياد ايندو آهي ۽ اهو وقت ياد ايندو آهي، جنهن کي وساري نہ ٿو سگهجي.

عبدالرحمان صدر:

مسٽر غلام حسين لنجار جو دل گهريو دوست عبدالرحمان صدر منهنجي ذاتي دوستيءَ ۾ بہ شامل رهيو آهي. اسين ٽئي لڳاتار ڪيترائي سال حيدرآباد جي وشال رستن تي رولاڪن جيان رليا آهيون. استاد جمن سان گڏ ۽ اڪيلا فردوس سئنيما (سابق) جي پڪ ۾ تنبي آدم واري گوشت جون رانون ۽ جهوپڙا هوٽل جو پلي ۾ پلاءُ کائيندا چشڪا پريندا رهيا آهيون، تہ امرجليل، غلام حسين شيخ، طارق اشرف، شوڪت شوري ۽ نياز همايونيءَ مرحوم سان ملاقاتون ڪري خوش بہ ٿيندا رهيا آهيون.

هڪ دفعي اداڪار محمد علي مرحوم جي نوجوانيءَ واري مهربان دوست پنهون ڪاسائيءَ کي ڏسڻ ويا هئاسين. (جنهن جو محمد علي اڪثر انٽرويوز ۾ بہ تذڪرو ڪندو هو) هاڻي تہ محمدعلي بہ هليو ويو آهي "ويٺي خاڪ ڪائي سڄڻ کهڙا کهڙا".

عبدالرحمان پنهنجي پاءُ شمس الدين سان گڏ قاسم آباد حيدرآباد ۾ رهائش پذير آهي. هو حيدرآباد جي پرهجوم زندگيءَ ۾ ڪٿي گم ٿي ويو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ملندو آهي، تہ يادگيريون موتي ملنديون آهن.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجا همڪلاسي همعصر

(پرائمري کان ايم اي ايل ايل بي تائين)

مون پرائمري تعليم مدرسه محمديه اسلاميه هالا پراڻا ۾ ورتي. پنجين درجي تائين اتي ئي پڙهيس. ڪجهه ياد ڪونهي ته مڪتب ۾ داخل ڪيئن ٿيس ۽ پهريون ۽ ٻيو درجو ڪيئن پاس ڪيم. مون کي ته رڳو ٽيون درجو ياد آهي ۽ اتان ئي منهنجي درسي تعليم جي ڪهاڻي شروع ٿي آهي. ان دوران مون کي جيڪي هم ڪلاسي ۽ همعصر ياد آهن، تن ۾ محمد واصل پٽي، خير محمد ميمڻ (ڊيري)، علي محمد چاڪي محمد رنائي، علي محمد رنائي، عبدالواحد عدلو ڪوٽان ڪملا جي، درگا پٽڙ ۽ ٻيون چوڪريون محمد خان سولنگي، محمد عمر ميمڻ، مون کان هڪ سال سينئر ۽ رازق ڏنو ميمڻ ۽ غلام رسول شيخ مون کان هڪ سال جونيئر هئا ۽ ساڳئي استادن وٽ پڙهندا هئاسون. مڪتب ۾ مون پنجن درجن تائين پرائمري تعليم حاصل ڪئي. منهنجن استادن ۾ سائين ويرو مل، سائين محمد جتيو ۽ سائين احمد خان صدر شامل هئا.

ڳوٺ جي مين پرائمري اسڪول ۾ سنڌي فائينل امتحان لاءِ ڇهين درجي ۾ داخلا ورتم ۽ اها داخلا ستين درجي جي فائينل امتحان تائين هلي. ان دوران منهنجا هم ڪلاسي هئا: ٿانورداس، قاضي مشتاق، قاضي عزيز اختر، هدايت الله قريشي، شمس الدين قريشي، احمد خان قريشي، احمد جوڳي، عبدالغفور ڪوري (ڪراچيءَ وارو)، ممتاز علي ميمڻ، سيٺ محمد سلطان، سندرداس وغيره. ۽ استاد هئا: سائين غلام محمد قريشي ۽ احمد خان ابڙو (انور هالائيءَ جو والد).

سنڌي فائينل جو امتحان ڏيڻ پهرئين انگلش پرويس جتي ڪلاس فيلوز رهيا: سليم احمد ميمڻ، حاجي فريد احمد، عبدالله قريشي، محمد لقمان قريشي، غلام حسين قريشي، نذير احمد ميمڻ، روچيرام، ڪريم الدين مهاجر (اسلام الدين مرحوم جو پاءُ). سائين عبدالخالق ميمڻ ۽ سائين نور حسين منهنجا استاد هئا. منهنجي پرائمري تعليم جو دور اتي ئي ختم ٿئي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تو ۽ پيو دور تيرهن سالن بعد اديب سنڌيءَ سان شروع ٿيو ۽ ان جي داخلا الخالق ادبي اداري ۾ ورتل هئي. اتي جيڪي هم ڪلاسي هئا، تن جا نالا هن ريت آهن: محمد عثمان لاکو محمد اڪرم صدن ليڪراج مل، محمد عثمان سنگراسي، غلام قادر پنوهر، محمد حسن ساز وغيره.

تپيداري ٽريننگ ڪاليج ۾ هم ڪلاسي هئا: محمد رمضان لطيفي پٽ شاه وارو الهڏنو خاصخيلي، محمود شاه بخاري چراهي وارو سائين مگيلڏو شاه، حافظ مولا بخش، علي اڪبر ميمڻ، شفيع محمد پنو الهڏنو ڪماڻ ۽ ٻيا.

اديب سنڌي بعد ميٽرڪ امتحان لاءِ هم ڪلاسي بنيا نذير احمد پٺي، محمد حسين سنائي، آخوند عبدالواحد، غلام حسين ميمڻ (چاڪي) ۽ ٻيا ۽ اهي فرسٽ ييئر، انٽر آرٽس ۽ بي اي تائين هم ڪلاسي رهيا.

ايم اي سنڌيءَ ۾ منهنجو هم ڪلاسي فقط مسٽر ظفر ارباب رهيو. جڏهن تہ ايل ايل بيءَ ۾ حاجي غلام حسين، محمد اسلم ميمڻ، عبدالله پٺو محمد يونس ڀهڻ، الهہ بچايو لاکو رحيم بخش جمالي، سائين الهہ بچايو شاه بخاري، مولا بخش ڪتيان، روشن ڪوسو ۽ ٻيا هئا.

اهڙيءَ طرح منهنجي درسي تعليم جو دور پڇاڙيءَ تي پهتو. مٿين هم ڪلاسين ۽ همعصرن مان ڪيترن سان دوستيون، ڪن سان دائمي دوستيون بہ رهيون ۽ ڪي فقط سلامن دعائن تائين محدود رهيا. بهرحال! پنهنجي هم ڪلاسين ۽ همعصرن کي ياد ڪري هن يادن جي ڪتاب ۾ قلمبند ڪري تو ڇڏيان.

مون کي اعتراف آهي تہ منهنجي دوستن، احبابن ۽ دوستن جي دوستن جي فهرست ايڏي طويل ڪانهي. منهنجي دربدري، خاڪ بسري ۽ بي روزگاريءَ واري سفر ۾، منهنجو ڪوبہ همسفر ڪونہ هو. اهو ارڙهن سالن جو سفر جيڪو دشوار گذار سفر هو سو ٽانورداس جي ساٿ ۽ سهڪار سان ئي پڇاڙيءَ تي پهتو.

ظاهر آهي تہ جڏهن حالتون پيچ ڍاهہ جو شڪار ٿينديون آهن، تہ دوستيون بہ متاثر ٿينديون آهن. سو آئون بہ زندگيءَ جو وڏو حصو پيچ ڍاهہ جي عمل مان گذريو آهيان ۽ اڪثر عدم دوستيءَ جي زيرِ اثر رهيو آهيان.

ڳوٺ جي جن دوستن جو تذڪرو ڪيو اٿم، انهن کان سواءِ پروفيسر نياز احمد ميمڻ، ڊاڪٽر شمس الدين صدن، غلام نبي شيخ مرحوم، انور ميمڻ ۽ ٻيا بہ منهنجي دوستاڻي دائري ۾ رهيا آهن.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجا ڪجهه دوست مرحوم ٿي چڪا آهن. ڪي هجرت ڪري هليا ويا آهن. ڪي رستي ۾ رهجي ويا. ڪي مايا جي موهه ۽ عهدن جي بار هيٺ دٻجي ويا آهن. ۽ صرف شادي ڪارڊ ڏيڻ وٺڻ تائين محدود رهجي ويا آهن. پوءِ بہ:

کچھ لوگ مگر جان سے پیارے بھی ملے ہیں۔

مون کي ياد ڪرڻ وارا اڪثر ادبي دوست آهن. جن جي سهاري زنده آهيان. سو اهڙن دوستن کي هن ڪتاب ۾ ياد ڪيو اٿم. جيڪي مون کي ياد ڪن ٿا.

صداڪار / اداڪار:

منهنجو محبوب ڳوٺ رڳو شاعرن ۽ اديبن جو شهر ڪونهي، پر فنڪارن، صداڪارن، اداڪارن ۽ فنونِ لطيف جي مختلف شعبن سان لاڳاپيل بہ رهيو آهي، ماضي قريب ۾ جن اداڪارن، صداڪارن ميڊيا جي مختلف چينلز تي پاڻ مڃايو آهي. تن ۾ قاضي عزيز اختر، "ڪمل ڪمار"، سليم قاضي، قاسم فاني، ادل گبول، نور محمد موهني وغيره آهن. سندن مختصر تعارف هن ريت آهي:

قاسم فاني:

منهنجي ڳوٺ جي سائين نارو شاهه جو شمار ڳوٺ جي مشهور شخصيتن ۾ ٿيندو هو. سندس حويلي، خانقاهه مسجد ۽ سندس خاندان اتي رهائش پذير هو جتي اڄ ڪلهه مدرسہ الفيوض قائم آهي. سائين نارو شاهه جو خاندان مٽياريءَ ۾ رهائش پذير آهي. سائين نارو شاهه جي پاڙي ۾ گل محمد شيخ جو گهر هو گل محمد جا ٻہ پٽ احمد خان ۽ محمد خان ٽپيدار هئا ۽ ٽيون پٽ غلام حسين آبپاشي کاتي ۾ سرويئر ۽ ايس ڊي او بڻيو ان گهر ۾ هڪ نوهڙيو ٻالڪ جيڪو راڌڻ جو هو سو پليو پڙهيو ۽ جوانيءَ ۾ غلام حسين سان گڏ ئي حيدرآباد رهيو. اهو اڄ جو قاسم فاني آهي.

قاسم فاني اسٽارٽ اسٽيج کان ورتي ۽ پوءِ ريڊيو ۽ پي ٽي ويءَ جي مختلف ڊرامن ۾ صداڪاري ۽ اداڪاريءَ جا جوهر ڏيکاريندو رهيو. پي ٽي وي جي لاتعداد سنڌي ڊرامن ۾ قاسم ڪيترائي ننڍڙا ننڍڙا سائيڊ رول ڪيا آهن. هاريءَ جو، ٽانگي واري جو، زميندار جو يا وري ڪنهن اڻ پڙهيل

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

...جو سنڌس چوڻ آهي، تہ مختلف ڪردار ڪرڻ سان فن ۾ پختگي ۽ مختلف پڙاءَ اچي ٿو. شايد هوانهن ڪردارن لاءِ موزون بہ آهي.

قاسم ريڊيو جي بہ لاتعداد ڊرامن ۾ حصو ورتو آهي، مشهوري بہ ماڻي آهي ۽ ترقي بہ ڪئي آهي، سو ترقيءَ جي راهہ تي قدم رکي موسيقيءَ جي محلات ۾ بہ داخل ٿيو آهي، پاڻ ريڊيو پاڪستان جي ڊراما آرٽسٽ کان سواءِ ميوزڪ سنگر طور بہ پرفارم ڪندو رهي ٿو، سنڌس ميوزيڪل البمس جو هڪ البم بہ جاري ٿيو آهي.

قاسم فاني تعليم کاتي جي سٺي عهدي تان رٽائر ٿيو آهي، سنڌس ذاتي ذوق ۽ شوق کيس اداڪار، صداڪار ۽ سنگر بڻائي ڇڏيو آهي، سنڌس ڳائڻ جهڙو ڳڻ اهو بہ آهي، جو هو هالا پراڻا کي پنهنجي جنم ڀومي تصور ڪري ٿو، تازو قاسم صاحب پنهنجي يادگيرين جو ڪتاب بہ لکيو آهي.

ادل گبول:

ادل گبول کي منهنجي ڳوٺ جنم ڏيئي، پالي، نپائي، اداڪار صداڪار ۽ هدايت ڪار بڻائي ڇڏيو آهي.ادل جا وڏا سڪرنڊ پاسي جا هئا، عارضي طور پنهنجن عزيزن وٽ رهيا ۽ اتي جا ئي ٿي ويا ۽ اڄ بہ اتي ئي مقيم آهن.

ادل، اسٽارٽ پي ٽي وي تان ورتي، اقبال سعيد انصاريءَ کيس انٽروڊيوس ڪرايو، پي ٽي وي جي ڪيترن ئي Solo (سولو) ڊرامن ۽ قسطوار ڊرامن ۾ حصو ورتائين، مشهوري بہ ماڻيائين تہ مقبوليت بہ.

ادل رڳو پي ٽي وي تي ڪونہ پاڙيو بيا ميدان بہ ڏٺائين، مختلف چينلز لاءِ پروڊڪشن تيار ڪيون اٿس، پرائيويٽ چينلز لاءِ ٽيلي فلمون ۽ ڊراما بہ تيار ڪيا اٿس. هدايتڪاري بہ ڪري، تہ ڊائريڪشن بہ ڏيئي رهيو آهي. منهنجو خيال آهي، تہ ادل هالا پراڻا جي فني ساک کي وڌائي اڳتي وڌي وڃي رهيو آهي.

نور محمد موهني:

1962ع ۾ سائين غلام رسول ابڙو جو شاهڪار ڊرامو "موهني" هالا پراڻا ۾ بہ اسٽيج ٿيو هو ان لاءِ هڪ ڇوڪري کي شهزادي موهنيءَ جو ڪردار ادا ڪرڻو هو ان ڪردار لاءِ ڪا ڇوڪري نہ ملي، البتہ منهنجي ڳوٺ جي هڪ خوبصورت ڇيرو نوجوان نور محمد ميمڻ جو ان ڪردار لاءِ انتخاب ڪيو ويو. سو نور محمد جڏهن زنانو زرق برق لباس اوڍي، شهزادي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

موهنيءَ جي روپ ۾ اسٽيج تي آيو ته اصل واهه واهه ٿي ويئي ۽ ان جي ڀرپور خوبصورت ڪردار اهڙو ته رنگ لاتو جو سنڌس اصل نالو ساٻقو ٻڌجي ويو ۽ سنڌس سڃاڻپ ان ڪردار واري نالي حوالي سان مشهور ٿي ۽ ان ڊرامي جي ڪاميابيءَ جو سهرو سنڌس سر تي رهيو.

ميان نور محمد اڄ ڪلهه جوان ناهي رهيو. پيرسنيءَ جي حدن ۾ داخل آهي، تبليغي ۽ سفيد ريش به آهي، هو پنهنجو جوڀن وساري چڪو آهي، تاهم سنڌس شخصيت تي موهنيءَ جو ليبل اڃا به لڳل آهي.

مٿين ڪردارن کان سواءِ ڪمل ڪمار ۽ سليم قاضي به اداڪار صداڪار رهيا آهن، جن جو تذڪرو اڳي ٿي ڪيو ويو آهي.

ارباب عزم:

هالا تعلقي جي ڳوٺ ڪرم خان نظاماڻيءَ جو هڪ سانورو نوجوان زرعي ڪاتي ۾ ڪلارڪي ڪندي، منهنجي ڳوٺ ۾ مسٽر عبدالقادر مرحوم جي معرفت اچي مقيم ٿيو. هالا پراڻا جي ڏرتي سنڌس ڀرپور آجيان ڪئي، ته هو به اتي جو ٿي ويو.

ارباب عزم (علي عزم) جون ڪهڙيون ڳالهيون ڪجن. هو ويراٽي فل فنڪار آهي. سنڌس مامون اياز ۽ ملو ڳائڻا وڄائڻا ۽ مشهور ڳائڪ دين محمد شيخ جا شاگرد رهيا آهن. پر عزم هر فن مولا آهي، پاڻ شاعر به آهي، شعري مجموعي "تنها جيون" جو مصنف آهي. سٺو ڪالم نگار سٺو مقرر ۽ سٺو ڊراما نگار به آهي. جيتوڻيڪ سنڌس شهرت جا پيا حوالا به آهن. پر ڊرامو سنڌس مکيه حوالو آهي ۽ هو ڊرامي سان ئي سڃاپجي ٿو. سنڌس شاهڪار اسٽريٽ ٿيٽر "امن" گهڻو ئي مشهور ٿيو آهي. ڊرامو به پاڻ ئي لکي، پاڻ ئي ائڪٽ ڪري ۽ پاڻ ئي ڊائرڪيٽ ڪري، ان لاءِ وسيلا، ذريعا به پاڻ تلاش ڪري، ته جدوجهد به پاڻ ئي ڪري ڪاش! سنڌس ڪو ميڊيا تي قدر ٿئي.

ارباب عزم جاکوڙي ۽ جدوجهدي شخص به آهي. سو سنڌس ذهن ۾ ڪيترائي آئيڊياز موجود آهن. هو موسيقيءَ ۽ ڊرامي جي حوالي سان گهڻو ڪجهه ڪرڻ چاهي ٿو پر ان لاءِ ڪيس تعاون جي ضرورت آهي ۽ هو اڪثر تعاون تلاش ڪندو رهيو آهي.

ملازمت کان سواءِ هو پيا ڪم به هٿ ۾ ڪڍي ٿو. هن پاڻ کي گهڻو ئي ٻڪيڙي چڙهيو آهي. ان سلسلي ۾ هڪ پروجيڪٽ "شهنل" به هٿ ۾ اٿس.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

عبدالغفور الستي ۽ انب گوپانگ وانگر. هو بہ سيلاني تيئڻ چاهي ٿو. تازو ارباب هي شهر ڇڏي هليو ويو آهي. پر سندس يادون قائم آهن.

ڳائڻا ۽ وڄتيا:

موسيقي آفاقي آهي، ازلي ۽ ابدي آهي ۽ هر دور ۾ هر خِطي ۾ ڳائي وڄائي وڃي ٿي. ظاهر آهي تہ هن علائقي ۾ بہ ڳائڻا، وڄتيا ۽ موسيقار پيدا ٿيا هوندا ۽ ڳائي وڄائي پنهنجو وارو وڄائي ويا هوندا، پر تن جو ڪو بہ نالو نيشان ڪونهي.

سنڌي موسيقيءَ جي تاريخ اڻ لکيل هئڻ سبب، موسيقي جيئن بہ آهي، جيڪا بہ آهي، سا سيني بہ سيني پهتل ٿي معلوم ٿئي. اها نہ صرف منهنجي ڳوٺ جي ڳالھ آهي، پر سنڌ جي سموري "سنگيت نامي" جو اهو ئي حال آهي. بهرحال منهنجي ڳوٺ جي راڳ جي تواريخ ڪا ايترو آڳاٽي نہ ملي سگهي آهي. جيڪي اشارا مليا آهن، انهن مان لڳي ٿو تہ هتي جي راڳ جي تواريخ ڏيڍ صديءَ تي محيط آهي ۽ اهو سلسلو اتان ٿو شروع ٿئي، جڏهن دين محمد شيخ ڪرم خان نظامائيءَ وارو خانوٽ واري سائين حاجي لطف علي شاھ وٽ پناھ گزين هو ۽ سائينءَ جي اوطاق جو ڳائڻو بنجي ويو.

دين محمد شيخ سان ڀهرين شناسائي، منهنجي ماما صادق ۽ بعد ۾ ماما مهر سان ٿي هئي، ماما صادق ڳائڻو ڪو نہ هو البتہ راڳ جو سٺو سماعتڪار ضرور هو. بهرحال! راڳ جو اهو سلسلو جيڪو ڏيڍ صديءَ کان شروع ٿيل ٿو ڀائنجي، اهو اسان جي سانيڙ ۾ بہ روان دوان رهيو.

استاد دين محمد شيخ راڳ جو گس ڀهريائين منهنجي ياءَ محمد ابراهيم (بلو) کي ڏسيو جو وڏي رجب علي شيخ تائين بہ پهتو ۽ سندن مشهور جوڙي بہ ٺهي. هارمونيم وڄائڻ جو هنر وري شمس الدين "شمسو" پنجابيءَ کان سکيا. محمد اسحاق سولنگي، محمد خان نظامائي، منو شيدي ۽ ٻيا بہ شيخ صاحب جي فيض مان فيضياب ٿيا.

فن سدائين ٻيٽل پاڻيءَ وانگر نہ، پر وهندڙ واهڙ جو نالو آهي ۽ اڳتي بہ وڌائڻو آهي، سو محمد ابراهيم وري اهو فيض بخش علي پٽو نور محمد پٽو تائين پهچايو تہ لاٽ مان لاٽ ٻرندي رهي ۽ روشني وڏي اڳوٽي هالڪنديءَ جي مختلف علائقن تائين بہ پهتي ۽ اهو سلسلو ماسٽر محمد رحيم، ميوو خان لاکو نياز حسين ۽ ٻين تائين پهتو آهي ۽ مجموعي طور منهنجي ڳوٺ جي ڳائڻن جو سلسلو اڄ هن ريت آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڳائڻن ۾ محمد ابراهيم بلو رجب علي شيخ، بخش علي پٽو نور
محمد پٽو محمد اسحاق سولنگي، جيئو ماڇي ڪسيءَ وارو الھ
بخش "بڪس" دودي جي ڳالھ جو ڳالھير، ميوو خان لاکو ڳائڻو ماستر
محمد رحيم نثر ڳائڻو نياز حسين ,ميڊو ميمڻ، دوست محمد پٽو جڏهن
وڄتين ۾ محمد صالح فقير ۽ ٻيا شهنائي نواز محمد سومر ماڇي ڍولڪ
نواز غلام حيدر پٽي، گهڙي نواز محمد يوسف شيدي، ارگن مائوٿ پليئر،
حسين بخش فقير ڍولڪ نواز ۽ ٻيا شامل آهن. ڳائڻ ۽ وڄتين جو اهو
سلسلو جاري آهي ۽ وقت بوقت نوان نوان فنڪار پيدا ٿيندا رهن ٿا.

منهنجي هن سريلي شهر ۾ جن به فنڪارن پير گهمايا ۽ راڳ ويراڳ
کي شرف بخشيو تن جي فهرست طويل آهي، پر مختصر مشهور فنڪارن
جو ذڪر ڪرڻ بيحد ضروري آهي، جن جي طفيل راڳ ٻڌڻ جو سلسلو
جاري ٿي سگهيو آهي. مصري فقير، دين محمد شيخ، منظور علي خان، محمد
جمن، محمد ابراهيم، محمد يوسف، عابده پروين، وحيد علي، فيروزگل،
جيوڻي ٻائي، خيرو خان، علم الدين، رمضان علي، دين محمد ڪارو، مهراج
مولچند، مهراج وير ڀان، مائي الھ وسائي، مٺو خان ميراثي، الھ داد زرداري،
فوزيہ سومرو، سرمد سنڌي، احمد ملنگ سولنگي، مٺو شيدي، اياز شيدي،
محمد خان نظاماڻي، اميد علي شاھ، طفيل حسين، گلزار علي خان سانگهڙ
وارو، امير علي، زاهد گل، صادق فقير، جنڊڙي شيدي، آچر ماڇي (غالب ڪبير
وارو) عارب سولنگي، محمد رحيم سولنگي، نجف علي، ضامن علي، ماستر
غفور، نور بانو، پنهل فقير، مٺو ڪڇي، قاسم علي شاھ، شوڪت علي لاهوري
سينگار علي سليم ۽ زوار جمن پٽ وغيره. وڄتين ۾ وري ڪڊن فقير شهنائي
نواز، مهراج وير ڀان الھ رکيو ميراثي، پانڌي فقير، زوار بسنت ۽ الھ بخش
فقير، خميسو چانڊيو ۽ ٻيا آهن. جڏهين تہ ناچو ٽولن ۾ وري سليمان شاھ،
حيدر ڪوسو، مٺو پيپل، حاجي لاشاري، واڻو ميربحر، مٺار لغاري، مولا بخش
ميربحر، ڏٽي بخش لاکو ۽ ٻيا شامل آهن.

مٿيان سڀئي فنڪار مون پنهنجي اکين سان ڏٺا ۽ ٻڌا جن هن
سرزمين کي سريلي راڳ سان نوازيو ۽ راڳ بہ کين نوازيو.

منهنجو هي ڳوٺ راڳ ويراڳ ۽ سريلن ماڻهن جو ڳوٺ آهي، جنهن
جو سلسلو اسان جي ٻاڙيءَ ۽ اسان جي گهر کان شروع ٿيل ٿو لڳي، سر سان
سر ملي راڳڻيون ٺهيون آهن، پر فن جون گهرجون پوريون ڪرڻ لاءِ سرپرستي
بيحد ضروري آهي، جا ميسر نہ آهي. پوءِ بہ فن ڪڏهن مرڻو ناهي، سدائين
زنده رهڻو آهي، فنڪار ايندا ويندا رهندا ۽ پنهنجو وارو وڄائيندا رهندا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هالا پراڻا جي سريلن ۽ راڳ شناس ماڻهن جي بہ وڏي لسٽ آهي، جن ۾ علي محمد شيخ، هديت الله شيخ، اوستو ڪريم ڏنو لال محمد، يوسف شيدي اوستو محمد يعقوب، غلام حيدر پٽي، احمد فقير ڪوري امتياز سوز، جاويد سوز، تنوير سوز ۽ ٻيا بہ ساڄهہ وند راڳ شناس آهن ۽ راڳن تي ٿالا بہ رکي سگهن ٿا مون پنهنجو ٿالو ان لسٽ ۾ ان ڪري نہ لکيو آهي، جو آئون هن ڪتاب جو مصنف آهيان.

مزارات:

منهنجو عظيم شهر هالا پراڻا، صرف اديبن ۽ شاعرن جو ڳوٺ ڪونهي پر مسجدن، امام بارگاهن، مذهبي رنگ ۾ رتل ماڻهن، اوليائن ۽ بزرگن جو مسڪن بہ آهي، سو مون پنهنجي بزرگن اڄهو هن ريت ياد ڪيو آهي:

سيد عبداللطيف حسني شيخ صاحب: شيخ صاحب جن جي موجود سجاده نشين پير غلام محمد شاهہ جيلانيءَ، محترم حبيب سنائيءَ ۽ مون کي ٻڌايو: "شيخ صاحب جن سيلاني بزرگ ۽ قادري طريقي جا مسلڪي هئا. ياڻ عالم ۽ فاضل بہ ڪو نہ هئا، سو سندن ڪا بہ تحرير موجود نہ آهي البتہ سندن ڪجهہ بنا ٿالي ڪيڏاري جا بيت، عمراڻين وٽ موجود آهن پر اسان وٽ ڪجهہ بہ ڪونهي." پير صاحب وڌيڪ فرمايو:

"شيخ صاحب جن جي خليفي احسان فقير لانگاهہ جو ڳچ سارو ڪلام بہ عمراڻين وٽ محفوظ آهي."

ان سلسلي ۾ عمراڻي خاندان جي محمد آچر سان رابطو رکيو سين ۽ اتان 54 بيت حاصل ٿيا، جن ۾ ڪي بيت اهڙا بہ هئا، جن تي ڪجهہ تبديليءَ سان شاهہ لطيف جي ڪلام جو شبهہ ٿيو انهيءَ شاعريءَ مان اهو بہ معلوم ٿيو تہ اهي ٻئي لوڪ شاعر هئا. منجهن فني ۽ فڪري حوالي سان پختگي نہ آهي. ٽن صدين گذرڻ بعد، اهو نئون انڪشاف ٿيو آهي تہ ڪيڏارو شاهہ لطيف جو نہ، پر عبداللطيف حسنيءَ جو آهي، جڏهن تہ عبداللطيف حسنيءَ جا ٿي بيت بہ منظر تي اڃي نہ سگهيا آهن. اهو انڪشاف اهڙن حلقن طرفان ڪيو ويو آهي، جن شاهہ لطيف جي رسالي کي ملڪ جو آئين سمجهي، ان ۾ لاتعداد ترميمون ڪيون آهن. بهرحال! انهن ٻنهي بزرگ شاعرن جي ڪنڌاري واري شاعري کهڙي بہ آهي ۽ ڪيتري بہ آهي. تاهم ڪيڏاري جي اوائلي شاعرن ۾ شمار ٿين ٿا ڇاڪاڻ جو شاهہ لطيف پٺاڻي رح پوءِ تولد ٿيو آهي. ان سلسلي ۾ ڇنڊڇاڻ جاري آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مخدوم شاهه ديان عربي: هالا پراڻا جي قاضي قريشي پاڙي جي اوير طرف, مخدوم شاهه ديان عربيءَ جي مزار آهي, پاڻ مخدوم نوح سرور رح جن جا استاد آهن ۽ وڏي مان مرتبي وارا بزرگ آهن.

مخدوم محمد شعيب لا خيال بودلو: ان بزرگ لاءِ مشهور آهي, ته هو علم جا مينهن وسائيندو هو ۽ ان نسبت سان ئي هالا پراڻا جا آخوند قريشي سانوٽي سڏبا آهن. ان روايت جو راوي منهنجو پيارو دوست محمد لقمان قريشي آهي, جيڪو آخوند گل محمد سانوٽيءَ جي ناناڻي خاندان مان آهي.

هالا پراڻا ۾ وڏا عالم, بزرگانِ دين ته شاهه ديان عربي ۽ محمد شعيب "لا خيال بودلو" ته آهن, پر انهن کان سواءِ لا تعداد درويش, اوليا جابجا موجود آهن. جن ۾ سيد ميرل شاهه (هاءِ اسڪول وارو) ,سيد فيض محمد شاهه (ٻچاڻ بند وارو) سيد ابراهيم شاهه (ڪورن وارو) مخدوم سائينڏنو پٽي (ڪڏي ڪٽوري وارو) سيد قطب شاهه, سيد احمد شاهه (مهرڻ جي ڳوٺ وارو) پنج شهيد, خانوٽ وارا شهيد, چاند شاهه, ابراهيم شاهه (هالا شهدادپور چوڪ وارو) ڳاجي گهٽي وارو بزرگ شهيد ملوڪ شاهه, سومار شاهه شيعن جي پڙ وارو ۽ هالا جا لاتعداد مخدوم خاندان جا بزرگ وغيره آهن ۽ جڏهن ته پينو فقير, رانجهو فقير, رمضان فقير ۽ مائي ٽوري فقيري رنگ ۾ رهڻ تل فقير آهن.

آخوند ولي محمد: هالا پراڻا جو بزرگ آخوند ولي محمد جون ديني خدمتون عالم آشڪار آهن. پاڻ آخوند لطف الله سانوٽيءَ جا شاگرد هئا ۽ سندن ئي توسط سان ڪنڀارن واري مسجد ۾ هڪ ديني مدرسو آباد ڪيائون. بيحد لائق فائق بزرگ هئا. ڪيترائي ماڻهو ڪانئن دعائون وٺڻ ايندا هئا. اسان جهڙن جي اها خوشقسمتي آهي, جو هن بزرگ کي روبرو ڏسي سگهيا آهيون.

مٿين بزرگن کان سواءِ ڪيترائي گمنام ۽ بي نام بزرگ هن شهر جي ڌرتيءَ ۾ مدفون آهن ۽ شهر تي سدائين انهن درويشن جون دعائون ۽ "نمن جون ڇانئون" رهيون آهن ۽ رهنديون.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان درِ سفر تنها

5 ڊسمبر 1937ع منهنجي جنم جو ڏينهن آهي. ان ڏينهن تي قلندر لال شهباز جو ميلو هو. سيوهڻ شريف ۾ پانت پانت جا ماڻهو گڏ ٿيا هئا. دمالون لڳيون هيون. ناد وڳا هئا. رقص ٿيا هئا. راڳ ڳايا هئا ۽ مون پهريون دفعو اکيون کوليون پنهنجي مٺڙي ماءُ جو مک ڏٺو هو.

امان چيو پئي ته جنهن ويل منهنجو جنم پئي ٿيو نيڪ ان مهل منهنجي ماما صادق سانگيءَ قلندر جي مزار تي پنهنجي پيٽ جي پٽ لاءِ دعا پئي گهري. جنهن کان سندس وڙ چار مهينا کن اڳ وچڙي ويو هو. منهنجي ماءُ مون کي الله کان گهري ورتو هو سو نالو "الله ڏنو" رکيائين ۽ منهنجي مامي مون کي قلندر کان پني ورتو هو ان ڪري منهنجو نالو قلندر بخش رکيائين. مان ڇهن ڀينرن ۾ هڪ ڀاءُ جو سڀ کان ننڍو ڀاءُ هئس (هاڻي ته فقط ٻن ڀينرن جو ڀاءُ آهيان).

مان اهو اڀاڳو انسان آهيان جو پنهنجي پيءُ جو مک به نه ڏسي سگهيس. اها حسرت سدائين لاءِ رهجي ويئي. بهرحال! ماءُ جي ممتا ۽ پيءُ جي شفقت (ٻئي شيون) مون کي منهنجي ماءُ کان نصيب ٿيون.

ڪجهه ياد نه اٿم ته ڀاروتڻ ڪيئن پئي گذريو ڪاٻه ڄاڻ نه اٿم ته گهر جي آڳنڌ تي ڪيڏيو به هوس يا نه! ڳالهائڻ شروع ڪيم ته ڪنهن سان ڳالهايو هئم. ٻاراڻي مزاج موجب پنهنجي ماءُ کان پيءُ جو پڇيو هوم يا نه؟ ۽ اها به خبر ڪانهي ته مڪتب تائين ڪيئن پهتس جڻ "ڪو خواب هو جو وڪري ويو ڪجهه ياد رهيو ڪجهه وسري ويو".

خالقِ ڪائنات ۽ مالڪِ قدرت جا به عجيب رنگ آهن. سندس انت بحر جي ڪنهن کي ڪا به ڪل ڪانهي. وٽيس ته ڪنهن کي چاپندي "چام" بنائي لقبن القابن سان نوازي. لکن ڪروڙن جو مالڪ بنائي. معاشري ۾ وڏي مان مرتبي وارو ڪري. يا وري ڪنهن کي حساب ڪتاب ڪري ڏئي ۽ ڳچي جي ڳولا لاءِ سرگردان رکي. اهڙن شخصن مان هڪ آئون به آهيان ۽ منهنجي بدنصيبين جو هڪ طويل سلسلو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان شڪم مادر ۾ جڏهن ڪان هئس،
ماءُ تڏهن کان ئي بيوه ٿي وئي.

منهنجي جنم کان اڳ ئي بابا هليو ويو چار مهينا به وڌيڪ ترسي نه سگهيو. ڪيس وچڻ جي ڏاڍي جلدي هئي. سو سندس مک به ڏسي نه سگهيس. اهو هجر جو وڏو وار هو منهنجي ۽ منهنجي ماءُ جي ذات تي. جيڪا سدائين لاءِ بيوه رهي ۽ مان يتيمن وانگر جاڳس ۽ پليس. منهنجي جنم تي نه ته خوشيون ڪيون ويون ۽ نه وري چليون. منڻ ۽ عقيقا ڪيا ويا هئا. مون ته سوني جهرڪي به پنهنجي گهر ۾ ڪانه ڏٺي. سو ان تي به ڪي دهل شرنايون ڪونه وڳا هئا ۽ نه وري ڪي ديڳيون پڪيون ۽ مٺايون ورهايون ويون هيون. پلا! يتيم ٻارن جون ڪهڙيون خوشيون!!

چوٿين درجي ۾ پڙهي رهيو هوس ته منهنجي آواز ۾ "هٻڪ" پيدا ٿي پئي ۽ مان صورتخطيءَ جا بعض حروف هٻڪندي ادا ڪرڻ لڳس ۽ گفتگو دوران انهن حرفن جو نعم البدل ڳولي، جملا جوڙي ادائگي ڪندو رهيس شايد ان ڪري مان حاضر جواب به ٿي نه سگهيس.

ان سال چوٿين درجي ۾ ئي ورهاڱو ٿي ويو ۽ ڪملا شرنارٿي بڻجي هند هلي وئي. جنهن مون کي تعليم پرائڻ جو ذوق ڏياريو هو ۽ انگريزي تعليم جو به وچن ڪيو هو. سندس هجرت بعد بروقت انگريزي ۾ داخلا نه وٺڻ سبب منهنجا شروعاتي (انگريزي تعليم وارا) ٽي سال ضايع ٿي ويا ۽ ڪمسنيءَ ۾ ئي منهنجي وجود تي وقت جا وار ٿيندا رهيا.... الائجي ڇو؟!!

ڪملا جي هجرت بعد اداس اداس رهندي الائجي ته ڪيئن سنڌي ورنيڪيولر فائنل امتحان پاس ڪيو هوم. پرائمري ماستريءَ لاءِ درخواست ڏنم جواب مليو ته "منهنجو قد ننڍو آهي". نااميد ٿي واپس وريو هوس ۽ منهنجي پريشانين ۾ وڌيڪ اضافو ٿي ويو. مان ٻي ڀيڄ ڳوناٺو ڇوڪرو هئس سو خاموش ويهي رهيس. اهڙيءَ طرح سڄا سارا 18 سال دربدر خاڪ بسر، سفر در سفر ۽ هجر در هجر رهيس. ڪنهن به نيڪ بخت، نه ته ڪا مدد ڪئي ۽ نه وري ڪو دم دلاسو ڏنو. توڙي جو شهر ۾ وڏيءَ هلنديءَ پڄنديءَ وارا ماڻهو به موجود هئا.

منهنجو بالڪپڻ درسي پرائمري تعليم تائين محدود رهيو. نوجواني ۽ جواني ڳپي جي ڳولا ۾، پيرسني جاڪوڙ ۾ گذري آهي ۽ جدوجهد ئي منهنجي جيون جو ڪارج آهي. ڇوته آهي ته:

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پڙهڻ، ترڻ، تير هڻڻ، چوٿين سواري،
ننڍي هوندي نہ سکيو تہ وڏي هوندي خواري

مان اهي سڪڻ جهڙيون ڳالهيون ننڍپڻ ۾ سکي نہ سگهيو هوس. مون تہ نصابي تعليم بہ وڏي هوندي مڪمل ڪئي سو ننڍپڻ واري تعليم جو احساس ئي نہ رهيو آهي. مان پنهن جو ٻاروتڻ، ننڍڙن ٻارن ۾ تلاش ڪندو آهيان پنهنجي پوٽي فراز کي ڏسندو آهيان تہ پنهنجي وڏي پيءُ جا اهي ڪلمات ياد ايندا اٿم (جنهن مون کي ننڍپڻ ۾ چڱي طرح ڏٺو آهي) چوندي آهي تہ "فراز تہ هوبهو پائو جهڙو آهي" ان تي آئون چوندو آهيان تہ "فراز" لکڻ پڙهڻ ۾ ڀلي تہ مون جهڙو هجي شال آواز احمد فراز جهڙو شائستگي وارو مليس".

مون کي اعتراف آهي تہ منهنجو آواز ۽ انداز سٺو نہ آهي اها شايد قدرت جي منشا هئي جو مان شعلہ بيان مقرر ۽ شاعر نہ ٿي سگهيس. اها خواهش جيتوڻيڪ اڻپوري رهجي وئي، پوءِ بہ مولا جي ڪرم نوازي آهي جو شاعر ۽ اديب ٿي سگهيو آهيان ۽ پنجن ڪتابن جو مصنف آهيان.

ارڙهن سالن جي دربدريءَ بعد جڏهن ملازمت جو آسرو ٿيو تہ امان ويچاري هلي وئي، جنهن وڏي محنت ۽ شفقت سان مون کي پاليو ۽ پڙهايو هو ۽ منهنجي خوشحاليءَ جا خواب ڏٺا هئا. مان ان ڏک ۾ وڏي عرصي تائين پاڻ کي سنڀالي نہ سگهيس، توڙي جو وڏڙياءَ ان کان بہ اڳ لاڏاڻو ڪري ويو هو.

روينيو ڊپارٽمينٽ ۾ روينيو ٽپيداريءَ جي ملازمت ملي، تہ ان لاءِ گهربل بہ ضامن ملي نہ پئي سگهيا. ڳوٺ جي معتبر شخصيتن کي عرض ڪيم، تہ منهنجي عرض جي غرض عيوض الٽو ننوليون ۽ چٽرون ڪيائون.

ايم اي جي پهرئين سال ۾ ڪن سببن ڪري هڪ سبجيڪٽ رهجي ويو هو سو ٻئي سال ڳڌي ڏٺم تہ ڪورس تبديل ٿي ويو ۽ منهنجي شديد احتجاج جو امتحان جي صاحب لوڪن تي ڪوبہ اثر ڪونہ ٿيو ۽ مون کي اهو رهيل پرچو نئين ڪورس مطابق ڏيڻو پيو سو متوقع امتيازي پوزيشن کان محروم رهجي ويس ان جواج بہ ڏاڍو ڏک اٿم.

انتهائي محنتن ۽ مشقتن سان ايم اي ۽ ايل ايل بي جهڙا امتحان پاس ڪري سنڌون حاصل ڪيم، تہ ان معيار جون ملازمتون نہ ملي سگهيون. مان جڏهن مختلف ملازمتن لاءِ انٽرويو ڏيڻ ويندو هوس، تہ هڪڙو ئي جواب ملندو هو تہ مان "Overage" آهيان ۽ سرڪاري ملازمت تان

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

رٽائرمينٽ بعد وري وڪالت جي ڊگريءَ کي وڪالت جي تجربي طور آزمائيم ته به "Overage ness" پيڇو ڪونه ڇڏيو.

اکين جي آپريشن بعد وڪالت جي ذميوارين کان جزوي آساني حاصل ڪرڻ خاطر اوٿ ڪمشنر/نوٽري پبلڪ لائسنس لاءِ درخواستون ڏنم ته اتان به ساڳيو ئي جواب مليو ته مان "Overage" آهيان.

ڪجھ نه وسرندڙ واقعات:

منهنجي مقدر جي سڪندر رڳو منهنجي روح کي رنجيده نه ڪيو آهي، پر وجود کي به رهڙون ڏنيون آهن. ڪجھ اڻٽندڙ واقعات به پيش آيا، انهن جو ذڪر ڪرڻ به ضروري آهي ته جيئن معلوم ٿئي ته جيون جي هن سفر ۾ مون کي ڪهڙا ڪهڙا واهڻ وروڪا پيا آهن.

ننڍپڻ ۾ اسڪول مان موڪل ملڻ تي گهرو ڪم ڪار جون ذميواريون به منهنجي ذمي هيون. سي سٺي نموني سان پوريون ڪندو هوس. موڪل وارن ڏينهن تي اهي ذميواريون ويتر وڌي وينديون هيون. سو گهرو ڪمن کان سواءِ پرواري راڄڙي ٻيلي مان رڌ پچاءَ لاءِ ڪاٺيون ڪٽي اچي گهر ۾ ڪٺيون ڪندو هوس ۽ اسان جي غريبائي گهر ۾ سدائين ڪاٺين جا انبار لڳل هوندا هئا.

—

هڪ صبح جو مينهوڳيءَ جي منڍ ۾ ماٺو مٿي تي ۽ گهڙو ڪڇ تي رکي "ميان مسجد" واري کوھ تان پاڻي ڀرڻ ويو هوس. کوھ جي ٽوٽيءَ تي رکيل رسيءَ سان ڏلو پئي ڇڪيم. ته پوسل هئڻ سبب ٽوٽي ٽٽي پئي ۽ "پوٽيءَ" سميت وڃي کوھ ۾ ڪريس. ساڻوٽيءَ جي منڍ هئي کوھ پاڻيءَ سان تارون تار هو. آئون اڻ تارو سو وڏي مشڪل ۾ ڦاسي ويو هوس. مس مس جسم کي تحرڪ ڏيئي پاڻ کي کوھ جي ڪپر سان لڳايم هڪڙي اڪڙيل سر ۾ جزوي طور هٿ آڱريون پنجي ويون ته ڪجھ اميد پيدا ٿي هئي. صبح جي ويل هئي، وچ شهر ۾ ڏماڪو ٿيو ته ماڻهو نڪري آيا ۽ مون کي رسي تي ڇڪي ڪڍي ورتائون ۽ آئون صحيح سلامت ڀنل ڪپڙن سان پاڻي ڀري اچي گهر پهتو ٿيس، جڏهن ته ڪجھ ٿيو ئي ڪونه هو پر هڪ ڳالھ ضرور ٿي هئي، جو ان ويل مون موت کي نهايت قريب تر ڏٺو هو.

—

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آب ڪلياڻيءَ جي منڊ ۾ ڳوٺ جي هيٺان ڪنيارن واري ڊنڍ رهي اچي ڪنيارن جي آويءَ سان لڳندي هئي. جر جالارو ٿيندو هو تہ اسين ٻارڙا بہ پاڻيءَ سان ڪيڏڻ ويندا هئاسين. آئون بہ ٻين ٻارن سان گڏجي پاڻيءَ سان ڪيڏي رهيو هوس، تہ پير ترڪي ويو ۽ لهواري ڪڏ ۾ غوطا ڪائڻ لڳس، منهنجي پرسان الهه ورايو سنائي (مرحوم) هو تنهن پنهنجو جيءَ جوکي ۾ وجهي مونکي ۽ بچائي ورتو. مولا جون مهربانيون ٿيون جو بچي نڪتس. پر امان سخت ناراض ٿي ويئي ۽ پاڻيءَ سان "ڪئونس" ڪرڻ کان سختيءَ منع ڪري ڇڏيائين.

—

1950ع سنڌي فائينل جي زور شور سان تياري ٿي رهي هئي ۽ موڪل ۾ بہ ڪلاس لڳندا هئا. سو سائين غلام محمد قريشيءَ اصرار ڪيو تہ هن جهڙالي موسم ۾ ٻيڙيءَ جو سير ڪجي ۽ دريا پار "پڻين" جي شهر مان چانهہ پي اچجي. سائين غلام محمد سير و تفريح جو شوقين، شاهہ خرچ ۽ دريا دل هو سو ڪجھ شاگرد ۽ دوست استادن کي تيار ڪري ورتائين. شاگردن ۾ تانورداس، محمد خان سولنگي ۽ آئون شامل هئاسين. جڏهن تہ استادن ۾ سائين غلام دستگير، سائين نورمحمد ميمڻ ۽ مسٽر غلام مهدي (عرفان مهديءَ جو پيءُ) شامل هئا. تن ڏينهن ۾ "پيٺن" جي پل پلان هئي. ڪوٽڙي تعلقي جو ٻيو نمبر خوبصورت شهر هو. اسين "پيٺن" جو شهر گهمي شام ويلي واپس ٻيڙيءَ تي چڙهياسين تہ اوچتو موسم خراب ٿي وئي. تيز هوا ۾ ٻيڙي لڏڻ لمڻ لڳي اسين سڀ پريشان ٿي وياسين. جو اسان جي ٻيڙي اوياري وچڻ ٻدران لهواري هلي رهي هئي. سانوڻي منڊ ۾ درياءَ شاهہ جي لهرن جا لوڏا. ٻيڙيءَ جي برداشت کان ٻاهر ٿي ويا ۽ ٻيڙي لهرن جي لپيٽ ۾ اچي وئي. امالڪا ٻيڙيءَ جي ناکئي وڏي واڪ اعلان ڪيو "اسين سخت خطري ۾ آهيون، دعائون گهرو ۽ خوب دعائون گهرو". ۽ اسين دعائن گهرڻ ۾ مشغول ٿي وياسين.

درياءَ شاهہ جو اهو کيل پندرهن ويهن منٽن تائين تہ جاري رهيو، پر پوءِ حالتون ڏيري ڏيري سڌرڻ لڳيون. ناکئي وري اعلان ڪيو: "هاڻي اسين خطري کان ٻاهر آهيون" تہ ساهہ وڃي پيٽن ۾ پيا ۽ هر ڪو ڪپڙا نپوڙڻ ۽ پاڻ سنوارڻ ۾ لڳي ويو ۽ پوءِ جڏهن ڪناري تي پهتاسين ۽ پنهنجي دوستن، احبابن کي ڏنوسين تہ ان سمي ائين لڳو تہ ڄڻ اسين بہ ڪي وڻجارا هئاسين

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

۽ سمونڊ سوجهي آيا هئاسين، خدا خير ڪيو جو سفر سٺائو ٿيو نه ته منهن جي امان شاهه سائينءَ جي سر ساموندي ۽ جو الاجي ڪهڙو بيت آلاپي ها.

—

مان پورالو اڳ به هوس (اڄ به آهيان). پور پوندو هوم ته ڪٿان جو ڪٿان وڃي نڪرندو هوس. هڪ چانڊوڪي رات ۾ اڌ رات جو اڪيلو شاهه جو راڳ ٻڌڻ لاءِ ڀٽ شاهه هليو ويس. ڀٽ شاهه جي ڍامر واري رستي تان مٿينديءَ هڪ ويڙهيل سيڙهيل نرم نرم ڳنڍ تي پير اچي ويو ٿابو آيو پاڻ سنڀالي ڏٺم ته هڪ وڏي لنبي بلا تڪڙي تڪڙي رڙهندي ڀٽ شاهه واري ڍٻ ۾ غائب ٿي وئي. شايد منهنجو پير سندس پوڇ تي اچي ويو هو نه ته ڪجهه به ٿي سگهيو ٿي.

شاهه لطيف جي درگاهه تي اچي مالڪ جا شڪرانا ٻجا آندم ۽ شاهه جو راڳ ٻڌڻ ۾ مشغول ٿي ويس. اها روشن رات هئي ۽ شاهه جي فقيرن سرڪنياڻ کان راڳ جي شروعات ڪئي هئي، ڇا ته چانڊوڪي رات ۾ شاهه جي سر ڪنڀاٽ ٻڌڻ مان لطف مليو هو ڇا ته نينهن نظارو هو لطيف سائين جي درگاهه جو اڄ به اهي نظارا ۽ آلاپ بصارتن ۽ سماعتن ۾ موجود آهن ۽ وساري نه سگهيو آهيان ۽ پوءِ...... پرهه ويل جو سر مارئي واري دعا ٻڌي ڳوٺ آيو هوس.

—

ڪنڊو مل جي شهر ڪنڊوءَ ۾ مهان راڳي ماسٽر چندر محفل ڪرڻ لاءِ آيو هو. اها خبر اسان جي سماعتن تائين شام لئي پهتي هئي، سو آئون پنهنجي سوڻ احمد فقير ۽ ويجهي پاڙيسري هدايت الله شيخ سان گڏجي ڪنڊوءَ هلڻ ۽ ماسٽر چندر کي ڏسڻ لاءِ سنپري پيس. شوق جو ڪٽيو بيٺو هوس!

ڪنڊو جو شهر هالا پراڻا جي ڪچي رستي کان ڇهن ميلن جي فاصلي تي ۽ پڪي رستي کان ٻارنهن ميلن جي فاصلي تي واقع هو. واهه جو واپاري ۽ هندو آبادي وارو شهر هو جنهن ۾ به ڪاٽن فيڪٽريون هيون. ڪجهه ئي فاصلي تي گهوٽاٽا جو بندر هو ۽ اناج منڊي پڻ هئي. تڏهن جنسي مال ٻيڙين رستي اتر کان ايندو هو ۽ اتان ئي هالا توان، هالا پراڻا جي مارڪيٽن ۾ ويندو هو. بهرحال! اسين ڪمپني ٿاهي ان ڪچي رستي کان ڪنڊوءَ وڃي رهيا هئاسين، جيڪو خطرناڪ ٻگهڙن کان مشهور هو. شام جو ان رستي کان ڪو به پيادل اچي نه سگهندو هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هالا پراڻا ڪان ڪنڊيو لاءِ صرف صبح جو رمضان ڪڇي واري لاري وينڊي هئي. خير اسين خانوٽ کان ٿيندا جڏهن چاند شاهه جي مقام وٽ پهتاسين ته اسان جو بگهڙن وڏي گرم جوشيءَ سان آڌر ڀاءُ ڪيو منهنجي همراهن وٽ ماچيس هئا، سو تيلن جي شعلن سان بگهڙ ڀڄائيندا رهيا ته ان دشوار سفر جو چڱو خاصو فاصلو طئه ٿي ويو. ماچيس ختم ٿيڻ تي هئا. سفر اڃا باقي هو سو هڪ جاءِ تي ٻه جا ڍير ۽ ڪک ڪانا پيل ڏسي ٻيڙ پڙڪائيندي بگهڙن کان بچاءَ ڪندي وڃي ڪنڊيءَ پهتاسين.

هڪ هندو سراءِ مان چٽ ڪمري دال، اڃا چانور ۽ پاپڙ کائي وڃي محفل ۾ ويٺاسين. سڄي رات ماسٽر چندر ڪي ٻڌي صبح جو پيل جي ساوڻ پٺن تي رکيل چٽا (ناشتي لاءِ مليل) کائي واپس ڳوٺ هليا آياسين. ڀڳوان جي ڪرپا ٿي جو خونخوار بگهڙن کان بچاءُ ٿي ويو.

—

هڪ اهڙو ئي خونخوار بگهڙ 1966ع ۾ سروي ملازمت دوران مون کي ٺٽي ضلع جي ديهه "مورجهر" ۾ به مليو هو. اسان جي ٽن ڄڻن جي پارٽي هئي. سو فيلڊ ۾ سروي لائينون سڌيون ڪندي هڪٻئي کان وٿيرڪا ٿي وياسين.

ٽپهريءَ جو وقت هو اسين ڪئمپ تي ورڻ وارا ئي هئاسين ته هڪ خونخوار بگهڙ ميٺهن واءِ ڪندي تيز رفتاريءَ سان مون ڏانهن وڌي رهيو هو. آئون سندس پوريءَ سڌ ۾ هوس نزديڪ به هئس سو گهبرائجي ويس. اوچتو ڪا سمڪ آيم جو پرسان بيٺل ڪبڙ جي وڻ کي اوٽ بنائي ويهي رهيس ۽ بگهڙ پنهنجي پوريءَ تيز رفتاريءَ سان ڀڄندو هوا ۾ هوا ٿي ويو. مولا ڪرم نوازي ڪئي جو اتي به بچاءُ ٿي ويو.

—

انهن ئي ڏينهن ۾ هڪ نما شام جو فيلڊ ورڪ پورو ڪري پنهنجي ڪئمپ ڏانهن وڃي رهيا هئاسين ته ڏگ ڀلجي وياسين. اسان جي ڪئمپ ميرپور ساڪرو کان گهوڙاباري چوڪ لڳ ديهه هنج تل ۾ واهه جي پٽڙي سان لاڳيتو سڌ پنڌ تي هئي. الائجي ته ڪيترو پنڌ ڪري وياسين ۽ وري واپس ٿيندا رهياسين پر مارڳ نه مليو. پريشانيءَ ۽ بيوسيءَ جي عالم ۾ سڌ واڪا ڪياسين ته سڏ پڙاڏا ٿي موٽي پيا ملن. چوڌس ماحول ۾ چهرن جي هانو ڏاريندڙ چرڙاٽن ويتر ڏيڄاري ڇڏيـو واهه جو پريون ڪپ اوريون ڪپ محسوس ٿيڻ لڳو. ٻي سرتيءَ جي عالم ۾ پاڻ کي نهايت غير محفوظ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سمجهي ٿڪجي ساٿا ٿي پياسين. اها جمعي جي ايندڙ هئي ۽ خوفناڪ رات هئي. جنهن اسان جا سيٽي دگ بند ڪري ڇڏيا.

منهنجي هڪ ساٿي رجب علي شيخ (مرحوم) آهستگيءَ سان چيو ته اسين ڪنهن غيبات جي چڪر ۾ اچي ويا آهيون. نورمحمد کي اها سٽس نٿا ڏيون، هو ڊڄڻو آهي متان اها فلم به ڪُڇيءَ پر نه پوي. بهرحال! اها سڄي رات سفر ڪري ٿڪجي ٽنجي واهه جي پٽڙيءَ تي اجرڪون اوڍي وڻن جي جهڳٽي ۾ ويهي رهياسين . آئون آيت الڪرسي پڙهندو رهيس. صبح ٿيو ته اسان واري ڪئمپ اسان جي اکين آڏو هئي. مالڪ جا شڪرانا بجا آنداسين پر ان واقعي جو ويڳ سڄو ڏينهن اسان جي دماغ تي سوار رهيو.

ان کان سواءِ ٻيا به هلڪا هلڪا واقعات منهنجي جيون ۾ رونما ٿيندا رهيا آهن. بهرحال! مولا مون کي سنڌوءَ جي لهرن جي لپيٽ، ٻرن جي ٻگهڙن ۽ بلائن کان سدائين محفوظ رکيو آهي. آئون سنڌس بيحد ٿورائتو آهيان.

وقت جي انيڪ وارن ۽ حالتن جي گهاون مان ڪيترا گهاءَ ته ڀرجي ويا آهن. ڪئين زخم ڇٽي ويا آهن. پر ڪملا جي هجر وارو زخم اڃا تائين ڀرجي نه سگهيو آهي ۽ چڪندو ٿي رهي ٿو.

منهنجي مطالع ڪاري:

مان فيشن طور مغربي رائيٽرن جا تالا نه کڻندس. مان سنڌ جو ڄائو آهيان. منهنجو مطالعو به سنڌ ۽ مشرق وارو آهي. منهنجو مطالعاتي سفر به منهنجي تعليم وانگر دشوار گذار رهيو آهي. مطالعي جو شوق ذوق ته ننڍپڻ کان ئي رهيو پر ڪتابن خريد ڪرڻ جي طاقت نه هئڻ سبب منهنجي مطالعي وارو شعبو به ناقص رهيو آهي. ڳوٺ ۾ ڪا به لائبريري ڪونه هئي. سو پاڙي جي مخدوم ميان نور محمد پٽي، جيڪو ادب جو مطالع ڪار هو. تنهن زندگي، تماهي مهراڻ ۽ آهنگ کان سواءِ ڪيترائي سنڌي اردو ڪتاب گهرائيندو هو. گهڻو تڻو ان وٽان به استفادو حاصل ڪندو رهيس. بعض ڪتاب ته منهنجو دوست ٿانوروداس، سروري اسلاميه ڪاليج، هالا جي لائبرري مان آڻيندو رهيو. اهڙي طرح ڪاروان ادب رواں دوان رهيو ۽ اڄ به رواں دوان آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان شاعريءَ توڙي موسيقيءَ ۾ عروض، ڇند ۽ ماترائن کي ڳڻ وٺي هلڻ جو قائل آهيان. مان بنيادي طور ميوزڪ مائينڊيڊ شخص آهيان سو موسيقيءَ سان ڳڻ موسيقارن ۽ موسيقي شناس شاعرن کي به پسند ڪندو رهيو آهيان. مخدوم طالب المولي، عبدالڪريم پلي، مرتضيٰ ڏاڏاهيءَ جي سريلين ڪافين کان سواءِ لاتعداد ڪافي گو صوفي شاعرن جهڙوڪ: سچل سرمست، بيدل، بيڪس، خوش خير محمد، سائين مصري شاهه، پڙل فقير، نانڪ يوسف ۽ ٻين جي ڪافين کان به متاثر رهيو آهيان.

شيخ اياز جي وراڻين وارين وائين، امداد حسينيءَ ۽ منظور نقويءَ جي گيتن، مونکي اڪثر متاثر ڪيو آهي. شيخ اياز کي ويهين صديءَ جو عظيم شاعر سمجهان ٿو. امر جليل، علي بابا، نورالهدي شاهه، نسيم کرل ماهتاب محبوب جون ڪهاڻيون. الطاف شيخ جا سفرناما، آغا سليم جو ناول "هم اوسبت" موهن ڪلپنا جو ناول "ماڻ" ۽ طارق عالم جو ناول "رهجي ويل منظر" منهنجي پسند ۾ شامل آهن. منهنجي نظر ۾ شيخ اياز جي جيون ڪٿا "ڪٿي نه ڀڄبو ٽڪ" ۽ ڪٿي ته ڀڄبو ٽڪ مسافر" موهن ڪلپنا جي جيون ڪٿا "ٻڪ، عشق ۽ ادب" ۽ نصير مرزا جي جيون ڪٿا "سفر من اندر" سنڌي زبان جون خوبصورت جيون ڪٿائون آهن. جڏهن ته عنات بلوچ جو سفرنامو "پرين جي پرديس" ۽ نصير مرزا جو ڪتاب "خيمي ۾ شام" سنڌي نثر جا شاهڪار ڪتاب آهن. رسول حمزه طوف جو "ميرا داغستان"، امرتا پريتم جو "رسيدي ٽڪيٽ" ۽ جوش مليح آبادي جو "يادون کي بارات" اردوءَ جون خوبصورت جيون ڪٿائون آهن.

مان سنڌي ۽ اردو ادب جو اڃاسي پڻ رهيو آهيان اردو ادب ۾ مرزا غالب، فيض احمد فيض، ناصر ڪاظمي، احمد فراز جن جي شاعري منو ڀائي، اشفاق احمد خان، بانو قدسيه، حسينه معين جي ڊرامن، قرة العين جي ناول "آگ ڪا دريا" انتظار حسين جي نثر نگاري، مظهرالاسلام جي ڪهاڻين، امير خسرو جي راڳن، خواجه غلام فريد ۽ بابا بلي شاهه جي ڪافين، سلطان باهو جي ڏوهيڙن، لتا منگيشڪر ۽ نورجهان جي فلمي گانن، طلعت محمود ۽ مهدي حسن جي غزلن، ڪبير ڀڳت ۽ تلسي داس جي دوهن، ميران جي ڀڄنن، وارث شاهه ۽ حمل فقير جي هير جي داستانن، انور مقصود ۽ نصير مرزا جي ڪمپيئرنگ کان به متاثر رهيو آهيان.

منهنجي پسند جي سنگيت ۾ سُر 'ڀيروي' جهڙا سدابهار سُر به آهن. محمد جمن جي موسيقاري ۽ تخليقي عمل، محمد ابراهيم جي سريلن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڏوهيڙن، محمد يوسف جي خوبصورت آواز ۽ سينگار علي سليم جي لهجي، روبينه جي عاليشان ترنم، جيجي زرينه جي لوڪ گيتن، منظور علي خان جي سُر آسا وارين ڪافين، ڀول فقير جي يڪتاري واري تند جي ڇُڪندڙ، خير محمد خان جي آڙي گائڪي، عابده پروين جي سريلي ادائيگي، اميد علي خان جي خيالن، روشن آرا بيگم جي تانن کان بيحد متاثر رهيو آهيان، جڏهن ته سازڪاريءَ ۾ بلاول جي بينجي، مجيد خان جي سارنگي، علي محمد جي سُرندي، عبدالله فقير ۽ محمد فقير جي شهنائي (شرناءِ)، مير محمد لنڊ جي بوڙينڊي ۽ نڙ نوازيءَ ۽ سائين مرنا جي اڪتاري به مون کي سدائين پئي موهيو آهي.

مٿي جن شخصيتن جو ذڪر ڪيو اٿم اهي بين الاقواميت جو درجو رکن ٿا ۽ منهنجي خيال ۾ اهو بين الاقوامي ادب اعليٰ فن جو درجو رکي ٿو سڄو مشرق، يورپ ۽ مغرب جو جزوي حصو اسان جي ادب جو حصو آهي ۽ صدين تي محيط آهي. مولانا رومي، مولانا جامي، شيخ سعدي، منصور، شمس تبريز، عمر خيام، امير خسرو، مرزا غالب، شاهه لطيف، ڪبير ڀڳت ميران، سچل سر مست ۽ ٻين جو سمورو فن فڪر، تصوف، فلسفو موسيقي وغيره اسان جي ادب ۾ شامل آهي ۽ لڳي ٿو ته ان ادب مان ڪي ڪڻا، ڪي داڻا ۽ ڪي ڪک ڪانا، منهنجي ذات ۽ ڏات جي حصي ۾ به آيا آهن، تڏهن ئي هي ناچيز ''الله ڏنو ينيرو'' مان ''سوز هالائي'' بڻجي ويو آهي.

ڪجهه منهنجي ذات بابت:

مان ذاتي زندگيءَ ۾ بيحد حساس ۽ سادو سودو ماڻهو آهيان، ننڍڙين ننڍڙين ڳالهين تي پريشان ٿي ويندو آهيان ته ننڍڙين ننڍڙين خوشين تي ٻارڙن وانگر خوش به ٿي ويندو آهيان، شايد منهنجي سادگيءَ تي منهنجي مخالف کي به رحم اچي ويندو آهي، جو انتقامي ڪارروائي ڪري نه سگهندو آهي.

مان پورالو به آهيان سو ڪڏهن ته درياءَ به پار ڪري ويندو آهيان ته ڪڏهن وري شاخ تي به ويهي رهندو آهيان. بهرحال! مان منافقن، ڪوڙن، چاپلوس، خودثناگر ۽ ڪنجوس ماڻهن کي پسند نه ڪندو آهيان

منهنجي مزاج ۾ سادگيءَ ۽ درگذريءَ جهڙا عنصر به ڪجهه سرس آهن. مان ٻهروپيو ناهيان جو نئين بوتل ۾ پراڻو شراب اوتيندو رهان،

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجي طبيعت ۾ جيڪڏهن ڪا خراب يا سٺي ڳالهه آهي ته اها آهي:
NO SMOKING NO DRINKING

ناهه بوتل ڪو گلاس ۽ ايش ٽري سگريٽ جي،
ميز منهنجي تي رڳوئي گلدان شيشي جو آ.

ڪو وقت هو جو منهنجو ڳوٺ سرمائيداري نظام ڏانهن روان دوان هو (اڄ به آهي) سو علم ادب جهڙيون ڳالهيون ڪجهه حلقن لاءِ فضول هيون. ادب ۾ پير پاتم ۽ پنهنجي حلقي جي سرواٽي ڪيم ته منهنجي ڳوٺ وارا مون تي سدائين ناراض رهيا ۽ الزام لڳائيندا رهيا ته ادب جي نالي ۾ نوجوانن جو مستقبل تباهه ٿي رهيو آهي. ۽ پوءِ وقت ثابت ڪيو ته اهڙن نوجوانن تي ادب جو اثر مثبت ثابت ٿيو. عرفان مهديءَ کان حبيب سنائي، منير احمد شيخ، عاشق هالائي ۽ نياز ميمڻ تائين سڀئي ادبي دوست وڏن نالن ۽ عهدن وارا آهن ۽ اڄ به ادب سان واڳيل آهن. اهو منهنجي ادبي صلاحيتن جو ڪليل ثبوت آهي.

منهنجو هڪ مهربان دوست جيڪو سدائين منهنجي منقوط تخلص کي غير منقوط بنائي لقبن القابن سان نوازيندو هو پر آئون ڪيس ڪجهه به ياد ڏياري نه سگهيس (توڙي جو هو پنهنجي روش تي نادم آهي). هڪ پوڙهو شخص مون کي لوٺيو ڪوٺيو هو ۽ آئون ڪيس لوٺيو به چئي نه سگهيس.

هڪ پيٽ پريل سيٺ مون کي صحتمند ڏسي هڪ اڻ وڻندڙ طعنو ڏنو هو ۽ آئون ڪيس جواب ۾ ڪوبه لقمو ڏئي نه سگهيس. اها الائجي ته سادگي هئي درگذري هئي يا بزدلي؟!!

منهنجي ڳوٺ جا مهربان جڏهن مون تي سنگباري ڪندا هئا نفرتن جا گل نڇاور ڪندا هئا ته فارسي شاعر عرفيءَ جو هي فرد ياد ڪري پنهنجي پاڻ کي مطمئن ڪري ڇڏيندو هوس:

عرفي تو مين انديش زغوغائي رقيبان،
آواز سگان ڪم نه ڪنند رزق گدارا.

مان پنهنجي خاندان جو پهريون پوسٽ گريجوئيٽ وڪيل ۽ شاعر آهيان. ابن اديب يا ابن شاعر به نه آهيان. اهو دشوار سفر مون اڪيلي سر طئه ڪيو آهي. هاڻ ته لاٽ مان لاٽ ٻري آهي. روشني ٿي آهي منهنجا فرزند: امتياز حسين، ڪوثر حسين، جاويد حسين، تنوير حسين علم جي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

روشنيءَ سان منور ٿي رهيا آهن ۽ ادب جي مختلف ميدانن ۾ پاڻ موکي رهيا آهن.

مان جيون جون 69 بهارون/خزائون گذاري چڪو آهيان. سفر اڃا جاري ساري آهي. مون ادبي ميدان ۾ ڪي ڪونتل ڪوڙ ڪڍيا آهن نه وري ڪي ڦاڙها ماريا ۽ هرڻ ڏاريا آهن. جيڪي پلؤ پيو اٿم سو حال حبيبان پيش پريان آهي.

مون کي خوشي آهي جو مان شاعراڻي سرزمين تي پيدا ٿيو آهيان ۽ ان ڳوٺ جو رهواسي آهيان، جيڪو روايت شڪن آهي ۽ جتي هڪ صديءَ کان پوءِ ڪو اهڙو شاعر پيدا ٿيو آهي. جنهن جي شاعريءَ، موسيقيءَ جو لباس اوڍيو هجي ۽ ايتريون ساريون محبتون ماڻيون هجن.

منهنجو جيون سفر جيڪو ٻالڪپڻ کان پيرسنيءَ جي ڪينواس تائين پکڙيل آهي، اهو مون اڪيلي سر طئه ڪيو آهي. ان ۾ ڪنهن جو به ڪو Share ڪونهي. مان ته ان سفر جو تنها مسافر آهيان ۽ سدائين سفر در سفر رهيو آهيان.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان ۽ منهنجو علمي ادبي سفر

مان اجا ٽن سالن جو مس ٿيو هوس ته منهنجي ماءُ مون کي پرواري ڳوٺ خانوٽ ۾ امان بيبيءَ جي حويليءَ تي دعا لاءِ وٺي ويئي هئي. امان چيو پئي ته مون جڏهن امان بيبيءَ آڏو قرآن شريف جي آيت مبارڪ "اِنَّهُ ظَنَّ اَلَّن يَحُورَ بَلىٰ اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا" پڙهي ته ڏاڍو خوش ٿي هئي ۽ پنهنجا دعا وارا هٿ منهنجي چهري تي ڦيري ڇڏيائين ۽ تاڪيد ڪري چيائين ته "مائي شريفت هن ڇوڪري کي ضرور پڙهائجان. جاهي توکي پورهيا چوند ڪرڻا پون. هيءُ ڇوڪرو علم کي پاڻيءَ وانگر پيئندو."

ڪلام پاڪ جي اها آيت ڪريمه مون پنهنجي وڏي ڀيڻ کا تلاوت ڪندي ٻڌي ورتي هئي. بار بار اچاريندو ۽ ورجائيندو رهندو هوس. سو حفظ ٿي ويئي هئي.

جلد ئي امان مون کي پاڙي واري مڪتب ۾ داخل ڪرايو. جتي ديني تعليم سان گڏ درسي تعليم پڻ ڏني ويندي هئي ۽ آئون ڀيڻ سان گڏ مڪتب وڃڻ لڳس. ڪا خبر ڪانهي ته ان وقت جي نصاب مطابق اڌ پارائي پارائي پهريون ۽ ٻيون درجو ڪيئن پاس ڪيم. مون کي ته فقط اهو ياد آهي ته ٽئين ڪلاس ۾ ويٺو آهيان ۽ "آئي منڊ بهار جي ڪڙيا ڪنڌار" وارو بيت پڙهي رهيو آهيان. دراصل اتاهين ئي منهنجي تعليم جي ڪهاڻي شروع ٿئي ٿي ۽ ان کان اڳ واريون ڳالهيون منهنجي لاشعور جو حصو آهن. ان علمي سفر دوران ڪجهه احساساتي ڪيفيتن به جنم ورتو جن کي پريم ڪهاڻيءَ جو عنوان ملي ويو. اڄو ته اوهان کي پهرين اها پريم ڪهاڻي پڙهايان. علمي سفر جون ڳالهيون بعد ۾ ڪنداسين.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجي پريم ڪهاڻي

[منهنجي پريم ڪهاڻي منهنجي ٻالڪپڻ ۽ تعليمي سفر جي ڪهاڻي آهي ۽ ميموري جيون ـڪينواس تي پڪڙيل آهي پاڪ پوتر جذبن ۽ سچن احساسن جي هڪ سچي ڪهاڻي؛ جو لمحو لمحو منظر منظر اڄ به جيئن جو تيئن منهنجي بصارتن ۽ سماعتن ۾ موجود ۽ محفوظ آهي ۽ سٺ سال گذرڻ بعد به ذرو ضايع نه ٿيو آهي. سو مان هي؛ ڪهاڻي "ڪملا جي" ڪي ارپي ڪيس سندس ٻالڪپڻ ياد ڏياري رهيو آهيان ڪاش! هي سپنو ساڀيا جو روپ ماڻي.]

مان جيون اسٽيج جا ست ڏاڪا ڪراس ڪري اٺين ڏاڪي جي فلور تي پهتو آهيان ۽ مڪتب ۾ ڪلاس جي هڪ بينچ تي ويٺو آهيان. منهنجي هٿ ۾ ٽئين درجي جو نصابي ڪتاب آهي. مان ورق ورائي بيت ياد ڪري رهيو آهيان "آئي رت بسنت جي ڪڙيا ڪنڌار" ۽ منهنجي پرسان ڪملا ويٺي آهي.

بهار جي موسم آهي گل ٽڙيا آهن. خوشبوءِ ڦهلي آهي، چوڌاري خوشگوار ماحول آهي ۽ اسين تازو ٽئين ڪلاس ۾ شفٽ ٿيا آهيون (تن ڏينهن ۾ نوان ڪلاس اڪثر موسم بهار کان شروع ٿيندا هئا).

ڳوٺ واري ان مڪتب ۾ پرائمري نصاب سان گڏ ديني تعليم به ڏني ويندي آهي. Co_Education جو طريقو رائج آهي ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون گڏ پڙهندا آهن. مان ڪلاس مانيٽر آهيان. ڪلاس روم جي پهرئين بينچ تي ويٺو آهيان. مان جنهن بينچ تي ويٺو آهيان، ان جي ڇيڙي سان بلڪل سامهون هڪ ٻانهن واري بينچ رکيل آهي. منهنجي پرسان ڪملا ويٺي آهي ۽ ان جي پاسي ۾ "درگا" ۽ "پپر".

ڪملا اسان جي ڪلاس ٽيچر سائين ويرومل جي ڌيءَڙي آهي ۽ درگا ۽ پپر ڀاڻيون اٿس. سائين ويرومل نهايت ئي تجربيڪار ۽ لائق استاد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آهي. درس و تدريس سان جذباتي لڳاءُ اٿس. سو گورنمينٽ جي ملازمت مان رٽائرمينٽ وٺي، مڪتب ۾ ملازمت ورتي اٿس. نهايت سخت، منتظم ۽ پرپور شخصيت جو مالڪ آهي. نظم و ضبط جي اصولن جي پاڻ به سخت پابندي ڪري ٿو سو اسان جي ڪلاس ۾ نظم و ضبط جي پابندي آهي.

ڪملا بيحد خوبصورت، ذهين، هوشيار ۽ شائسته ڇوڪري آهي. سندس گفتگوءَ جو انداز نهايت نرالو آهي. سندس نيرا گهرا نيڻ ۽ چنڊ جهڙو اجرو چهرو سڄي ڪلاس ۾ روشني پکيڙي ڇڏيندو آهي. سفيد لباس ۾ هوءَ ڪنهن پرستان جي پريءَ جهڙي حسين لڳي ٿي. وڏي ڳالهه ته هوءَ مون کي بيحد خوبصورت لڳي ٿي. مان هن جي پرسان ويهي سندس ساهن جي خوشبوءِ جو واس وٺي سگهان ٿو. پر اسين هڪٻئي سان ڳالهائي به نه سگهيا آهيون ۽ پوءِ... هڪ ڏهاڙي (جڏهن سائين ڪلاس ۾ موجود نه هو) هن پنهنجي خاموشيءَ کي ٽوڙيو ته سندس جلترنگ جهڙو آواز منهنجي سماعتن تائين پهتو.

"هڪ ڳالهه پڇان؟"

" ها! پڇ."

"تون اڪثر خاموش ڇو رهندو آهين؟"

"بس ائين ئي."

"پلا ايڏو اُداس ڇو رهندو آهين، ڪا پريشاني اٿئي!؟"

"نه نه، بلڪل نه."

"پلا مون کي لڪي لڪي ڇو ڏسندو آهين؟"

اکيون ڏسڻ لاءِ ته آهن ۽ اکيون سدائين سامهون ڏسنديون آهن."

"سامهون ته درگاهه ۽ پيپر به ويٺيون آهن، انهن کي ڇو نه ڏسندو آهين؟"

"بس!"

"چڱو چڱو."

"تون مون کي سٺي جو لڳندي آهين." (مون هٻڪي هٻڪي چيو ته هوءَ شرمائجي وڃي ٿي)

"بي ڳالهه پڇان؟"

"پڇ!"

"توکي پاڻ لاءِ وڏيڪ ڪپڙا ناهن ڇا؟ جو ساڳيا ساڳيا ڪپڙا ٿو ڍڪين؟

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

(مون سندس ان سوال ۾ طنز محسوس ڪئي جيڪا شايد طنز نه هئي) وراڻيم: "مان غريب آهيان فقط ٻه وڳا اٺين جي واري سان ڍڪيندو آهيان"

"تنهن جو پيءُ ڇا ڪندو آهي؟"

"مون کي پيءُ ڪونهي."

"توکي پيءُ ڇو ڪونهي؟"

"گذاري ويو آهي."

"ڪڏهن؟"

"منهنجي جنم کان به اڳ."

"اوا پلا تنهنجي ماءُ ڇا ڪندي آهي؟"

"گهرو ڪم ڪار ڪندي آهي."

هن وڌيڪ نه ڳالهايو. مان ڏکي ٿي ويس ته هوءَ به ڏکي ٿي وڃي ٿي ۽ اها هئي پهرين گفتگو ڪملا سان ان ڏينهن مون کي پنهنجي ڪمتر هئڻ جو شديد احساس ٿيو هو ۽ آئون گنڀير ٿي ويو هوس. موڪل جو گهنڊ وڳو اسين سڀ هليا وياسين ۽ پوءِ ٿيو ائين جو ڪملا سان ڳالهين ٻولين جا قالين کليا ۽ کلندا ئي رهيا.

ٻاراڻا ۽ معصوماڻا جذبا. پاڪ ۽ پوتر خيال هر ڪنهن مفاد ۽ مصنوعيت کان آزاد. سرهيون سرهيون سرگوشيون. سازشن ۽ ملاوٽن کان اڃيون. الا..... ڪهڙا نه سندر ۽ سرها پل هئا. ڪاش! اهي موٽي ملن ۽ ڪڏهن به نه ختم ٿين.

اسين هڪٻئي جي ويجهو ته وياسين. مگر محدود دائري اندر صرف "ڪلاس روم" جي احاطي ۾ ۽ رسيس دوران ڪلاس ۾ ڪڏهن ڪڏهن نيڻن جي لڪ لڪوٽي به کيڏي وٺندا هئاسين. پر ڪلاس وارن کان نظرون بچائي ۽ بس.....!

ڪوماڻل چپن کي اجا مرڪون مس مليون هيون. مکڙيون اجا گل نه ٿيون هيون. روح جي رڻ کي سيراب ٿيڻ جي آس اجا مس پيدا ٿي هئي ته هڪ ناخوشگوار واقعو پيش آيو ۽ مان ڪملا جي نظر ۾ پنهنجو Image برقرار رکي نه سگهيس.

ٿيو ائين جو سائين، ڪنهن سبجيڪٽ تي ليڪچر ڏنو هو ۽ "هوم ورڪ" ڪري اچڻ لاءِ چيو هئائين. ٻئي ڏينهن اسان سڀئي "هوم ورڪ" ڪري آياسين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيئن تہ آئون ڪلاس مانيٽر هوس، ان حيثيت ۾ سائينءَ حڪم ڪيو ۽ اختيار ٻہ ڏنو تہ سيني جو "هوم ورڪ" ڏسي ڪين رپورٽ ڪريان. شايد مون ڪجھ وضعداريءَ کان ڪم وٺي مڪمل طور "Ok" رپورٽ پيش ڪئي هئي. جڏهن سائينءَ وٽ اها رپورٽ پهتي تہ حيرت زده ٿيو. هو نبض شناس استاد هو. Personal Verification ڪيائين تہ رزلٽ ان جي برعڪس هئي. پوءِ تہ ڪاوڙ ۾ تپي لال ٿي ويو (سائين ويرومل جي ڪاوڙ جنهن ٻہ ڏٺي هوندي ان کي اڄ تائين ياد هوندي). دير ئي ڪانہ ڪيائين جهپ ڏيئي ميز تان جنڊيءَ رتو رول کڻي ڪجھ ئي لمحن ۾ منهنجا هٿ رت رتا ڪري ڇڏيائين. سندس چوائيءَ تہ مون ٻہ ڏوھ ڪيا هئا، هڪ ڪوڙ ڳالهائڻ جو ۽ ٻيو سندس اعتماد کي دوکو ڏيڻ جو. سڄي ڪلاس ۾ سناٽو ڇانئجي ويو. سمورن شاگردن جا ساھ سڪي ويا. ڪلاس ۾ فقط منهنجا سڏڪا ۽ سائينءَ جا ڏيڄاريندڙ آواز موجود هئا. سيئي ڪلاسي پنهنجي ڪلاس مانيٽر جي بي عزتي اکين سان ڏسي رهيا هئا. سائينءَ ڪنهن کي ڪجھ نہ چيو صرف ذميوار شخص کي ئي سزا ڏيئي رهيو هو. منهنجي نيٽن مان گرم گرم لڙڪ زار و قطار وهي رهيا هئا. بي عزتيءَ جو احساس ڏينهن جيان ڏنگي رهيو هو ۽ مون کي استاد جي سزا کان وڌيڪ ڪملا جي نظرن ۾ ڪري پوڻ جو پئي هو جيڪا مون کي نهايت امانتدار سمجهندي هئي (۽ اها ڪا معمولي ڳالھ نہ هئي جنهن کي نظر انداز ڪري ڇڏجي) بيعزتيءَ جو احساس وڌندو رهيو. تہ مون شرمساريءَ کان بچڻ لاءِ پنهنجي مک کي ٻڪ ۾ لڪائي ڇڏيو. الا ئجي تہ ڪيڏي مهل موڪل جو گهنڊ وڳو ۽ آئون پنل نيٽن، ڏڪندڙ دل، لهولهان هٿن ۽ ٿاٻڙجندڙ قدمن سان جڏهن گهر پهتو هوس تہ منهنجي امان مون کي پريشان ڏسي پاڻ بہ پريشان ٿي وئي هئي. هن ليئو پائي اول تہ منهنجي نيڻ نيسارن ڏي ڏٺو ۽ پوءِ منهنجا لهولهان هٿ ڏٺا ۽ انهن ۾ پوشيده اسباب تلاش ڪندي رهي. ور ور ڏئي پڇندي بہ رهي، پر مون وٽ سواءِ نيٽن جي لڙڪن، چپن جي خاموشيءَ ۽ سڏڪن جي ڏسڻ لاءِ ٻيو ڪجھ بہ ڪونہ هو. هوءَ سگهڙ عورت هئي، سو منهنجي ٻڌائڻ کان سواءِ ئي سڀ ڪجھ سمجهي ويئي هئي.

گذريل رات جڏهن آئون گهڻي دير تائين جاڳي "هوم ورڪ" ڪري رهيو هوس. تہ امان چيو هو: "ابا! گهڻي رات گذري چڪي آهي، گهڻو ٿي ٿيو هاڻ سمهي پئہ. ڏيئي جي جهڪي روشني اکين لاءِ نقصانڪار آهي. بهرحال! ڪيس معلوم ٿي ويو تہ هوم ورڪ مڪمل نہ هئڻ سبب استاد ناراض

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ٿيو آهي ۽ ڪيس استاد جو اهو عمل بنهه بروند لڳو ورڳهڪ ڪجهه نه ڪجهه گرم گرم تيل ۽ هيڊ سان منهنجي هٿن کي ٽاڪوڙ ڪرڻ لڳي، جيڪي سخت زخمي هئا ۽ پوءِ مان پنهنجي منڙي امڙ جي هنج ۾ ئي ليٽي پيو هوس ۽ ننڊ جي آغوش ۾ هليو ويس.

رات جو الائجي ته ڪيڏي مهل اک کلي هئي. درد جو احساس اڃا مانو نه ٿيو هو ۽ اسڪول جا سارا ڏيک ويک واري واري سان نعن جي آڏو نمودار ٿيندا رهيا ۽ هڪ نئين عذاب جو ذائقو چکائيندا رهيا. وري لڙڪ لڙي پيا هئا. نيڻ سانوڻ جي مينهن وانگر وسڻ لڳا ۽ آئون ڀڄي بادل ٿي پيو هوس.

درد ۽ ڪرب جون راتيون سياري جي راتين جيان طويل ته ٿينديون آهن ۽ جيڪر دک ۾ انتظار به رلجي وڃي ٿو ته ويتر سياري جي رات ۾ واڌ اچي وڃي ٿي. ان جو احساس ان رات ٿيو هوم.

ان ڪڏهن به نه وسرندڙ رات جو مان ان ٻه واٽي تي بيٺو هئس جتان آس ۽ نراس جا ٻه مختلف رستا ڦٽي ٿي نڪتا. هڪ طرف روشنيءَ جا اڇا اجرا ڪرڻا روح جي روشندان تان اڪري دل دريچن تائين پهتا ٿي ته ٻي طرف تاريڪين، جهل، مايوسيءَ جا پاچا پنهنجي پوريءَ طاقت ۽ مضبوط جواز سان منهنجي گهر جي دروازي تي دستڪ ڏيئي رهيا هئا. مون کي ڪو هڪ رستو اختيار ڪرڻو هو ۽ حالتون مون کي نااميديءَ ڏانهن اڇلي رهيون هيون

سوچن جي ساگر ۾ ترڳندي ترڳندي الائي ته ڪيڏيءَ مهل نيڻن تي ننڊ جا خمار طاري ٿيا هئا. اهو ته معلوم ڪونهي البت صبح جو جڏهن اک کلي هيم ته بستري تان اٿي نه سگهيو هوس ۽ بخار جنهن کي امان ”منڊ جو ميرو“ چوندي هئي سو پوريءَ طرح حمله آور ٿي چڪو هو.

ڪالهه وارن هٿن جي مينديءَ اڃان تازي هئي. زخم اڃا ڀريا ڪونه هئا، درد جو احساس اڃا باقي هو سو مان سڄو ڏينهن پنهنجي مقدر تي ماتم ڪندو رهيس ۽ بخار ”ٽائيفائيڊ“ ۾ تبديل ٿيڻ سبب ڪيترائي ڏينهن اسڪول به وڃي نه سگهيس. مون کي ته اها به خبر نه رهي ته منهنجي غير حاضريءَ جو تاثر اسڪول جي ڪلاس ۾ ڪهڙو رهيو.

هڪ ڏينهن اسڪول مان ساليانيءَ امتحان بابت پيغام پهتو ته ساهه اچي ڀيرن ۾ ڀيڻ پئي ڏينهن امتحان ٿيڻو هو پر آئون Appear نه ٿي سگهيس. چڱو ٿيو جو نه ويس نه ته منهنجي هٿن جي مينديءَ ۽ انهن ۾ پوشيده زخم ڪا ابتي سبتي شاهدي ڏئي وڃهن ها.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ساليانی امتحان وارو ڏينهن مون نهايت ئي ڪرب مان گذاريو هو. هڪ طرف قيمتي سال ضايع ٿيڻ جو خطرو هو ته ٻئي طرف ڪملا کان دور رهڻ جو امڪان لاحق هو. اهو سڄو ڏينهن منهنجو دعائن ۾ گذريو ۽ منهنجون دعائون آڳي در اڳهامجي ويون هيون. شام جو ڪملا جي Chit ملي. ٽئين سال جي پروموشن جون واڌايون. ڪتابن جي سيٽ ۽ ٽيلهي سميت. شال سڪي هجين. ڪملا "چٽ" ۾ نالو نه لکيو هو مون تحرير پڙهي سڃاڻي ورتي هئي ۽ ان تحرير جا خوبصورت عڪس من ۾ لهي ۽ تي سدائين لاءِ نقش ٿي ويا. اهڙيءَ طرح ڪيترن ئي ڏينهن جو ڪرب هڪ پل ۾ پورو ٿي ويو ۽ اتساهه جو باب ٻيهر شروع ٿيو.

امتحان جون مختصر موڪلون ملهائي ٽئين سال جي صبح جي اڇن اجرن ڪرڻن جي روشنيءَ ۾ Promoted Class ۾ Entry ڏنم ته ماحول پنهنجون ٻانهون ڦهلائي منهنجي آجيان ڪئي ۽ مرڪندڙ چهرن مرڪندي آڌرياءُ ڪيو هو. گهڻو ئي ڪجهه بدلجي چڪو هو. وقت جي Chain ڇڙي هئي. ڪالهه جو ماضي اڄ جو حال هو جونيئرس مان سينئرس ۽ سينيئرس مان موسٽ سينيئرس ٿي چڪا هئا. پر اسان جي ڪلاس ۾ ڪا خاص تبديلي نه آئي هئي. ساڳيا ڏٺل وائٺل چهرا ۽ ساڳيو سائين ويرومل. چوڌس ماحول ۾ خوشبوءِ هئي. اڇن اجرن ڪپڙن. نون نصابي ڪتابن جي ورقن جي. نون نڪور بيتن ۽ گيتن جي گونجار چوطرف پکڙجي چڪي هئي ۽ پراڻي سال جون پراڻيون تلخيون ماضيءَ جو حصو بنجي چڪيون هيون. جڻ ته ڪجهه ٿيو ئي ڪونه هو ۽ مون به پوئتي نهارڻ ڇڏي ڏنو.

مان ٽئين سال جي ساڳيءَ بينچ تي ويٺو آهيان ۽ منهنجي پرسان ڪملا ويٺي آهي. ڪجهه ئي لمحن بعد مون کنڊ ورائي ڪملا ڏانهن ڏٺو ۽ هن به مون ڏانهن ڏٺو "ٽئين سال جون واڌايون قبول نه ڪندين ڇا؟" (ڪملا پڇيو هو) مان اول ته شرمسار ٿي ويو هوس ۽ پوءِ سمورن حجابن جا در دريچا کولي هٻڪندڙ زبان سان مننلس شڪريو ٻجا آندم.

مان اهو اعتراف ڪري رهيو آهيان ته اهو سڀ ڪجهه اوچتو نه ٿيو هو پر ڪملا جي مهربانين جو نتيجو هو جيڪڏهن هوءَ مهان پتا جي مهان ڏيئڙي منهنجي اخلاقي مدد نه ڪري ها ته مان ڪنهن به طرح علم جي روشنيءَ مان فيضياب نه ٿي سگهان ها ۽ حالتن جو بڪ ٿي وڃان ها. پر هن پنهنجي عظيم والد جي ان چوڻيءَ کي سچ ثابت ڪري ڏيکاريو. جيڪا هو اڪثر چوندو هو ته "اسين علم جي روشني ڦهلائڻ ڪاڻ آيا آهيون".

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اسين ٽئين سال جي نون ڪتابن جي ورقن ورائڻ ۾ لڳي وياسين. تن ڏينهن ۾ ڪلاس فقط پڙهڻ لکڻ لاءِ هوندا هئا. نه ته ڪابي ڪلچر پيدا ٿيو هو ۽ نه وري ٻيرڇيءَ جو رواج پيو هو. ڪڏهن ڪتابن مان ڪنڌ ڪڍي ننڍڙين ۽ سرگوشين ۾ ڪي ڳالهيون به ڪري وٺندا هئاسون ۽ سچ ته ڪملا جون انگورن جهڙيون ڳالهيون پڙهي اهو ويساهه وڌي ويندو هو ته خوبصورت ڳالهيون فقط خوبصورت ذهنن ۾ ئي جنم وٺنديون آهن ۽ پوءِ ٿيو ائين جو اسان هڪ ٻئي لاءِ ڳالهين جا دروازا کولي ڇڏيا، جي ڪڏهن به بند نه ٿي سگهيا ۽ سرهيون سرهيون سرگوشيون ڪوتائون بڻجي پيون. ڪملا جون خوشبو خوشبو ڳالهيون ماحول کي واسي ڇڏينديون هيون. لفظ موتي بڻجي پوندا هئا. ڪملا نهايت ئي ڏيسي لهجي ۾ گفتگو ڪندي هئي ۽ سنڌيءَ ۾ هندي لفظن جي آميزش ڪندي هئي. ته لفظن ۾ ماکيءَ جو رس پرجي ويندو هو سندس قربت ۾ محسوس ٿيو ته هوءَ ڪيترن ئي مختلف موضوعن تي "دسترس" رکي ٿي ۽ سچ ته اهو آهي ته مان هن جي عقل و دانش کان بيحد متاثر ٿي رهيو هوس ۽ شايد منهنجي علم ۾ به اضافو ٿي رهيو هو ۽ اڄ مون وٽ جيترا به لفظ آهن اهي ڪملا جي محبتن جي ئي طفيل آهن.

ڪملا غير معمولي صلاحيتن واري ڀاڳوند ڇوڪري هئي. جنهن کي گهر ۾ علمي ادبي ماحول مليو هو. سندس والد سائين ويرومل نه فقط ماهرِ تعليم ۽ نامور استاد هو پر ڏرمي، علمي ادبي پستڪن جو وڏو اڀياسي به هو سو ڪملا کي ڪمسنيءَ ۾ ئي علمي ۽ ادبي ذوق حاصل رهيو. ڪملا طرح طرح جون ڳالهيون، ڪهاڻيون، سچيون ڪهاڻيون (جن ۾ نصيحت ڀريا نُڪتا ۽ ڏاهپ جون ڳالهيون شامل هيون) منهنجي سماعتن تائين به پهچائيندي هئي. انهن ڪهاڻين جا عنوان نهايت سادا سلوڻا ٻاراڻا ۽ ڪڏهن به دل تان لهڻ ۽ وسرڻ جهڙا نه هئا. ڪجهه ڪهاڻين جا عنوان اجهو هن ريت هئا.

رام سيتا، سپتيو شخص، هنيلو هرڻ، آدرشي انسان، لوبي ۽ ٺوڳي وغيره وغيره. رام سيتا ته ڪملا جي گفتگو جو مکيه ۽ مستقل موضوع هو جنهن جا اقتباسات وقت بوقت ٻڌائيندي رهندي هئي ۽ آئون ڏيان سان سندس ڳالهيون ٻڌندو رهندو هوس ۽ ٻاراڻي ذهن هوندي به اهي ڳالهيون ذهن تي نقش ٿي وينديون هيون ۽ پوءِ.... هڪ ڏينهن ان ڇوڪري جي ڳالهه ٻڌائي هئائين. جنهن شهزادي ٿيڻ ۽ شهزاديءَ ماڻڻ جا خواب ڏٺا هئا ۽ انهن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جي تعبير لاءِ هڪ وڏو شرط به قبول ڪيو هو. ان شرط موجب ڪيس هٿ ترِيءَ تي پريل ڪير ڪٽورو بنا اٿلڻ ۽ بنا ڇلڪڻ جي وڏا وڏا چاڙهيڪا چڙهي ماڙيءَ تي پهچڻو هو. ڪملا اها ڳالهه اهڙي ته ڍار سان ٻڌائيندي رهي جو تجسس وڌندو ئي رهيو. ڳالهه جي ڇڱيءَ ڪولي چيائين ته "اهو ڇوڪرو ڪير ڪٽورو هٿ ترِيءَ تي رکي احتياط ۽ اطمينان سان چاڙهيڪا چڙهي، آخري ڏاڪي تي پهچڻ وارو ئي هو ته سنڌس همت جواب ڏئي ويئي ۽ شڪست ڪيس نزديڪ تر نظر اچي رهي هئي. نيٺ پرچي آيس ۽ ڪوڙ سارا لڙڪ ڪير ڪٽوري ۾ جذب ٿي ويا ته ڪٽورو اٿلي پيو. اهو ڇوڪرو ماڙيءَ تائين ته پهتو پر اٿلي آيل ڪير ڪٽورو سندس خلاف شاهد بڻجي پيو".

ڪملا اها ڪهاڻي ٻڌائيندي اوچتو رڪجي وئي ۽ آئون به گهبرائجي ويس. ڪجهه لمحن بعد پڇيم "پوءِ ڇا ٿيو؟"....

ٿڌو ساهه ڀري چيائين: "ظاهر هو ته شهزادو هارائي ويو" ۽ اسين دڪدائڪ ٿي وياسين. ڪجهه توقف بعد جڏهن تجسس وڌي ويو ته مرڪندي چيائين:

"شهزادو ته ڪٿي ويو مون ته مذاق پئي ڪئي."

"سو وري ڪيئن؟"

چيائين "شهزاديءَ جو پيءُ جيڪو ان سڄي صورتحال ۾ ڇوڪري جي نقل و حرڪت کي مانيٽر Monitor ڪري رهيو هو تنهن نهايت ئي منصفاڻي انداز ۾ واضح ڪيو ته "ڪير ڪٽوري ۾ اٿل جو سبب ان ڇوڪري جي نااهليءَ سبب نه پر، سندس نيڻن مان لڙي آيل لڙڪن جي جذب ٿيڻ سبب ٿيو هو" اهڙيءَ طرح ڇوڪري جي ڪٽڻ ۽ شهزاديءَ ماڻڻ جو اعلان ڪيو ويو. اسين پڻ ان عجيب ڪهاڻيءَ تي مرڪي پياسين.

چيم: "واه! ڇوڪرو ڪيڏو نه خوش نصيب هو جو هارايل بازي به کٽي ويو".

چيائين: "خوش نصيب ته اها ڇوڪري هئي، جنهن کي پنهنجي پسند جو پتي مليو ۽ مهان ته اهو پتا هو، جنهن پنهنجو وچن پورو ڪري ٻن جيوَن کي تباهيءَ کان بچائي ورتو". ن ڪهاڻيءَ جي Climax ۾ الائي ته ڪهڙو اسرار هو جو اسين واقعي حيران ٿي وياسين ۽ مون ائين محسوس ڪيو ته اها شهزادي ته ڪملا هئي، پر شهزادو الائي ته ڪير هو!!

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سائين ويرو مل جي عتاب هيٺ اچڻ کان پوءِ ڪملا ڪي مون لاءِ همدرديون وڌيڪ وڌي ويون هيون ۽ هو منهنجي ذاتي حالتن ۽ معاملن ۾ دلچسپي وٺڻ لڳي هئي.

اوچتو ئي اوچتو هڪ ٻيو ناخوشگوار واقعو پيش آيو جو منهنجي زبان ۾ هٻڪ Hesitation محسوس ٿيڻ لڳي ۽ صورتخطيءَ جا بعض حروف س، ل، م، ڪ، گ، ن وغيره هٻڪندي ادا ٿيڻ لڳا. آئون ۽ ڪملا حيران ٿي وياسين. پر سائين ويرومل به پريشان ٿي ويو. سائين ويرو مل ڇڱو خاصو حڪيم به هو سو منهنجي زبان جو جائزو وٺي پڪ ڪري ڇيائين ته زبان جي هيٺان ڇمڙي ڪجهه قدر وڌيل آهي، سا ڪپي هڻڻ سبب لوڻ پاڻيءَ جي غرارن ۽ زبان هيٺ پينسل رکي وڏا وڏا ڊائلاگ ڳالهائڻ سان ٺيڪ ٿي سگهي ٿي يا وري آپريشن ٿيندو. جنهن لاءِ منهنجي امان راضي نه ٿي. بهرحال! ان جي تعميل ۾ آئون گهر ۾ لوڻ پاڻيءَ جي غرارن جي ۽ اسڪول ۾ پينسل زبان هيٺان ڏيئي زوردار ڊائلاگ ڳالهائڻ جي مشق ڪندو رهيس. هڪ ٻه دفعو ته ڪملا به منهنجي زبان هيٺ پينسل رکي ڊائلاگ ڳالهائڻ جي پريڪٽس ڪرائي هئي. اها الائي ته ڪهڙي حڪمت عملي هئي، جيڪا سائين ويرومل ڏسي هئي، پر ڳالهائڻ واري اها هٻڪ اڄ به موجود آهي ۽ سائين ويرومل ۽ ڪملا جي ياد ڏياري رهي آهي.

ڪملا جي سُرهين سُرهين سرگوشين مان اڃا دل ئي نه ڀري هئي ته اوچتو اهڙو ڪو واءُ وريو جو اسان جي گلشن تي خزان ڇانئجي وئي. اُف خدايا!

اونده جا پاڇا پٿجي ويا ۽ سڄ ڪڏهو ڪو گم ٿي ويو ۽ اسان جي ننڍڙي پر امن ڳوٺ ۾ نفرتن جا نعرا تيز ٿي ويا ۽ ورهاڱي جي هلچل زور وٺي ويئي. آخر اها ويل به آئي جو سنڌ هڪ ملڪ جي حيثيت مان بدلجي صوبي طور قائم ٿيو ۽ پاڪستان دنيا جي نقشي تي نکري نروار ٿيو. پاڪستان 14 آگسٽ 1947ع رمضان شريف جي 27 تاريخ جمعته الوداع جي ڏينهن قائم ٿيو. اسان ٻارڙن کي حڪم ٿيو ته نوان ڪپڙا ۽ نوان بوٽ پائي وڏي اسڪول ۾ ٿيندڙ جشن جي تقريب ۾ شريڪ ٿيون.

مون کي چڱي طرح ياد آهي ته ان تقريب لاءِ ٻين ٻارن وانگر مون به نون ڪپڙن ۽ نون بوٽن لاءِ پنهنجي ماءُ سان اَنگل ڪيو هو: "امان عيد لاءِ منهنجي ڪاڻ به جوڙا سبائي رکيا هئا، پر بوٽن لاءِ پئسو ڪونه هئس. سو محمد اشرف پٽي (جنهن جو بوٽن جو دوڪان هو ۽ امان کي پلئي سڏيندو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هو) تنهن کان اڏارو بوٽ وٺي ڏنو هئائين. پر اهو بوٽ ايترو ته تنگ هو جو منهنجا پير ڦلڪا ڦلڪا ٿي پيا هئا ۽ آڱرين ڇڳل بوٽ سان ئي ان تقريب ۾ شامل ٿيو هوس. وڏي اسڪول جي جشن تقريب ۾ نه ته ڪملا هئي نه پيءُ ۾ درگا، نه ئي سائين ويرو مل. تڏهن محسوس ٿيو ته اها تقريب شايد انهن لاءِ نه هئي

ورهاڱي جي اعلان سان ئي، اسان جي اسڪول ۾ خاموشي ڇانئجي وئي هئي ۽ ماحول سنسان ٿي ويو هو. خوشيون الائي ته ڪيڏانهن هليون ويون هيون ۽ ڪملا ڳنڀير ٿي وئي هئي. جذباتي لهجي ۾ چوڻ لڳي ته :"اسان ڪهڙو ڏوهه ڪيو آهي جو جلا وطن ٿيون" ڳالهه ته سچي هئي پر چا ٿي ٿي سگهيو: "ڏمر جي ڏيهه ڏٺي ته ڇاڇا ڇڏائي" واري صورتحال ۾ ڪير به ڪجهه ڪري نه ٿي سگهيو.

هڪ ڏينهن ڪملا ڏکدائڪ لهجي ۾ چيو ته "هاڻ اسين ۽ هتان هليا ويندا سين" ڪملا جون اهڙيون دک ڀريون ڳالهيون ٻڌي منهنجي هانءَ ۾ هٿ پئجي ويو. تن ڏينهن ۾ سائين ويرو مل اسڪول کان اڪثر غير حاضر رهندو هو شايد لڏپلاڻ جي انتظامن ۾ مصروف هو سو ڪملا هڪ ڏينهن مون کي گهر وٺي آئي هئي، ڇا ته سادڙو پر صاف سٿرو ڪملا جو گهر هو ديوارن تي اڇي چن جي پوچي ۽ هلڪا هلڪا رنگ، ڪنهن نقاش جي نقش نگاريءَ جو نادر نمونو ٿي لڳا. هر شيءِ مناسب جاءِ تي رکيل هئي صحن ۾ ڪيترن ئي گلن جون ڪونڊيون رکيل هيون. ڪملا ٻڌائيندي رهي هيءَ گلاب آهي، هي نرگس، هيءَ موتيو ۽ هي سوسن.

اوچتو ڪيس ڪجهه ياد آيو چوڻ لڳي، اچ اوهان کي بابا جا ڪتاب ڏيکاريان. ڪاٺ جي ڪٻٽن ۾ وڏا وڏا پستڪ ڏسي واقعي دنگ رهجي ويو هوس. ان ڪوٺيءَ ۾ اٺ ڪتابن جا سانڍيل رکيل هئا. پنهنجي ساءِ سوچيم ته ڇا؟ هي هيترا سارا ڪتاب ضايع ٿي اڏوهيءَ کاڄ بڻجي ويندا؟ ڇا! هي خوشبو خوشبو گل به ڪومائجي ويندا؟! اکيون آليون ڪري ڪملا جي گهر مان نڪتو هوس.

ڪملا پنهنجي الوداعي ڏينهن ۾ پنهنجي ڳالهين ٻولين جا مون تي دروازا کولي ڇڏيا هئا ۽ سيٽي سانڍيل سارونيون کولي، ڪٺي منهنجي اڳيان رکيائين. هڪ دفعو نالو وٺي چيائين ته "تون ڪامورو ٿئين يا نه ٿئين پر شاعر ۽ ليکڪ ضرور ٿيندين. سائين ويرو مل جا به مون لاءِ ڪجهه اهڙا ئي ريمارڪس هئا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آخري شام جو ڪملا مون کي ان پپل جي وڻ هيٺ وٺي آئي هئي، جتي هوءَ روزانو پکيئڙن کي ان ڪڻا چڳائيندي هئي، پکيئڙن کي ان ڪڻا ڏيئي، روئي چيو هئائين ته "پيارا پکيئڙوا اڄ آئون آخري دفعو اوهان کي ان ڪڻا ڏيڻ آئي آهيان. سياڻي اسين هجون نه هجون" هو سڏڪي سڏڪي روئي پئي هئي ۽ سندس نيڻن جا نير پوتيءَ جي پلاند جذب ڪري ورتا. الا! چا ته دکدائڪ منظر هوا! ڪملا جذباتي ٿي ته منهن جو اندر به اڏ ٿي پيو.....
پنيرڪي ويل جڏهن ڪملا جي ڪٽنب کي 17 سيپٽيمبر 1947ع تي رمضان ڪچيءَ واري لاريءَ تي چڙهڻ آيو هوس، ته پهريون پيرو هي به بيت لکيا هئم، جيڪي في البديهه ادا ٿي ويا هئا:

ڪملا ڪنوار جيان ويني ڳوڙها ڳاڙيا،
آئون سي هٿن سان اگهي سگهيس ڪين ڪي.

ڪملا! ڪنهن جي ڪاڻ هلي آهين هند ڏي،
هاڻي شايد پاڻ، وري ملي نه سگهون.

ڏوڙ جا بادل چڙهي بس هلي ويئي ۽ آئون اڪيلو ڀريل ڏکندڙ دل سان ان پپل جي وڻ وٽ آيو آهيان. جتي گذريل شام ڪملا پکيئڙن کي انُ چڳايو هو. سڀ پکي پريشان ۽ اداس هئا. ڪنهن ڪٿو به ڪونه ٿي چڳيو جڻ ته ڪو عاشوري جو ڏينهن هو. اهو ڏينهن ۽ اها رات منهنجي ذات تي ايترو ته ڀاري رهيا، جو ائين لڳي ٿو ته اهو ڏينهن ۽ رات هلي رهيا آهن ۽ اڃا تائين پريات نه ٿي آهي ۽ سورج به نه نڪتو آهي. پوءِ گهٽو گهٽو پوءِ جڏهن موسمون منجهي ويون هيون ۽ منهنجي شاعري پروان چڙهي هئي، تڏهين ڪوڙ ساريون ڪوتائون لکي ڪملا نانءَ ڪيون هيم.
وقت واريءَ جيان هٿ آڱرين مان وهي ويو ۽ آئون به حالتن جو بڪ ٿي ويس ۽ پاڻ کي شاعريءَ ۽ موسيقيءَ ۾ گم ڪري ڇڏيم. فنڪار/ موسيقار ٿي نه سگهيس البته شاعري ان ڏک منجهان سرجي پئي منهنجي شاعري ڪملا لاءِ آهي ۽ ڪملا ئي ان جي محرڪ آهي. ڪاش! ڪملا کي اهو معلوم ٿئي ته منهنجي شاعري سجائي ۽ سڦلي ٿي وئي. مون کي ته ائين لڳندو آهي. ته هوءَ منهنجي وجود ۾ موجود آهي. سڀ ڪجهه ٻڌي رهي آهي. اهو شايد روح جي ڪشش جو ڪمال آهي جو هن جي هٿن جو احساس باقي آهي پلا روح جا رشتا! به ڪڏهن ٽٽا آهن؟!!

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

دوستوا منهنجي پريم جي ڪهاڻي سٺ سال گذرڻ بعد به پراڻي ناهي ٿي، نئين سچ نئين نڪور آهي:

يہ نصف صدي کا قصہ ہي،
پل دو پل کي بات نهين.

هن ڪهاڻيءَ جي ڪا پڄاڻي به نہ آهي، هيءَ ان وقت جي ڪهاڻي آهي جڏهن مون کي اها خبر به ڪانہ هئي تہ پريم ڇا ٿيندو آهي. منهنجي ٻالڪپڻ جي هيءَ ڪهاڻي پاڪ پوتر جذبن جي ڪهاڻي آهي، جيڪا معصوميت ۾ جاڳي ۽ پيرسنيءَ ۾ جوڀن بلڪ ڀرپور جوڀن تائين پهتي آهي ۽ اسين ٻئي ان ڪهاڻيءَ جا اهي ڪردار آهيون، جيڪي سدائين هجر در هجر رهيا آهيون.

—

پريم ڪهاڻيءَ کي مختصر ڪندي، پنهنجي علمي ادبي سفر جو احوال ٻڌائڻ لاءِ اوهان کي واپس مڪتب ۾ وٺي ٿو هلان ۽ سلسلو اتان ٿي شروع ٿو ڪجي جتان منقطع ٿيو هو.

اڃا ساليانيءَ گرمين جون موڪلون ختم ئي نہ ٿيون هيون تہ منهنجي ننڍڙي ڳوٺ ۾ بہ نفرتن جا نعرا لڳي ويا. وروهاڱو بہ ٿيو تہ ڪملا جي هجرت بہ ٿي وئي. آئون اڪيلو رهجي ويس ۽ ڏکي چوٿون درجو پاس ڪيو هوم.

ڳوٺ جي مڪتب/ مدرسہ محمديہ اسلاميہ جي نصابي تعليم جو طور طريقو ئي نرالو هو جتي ديني تعليم سان گڏ پرائمري سطح تائين درسي تعليم پڻ ڏني ويندي هئي. انگريزي پڙهڻ جا خواهشمند، ڇهن درجن بعد وڏي اسڪول ۾ ٽن درجن تائين انگريزي پڙهي، مئٽرڪ لاءِ هالا هاءِ اسڪول ويندا هئا (جيڪو پڻ تازو کليو هو) ۽ مون جهڙا سنڌي فائنل وارا شاگرد پنجين درجي تائين مڪتب ۾ ئي پڙهندا هئا.

آئون جيئن تہ غريب ۽ يتيم ٻار هوس، مون لاءِ وڏي اسڪول وڃي انگريزي پڙهڻ خاصو مشڪل هو سو وڏي اسڪول انگريزي پڙهڻ لاءِ وڃي نہ سگهيس

مدرسي جا سرواڻ مولوي ميان احمد ۽ ميان عبدالله تمام گهڻا نيڪ ۽ پرهيزگار هئا ۽ مون تي وري خاص مهربان بہ هئا. سندن خيال هو تہ آئون انگريزيءَ ۾ الجهڻ بدران ورنيڪيولر امتحان تائين محدود رهان ۽ فائنل

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

امتحان پاس ڪري درس و تدريس سان وابسته ٿي وڃان. سندن ته اها خواهش به هئي، ته آئون سندن حلقه مسلڪ سان به وابستگي اختيار ڪريان. ان سلسلي ۾ ختم القرآن تقريبات ۾ ايمين ۽ حافظين لاءِ ڪثرت سان موڪلڻ لڳا. تن ڏينهين مدرسي ۾ ناظره قرآن ۽ حفظ قرآن جي تقريبن جو وڏو چالامان هو ۽ مون کي اهڙين تقريبن ۾ "سبحان من يراني" جهڙيون دعائون پڙهڻيون پونديون هيون ۽ اتان موڙا، مٺايون، ڪپڙا وغيره انعام طور ملندا هئا. پوءِ به الائجي ڇو آئون ملان بنجي نه سگهيس ۽ دعائون گهرندي گهرندي پنجون درجو پاس ڪري ورتم.

مڪتب ۾ پنجون درجو پاس ڪيم ۽ وڌيڪ تعليم جي گنجائش به ڪانه هئي، سو مولوي صاحبن فائنل امتحان لاءِ وڏي اسڪول ۾ داخلا وٺڻ جي اجازت ڏني ۽ آئون وڏي اسڪول هليو ويس.

ڳوٺ جي وڏي اسڪول ۾ انٽري ڏنم، ته مون لاءِ به Option هئا. هڪ ته پنجين درجي ۾ ٻيهر داخلا وٺي گڏوگڏ پهريون انگلش پڙهان يا وري فائنل امتحان پاس ڪري ٽئين سر انگريزي پڙهڻ شروع ڪريان ۽ آئون ساڳي درجي ۾ واپس وڃڻ جي حق ۾ نه هوس. جيڪو امتيازي نمبرن سان پاس ڪيو هوم. بهرحال وڏي اسڪول ۾ پري ورنيڪيولر فائنل امتحان لاءِ داخلا ورتم ۽ انگريزي پڙهڻ ۽ "گِٽ مِٽ" ڪرڻ وارو ارادو حالتن پٽاندر ملتوي ڪري ڇڏيم.

وڏي اسڪول ۾ منهنجي حيثيت ڪجهه قدر ٺهي رهي هئي ته ٽانورداس جهڙو هم ڪلاسي ۽ نهايت سٺو دوست ملي ويو. هو ڪلاس مانيٽر به هو ته ڪلاس ٽيچر سائين غلام محمد جو پيارو به ۽ مشهور استاد شاعر صوفي آسومل جو پڙپوٽو هو. بس! ٽانورداس مليو ته ٻيو سڀ ڪجهه وسري ويو دوستيءَ کان پائيءَ تائين. همدردين کان مهربانين تائين سندس ساٿ ۽ سهڪار قائم رهيو. نه صرف ايترو پر هو ڪيترن ئي ذاتي معاملن ۾ منهنجو همراز ۽ صلاحڪار به رهيو.

ٽانورداس غيرمعمولي صلاحيتن جو مالڪ. بيحد ذهين، هوشيار ۽ محنتي شاگرد هو. سو مون کي به پنهنجي رنگ ۾ رڱي ريٽو ڪري ڇڏيائين. اسان جون مختلف مضمونن ۾ چٽا پيٽيون به ٿينديون هيون، وارا به وٺندا هئاسين پر "ارٿميٽڪ ۽ آلجبرا" جهڙن مضمونن ۾ هو مون کان سدائين سرس رهيو. توڙي جو هو سنڌي فائينل سان گڏ انگريزي به پڙهندو هو. بهرحال سنڌي فائنل امتحان خير خوبيءَ سان ٿي گذريو ۽ اسين به پاس ٿياسين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪجهه احوال فائنل امتحان جو:

اهو 1950ع وارو سال هو فائنل امتحان حيدرآباد ۾ ٿيندو هو ۽ امتحان جو سينٽر گورنمينٽ هاءِ اسڪول حيدرآباد هو. اسان سڀني کي سائين غلام محمد قريشيءَ چيو ته اسين هڪ سات جي صورت ۾ امتحان تي هلڻ چاهيون ٿا. جيڪو به هلڻ چاهي اهو پنجويهه روپيه جمع ڪرائي ۽ مون کي سائينءَ غريب هجڻ ڪري ويهه روپيه جمع ڪرائڻ لاءِ چيو جي مون جمع ڪرائي ڇڏيا.

امتحان تي وڃڻ وقت امان مون کي سڃي گيهه جون مٺيون ٻُسريون "ٻانڌٽي" ۾ ٻڌي ڏنيون ۽ تاڪيد ڪيو ته صبح جو "نلهي پيٽ" امتحان تي نه ويجان. سو آئون "تين" جي پيٽيءَ ۾ ٻه جوڙا ڪپڙن جا، ننڍڙو بسترو ۽ ڪتاب کڻي سڃي سات سان رمضان ڪڇيءَ واري لاريءَ (جيڪا ڪرڻان تي هلندي هئي) تي چڙهي حيدرآباد امتحان لاءِ هليو ويس.

حيدرآباد ۾ اسان جي رهائش جو انتظام اسٽيشن واري شڪيل هوٽل تي ٿيو ۽ اسان ان هوٽل جي ڪشادي ڪمري تي پاٿاري لڳائي ويهي رهياسين. ٿانورداس سان اتي به ڪمپني قائم رهي. اسان ٻنپهرن ۽ رات واري ماني گاڏي کاتي واري سلطان هوٽل تي کائڻ ويندا هئاسين (جيڪا ان وقت نئين سر ٺهي رهي هئي). امتحان دوران روزانو پيپر هوندا هئا، سو هڪڙو پيپر ڏيئي ٻئي پيپر جي تياريءَ ۾ مصروف ٿي ويندا هئاسين. ڪٿي به گهمڻ ڪونه وياسين. ٿوري جو گهمڻ وارا شوقين الاجي ته ڪٿان ڪٿان گهمي ڦري ايندا هئا.

پيپر خير خوبيءَ سان پورا ٿيا ۽ ٻئي ڏينهن فقط اورل ڏيڻي هئي، سو فراغت ملي ويئي. فراغت ملڻ سان اسان کي حيدرآباد جي مشهور ماڳن، ريلوي اسٽيشن، راڻي باغ، ميرن جا قبا، ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جو مقبرو وغيره جو به سير ڪرايو ويو ٻنپهرن واريءَ مانيءَ تي جيلي/آئسڪريم ۽ رات واري مانيءَ تي پڊنگ کارائي وئي. ته نيو ناز ٽاڪيز ڦليليءَ ۾ فلم "بيلا" به ڏيکاري وئي، جا سمجهه ۾ ئي نه آئي. پهريون دفعو جو فلم ڏٺي هئم. مون حيدرآباد ئي پهريون دفعو ڏٺي هئي، سو ڪشادا رستا، جڳ مڳ روشني، عاليشان عمارتون ۽ تفريح گاهون ڏسي اصل عقل چرخ ٿي ويو هوم ۽ پنهنجي ڪسمپرسيءَ جو شديد احساس ٿيو هوم. بهرحال اهو سڄو هفتو حيدرآباد ۾ رهي، ورنيڪيولر فائنل امتحان ڏيئي، رمضان ڪڇيءَ واري

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لاريءَ ۾ چڙهي سڄي سنگت سميت ڳوٺ پهتاسين. چا! تہ سستائي جو زمانو هو جو حيدرآباد ۾ فقط ويهن، پنجويهن روپين عيوض سڄو سارو هفتو تيام ڪري امتحان ڏيئي آيا هئاسين. مون کي بلڪل چڱيءَ طرح ياد آهي تہ سائين غلام محمد مونکي ڳوٺ پهچڻ چار روپيہ موٽائي ڏنا هئا ۽ اهڙيءَ طرح منهنجي امتحان جو سمورو سفر صرف سورنهن روپين ۾ مڪمل ٿيو هو. چا تہ همدرديءَ جا جذبات ۽ احساسات هئا، جي اڄ بہ وسري نہ سگهيا آهن.

تن ڏينهين سنڌي فائنل امتحان کي ورنيڪيولر ۽ ڪاميٽيءَ جو امتحان بہ سڏيو ويندو هو ۽ خاصي اهميت وارو ۽ مشڪل امتحان هو جنهن ۾ ڪيترائي اهم سبجيڪٽ شامل هوندا هئا، جهڙوڪ: رياضيءَ ۾ ارٿميٽڪ آلجبرا جهڙا حساب، سنڌي ۾ گرامر، صرف نحو عروض چند وغيره، علم بدن ۽ علم تندرستي وغيره جهڙا سائنسي سبجيڪٽ ۽ اڪائونٽس بابت ڏيهي حساب جهڙا مضمون شامل هئا، ان کان سواءِ وقت بوقت صورتخطيءَ جون چٺاپيٺيون بہ ڪرايون وينديون هيون.

سائين غلام محمد قريشيءَ صورتخطيءَ جي چٺاپيٺيءَ لاءِ اڪثر هي جملو "گلاب جو گل گهٽيئي سهڻو پر منجهس ڪنڊا" لڪائيندو هو. صورتخطيءَ جي چٺا پيٺي ۾ اڪثر فتح محمد شيخ (محمد اسلم جو والد) پهريون نمبر ۽ آئون ٻيون نمبر ايندو هوس (توڙي جو فتح محمد فائنل امتحان ۾ ٻہ دفعا فيل بہ ٿيو هو). سنڌي فائنل ۾ ان وقت جيڪي مضمون شامل هئا، اهي اڄڪلهہ B.A جي ڪورس ۾ بہ شامل نہ آهن.

مون کي ارٿميٽڪ جزوي طور سائين ويرومل، عروض ۽ چند سائين احمد خان ابڙو (انور هالائي جي والد) سيکاريا، جيڪو ان وقت اسڪول جو هيڊماستر بہ هو. فائنل واري سنڌي وري سائين غلام محمد قريشيءَ سيکاري ۽ صورتخطي بہ پڪي پختي ڪرائي.

وڏي اسڪول ۾ ٻيا بہ ڪوڙ محنتي استاد هئا جن ۾ مسٽر نورمحمد ۽ غلام دستگير بہ شامل هئا، سائين غلام دستگير توڙي جو جسماني طور ڪمزور ۽ ضعيف هو مگر ارٿميٽڪ جو ماهر هو. ڪيس ٻٽائي صاحب وارو انگي حساب سوالن جوابن سميت بر زبان هو ڏاڍو سٺو انسان ۽ استاد هو.

سنڌي فائنل امتحان جو نتيجو نڪرڻ تي پرائمري ٽيچر جي نوڪري لاءِ تلاش جاري رکيم ۽ گڏو گڏ ٽانورداس جي صلاح سان پهرئين انگلش ۾ داخلا ورتم ۽ ٽانورداس ميٽرڪ لاءِ هالا هاءِ اسڪول هليو ويو تہ آئون ويتر اڪيلو ٿي ويس.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هالا پراڻا جو اهو مڊل اسڪول جيڪو لوڪل بورڊ جي گرانٽ تي هلندڙ هو سو اوچتو بند ٿي ويو ۽ آئون اتي فقط پهريون درجو ئي پڙهي سگهيس. منهنجا لائق فائق استاد هئا مسٽر عبد الخالق ۽ مسٽر نور حسين ميمڻ (جيڪي هاڻي مرحوم ٿي چڪا آهن) جڏهن ته منهنجا ڪلاس فيلو حاجي فريد، سيٺ سلطان، عبدالله سانوٽي، محمد لقمان سانوٽي ۽ غلام حسين سانوٽي وغيره هئا. بهرحال! هالا نوان وڃڻ جو ست ساري نه سگهيس ۽ خانداني مصروفيتن جو بک ٿي ويس.

اهو 1951ع وارو سال هو ملڪ جو تازو ورهاڱو ٿيو هو لڏپلاڻ جي اٿل پٿل سبب لاتعداد سرڪاري پرائمري اسڪول بند پيا هئا. انهن اسڪول جي خالي آسامين پرڻ لاءِ ڪواليفائيڊ اميدوارن کان سواءِ نان ڪواليفائيڊ اميدوارن جون به پرتيون ٿينديون رهيون. ڪن حالتن ۾ ته ملازمت جي عمر جي حد به گهٽائي 14 سال ڪئي ويئي هئي. (منهنجي دوست ۽ پاڙيسري محمد خان کي به 14 سالن جي عمر ۾ سرڪاري ملازمت ملي هئي). آئون ڪواليفائيڊ هوس ۽ منهنجي عمر به 14 سال هئي، سو هڪ درخواست وقت جي ڊي آءِ ايس (ڊپٽي انسپيڪٽر آف اسڪولس) کي موڪلي ڏنم. جناب ڊي آءِ ايس چيو ته "منهنجو قد ننڍو آهي، سو ڳوٺاڻن قدآور ڇوڪرن تي ڪنٽرول ڪري نه سگهندس". ناميد ٿي موٽي آيس. جناب ڊي آءِ ايس مسٽر اي اين ميمڻ ٽرانسفر ٿيو ته ان جاءِ تي مسٽر ايم. آءِ عرساڻي مقرر ٿيو ان کي درخواست موڪليم ته هن صاحب گورنمينٽ پرائمري اسڪول لتڙيون نوڙها جو آرڊر ڪڍي موڪليو پر اهو آرڊر مون تائين نه پهتو ۽ لاپتا ٿي ويو. اهو آرڊر ڪيترن ئي ماستر صاحبن ڏٺو جن مون کي هدايو پر آرڊر مون تائين نه پهتو. اهو آرڊر مون تائين ڇو نه پهتو اهو ته معلوم ڪونهي پر اهو ضرور معلوم ٿيو ته آئون اڳوات ئي ڪنهن گروپ بنديءَ جو شڪار ٿي ويو هوس. آئون بي يهچ، بي سهارو ڳوٺاڻو ڇوڪرو هوس. سو مزاحمت کان بچڻ ۽ خاموش ٿي وڃڻ کي بهتر سمجهي ڇيڙ ڪري ويهي رهيس ۽ وري ڪوشش ئي نه ڪيم.

ڪملا جي وڇوڙي وارو زخم اڃا پريو ئي ڪونه هو ته وري بيروزگاريءَ جو زخم کليو جيڪو سانده ارڙهن سالن تائين چڪندو رهيو. "تم سي بهي دلفريب هين غم روزگار ڪي" جي مصداق دربدر خاڪ بسر ٿيندو رهيس. روزگار جي تلاش هڪ جاءِ تي ٽڪڻ ئي نه ڏنو. ڪڏهن ڪٿ ته ڪڏهن ڪٿ. مون وٽ سنڌي فائنل کان سواءِ ٻي ڊگري ڪانه هئي ۽ نه وري

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

غير معمولي صلاحيتن جو مالڪ هوس. صرف ماستري ملڻ جي اميد هئي، سا ختم ٿي تہ ٻيا "در ڏيکڻ" لڳس. ڪڏهن ڪنهن زميندار وٽ "منشي گيري" تہ ڪڏهن ڪنهن دڪاندار وٽ "سيلز ميني". ڪڏهن پيهن ڳاهڻ جو ڪم تہ ڪڏهن وري ٻيڙين ٻڌڻ جو ڪم وغيره وغيره... ان طرح غريبيءَ ۾ گذران ٿيندو رهيو.

1958ع ۾ شادي خانہ آبادي ٿي ۽ 1963ع تائين ٽن ٻالڪين جو والد بہ بڻجي ويس. وڏو ڀاءُ محمد ابراهيم ٽي بي جي موذي مرض ۾ ڇڙي ڇڙي لاڏاڻو ڪري ويو. وڏي پٽ جي مرتئي سبب امان بہ پڇي پري بيماريءَ جي بستري پيڙي ٿي وئي ۽ آئون اڪيلو سيني محاذن تي منهن ڏيئي رهيو هوس. آخر گهر جي وڏي هئڻ ناتي اهو بار مون کي ئي کڻڻو هوا 1950ع کان 1963ع تائين وارو عرصو بيحد تڪليف ۾ گذريو "جبل جيڏيون راتيون، ڏونگر جهڙا ڏينهن" گذاريا اٿم. پٽريلن پيچرن تان پنڌ ڪري جيڪي پير ڦلٽا ڦلٽا ٿيا هئم انهن جا نشان اڄ بہ قائم آهن. انهن جو اظهار ڪرڻ چاهيان پيو پر ڪري نہ ٿو سگهان. لاتعداد ننڍيا وڏا واقعا ۽ حادثا بہ پيش آيا. ۽ پاڻ کي حالتن جي حوالي ڪري ڇڏيم.

-

اوچتو ئي اوچتو ڪو وصل جو واءُ وريو هو يوند برهہ جي بهار لڳي هئي. دردونديءَ جو ديس وسڻو هو. اخبارن ۾ ٽيپيداري سليڪشن بابت آرٽيڪل ڇپيو هو. سو مون بہ درخواست ڏئي ڇڏي.

انٽرويو جي صبح تائين مون وٽ سرٽيفڪيٽ بہ ڪونہ هو مسلسل 13 سال علمي ماحول کان ڪٽيل هئڻ سبب لکڻ پڙهڻ جا طور طريقا وسري ويا هئا. انٽرويو کان ڪجهہ وقت اڳ گورنمينٽ هاءِ اسڪول حيدرآباد جي آفيس ۾ ويس، جتي 13 سال اڳ مون ورنيڪيولر سنڌي فائنل امتحان ڏنو هو. هاءِ اسڪول جي هيڊ ماستر کي فائنل امتحان جي سرٽيفڪيٽ لاءِ عرض ڪيم. تنهن ڪلارڪ ڏي موڪليو ۽ ڪلارڪ نالو پڇي هڪ لمحي اندر شيشي جي گلاس مان ويڙهيل سرٽيفڪيٽ ڪڍي منهنجي هٿ ۾ ڏنو جيڪو منهنجي انتظار ۾ تيرنهن سالن کان تنهائيءَ جو قيد ڪاٽي رهيو هو.

هيڊ ماستر صاحب حيرانگيءَ مان پڇيو: "تيرنهن سال ڪيڏانهن گم ٿي ويو هئين؟"

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

وراڻيم: "حالتن جي ان انڌيري غار ۾ بند هوس. جتان ڏاڍو ڏکيو نڪري سگهيو آهيان".

"هي هيتريون ساريون پرائمري استادن جون خالي پيل جايون تون هالا جو ماڻهو ڪيئن محروم رهجي وئين؟"

وراڻيم: "سائين مان هالن پراڻن وارو آهيان ۽ 'حالن پراڻن' وارا سدائين نظر انداز ٿيندا رهندا آهن". ان ذومعنيٰ جملي تي هو کلي پيو هو.

گورنمينٽ هاءِ اسڪول حيدرآباد جي آفيس مان ورنيڪيولر فائنل امتحان جو سرٽيفڪيٽ کڻي سڌو ڊپٽي ڪمشنر حيدرآباد جي دربار هال ۾ آيس. جتي تپيداري سليڪشن جو انٽرويو ٿيڻو هو. اسان کي فيلڊ مارشل ايوب خان جي بنيادي جمهوريت بابت مضمون لکڻو هو ۽ آئون پنهنجي گوڏي کي "ڊيسڪ" بنائي، سادي پين سان مضمون لکي، وقت کان گهڻو ئي اڳ مڪمل ڪري هليو آيس. مولا مهربان ٿيو اول نمبرن ۾ پاس ٿيس. مون لاءِ سرڪاري طور اسڪالر شپ منظور ڪري "جوهي" تپيدارس ٽريننگ اسڪول ڏانهن اسپيشل ڪورس لاءِ موڪليو ويو.

جوهي ياترا پيٽي، رام وانگر بن ڪاٽي، سردين گرمين جون پوڳنائون پوڳي، تپيداري ڪورس پاس ڪري، جڏهن ماڳ تي موٽيس ته به "ساڳيا ٺڪر ساڳ سان" هتا ۽ ساڳين حالتن پنجن سالن تائين وري به پيڇو نه ڇڏيو. البته Overage ٿيڻ وارو خدشو ختم ٿي ويو هو ۽ اميد پيدا ٿي ته ڪڏهن نه ڪڏهن تپيدار ٿيسون گهوڙي چڙهسون!!

جوهيءَ ٽريننگ دوران ان آدرشي انسان جو ذڪر ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان. جنهن ان سلسلي ۾ منهنجي مالي اعانت ڪئي هئي. اهو املهه ماڻڪن جهڙو انسان هو حيدرآباد جي سابق جاگيردار هوٽل جو مالڪ سيٺ لالا (مرحوم). انيڪ صفتن جو مالڪ سيٺ لالا، مون کي مولا منهنجي پاڙيسري ۽ حيدرآباد جي مشهور سماجي شخصيت محمد عثمان آخوند معرفت ملايو هو جنهن کيس منهنجي ضرورتن بابت آگاهي ڏني هئي. سيٺ لالا گهڻا ئي خير جا ڪم ڪندو هو مگر گمنامي جي حالت ۾. کيس خوشامد ۽ پذيرائي پسند ڪانه هئي، سو مون کي گهرائي انٽرويو ڪيائين ۽ ضرورت جو پڇيائين. مون کيس هڪ سؤ روپيه ماهوار پنهنجي ضرورت بابت ٻڌايو هو سو هو پلو ماڻهو اهڙو وظيفو ماهوار قسط طور مني آرڊر رستي باقاعدگيءَ سان موڪليندو رهيو. آخري مهيني ۾ ته ڪرائي پاڙي لاءِ خرچ به موڪلي ڏنائين. مون سندس خط ۾ شڪريو ادا ڪيو ته لکي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

موڪليائين "مهربانيون ته ان مالڪ جون جنهن اسان سڀني جون ضرورتون پوريون ڪيون آهن، اهڙو تذڪرو ٿي نه ڪجي ته بهتر."

سيٺ لالا منهنجي ملازمت جي سلسلي ۾ به مدد ڪئي هئي، پر ان جو ثرت ڪو نتيجو نه نڪري سگهيو هو. سو وعدو ڪيائين ته سندس "فاران هوٽل" ٺهي رهي آهي، تيار ٿيندي ته تون ان جو پهريون مئنيجر هوندين. ان کان اڳ جو فاران هوٽل تيار ٿئي پاڻ اڳ ئي مالڪ حقيقيءَ سان وڃي مليو.

تپيداريءَ نوڪريءَ جو انتظار ڪرڻ باوجود به مون پنهنجي اوقات ڪار ڪي نه وساريو هو. سو ان جو ئي حصو ٿيو رهيس. ان دوران هڪ خوشگوار واقعو پيش آيو جنهن جا دور رس اثرات منهنجي ذاتي زندگي تي نمودار ٿيڻا هئا.

ٿيو ائين جو ٽانورداس آيو ۽ خوش ٿيندي چيائين ته "هالا ۾ طالب المولي اورينٽل ڪاليج" کليو آهي، الخالق ادبي اداري به ان جو الحاق ورتو آهي. هاڻي تون اديب ذريعي ميٽرڪ ۽ ٻيا امتحان آسانيءَ سان پاس ڪري سگهندين. الخالق ادبي اداري جو داخلا فارم ۽ ڪورس جي "سليبس" ڏئي چيائين ته سنڌي اديب لاءِ شاهه صاحب جا ٽي سر "سارنگ، ڪاموڏ ۽ ليلا" مخصوص آهن. ٿي ڏينهن ٽانورداس وري مون لاءِ "نوٽس" به کڻي آيو ته الخالق ادبي اداري طرفان سُر سارنگ لاءِ ٽيندڙ "ٽيسٽ پيپر" لاءِ پروگرام به وٺي آيو. ڏاڍي خوشي ٿيم جو ٽانورداس منهنجي تعليم بابت ذاتي دلچسپي وٺي، ڪملا واريءَ لائين تي ڪم ڪري رهيو هو.

مقرر تاريخ تي سُر سارنگ جي ٽيسٽ پيپر لاءِ الخالق ادبي اداري هالا وڃڻ ٿيو. وڏي احتياط ڌيرج ۽ انتهائي محبت سان شاهه سائينءَ جي سُر سارنگ تي مضمون لکي هليو آيس ته ٿي ڏينهن اداري جي سرواڻ سائينءَ غلام رسول ابڙو "غلام هالائي" جو خط پهتو جنهن ۾ مون سان ننڍڙي رهاڻ رچائڻ جو تذڪرو ٿيل هو. ان سلسلي ۾ الخالق ادبي اداري پهتس ته ڪيترين ئي نامور نگاهون منهنجي آجيان لاءِ منتظر نظر آيون. جن ۾ مسٽر الهه ڏنو شيخ D.O ۽ (پرديسيءَ جو پيار) ناول جو خالق مسٽر الهه بخش ٽالپر، جن به موجود هئا.

اداري جي معاون محترم انور هالائيءَ اعلان ڪيو ته "هي ننڍڙي شام سوز هالائي جي نام آهي" جنهن هن اداري طرفان شاهه لطيف جي سُر سارنگ بابت ڪرايل ٽيسٽ پيپر جي مقابلي ۾ بهترين پوزيشن حاصل ڪئي آهي. تاڙيون وڳيون ته منهنجو حوصلو به وڌيو. سائين غلام رسول ڪي الاجي ته

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪيئن خبر پئي هئي ته آئون جهونگاريندو ته آهيان سو ڪجهه ٻڌائڻ لاءِ اصرار ڪيائين. مون به سيني حجابن جا در دريچا کولي شاهه سائينءَ جي سُر ڪاموڏ مان وائي "هيري هٿ وڃائين، ويهي سائين وڃ ۾" ڳائي ته سائين وري ٽيبل تي وڄت ڪئي. هو موسيقي شناس ۽ لئه ڪار به هو. سُر ڪاموڏ جي وائي ۾ ستيتاليهه ڏوهيڙا پيش ٿيا ته سڀ حاضرين حيران ٿي ويا ۽ يڪ مشت داد ڏئي چوڻ لڳا ته "ڀيڙو دوست ته گهڻو اڳ هن حلقي ۾ شامل ٿيڻ گهربو هو" بهرحال! ان رتيءَ جي رهاڻ هالا جي ادبي حلقن ۾ چڱي پذيرائي ڏياري ڇڏي.

اديب سنڌيءَ جو امتحان پاس ڪري آيس ته ٿانورداس انگريزي ڪتاب ۽ نوٽس کڻي آيو جيڪي نهايت ئي سٺي ڪنڊيشن ۾ هئا. شايد اهي ڪتاب ٿانورداس مون لاءِ ئي سانڍي رکيا هئا. ٿانورداس هر رات جو ٻه ٽي ڪلاڪ منهنجي انگريزيءَ تي صرف ڪندو هو مون کي حروف شناسي ته اڳ ئي هئي، صورتخطي به چڱي هئي فقط ناٿين ۽ ڏهين جي انگريزيءَ جو مسئلو درپيش هو ان لاءِ ٿانورداس پنهنجي خاص حڪمت عملي ۽ علم شناسيءَ جو ثبوت ڏيئي نه رڳو امتحاني پيپرن لاءِ پاڻ کي مخصوص ۽ محدود ڪيو پر انگريزي گرامر تي به زور ڏيندو رهيو.

شري ٿانورداس اهو هدف حاصل ڪرڻ لاءِ ڏينهن رات محنت ڪندو رهيو. ناٿين ڏهين جي انگريزي پيپرن لاءِ ڇهين ڪلاس انين - وارو ڪورس (بنياد پڪو ڪرائڻ لاءِ) Refer ڪرائيندو رهيو گرامر سيکاريندو رهيو Other word به لکائيندو رهيو. سوال جواب به ڪندو رهيو ته ڊان اخبار جي مطالعي لاءِ به زور پريندو رهيو. (جڏهن ته امتحان منهنجو نه پر سندس هو) هر ماهه هر سال جو امتحان وٺندو رهيو ۽ پيپر ساري رزلٽ به ڪڍندو رهيو ۽ آئون به نهايت ئي ڌيان ۽ گيان سان "هوم ورڪ" ڪري ايندو هئس ته ٿانورداس کي به اتساهه ملندو هو.

ٿانورداس جي پڙهائڻ جو طريقو به عجيب هو چوندو هو ته" توهان ٻار نه آهيو، بالغ نظر آهيو. شاعر ۽ راڳي به آهيو. ان ڪري توکي شعور سان پڙهائڻو آهي ۽ توکي به شعور سان پڙهڻو آهي سو هڪ خاص حڪمت عمليءَ سان منهنجي دلچسپيءَ ۾ به اضافو ڪيائين. ته ترنم ۽ مخرج ذريعي لفظن کي مترنم ڪرڻ جو سليقو به سيکاريائين. سو اهڙن لفظن کي مترنم ڪرڻ لاءِ شعرن جو استعمال به ڪندو رهيس ته شعرن جو سهارو به وٺندو رهيس. جنهن استاد کي خاصو مطمئن ڪيو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هڪ ڏينهن انگريزي لفظ "لائيٽ" ڏيئي ان جي قافيي تي بيت لکي اچڻ لاءِ چيائين ۽ مون ان حڪم جي تعميل اجهو هن ريت ڪئي هئي:

لالڻ ڏي "Light" لطف سان لطيف تون،
ائز يو شائن ائز مون ان نائيٽ،
(As you shine as moon in night)
آهين، سونهن جو رهبر تون رائيٽ Right،
سوڙ تي سائيٽ Sight ڪجو پنهنجي ڪرم جي.

ٻئي ڏينهن وري لفظ Good تي لکي اچڻ لاءِ چيائين سو مون اجهو هيئن لکيو هو:

Kindly come to me, How it will be good!
From childhood پياسو آهيان پيار جو

ان سلسلي ۾ وري ڪڏهن هم قافيه لفظن جي سيريز ناهڻ لاءِ چوندو هو ته چاڻ ۾ اضافو اچي ويندو هو. مٿين ٻنهي بيتن ۾ لفظن کي استعمال ڪري واقعي مون ڪو تير ڪونه ماريو هو. اها محض ٻاراڻي حرڪت هئي پر، اهي لفظ هڪ دفعي ٿي جهونگارڻ سان ذهن نشين ٿي ويا ۽ اڃا تائين ياد اٿم.

هڪڙي ڏينهن چيائين ته شاهه جي رسالي ۾ جيترا به انگريزي سياءِ وارا لفظ نظر اچن اهي لکي اچجن. پر بيتن سميت. مون شاهه سائينءَ جو رسالو کولي پڙهيو ۽ ڪجهه انگريزي سياءِ وارا لفظ نظر آيا، سو لکي کڻي آيس. اهي لفظ هن ريت هئا:

سو(So)، اگلي (Ugly)، اپر (upper) پاور(Power) ويڪ(Weak) وغيره.

سو(SO): سو هي سوهو، سو اجل ســـو الله
سو سو پرين سو پساهه سو ويري سو واهرو.
(سر ڪليان)

(مٿين بيتن ۾ سو مختلف معنائن طور استعمال ٿيل آهي)

اگلي (Ugly): (گدلي)	آئون "اگلي" گدلي گندري مون ۾ عيب اپار پسي لڪ لغار متان ماڳر مـتـئين (سر ڪاموڏ)
اپر (Upper) (مٿي)	ڳچڻ ڳاٽيتو ناهي ڪي اپر ٿيا عصيـان يا الاهي ٻاجهه ٻلائي پاڻـيـان (سر راڳ)

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پاور (Power): پر نهين "پاور" نهين پهچ نهيـــن پي دور،
(طاقت) اڙ نـ سگهان ري سگهيو مران سور بـ سور.
(سر برو وهندي)

ويڪ (Weak): پيون ڏينهي بن تون، هلج پاســـي هيڪ،
(ڪمزور) ورنـ سهي "ويڪ" تون ڏيندي ليڏايون ڪرين.
(سر ڪوهياري)

ان کان سواءِ اوريجنل انگلش پوئمس جيڪي مختلف ڪلاسن لاءِ هئا، اهي بـ ياد ڪرائيندو رهيو ۽ آئون اهي بـ سُر پر پڙهندو رهيس.

Cocks crow in the morn
To tell us to rise.

❁

Oh look at my kite,
Almost out of sight

❁

"Oh" Merry go and call
He cattle home

اهي ۽ اهڙا ٻيا ڪجهه نظم آئون سنڌي سُرن ۾ جهونگاريندو هوس تـ ذهن نشين ٿي ويندا هئا. ٽانورداس جي اها خصوصي حڪمت عملي هئي، جيڪا صرف مون لاءِ مخصوص ڪئي هئائين ۽ پوءِ اهڙيءَ طرح روزانو ڏهـ پندرنهن انگلش لفظ ڏيندو هو ۽ جملن يا اشعارن ۾ استعمال ڪري آڻڻ لاءِ چوندو هو. آئون رات جو دير دير تائين جاڳي "هوم ورڪ" ڪري ايندو هوس تـ استاد ان تي پنهنجا Comments ڏيندو هو.

طالب المولي اورينٽل ڪاليج هالا مان اديب سنڌيءَ جو امتحان پاس ڪري سروري اسلاميه ڪاليج هالا ۾ مئٽرڪ امتحان جو فارم ڀرڻ لاءِ ويس تـ واسطيدار ڪلارڪ مسٽر شمس الدين ڪاڪا مشورو ڏنو تـ مون کي (نائين ۽ ڏهين) جي انگلش سبجيڪٽس سان گڏ ميٽرڪ جيArts Group جا Compulsory & Optional Subjects پڻ شامل ڪرڻ گهرجن ورنـ ميٽرڪ جو سرٽيفڪيٽ آرٽس گروپ بدران اورينٽل گروپ جو ملندو جيڪو پاس ڪلاس بابت هوندو. مسٽر ڪاڪا جي اها صلاح ڏاڍي وڻي سو مون بـ اکيون پوري ان تي عمل ڪيو.

مئٽرڪ جي ساليانه امتحان ۾ ريگيولر شاگردن جو تعداد تمام سيڪڙو کان بـ وڌيڪ هو سائنس گروپ جا شاگرد بـ شامل هئا. ان هوندي بـ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجون مارڪون فرسٽ ڪلاس جون ۽ ڪيترن ئي ريگيولر شاگردن کان وڌيڪ هيون. ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان ته هڪ پرائيويٽ شاگرد روزمره جي مصروفيتن باوجود جڏهن پنجن سالن جو ڪورس هڪ سال ۾ چڱي نموني پاس ڪري سگهي ٿو ته. پوءِ ڪهڙو سبب آهي جو تعليمي ماحول ميسر هوندي به اهو "Target Achieve" نه ٿو ڪري سگهجي! ان جو جواب آهي ڪاپي ڪلچر زنده باد ۽ پرچي ڪلچر پائنده باد.

مئٽرڪ جي امتحان پاس ٿيڻ جي خوشي مون سان گڏ ٿانور داس ڪي به ٿي هئي. جنهن جي محبتن ۽ محنتن رنگ لاتو هو. چيائين هاڻي (مون لاءِ) ڊگرين ۽ نوڪرين جا دروازا کلي ويندا. امان به ڏاڍو خوش ٿي هئي. ڪاش! ڪلا هجي ها ته ڪيڏي نه خوش ٿئي ها!

ٻئي سال اديب عالم ۾ امتيازي پوزيشن حاصل ڪيم اخبارن ۾ تصوير ڇپي ته هوائن ۾ هل هلي ويا. نامور لوڪ اديب محترم محمد اسماعيل شيخ اديب عالم جي ان امتحان ۾ ٽين پوزيشن حاصل ڪئي هئي. سدائين مون کي ڏسي چوندو هو ته "سوز" مون کان به ڏاڪا مٿي آهي.

انٽر آرٽس جو فارم پڻ گڏريل سال واري لائين تي پرير، يعني ٻارهين ٻارهين انگلش پرچن سان گڏ آرٽس گروپ جا ڪمپلسري آپشنل سبجيڪٽس به شامل ڪيم ته جيئن شارٽ ڪٽ ذريعي ضايع ٿيل سالن جي تلافي ٿي سگهي. بهرحال! انٽر آرٽس فرسٽ ڪلاس ۾ پاس ڪري، بي اي پارٽ I ۽ پارٽ II لاءِ علحده داخلائون وٺي (شارٽ ڪٽ) ڇڏي ڏنم. بي اي فرسٽ ڪلاس ۾ پاس ڪري، سنڌ يونيورسٽي ۾ ايم اي سنڌي ادب لاءِ داخلا ورتم ۽ پاس ڪرڻ بعد سنڌ لا ڪاليج ۾ ايل ايل بي لاءِ داخلا وٺي امتحان پاس ڪيم. اهي سمورا امتحان مون ٻئي دؤر ۾ 1965ع کان 1975ع تائين پاس ڪيا هئا. اڃا به خواهش آهي. ته موسيقيءَ ۾ پي ايڇ ڊي (Doctorate) ڪرڻ، جي پر سنڌ يونيورسٽي ۾ في الوقت موسيقيءَ جو شعبو آهي ئي ڪونه خدا چاهيو ته اها خواهش به پوري ٿي پوندي ان لاءِ ٿيسز "سنڌي موسيقيءَ جي اوسر" به لکي چڪو آهيان.

مون کي اعتراف آهي ته مٿيون ڊگريون جيڪي مون حاصل ڪيون آهن، سي نه ته اهم آهن ۽ نه وري ورجائڻ جهڙيون. پر جن دشوار مرحلن مان گذريو آهيان ۽ جنهن جاکوڙ سان هڪ پسمانده، تنها ۽ بي پهچ شخص اهي ڊگريون حاصل ڪيون آهن ان ڪري، اهي يقيناً اهم ۽ ورجائڻ جهڙيون آهن. سچ ته اهو به آهي ته اهي امتحان مون اسٽريٽ لائيٽ Street Light جي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جهڪي روشنيءَ ۾ نور نچوئي پاس ڪيا آهن. ان وقت اسان جي گهر ۾ بجلي بہ ڪانہ هئي. اهو ئي سبب آهي جو اهي بنھ معمولي ڳالهيون وڌي تفصيل ۽ وضاحت سان پيش ڪيون اٿم، تہ جيئن حقيقتون کلي سامهون اچن. سچ تہ اهو بہ آهي تہ انهن امتحانن پاس ڪرڻ ۽ ڊگريون حاصل ڪرڻ لاءِ مون پنهنجي گهرواريءَ جا بچيل زيور بہ وڪڻي ڇڏيا هئا. اهڙيون جدوجهد مان سرجيل، ڪرب ۽ درد مان ڦٽي نڪتل وارتائون منهنجي جيون ڪٿاءِ علمي سفر جو اهم حصو آهن.

مان اعتراف ڪريان ٿو تہ منهنجي ملازمت وارو حوالو بہ اديب عالم وارو آهي ۽ بيون سموريون ڊگريون محض "خانہ پُريءَ" طور استعمال ٿيون آهن. منهنجي تعليم جا سڀ حوالا اتي ئي ختم ٿيا آهن ۽ ان بعد ملازمت وارو دور شروع ٿيو آهي.

هيءَ دنيا بہ عجيب آهي. اسان جهڙن ماڻهن کي گيتي جي ڳولا لاءِ کهڙا نہ سانگ رچائڻا پيا آهن. نوڪريءَ جو آرڊر مليو تہ وري امان نہ رهي جنهن منهنجي تعليم ۽ خوشحالي جا خواب ڏٺا هئا ۽ مون لاءِ دعائن جا درياءَ وهائي ڇڏيا هئا. اهو هڪ وڏو حادثو هو منهنجي ذات لاءِ جنهن کي سنڀالڻ لاءِ هڪ وڏو عرصو درڪار رهيو.

ڪجهہ مهينن بعد ٽانور داس بہ هالا پراڻا مان هجرت ڪري ٽن پاٽرن هري رام، روچيرام ۽ ڍالو مل کي هند موڪلي، کيمن داس کي غلام محمد بنائي، پاڻ صوفي بنجي ستار نگر ميرپورخاص ۾ وڃي سڪونت پذير ٿيو ۽ ستار ڪاٽن فيڪٽري ۾ ملازمت ڪرڻ لڳو (ستار ڪاٽن فيڪٽري جو نالو شاهہ عنايت جهوڪ واري جي گادي نشين سائين ستار جي نسبت سان آهي ۽ ان جا مالڪ هندوجاتي جي آسنداس آکهہ سان تعلق رکن ٿا).

ٽانورداس ڪجهہ سال ٿيندا تہ فوت ٿي ويو آهي. هي ڪلمات لکندي ڏاڍو ياد اچي رهيو آهي، جيجل ماءُ ياد آئي آهي، ڪملا جي ياد آئي آهي ۽ بيبي امان بہ ياد آئي آهي، جنهن منهنجي علمي حصول لاءِ تاڪيد ڪئي هئي پت ڪريمہ بہ ياد آئي آهي، جنهن جي طفيل منهنجي تعليم وارو سارو رنگ رچي سگهيو آهي:

"اِنَّہ ظَنَّ اَلَّن يَحُورَ بَلىٰ اِنَّ رَبَّہ کَانَ بِہ بَصِيرًا"

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

موسيقي ۽ شاعريءَ جو سفر

منهنجي سُر ۽ شاعريءَ جو سفر به منهنجي نصابي تعليم جو حصو رهيو آهي. اسڪول جي وقت کان ئي موسيقي ٻڌندو ۽ جهونگاريندو رهيس، ته اسڪول جي فنڪشنن ۾ حصو به وٺندو رهيس. ٻالڪپڻ واري زماني ۾ منهنجي ڳوٺ جي اڪثر مڪانن، اوتارن ۽ اوطاقن تي سدا رنگي راڳ جون ڪچهريون ٿينديون هيون، اهي دل جمعي سان ٻڌندو هوس. منهنجي موسيقيءَ سان وابستگي به دلچسپيءَ کان خالي نه آهي.

هڪ رات ننڊ ۾ اڱڻ تي ستو پيو هوس، ته ڪن ٻي سرن آلاپن جاڳائي ڇڏيو. پڪ ٿيم ته اسان جي گهر تي جن لهي آيا آهن. بستري تان اٿي ڪنايم، ته اهي آلاپ اسان جي ڪوٺيءَ مان اچي رهيا هئا. ڊر ڪوليم ته چرڪي ويس منهنجو پاءُ اهي ٻي سرا آلاپ ڪڍي رهيو هو. چيائين: "هي باجو سائين حسين علي شاهه ڏنو آهي ۽ دعائون به ڏنيون اٿس. سو تون مون کي "سا ري گا ما پا ڌا ني سا" جا حروف سُرن تي لکي ڏي ۽ مون ان جي تعميل ڪئي ۽ تعميل ڪندو ئي رهيس. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ اسان جي اوطاق تي هڪ اجنبي شخص منهنجي پاءُ کي هارمونيم وڄائڻ جو گس ڏسي رهيو هو. اهو پنجاب نارو وال جو شمس الدين پنجابي هو، جنهن کان ميان نواز احمد پٽي، رجب علي شيخ ۽ مون به ابتدائي سبق سکيا هئا.

منهنجي پاڙي ۾ منهنجي پاءُ محمد ابراهيم "بلو" سميت ڪجهه وڄتيا به هئا، جن ۾ محمد يوسف شيدي (ارگن مائوٿ پليئر) محمد سومار ماڇي (پکوازي) غلام حيدر پٽي (گهڙي نواز) کان سواءِ ميان نواز احمد پٽي به (شوقيه طور) هارمونيم ماسٽر بڻجي ويو هو. مون سان اڪثر باجو وڄائيندو هو ته آئون به محمد رفيع ۽ طلعت محمود جا ڳايل فلمي گانا ڳائيندو رهيس. اهڙيءَ طرح ننڍپڻ ۾ راڳ ويراڳ سان دلچسپي رهي. مون کي يڪتاري وارو راڳ پسند ڪونه هو (اڄ به ڪونهي سواءِ ڀورل فقير جي) سو سُريلن ۽ سُرشناس ڳائڻن کي ئي ٻڌندو ۽ لطف اندوز ٿيندو هوس. مون پهريون راڳي مصري فقير ٻڌو هو ۽ ان کان متاثر به ٿيو هوس. هارمونيم جا ابتدائي سبق

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شمس الدين پنجابي ڪان تہ سکيس، پر دل رڳو راڳ ٻڌڻ چاهيندي هئي، راڳ جو ٻڌندو هوس تہ ڪٿي جو ڪٿي وڃي نڪرندو هوس.

اسان جو ڳوٺ تن ڏينهين سُريلن سماعتڪارن جو ڳوٺ بہ هو سو آئون بہ ڳوٺ ۽ ان جي آس پاس ڪيترائي راڳي ٻڌي سکيو هوس ۽ ننڍڙي دماغ سان وڏا وڏا راڳ سمجهي، سُريلا راڳي ٻڌي سگهندو هوس جن ۾ ببيو خان، جمالو خان، الهڏنو نوناري، زوار جمن پٽ، خير محمد خان ۽ جيوٽي ٻائي، محمد ابراهيم شيدي، مهراج مولچند، محمد صالح سنائي، دين محمد شيخ سينيئر، مٺو ميراثي وغيره وغيره.

پوءِ ٽيوائين جو ڪا شر جي ساجهہ اچي وٺي هئي سو جهونگاريندو بہ رهيس. راڳ لاءِ مشهور چوٽي آهي تہ "پهلے سنا، پھر سمجھنا، پھر گانا" سو آئون بہ شايد ان چوٽيءَ تي عمل ڪري رهيو هوس. اڃا ان چوٽيءَ تي عمل پيرا ٿي هوس تہ ٻيءَ چوٽيءَ جو نزول ٿيو "بي سُرا کھپ جاتا ھي، بي تالا نھين کھپتا". ابا هاڻ تہ وڃي وياسين هي تہ گورک ڌنڌو آهي ۽ سڄي عمر رياض ٿو گهري پنهنجي ساهہ سوچيندو بہ رهيس تہ لڳ ڪاريءَ طرف ڌيان بہ ڏيندو رهيس. پر منهنجو پاڻ مون کي راڳ سکڻ کان سدائين پري رکندو رهيو سو دلي لڳاءَ راڳ ٻڌڻ تائين محدود رهيو (هي اهو زمانو هو جو اڃا ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جو قيام عمل ۾ ٿي نہ آيو هو).

ڳوٺ جا ڪي سُريلا سُريلا ماٺهو ٽوڪون ۽ چٽرون ڪري چوندا هئا تہ "هي ڇوڪرو پاڻ کي وڏو راڳ جو ڄاڻو ۽ پارکو ٿو سمجهي" پر انهن ٽوڪن جا وار گسائيندو رهيس. هڪ لڳا امتحان وٺڻ لاءِ سڏ ڪري (طنز طور) چيائون ابا! هن راڳ تي نالو تہ رک. وراٽيم تہ مان ايترو نہ ٿو ڄاڻان پر زور ڀريائون ڪوئي ڪلاسيڪل ڳيو ريڊيو تي راڳ مالڪونس ڳائي رهيو هو سو نالي رکڻ تي دير ئي ڪانہ لڳي، راڳ مالڪونس جو نالو ڪنيم تہ اناؤنسر بہ اهو ئي نالو ٻڌايو پر نہ مڃيائون، ڏاڍا ضدي هئا. چوڻ لڳا تہ اناؤنسرن کي ڪهڙي خبر ڳويا پنهنجي راڳ جو صحيح نالو ٻڌائيندا ئي ناهن. اهڙن ضدي شخصن ۾ غلام حيدر پٽي، يوسف شيدي، اوستو محمد يعقوب عمراڻي ۽ ٻيا هوندا هئا، جيڪي اڪثر امتحان وٺندا هئا.

هڪ ڏينهن منهنجو دوست غلام حسين لنجار آل انڊيا ريڊيو تي ڪلاسيڪل گائڪ ٻڌي رهيو هو. اناؤنسر راڳ ۽ گائڪن بابت اعلان اڳ ئي ڪري چڪو هو آئون هلندي راڳ ۾ آيو هوس. غلام حسين لنجار مُڃاڻو دوست هو. چيائين تہ "اڄ وري اوهان جو امتحان آهي اوهان کي راڳ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

۽ گوين جا نالا ٻڌائيندا آهن. پر اهو به خيال رهي ته هي آل انڊيا ريڊيو آهي، مٿان ريڊيو پاڪستان سمجهي پاڪستاني ڳائڻن جا نالا ڪٽي وٺو". مون سوچي سوچي راڳ جو نالو "ڪلاوتي" ۽ گوين جا نالا نزاڪت علي خان، سلامت علي خان ڪنيا ته حيران ٿي ويو ۽ پڇيو ته .... غلام حسين منهنجي راڳ شناسيءَ جو وڏيڪ قائل ٿي ويو.

-

پٽ شاهه ميلي تي سائين محمد جوڙيو جي اوطاق تي ڳويا ڳائي رهيا هئا. انهن ۾ امانت علي خان قصوري، خورشيد علي خان ۽ ٻيا به شامل هئا. امانت علي خان جڏهن خواجه غلام فريد جي ڪافي "نينهن لايم ڪارڻ سڪ وي ميان" ڳائي ته هڪڙي همراهه رڙ ڪري چيو ته "واهه استاد واهه! واهه جا پيروي شروع ڪئي اٿئي" ٻئي همراهه ڏيرج مان چيو ته "ادا! اها پيروي ڪانهي پيم پلاسي آهي" پهريون همراهه ڪيس چڙهڻ ۽ چنيڻ لڳو ته مون ڪان به رهيو ڪونه ٿيو سو چيم ته ادا! اهو "پيم پلاسي به ڪونهي" ته همراهه صفا مچرجي پيو "منهن ماري" به ڪيائين ته اجايا سجايا ريمارڪس به ڏيڻ لڳو. راڳ ۾ رختو پيو ته سائينءَ پڇيو ابا ڇا آهي؟ ڪنهن ٽوڪ مان چيو ته سائين راڳ تان خفتي اٿڪي پيا آهن. سائينءَ حڪم ڪيو ته انهن همراهن کي پيش ڪيو وڃي ۽ راڳ رڪجي ويو.... اسين ٻئي پيش ٿياسين. هو همراهه ڪڙو تڙو ڏٺو مٺو شهريل مڙس ۽ آئون ٻندرو ڊينڊو ۽ نوجوان ڳيرو سو پويان ٻيهي رهيس. سائين شهريل خفتيءَ کان خبرون ورتيون. چيائين "راڳ تي نالو رکيم اٿم سو يار ڪاوڙجي پيو آهي" سائينءَ پڇيو کهڙو راڳ آهي؟ وراڻيائين ته "پيم پلاسي" سائينءَ محمد جوڙئي مون کي نينڍڙو ڏسي پڇيو ته "پٽ تون ٻڌاءِ" مون چيو: "سائين اهو راڳ تلنگ آهي" ته خانصاحب پڇيو "تلنگ پر کهڙو تلنگ؟" وراڻيم: "حاصل پوري تلنگ" واهه واهه ٿي وئي سائينءَ ان شهريل خفتيءَ کي دابا دڙڪا ڏيئي ٻاهر ڪڍي ڇڏيو ۽ جڏهن ته هن ننڍڙي راڳ جي خفتيءَ کي پر ۾ ويهاري راڳ ٻڌرايو. فنڪارن ريمارڪس ڏيئي حيرانگيءَ جو اظهار ڪيو ته سنڌ ۾ ڪلاسيڪل موسيقيءَ جو مستقبل درخشان آهي، جو نوجوان به ڇاٽيپ سڃاڻپ رکن ٿا.

اهڙيون ڪيتريون ئي محفلون اٽينڊ ڪندو رهيس. سُر جي ساڃهه ٿي ته "باٿ روم سنگر بڻجي" اسڪولن، ڪاليجن ۽ اسٽيجن جو شوقيه ڳائڻو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

به ٻڌجي ويس، ڳائڻ جا انداز به ذهن نشين ڪندو رهيس. ته صوفي شاعرن جي ڪلامن جو ذخيرو به جمع ڪندو رهيس. تن ۾ شاهه لطيف جي ڳچ ڪلام ڪان سواءِ سچل سرمست، بُلي شاهه، غلام فريد، شاهه حسين، خوش خير محمد، عثمان سانگي، نانڪ يوسف ۽ ٻيا شامل هئا.

1963ع ۾ "ٽيپداري ٽريننگ ڪاليج جوهي" لاءِ سليڪشن ٿي ته محمد رمضان لطيفي جهڙو دلبر دوست مليو ويو جيڪو سنڌي عوامي روايتي راڳ ڪان سواءِ شاهه لطيف جي درگاهه جو راڳي به هو ۽ ڳائڻ ڪان سواءِ ردم به لڳائي سگهندو هو. پٽ شاهه جا سنڌس تنديڻ جا هجائتا دوست ڪيس رمضان "دهلڙي وارو" به سڏيندا هئا، سو اسان جي راڳ واري جوڙي مشهور ٿي وئي.

موڪل وارين راتين جو ڪنهن نه ڪنهن دوست جي ڪوارٽر تي موسيقيءَ جي محفل لڳندي هئي، انهن محفلن ۾ اسان جا استاد به شريڪ ٿيندا هئا. اسان جو هڪ محترم استاد سائين شرف الدين ابڙو باقراڻي وارو ڏاڍو خوبصورت جوان ۽ سريلو ڳائڪ هو سو اسان جي همت افزائي ڪندو هو. اهڙين دوستاڻين محفلن ۾ آئون به اچي گول ٽوپيءَ کي ماستر چندر واري "ڪٽپ" بنائي، اچو پهراڻ پائي، جلد واري ڪتاب کي هارمونيم بنائي، آلاپ ڪندو هوس ته محمد رمضان پاڻي تي ردم لڳائي سات ڏيندو هو ۽ اسان جو راڳ ڏاڍو رس ۽ ڪٽ ڪندو هو. مان اڪثر ريڊيو وارا ڪلام ڳائيندو هوس، جن ۾ اجهو هيءَ ڪلام منهنجي مشهوريءَ جو سبب بڻيا.

ڪيا حال سڻاوان دل دا. لٽ مار سوداگر لٽ گئي ني، صحبت مست قلندر هون. دردان دي ماري دلڙي عليل اي ڪيا جاني دم ڪوئي، بن دلبر شڪل جهان آيا. نينهن لايم ڪارڻ سک وي ميان. دلڙي لٽي تين يار سجن. انت بحر دي خبر نه ڪائي، دل لڳ گئي بي پرواهه دي نال. منهن جو ملڪ ملير. منهنجو پانڌيئڙا پرينءَ کي، زاري سا زاري، آهي بيوفا هي سارو زمانو. دل ڏاڍو تي سچڻ توکي ساري، آيو يار ڏنئين دلداريون. آئون وريو نه تي ودان. اَڏر ڪانگ قاصد عجيبن اوتاري، ويکو شام دي قيدي هڻ پئي ويندي وغيره.

هڪ ڏينهن مشهور سُرندي نواز جوڳي ڪوسو به جوهيءَ جي جبل تان لهي سُرندي سميت اچي اسان جي هاسٽل تي پهتو ته محفل مچي وئي، اسان جي فنڪارن، منظار علي لغاري، محمد رمضان به حصو ورتو ته مون کي به سڏيو ويو مون ان محفل ۾ شاهه لطيف جي وائي "آءُ راڻا رهه رات" ڏوهيڙن سان سجائي پيش ڪئي ته جوڳي ڪوسي ريمارڪ ڏنو ته بابا!

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هيءَ تہ اسان جي لڏي جو آهي. پوءِ جڏهن ڪيس معلوم ٿيو تہ آئون مشهور شرنڌي نواز حاجي احمد جي فرزند محمد چمن جو دوست آهيان تہ ويتر محبتون سرس ڏيڻ لڳو.

سرنڌي نواز جوڳيءَ ڪوسو گهڻو پوءِ ريڊيو حيدرآباد جي اسٽاف آرٽسٽ طور بہ شامل ٿيو هو اتي بہ سالُس خوب ڪچهريون ٿينديون هيون اڪثر محمد چمن کي چوندو هو تہ "هي يار تنهن جون سڪون ٿو لاهي". تہ استاد خوش ٿي ويندو هو.

منهنجي شاعراڻي تخلص جو بہ هڪ عجيب واقعو آهي. جوڳي ڪوسي سان رچايل رهاڻ ۾ اسان جو هڪ دوست ٽنڊي محمد خان جو پيار علي پٽي (جنهن جو تخلص سوز هو) کي بہ "پرفارم" ڪرڻو هو سو ڪيس استادن جي پُرزور اصرار تي سڏيو ويو پر هو پرفارم ڪري نہ سگهيو ۽ پوءِ اسان جي استادن ان پريءَ محفل ۾ اعلان ڪيو تہ اڄ پيار علي پٽي "سوز" نہ رهيو آهي ۽ الهہ ڏنو پنيرو "سوز" آهي. بهرحال! مون کي تخلص تہ مليو پر ان جي توثيق بعد ۾ الخالق ادبي اداري هالا ڪئي ۽ آئون سوز هالائي بڻجي ويس ۽ اهو شايد منهنجي ذات لاءِ مناسب تخلص آهي.

شاعراڻو سفر:

منهنجي شاعريءَ جي شروعات ڪملا جي حوالي سان ٿي ۽ سنڌس هجرت تي في البديهہ بہ بيت لکي خاموش ٿي ويس. مان وڌيڪ شاعري نہ ڪري سگهيس البتہ ٿرن جي سنسار ۾ گم ٿي ويس. منهنجي شاعريءَ جا بہ منهنجي تعليم وانگر بہ دور آهن.

منهنجي شاعريءَ جو ٻيو دور جيڪو 1963ع کان شروع ٿيو ان جو آغاز تڪ بندي غير شاعراڻن موضوعن، غير سنجيده حرڪتن ۽ نعريبازي سان ٿيو. اهڙي شاعري منظوم خطن، منظوم ايڊريسن، منظوم سلامن طنزيہ ۽ هجويہ پيروڊين تي ٻڌل آهي.

1960ع وارو ڏهو شاعريءَ جي حوالي سان شيخ اياز ۽ صرف شيخ اياز جو ڏهو هو. شيخ صاحب جا لاتعداد گيت ۽ قومي گيت هوائن ۾ گونجڻ لڳا هئا ۽ اسڪولن، ڪاليجن، يونيورسٽين جي اسٽيج تي گونجندا رهيا. مون بہ شيخ صاحب جي تتبع تي ڪجهہ گيت لکيا جهڙوڪ: "سنڌڙيءَ تي سر ڏينداسين، هوشو دودا ٿينداسين، مرويسون پر سنڌ نہ ڏيسون، ريٽي رت سان لاٿون لڏائين پوءِ بہ جيئي سنڌ چيائين وغيره" اهي گيت منهنجي تر جي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سُريلن آوازن ۾ گونجڻ لڳا هئا. ۽ وقت جي مشهور رسالن، نئين زندگي، بادل، سهڻي وغيره ۾ جيئن جو تيئن ڇپجڻ لڳا هئا. ته تمامي مهراڻ جي ايڊيٽر گرامي صاحب به پنهنجي رسالي لاءِ گهري ورتا. جن ۾ هي بيت به شامل آهن:

ڇوڙهين ۽ ڇتي پانيان، سنڌڙي تنهنجي سونهن،
اوا پٽ ڏٺي جي پونءِ، ڪوسو واءُ نه سٺيرين.

❁

جانس تان ٻڌوم بيت لال لطيف جو
امڙ سو آلاپ ۾ اولڻو ڏنوم،
تهان پوءِ پيتوم، کير پنهنجي ماءُ جو.

❁

مائون منهنجون ٻه، ٽيون هڪ آيل ٻي جيجل،
امڙ ٿي آيل، جيجل منهنجيءَ سنڌڙي

مٿيان بيت مشهور فنڪاره عابده پروين به لڪائي ورتا ۽ موقعي مناسبت سان اڄ به ڳائيندي رهندي آهي.

محترم نفيس احمد ناشاد جي معرفت گرامي صاحب ۽ مهراڻ سان شناسائي ٿي ته ناشاد صاحب مون کي مهراڻ جي ريگيولر شاعرن ۾ شامل ڪرڻ لاءِ گهڻ سارو ڪلام لڪائي سنڀالي سانڍي رکيو جيڪو وقت بوقت ڇپبو رهيو. اهڙيءَ طرح منهنجي شاعري به پروان چڙهندي رهي.

ريڊيو تي نصير مرزا صاحب روشناس ڪرايو ۽ رڪارڊ ڪيو ته پي ٽي وي لاءِ سميع بلوچ روشناس ڪرايو.

'رنگ رتا پيچرا' منهنجو پهريون شعري مجموعو آهي، جيڪو 1981ع ۾ ڇپيو ۽ اهو "سگا" جي انعامي مقابلي ۾ به ويو هو. اهو ايوارڊ ججن جي تضاد جو شڪار ٿي ويو جيتوڻيڪ ڪجهه سببن ڪري منهنجي ڪتاب کي انعام نه ملي سگهيو پر ان ڪتاب جي حصي ۾ جيڪو ووٽ آيو اهو ويهين صديءَ جي عظيم شاعر شيخ اياز جو هو ان تي مون کي خوشي به ٿي ته اتساهه به مليو هو.

منهنجا لاتعداد گيت ريڊيو پاڪستان ۽ پي ٽي وي تان اڄ به گونجندا رهن ٿا. مان ريڊيو پاڪستان حيدرآباد ۽ پي ٽي وي ڪراچي سينٽر جو پينل پوئٽ به آهيان. لاتعداد اردو سنڌي مشاعرن، ڪل پاڪستان ۽ بين الاقوامي مشاعرن کان سواءِ ريڊيو پاڪستان لاهور جي گولڊن جوبلي ۽ پي ٽي وي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لاهور جي مشاعري جي پروگرام ۾ شرڪت ڪري چڪو آهيان. وطن جي گيتن جي هڪ طويل سيريز منهنجي ڪريڊٽ تي آهي. مون کي خوشي آهي جو مان وطن پرست شاعر جي نالي سان به مشهور آهيان. نہ صرف اهو پر موسيقي شناس شاعر به منهنجو حوالو رهيو آهي.

پنهنجي شاعريءَ جا ٽي مجموعا رنگ 'رتا پيچرا'، 'درشن ڏارو ڏار' ۽ (من اندر جي موسم) سنڌي ٻولي کي ارپيا اٿم. مان اڄ به شاعري ڪريان پيو سو طرحي غزل، مشاعرن جا غزل، وطن جا گيت ۽ شاعرائي نوڪ جهونڪ وارا اشعار لکندو رهان ٿو.

منهنجي شاعريءَ جا عڪس اولڙا منهنجي هن نثري ڪتاب ۾ به جابجا موجود آهن. سفر اڃا جاري آهي

جيسين دم ۾ دم آ پيارا،
تيسين نينهن نڀائيندا سين.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان ۽ منهنجا همعصر همسفر

منهنجي شاعراڻي سفر جا همسفر اڪثر مشاعرن وارا شاعر آهن. هالا ۽ ان جي گرد نواح جي مشاعرن ۾ ڪهنه مشق شاعر به شريڪ ٿيندا رهيا ته نوان شاعر به پيدا ٿيندا رهيا. اهڙا مشاعرا يقيناً ادبي درسگاهه ۽ تربيت گاهه بنجي ويا. اهڙن شاعرن جي هڪ طويل فهرست آهي جنهن کي مختصر اجهو هن ريت ڪيو اٿم.

محمد هاشم سائل لاکو:

هالا تعلقي جي ڪهنه مشق، استاد شاعرن ۾ سائل لاکو پيش پيش رهيو آهي. هو خالص مشاعرن جي عوامي شاعر طور سڃاتو ويندو هو ۽ سنڌ جي دور دراز علائقن ۾ مشاعره اٽينڊ ڪري هالا جي نمائندگي ڪندو رهيو. موسيقي شناس به هو سو پنهنجي شاعراڻي محرڪات ۾ موسيقيءَ جو ترنم به شامل ڪندو رهيو. سندس چواڻي ته سندس هڪ سؤ ڪان وڌيڪ شاگرد آهن. مشاعرن سان سندس محبتن جو اهو عالم هو جو عليل هوندي به پاڻ ڪٽائي مشاعره گاهه ۾ پهچندو هو پر افسوس جو سندس زندگيءَ ۾ ڪوبه شعري مجموعو منظر عام تي نه اچي سگهيو. البت لاڏاڻي بعد سندس شعري مجموعو "سائل جون صدائون" ڇپجي پڌرو ٿيو آهي.

سائل صاحب منهنجي ذاتي دوستيءَ ۾ به شامل رهيو آهي سٺس پنجاهه سالن جي آشنائي ۾ پنجتيهن سالن جو ادبي ساٿ رهيو آهي. پاڻ تازو مرحوم ٿي ويو آهي، پر سندس يادون اڃا به مشاعرن ۾ موجود ۽ محفوظ آهن. سندس لاڏاڻي تي ائين محسوس ٿيو هوم جڻ:

وڃائي پنهنجو وارو نيٺ سائل موڪلائي ويو.
لڳي ٿو شاعريءَ جو هاڻ هت فقدان ٿي ويندو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مخمور ميرانپوري:

ڪتاب "ڏنڏلا عڪس" جو شاعر مخمور ميرانپوري اسان سڀني شاعرن جي محبتن جو مرڪز رهيو آهي. ساڻس شناسائي جيتوڻيڪ عرفان مهدي ۽ مشاعرن جي معرفت ٿي هئي. تاهم اڄ به هو اسان جي شاعرائي ساٿ ۾ شامل آهي. مخمور خوبصورت شاعر آهي. مشاعرا به ڪرائيندو رهيو آهي پر هن وقت هو زماني جي گردش هيٺ آيل آهي. سنڌس ستارو اڃا پوري؛ طرح آجو نه ٿيو آهي. شايد ان ڪري هو ادب ۽ شاعري؛ کي گهٽ وقت ڏئي. صرف ملازمت تائين محدود ٿي ويو آهي.

ڏٿي بخش قربان ڏاهري:

تعلقي هالا (هاڻي سعيد آباد) جي ڳوٺ ڪوڙو ڏاهري؛ جو ماستر ڏٿي بخش قربان اسان جي ساٿ جو ساٿي ٿي رهيو آهي. مشاعرا به سڏائيندو آهي. بزم طالب المولىٰ شاخ ڪوڙو ڏاهري؛ جو سيڪريٽري به آهي. جيتوڻيڪ پاڻ ڪهنه مشق شاعر آهي. پر به سنڌس مجموعه ڪلام منظر عام تي نه آيو آهي ۽ هوريلن هوريان هو شاعري؛ بدران غير شاعرائي محرڪات ڏانهن ڌيان ڏئي رهيو آهي. سو مشاعرن جي محفلن ۾ به سنڌس حاضري گهٽجي رهي آهي.

غلام قادر مظهر:

ڳوٺ ڪوڙو ڏاهري؛ جو ٿي مظهر ڏاهري به ڏاڍو سٺو شاعر ٿي ويو آهي. شاعري ۽ مشاعرن سان دلي لڳاءُ اٿس ۽ ڪثرت سان شرڪت به ڪندو رهي ٿو. پاڻ هن وقت مرڪزي بزم طالب المولىٰ جو اعزازي سيڪريٽري آهي. نهايت خوش خلق انسان ۽ شريلو شاعر آهي. شروعات ۾ سائل لاکي کان اصلاح وٺندو هو اڄ ڪلهه پنهنجي شاعري اصلاح لاءِ مونکي ڏيندو آهي ۽ پنهنجي استادن ۾ شامل ڪندو آهي.

حاجي مصري ڪاڪا:

منهنجي شاعرائي ۽ ذاتي دوستن ۾ حاجي مصري ڪاڪا "مائل سروري" به شامل آهي. بلند پايه شاعر، اديب ۽ شاهه لطيف جي ڪلام جي پارکو هئڻ سان گڏ ڪيس قبله سائين طالب المولىٰ جن جي شاهڪار شعري مجموعي "چنڊ ۾ چڙهيون" جي مرتب هئڻ جو شرف به حاصل رهيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حاجي مصري راڳ جو بہ ڄاڻو آهي ۽ پنهنجي تر ۾ ڪيترين ئي موسيقيءَ جون محفلون سجائيندو رهيو آهي. تہ مصري فقير ۽ ماسٽر جمن جو دلبر دوست بہ رهيو آهي وڏي ڳالهہ تہ هو منهنجي ذاتي ۽ ادبي دوستن ۾ بہ شامل آهي.

سليم ڪاڪا:

هالا تعلقي (هاڻي سعيدآباد) جي ڳوٺ بيگو ڪاڪا جو سليم ڪاڪا منهنجي ذاتي دوستن ۾ شامل رهيو آهي. ساڻس منهنجي شناسائي تہ بلاشڪ پياري محمد رمضان لطيفيءَ معرفت ٿي پر اها پوءِ وڏي وڻ تي وڌي. پيارو سليم شاعر اديب ڪونہ هو پر ادب شناس ضرور هو سندس دل دفتر ۾ قلب ڪتاب وانگر هو قبلہ سائين مخدوم طالب المولىٰ جن کان سواءِ شاهہ لطيف، پير اعجاز راشديءَ نور علي شاهہ احمد شاهہ "همدم" ۽ ٻين جو ڪلام سدائين بر زبان هوندو هوس پاڻ ڪچهرين جو بہ ڪوڏيو هو سو ڪچهريون بہ سڏائيندو هو.

وڏيري دين محمد ڪاڪا جي لاڏن ڪوڏن سان پليل فرزند سليم واقعي قلبِ سليم جو مالڪ هو ۽ منهنجو دلبر دوست بہ رهيو پاڻ مرحوم ٿي چڪو آهي ياد ايندو آهي تہ هانءَ پرجي ايندو آهي ۽ جڏهن سندس فرزندن دين محمد ۽ اظهار ملندا آهن تہ لڳندو آهي تہ سليم اڃا زنده آهي پلا قلب سليم وارا ماڻهو بہ ڪڏهن مري سگهندا آهن؟

هالا ۽ سعيدآباد جي آس پاس وارو علائقو شاعريءَ ۽ موسيقيءَ جو مسڪن رهيو آهي. سائين اعجاز راشديءَ نور علي شاهہ (پينگهاري هالا پراڻا، لالو لاشاري وارو) مهر شاهہ جي ڳوٺ وارو احمد شاهہ همدم، ماسٽر صابن پنجموري وارو ان تر جا مشهور شاعر رهيا آهن، ماسٽر صابن تہ سائين اعجاز شاهہ جو ڳاڻو ۽ ڪلام جو ڪاتب بہ هو. انهن سڀني سان تعلقات رهيا آهن. اهي چارئي شاعر مرحوم ٿي چڪا آهن سندن يادگيريون هن ڪتاب ۾ قلمبند آهن.

هالا تعلقي جي ڪرم خان نظاماڻي ڳوٺ جا دوست، لڪاڏنو ڪلال، جان خاصخيلي، اصغر ڪنول سان دوستاڻا تعلقات قائم آهن، جڏهن تہ شاهہ لطيف نگر جا محمد سومار "وفا"، سيد علي بخش شاهہ ناز لطيفي، پير بهاءُ الدين سرهندي مٽياريءَ وارو سائين غلام رضا شاهہ "رضا" ۽ ٻين سان بہ شاعراڻا ۽ ادبي تعلقات قائم دائم آهن.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

نج هالائي شاعر اديب:

منهنجي من شهر هالا نوان کان سواءِ آئون ڪجهه به نه آهيان. هالا نوان جي مختيارڪار آفيس ۾ ايڪٽيهه سال ملازمت ڪئي اٿم. هالا ۾ ئي منهنجي شاعري پروان چڙهي آهي. منهنجا گهڻا تڻا ادبي دوست اتي ئي آهن. هالا آفيس ۾ ئي منهنجي ادبي اوطاق "غزل گهر" جي نالي سان مشهور ٿي آهي. نه هالا وري "شهر غزل" طور مشهور آهي. هن شهر لاتعداد لاجواب غزل گو شاعر پيدا ڪيا آهن. قبله مخدوم طالب المولىٰ جن کان وٺي اختر هالائي، غلام هالائي، انور هالائي کان منصور ويراڳيءَ تائين، نامور غــزل گــو شاعــر هالا جي سرزمين جا ڪهنه مشق مشهور شاعر رهيا آهن. جڏهن نه مخدوم جميل الزمان، حميد شهيد، عبدالقيوم زخمي، محمد يعقوب انيس، عبدالرشيد ابڙو ۽ حسين سرور به موجوده دور جا تمام سٺا شاعر آهن. هالا جا مٿيان سيئي شاعر سون ۾ تورڻ جهڙا آهن. پر ڪجهه ويجهڙن ۽ اهم سائين جي مختصر وستار هن طرح آهي:

مخدوم جميل الزمان:

محترم جناب مخدوم جميل الزمان جن جو شاهڪار ڪتاب "اُتر لڳا آءِ پرين" جڇ نه سندن سيني ڪتابن جو ٽائيٽل سانگ آهي ۽ مان شاهه لطيف جي ان شاهڪار بيت جي مڪڙي کي اڪثر جهونگاريندو رهندو آهيان.

جناب مخدوم صاحب جن تي شاعريءَ جا ڪتاب لکيا ۽ سندن ترتيب ڏنل ڪيترائي ڪتاب اڪثر نثري ڪتاب آهن. تازو سندن شعري مجموعو "روح رچنديون" به پڙهو ٿيو آهي.

پاڻ بنيادي طور غزل جا/هالا واري غزل جا اهم شاعر آهن. سائين وڏن جي نظرداري هيٺ رهيا آهن ۽ سائين وڏن جي ئي شاعريءَ جو تسلسل آهن. توڙي جو پاڻ اضافا به ڪيا اٿن ۽ نوان تجربا به ڪندا رهن ٿا.

جناب مخدوم جميل سائين جن هن وقت هالا نه ڇا سڄي سنڌ جا اهم شاعر آهن. بزم طالب المولىٰ ۽ طالب المولىٰ اڪيڊمي جا سرواڻ به آهن. اڪثر مشاعرا منعقد ڪرائيندا رهن ٿا. جن مان اسان جهڙا به فيضياب ٿيندا رهن ٿا ۽ ائين به چوان نه جميل سائين جن منهنجي پسند جا شاعر به آهن.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مون کي بيحد خوشي آهي جو آئون "سائن وڏن" جي مشاعرن ۾ به ايندو ويندو هوس. سنڌن ٿي مهر وڪرم سان بزم طالب المولىٰ جو مرڪزي ڪائونسلر به رهيس.

منهنجي لاءِ ته اهو اعزاز به آهي جو منهنجي پهرين شعري مجموعي "رنگ رتا پيچرا" جو مهورت سائين وڏن ڪيو هو.

آئون اڄ به جميل سائين جن جي مشاعرن ۾ شريڪ ٿيندو رهان ٿو توڙي جو هالا ۾ مشاعرن جو چالامان گهٽجي ويو آهي. دلي دعا آهي ته اهي ڏينهن وري موٽي اچن. جو مشاعرن جون محفلون مچن ۽ مشاعرن جا هُل هوائن ۾ هُلي، پري پري تائين پکڙجي وڃن ۽ نعرا گونجن ته شاعري زنده باد. مشاعرا پائنده باد.

حميد شهيد:

محترم حميد شهيد شاعر ابن شاعر ۽ برادر شاعر آهي. پاڻ هالا جي استاد شاعر اختر هالائي صاحب جو فرزند ارجمند ۽ برادر انيس آهي. ننڍپڻ کان ئي پنهنجي والد جي آگر جهلي مشاعرن ۾ ويندو هو استاد شاعرن کي ٻڌندو هو ته کيس به شاعريءَ جو شوق پيدا ٿيو. ڊاڪٽر محمد سليمان شيخ، الطاف شيخ، ۽ عبدالقيوم زخمي جهڙن ادب شناس دوستن سان مليو ته پاڻ به شاعريءَ جي رنگ ۾ رنگجي ويو.

حميد شهيد مشاعرن جو ته شاعر هو ئي، پر شاعري ڇپرائڻ جو خيال کيس رٽائرمينٽ بعد آيو سو "پيار جا پوپٽ چاهتن جا گلاب" جهڙو شعري مجموعو لکي صاحبِ ڪتاب بڻجي ويو.

حميد هن وقت هالا جو نهايت خوبصورت ۽ اهم شاعر آهي. سنڌي رسالن ۾ ڪثرت سان ڇپجي ٿو رسالن جي ايڊيٽرن سان دوستي اٿس. علمي ادبي حلقن طرفان سهڪار به حاصل اٿس. سو ترقيءَ جي راهه تي گامزن به آهي.

حميد شهيد کي سنڌي گرامر ۽ عروض تي به دسترس حاصل آهي پاڻ سنڌي ادبي سنگت شاخ هالا نوان جو سرگرم ڪارڪن آهي مشاعرا محفلون، ادبي محفلون، راڳ جون محفلون باقاعدگيءَ سان اٽينڊ ڪندو رهي ٿو کيس پنهنجو ڪلام ٻڌائڻ جو شوق به رهيو آهي. جناب حميد شهيد هالا جو متقي ميمڻ آهي، نمازي پرهيزگار به آهي، هيل حاجي ٿي آيو آهي. دعا آهي ته حميد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حاجي ۽ شاعر حاجي ٻجي، حميد کان ئي معلوم ٿيو تہ هن جو شعري مجموعو "هيڪلايون نويڪلايون" جلد اچي رهيو آهي. مٺا شهيد اڳوات واڌايون

محمد يعقوب انيس هالائي:

حميد جو برادر انيس هالائي بہ واہ جو شاعر آهي ۽ هوريان هوريان هالا جو اهم شاعر ٿيندو پيو وڃي. پنهنجي پاءُ حميد شهيد ۽ والد اختر جيان. انيس سان ملاقاتون فقط مشاعرن ۾ ٿينديون آهن. ملندو آهي تہ اکيون ٺري پونديون آهن. پاڻ ايترا تہ مشاعرا پڙهيا اٿس، جو پڪ آهي تہ هڪ ٻہ مجموعا تہ تيار ٿي سگهن ٿا، پر شاعري ڇپائڻ جي سلسلي ۾ هو نهايت ڪفايت شعار آهي. توڙي جو ٽس ميمڻ جو مال آهي ڪٺڻ جوئي ڪونهي.

عبدالقيوم زخمي:

جناب عبدالقيوم صاحب جو هالا جي نهايت ئي اهم شاعرن ۾ شمار آهي. رٽائرڊ سرڪاري ملازم آهي. سو پيٽ پورت لاءِ شفاخانو کوليو ويٺو آهي. اهو شفاخانو اڄڪلهہ هالا وارن شاعرن جي ادبي پناہ گاہ طور ڪم اچي رهيو آهي. (توڙي جو هالا ۾ سنڌي ادبي سنگت جو يونٽ بہ آهي).

جناب زخمي ڪهنہ مشق شاعر آهي. عروض ۽ فارسي ترڪيبات تي ملڪو حاصل اٿس. "سائين وڏن" جي مشاعرن ۾ بہ ايندو ويندو رهيو آهي ۽ هو استاد اختر هالائيءَ جو هونهار شاگرد آهي. زخمي صاحب جو وڏو حوالو آهي عروضي شاعري ۽ مکيہ شعبو اٿس طنز و مزاح. هو مزاح ۾ بہ سنجيدگيءَ جو قائل آهي. زخمي صاحب مشاعرن جو بہ شوقين آهي، مشاعرن جي دعوت ملندي آهي، تہ ڪمپٽي ٺاهي هليا ويندا آهيون.

جناب زخمي صاحب جو هيلتائين ڪوبہ مجموعو نہ آيو آهي. ڪيس سدائين ڪتاب ڇپرائڻ جي خواهش رهي آهي ۽ هو مسلسل ان ڳڌتر ۾ آهي تہ ڪتاب ڪيئن ڇپائجي. نظم، نثر گڏي ڇپرائجي يا جدا جدا. آئون ڪيس چوندو آهيان تہ سائين نظم کي نظم ۽ نثر کي نثر ڪري ڇپرائجي تہ بهتر. ان لاءِ وسيلا تلاش ڪري رهيو آهي ۽ ساڳي وقت ڪفايت شعاريءَ کي بہ نظر ۾ رکندو اچي تہ آئون ڪيس شاهہ لطيف جو هيءُ بيت ٻڌائيندو آهيان:

گهوڙيا سي چڙهيا، ائين اٿيئي،
مٿي مٿي مهراڻ ۾ ٻوڙ ٿيو ڏيئي،
تہ ميهار مليئي، سنيوڙو سيٺاهہ سين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

عبدالرشيد "رشيد" ابڙو:

هالا جي ابڙا خاندان جي چشم و چراغ عبدالرشيد (رشيد ابڙو) جو شمار هالا جي نامور ۽ اهم شاعرن ۾ ٿئي ٿو. سندس اها خوش بختي آهي جو هو پنهنجي معروف خاندان جو "ست سڳيڙن" شاعر آهي ۽ مشاعرا باقاعدگي سان اٽينڊ ڪندو رهي ٿو.

ابڙا خاندان، ادبي حوالن سان هالا جي مخدوم خاندان کانپوءِ وڏو ادبي خاندان آهي، جنهن جو هر فرد ڪنهن نہ ڪنهن حوالي سان ادب سان واڳيل رهيو آهي. ادا عبدالرشيد منهنجي ذاتي دوستن ۾ بہ شامل رهيو آهي تہ آفيس جي معاملن ۾ بہ مون تي سدائين مهربان رهيو آهي. مان سندس بيحد ٿورائتو آهيان جواچ تائين بہ مڪ جو سڳو سورينداو اچي

حسين سرور:

هالا جو هي نوجوان شاعر "حسين سرور" تازو شاعرائي سانگ ۾ شامل ٿيو آهي ادب سان دلي لڳاءُ اٿس. سنڌي ادبي سنگت هالا جو جوائنٽ سيڪريٽري آهي. شاعر نئون آهي پر پنهنجو گس پاڻ ٺي گهڙيندو رهي ٿو الله ڪري زور قلم اور زياده.

هالا جا اديب/ ليکڪ:

هالا جي الطاف شيخ واري نثري تسلسل کي هالا جي بعض اديبن بہ ٿالو ڪيو آهي ۽ ليکڪن جو هڪ چوڪندو تيار ٿيو آهي. هالا جو اهو چوڪندو جيڪو مستطيل نما آهي تنهن کي نوجوان ليکڪن اجهو من ريت ٺاهيو آهي.

امتياز احمد ابڙو:

هالا جي ابڙا خاندان جي جناب شوڪت علي ابڙو جو فرزند ارجمند امتياز جديد ليکڪ جي حوالي سان تيز تر وکون کڻي اڳتي وڌي رهيو آهي جناب امتياز ليڪچرر آهي درس و تدريس سان تعلق اٿس پر ادب لکڻ لاءِ پنهنجي شعبي جو انتخاب "طنز و مزاح" ڪيو اٿس ۽ هو اهڙيون مزاحيہ شيون پرنٽ ميڊيا ۽ اليڪٽرانڪ ميڊيا تي پهچائي ٿو امتياز کي نئي اين جو پڌو ليکڪ آهي، سوا تي "معاف ڪجو" جهڙا مزاحيہ خاڪا لکي ميزبان

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

طور پيش ڪري ٿو جڏهن ته اخباري ڪالم "پوڳن پوڳن ۾" جي عنوان هيٺ ڇپبا رهن ٿا.

منوج ڪمار:

صوفي مينگهراج جو فرزند شري منوج ڪمار جديد ليکڪ جي حوالي سان هالا جو وڏو نالو آهي. وڏو پڙهاڪ ۽ سٺو لکاري به آهي. سنڌي ادب خصوصن جديد ادب جي حوالي سان هن جيڪي به پڙهيو آهي، ان جو اثر اهو ٿيو آهي جو هو هوريان هوريان دانشوري ۽ دانشمندي جي حدن سرحدن ۾ داخل ٿي لکندو رهي ٿو.

پياري منوج جو تعلق به درس ۽ تدريس سان آهي ۽ سندس شعبو آهي ڪالم نگاري، نامور اخبارن ۽ رسالن ۾ سندس ڪالم بيحد مشهور ۽ مقبول ٿيا آهن. هو پنهنجي "رن ۽ سوڻ" لکڻ ۽ پڙهڻ کي ترجيح ڏئي ٿو امتياز ابڙو وانگر.

رشدا الله شاه "مخمور بخاري":

هالا جي ادبي چوڪنڊي جو ٽيون ڪارنر مخمور بخاري آهي. جنهن جو شعبو آهي تحقيق. تحقيق جي حوالي سان ايم اي لاءِ مونو گرام "هالا جي ادبي ادارن جو تنقيدي جائزو" لکي ڪتابي صورت ۾ ڇپرايو اٿس. جڏهن ته سچل سرمست "چهارم زبان شاعر" بابت ٿيسز لکي رهيو آهي. جناب بخاري صاحب ابن اديب ۽ برادر اديب شاعر آهي. سندس والد بزرگوار سائين ممتاز بخاري به ادبي گوهر طور چاتو سڃاتو وڃي ٿو. ڪيترائي مضمون مقالا لکيا اٿس. جوانيءَ ۾ شايد شاعري به ڪئي اٿس. مخمور صاحب، سيف بخاري اڪيڊميءَ جو سرواڻ به آهي. ڪيس شاندار لائبرري به آهي. جنهن ۾ هزارن جي تعداد ۾ مختلف موضوعن تي ڪتاب رکيل آهن. مخمور . سنڌي ادبي سنگت هالا جو سيڪريٽري رهيو آهي اڄ به آهي ۽ سچ ته اهو آهي. ته هالا ۾ سنگت جو يونٽ سندس ئي ڪوشش ۽ تاج جويي جي سهڪار سان کليو آهي.

سهيل ابڙو:

محترم سهيل ابڙو هالا جي ادبي چوڪنڊيءَ جو چوٿون ڪارنر آهي مختلف NGOs ۽ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي پروڊيوسر رهڻ کان پوءِ تازو ليڪچرار ٿيو آهي. هالا جي ابڙا خاندان جو هي گل سهيل بنيادي طور

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪمپيئر آهي. ڪمپيئرنگ جو هنر پياري نصير مرزا کان پرايو اٿس. ڊاڍو سٺو ڪمپيئر آهي ۽ ڳالهه مان ڳالهه ڪڍڻ جو فن به ڄاڻي ٿو. هالا جي اڪثر مشاعرن جي ڪمپيئرنگ سهيل ڪندو آهي. هاڻ ته شاعري به شروع ڪئي اٿس ۽ جديد شاعريءَ جهڙو انداز اپنايو اٿس.

پير عبيد راشدي:

ڳوٺ پير جهنڊو سعيد آباد جي راشدي خاندان جو عبيد راشدي وڏي نالي ۽ حوالي وارو ڪهاڻيڪار آهي. دانشورانه ذهن سان ڪهاڻيون لکي ۽ پڙهي ٿو. سنڌي ادب ۾ چڱي هلندي پڄندي وارو اديب آهي. سنڌ جي ادبي حلقن ۾ سندس چاهڻ سڃاڻ جو اهو عالم آهي جو امر جليل، طارق عالم، نصير مرزا ۽ مخمور بخاريءَ سميت انيڪ برک ليکڪن سان سندس ذاتي ۽ ادبي مراسم قائم آهن.

مظفر طبيب (مرحوم):

هالا جي متقي خاندان جو مظفر طبيب، اهو محقق آهي. جنهن کي سدائين هالا جي ثقافتي، تهذيبي شين کي يڪجاءِ ڪرڻ جو شوق ۽ ذوق رهيو هن هالا جي شاعرن، اديبن ڳائڻن، وڄتين بابت وسيع معلومات يڪجاءِ ڪئي هئي، ان لاءِ هن ڪيترن ادارن جون لائبريريون تلاش ڪيو هيون ۽ ڳڏوگڏ مسافريون ڪري ڪيترائي تاريخي ماڳ مڪان ڏٺا ۽ واهڻ وڙوليا هئا. مظفر يقيناً ڪي اهڙيون شيون هٿ ڪيون هيون جيڪي هالا لاءِ بلڪل نيون هيون پر افسوس جو هو پنهنجو مشن مڪمل ڪرڻ کان اڳ ئي هليو ويو.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان ۽ منهنجو ڊپارٽمينٽ
(روينيو پروفائيل)

تعارف:

روينيو ڊپارٽمينٽ جنهن کي مون پنهنجي عمرِ عزيز جا ايڪٽيهه سال ارپيا آهن ۽ مختلف عهدن جهڙوڪ: روينيو تپيدار، سيڪنڊ منشي، جيلر ۽ اسسٽنٽ مختيار ڪار جهڙن عهدن تي رهيو آهيان. سو سنڌ سرڪار جو بنيادي قديمي ۽ وڏي ناليِ وارو کاتو رهيو آهي. انهن ايڪٽيهن سالن ۾ ۽ ان کان بعد جيڪي ڏٺو وائٺو ۽ ٻڌو اٿم، ان جو مختصر احوال منهنجي هن ڪتاب ۾ قلمبند آهي.

هڪ مشهور روايت آهي ته روينيو کاتي جو بنياد مغل بادشاه اڪبر جي رتن راجا توڏرمل وڌو هو. جنهن زمينن جي پيمائش ۽ مالياتي نظام کي رائج ڪيو. راجا توڏرمل سنڌي هو ۽ موجوده بدين ضلعي جي ڳوٺ "ٻڙ جو ڍورو" ۾ ڄائو هو. (ان راءِ ۾ ڪجهه اختلاف به آهي پر ڏاڏا فتح خان جو چوڻ آهي ته هندو "مل" سنڌ جي لاڙ واري علائقي جا ئي رهواسي آهن.)

سنڌ ۾ انگريز حڪمران آيا تن به ان نظام کي نه فقط برقرار رکيو پر ان ۾ سڌارا به آندا. نئين سر زمينون سروي ڪرايون، ديهن کي مقامي ذاتين وارن نالن جي بنياد تي سڃاڻپ ڏني ۽ روهڙي ڪئنال جهڙو واهه کوٽائي، ان لاءِ زمينون مقامي ماڻهن کي الاٽ ڪيون. ته سنڌ ۾ زراعت وارو دور شروع ٿيو. ان لاءِ ته بيشڪ هن کاتي کي عارضي طور سروي ڊپارٽمينٽ ۽ بئريج ڊپارٽمينٽ جو سهڪار به مليو.

روينيو ڊپارٽمينٽ سنڌ سرڪار جي جوڙجڪ ۽ انتظاميه جو بنيادي پٿر آهي ۽ اهو پٿر هڪ ديهه کان شروع ٿئي ٿو. ڪجهه ديهون گڏجي هڪ تپي کي، ڪجهه تپا هڪ سرڪل کي ۽ ڪجهه سرڪل ملي هڪ تعلقي کي جنم ڏين ٿا ۽ اهڙي طرح ڪجهه، تعلقا هڪ سب ڊويزن کي، ڪجهه سب ڊويزنون هڪ ضلعي کي، ڪجهه ضلعا هڪ ڊويزن کي ۽ ڪجهه

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڊويزنون صوبي يا پرڳڻي کي جنم ڏين ٿا. (پر هن وقت ان جوڙجڪ ۾ جزوي تبديلون آيون آهن).

سنڌ سرڪار جا انتظامي معاملات چيف سيڪريٽريءَ جي حوالي آهن ۽ مختلف کاتن جا سيڪريٽري گڏجي هڪ سيڪريٽريٽ ناهيندا آهن. ۽ اها ئي سنڌ گورنمينٽ آهي ۽ اتان ئي سنڌ سرڪار جا احڪامات جاري ٿيندا آهن.

سنڌ سرڪار جي انتظام هلائڻ لاءِ تپي جي عملدار کي تپيدار سرڪل جي عملدار کي سپروائيزنگ تپيدار تعلقي جي عملدار کي مختيار ڪار، سب ڊويزنل آفيسر کي ڊپٽي ڪليڪٽر. (اسسٽنٽ ڪمشنر سب ڊويزنل ماجسٽريٽ)، ضلعي آفيسر کي (ڪليڪٽر / ڊپٽي ڪمشنر / ڊسٽرڪٽ ماجسٽريٽ) ۽ ڊويزن جي عملدار کي ڪمشنر سڏيو ويندو هو. پر نئين جوڙجڪ موجب مختيارڪار کي مختيارڪار روينيو اسسٽنٽ ڪمشنر کي (ڊي ڊي او روينيو D.D.O Revenue ضلعي عملدار کي ڊسٽرڪٽ آفيسر روينيو (ڊي او D.O) سينيئر ضلعي آفيسر کي (اي ڊي او E.D.O ۽ ڊويزنون ختم ڪري ڊويزنل آفيسر ڪمشنر کي "ڊسٽرڪٽ ڪوآرڊينيشن آفيسر جا اختيارات ڏنا ويا آهن. (جڏهن ته تپيدار ۽ سپروائيزر جي عهدن جي تبديليءَ لاءِ به غور ٿي رهيو آهي).

ماضيءَ جا ورق ورائيندي معلوم ٿو ٿئي ته روينيو ڊپارٽمينٽ جو مختيارڪار ڇڻ مختيارِ ڪل هو. جنهن کي، فرسٽ ڪلاس ماجسٽريٽ، سپرنٽينڊنٽ سب جيل، سب ٽريزري آفيسر ۽ سٽي سروي آفيسر جهڙا اضافي اختيارات به حاصل رهيا. نه فقط اهو پر ڪيس تعلقي جي سمورين سرڪاري آفيسن جي نظرداري ڪرڻ، معائنو ڪرڻ ۽ واسطيدار کاتن ڏانهن رپورٽون موڪلڻ جا اختيارات به حاصل هئا. ان لاءِ ڪيس هڪ هيڊ منشي / اسسٽنٽ مختيارڪار مددگار طور مليل هو. (جيڪو اڄ به آهي). "اڄ به ڪن مختيارڪارن کي ڪن تعلقن ۾ اهي اضافي اختيارات حاصل آهن".

مون کي خبر ناهي ته ماضي بعيد ۽ ماضي قريب ۾ ڪيترو وقت درڪار آهي پر اهو ضرور معلوم آهي ته اڻويهين صدي کان اڳ روينيو کاتي مان ڪجهه وڏيڪ کاتا ڪڍيا هئا. جن ۾ لوڪل گورنمينٽ، ايگريڪلچر، فوڊ، آبڪاري ۽ فيملي پلاننگ جهڙا ڊپارٽمينٽ شامل هئا. اهي سمورا کاتا اسان جي سائنس ۾ روينيو کاتي مان ڪڍيا هئا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تپيدار / ملڪي عملدار:

روينيو تپدار کي تپيداري "مينيوئلس" موجب اصطلاحي طور ملڪي عملدار به سڏيو لکيو ۽ پڙهيو ويندو هو. روينيو مختيارڪار جيڪڏهن "مختيارِ ڪُل هو ته (ملڪي عملدار تپيدار) "مختيارِ جز طور مشهور رهيو آهي.

روينيو آفيس ۾ جن به فارمن تي ڪم ٿئي ٿو تن ۾ سڀ کان وڌيڪ فارم تپيدار جا آهن. ڪيترن ئي حوالن سان روينيو کاتي جو دارومدار تپيدار تي آهي ۽ تپيدار جو ديرو روينيو جي ميزبان خاني طور به مشهور رهيو آهي.

روينيو کاتي ۾ تپيدار جهڙي سنڌي فائينل پاس ملازم کي واقعي وڏا اختيارات حاصل رهيا آهن. جهڙوڪ: روينيو رڪارڊ تيار ڪرڻ، حقن جي رڪارڊ کي محفوظ رکڻ، کاتي بدل کان وٺي فصلن جي پڙتال / نمبرشماري ۽ جمعبندي کان وصوليءَ تائين سمورا سلسلا ۽ مرحلا به واحد تپيدار جي ئي ذمي رهيا آهن. نه صرف ايترو پر سماجي معاملن لاءِ به هر ڪم تپيدار جي رپورٽ مطابق ئي ٿئي.

تعلقي آفيس ۾ تپيدار جي حيثيت فيلڊ اسٽاف واري آهي ۽ فيلڊ ۾ ڪيس آفيس ۽ رهائش گاهه مليل آهي، جنهن کي "تپيدار جو ديرو" چيو ويندو آهي. اتي ئي ڪيس سرڪاري ڪم، وقت اندر مڪمل ڪرڻ لاءِ رهڻو پوندو آهي. اسان جي سانير کان اڳ واري تپيدار جي ميزبان خاني جي وڏي مشهوري رهي آهي. اسان اهي ڳالهيون يا ته سينيئر تپيدارن کان، يا وري پراڻن ڪوٽارن کان ئي ٻڌيون. خير، تپيدار ته ٺيو ملڪي عملدار پر تپيدار جو ڪوٽار به وڏي ڳالهه هو. وصوليءَ دوران جڏهن علو ڏاهري ۾ ساماٽي جهڙا ڪوٽار لٺ هٿ ۾ کڻي وچ بازار مان گهوڙي تي چڙهي لنگهندا هئا، ته هلڪن هلڪن ڪاتيدارن جا ساهه وڃي پيرن ۾ پوندا هئا. اهڙا ڪوٽار، ڪوٽاري نه ڄڻ صوبيداري ڪندا هئا.

جنهن زماني ۾ مختيار ڪارن وٽ گاڏيون ڪو نه هونديون هيون ۽ وڏيرن وٽ منزل انداز ٽيڪ جو رواج به ڪونه هو، تڏهن ڪامورا خاص وقتن تي سرڪاري ڪمن لاءِ گهوڙي تي سوار ٿي ڳوٺن ۾ منزلون ڪندا هئا. ڪوٽار وري اٺن تي تنبو لڏي منزل گاهه تائين پهچندا هئا ته تپيدار ۽ سپروائيزر به (گهوڙن تي) منزل کان اڳ انتظامن جو جائزو وٺندا هئا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ميزبانيءَ جو سڄو دارومدار سرڪل جي تپيدارن تي هوندو هو. ته انتظامن جو بار وري ڪوٽارن تي رکيل هو جيڪي وسيلا تلاش ڪري پاڻ ئي پنهنجي آفيسرن جون خدمتون ڪندا هئا ۽ بيحد خوشي محسوس ڪندا هئا.

فيلڊ جي منزل گاهن جون رهائش گاهون اڪثر خيمن سان تيار ٿينديون هيون ۽ اهڙو ساز و سامان تعلقي آفيس ۾ موجود رهندو هو. تنبو خيما ۽ شاميانا نصب ٿيندا هئا، ته جهنگل ۾ منگل ۽ برن ۾ بازارون لڳي وينديون هيون. رات جو دير دير تائين سگهڙن بجون ڪچهريون، پوڳ چرچا راڳ ويراڳ به ٿيندا هئا. انهن لوڪ ڪچهرين ۾ ڪامورا به دلچسپي وٺندا هئا. ڪوٽار وري مشهور سينئرس آفيسرن جي شاندار ڪارنامن جون ڳالهيون ڪوليندا هئا ته سڄو ماحول سرهاڻ سان واسجي ويندو هو.

شام جو خاص ايلچي گهوڙي تي آفيس جي ٽپال کڻي ڪئمپ تي ايندو هو ته جڏهن اتي آفيس به کلي ويندي هئي ۽ صاحب موصوف رات جو دير تائين جاڳي ٽپال صحيح ڪري، ان ايلچي جي حوالي ڪندا هئا (هاڻي ته اهو رواج ئي نه رهيو آهي) اهڙيءَ طرح آفيس سان به رابطو قائم رهندو هو ته سيزنل منزلن جو سلسلو به قائم رهي سگهندو هو. روينيو آفيسرن جون اهڙيون منزلون صرف "پڪنڪ" ملهائڻ لاءِ نه هونديون هيون پر ڪيترن ئي معاملن کي روبرو ڏسڻ ۽ حل ڪرڻ لاءِ به هيون ۽ "جُوءِ بجوءِ" منتقل ٿينديون رهنديون هيون

روينيو ڪامورن جي منزلن جو دارومدار رڳو تنبن ۽ شاميانن تي ڪو نه هو، پر پنجن ستن ميلن جي فاصلي تي (انسپيڪشن بنگلا) به موجود هئا، جيڪي محڪمهءِ آبپاشيءَ وارن جا ٺهرايل هئا، تن کي به شرف خدمت بخشيو ويندو هو. چا! ته روينيو ڊپارٽمينٽ جا ٺٺ هئا واه! واه! سبحان الله!!

روينيو ڊپارٽمينٽ جا اهي ٺٺ ٺانگر ۽ منزل اندازيءَ وارا ڏيک ويک اسان جي آمد واري دور ۾ پوين پساهن ۾ هئا ۽ اسان جهڙن ان شان شوڪت جا نقط ڏنڊلا ڏنڊلا عڪس ڏٺا، ڳالهيون ٻڌيون ۽ ٻنهي جزوي طور حصو ورتو.

—

مون سايا ڇهه سال روينيو تپيداري ڪئي آهي. هالا، مٽياري، ٽنڊي الهيار جي تپي سنجر چانگ تي رهيو آهيان

تن ڏينهن ۾ ٽنڊو الهيار سنڌ جو خوش حال ترين تعلقو هو وسيع ايراضيءَ تي پکڙيل ۽ هالا سب ڊويزن جو حصو هو نه رڳو تعلقو ٽنڊوالهيار پر حيدرآباد تعلقو به هالا سب ڊويزن جو حصو هو جتي (اڄڪ مشهور اسڪالر ڊاڪٽر ايچ ٽي سورلي به ڊپٽي ڪليڪٽر رهي چڪو آهي).

منهنجو تپو سنجرچانگ I بلڙيءَ سرڪل ۾ چمبڙ کي ويجهو هو ۽ چمبڙ واري ڪچي رستي کان اچڻ وڃڻ ٿيندو هو ته ڏوڙ پکليو ٿي وڃي سنجرچانگ لهبو هو.

اها 1968ع جي ڳالهه آهي (پڌواٿر ته اهو رستو پڪو ٿي ويو آهي نه صرف اهو پر بکيرا شريف وارو تباهه حال ڪچو رستو به پڪو ٿي ويو آهي).

منهنجو تپو سنجرچانگ I جيتوڻيڪ هڪ ديهه لانڊيءَ تي مشتمل هو تا هم پکيڙ ايراضي ۽ جمعبنديءَ جي لحاظ کان ولن تپن جي برابر هو ۽ منهنجو ديرو سنجرچانگ ڳوٺ نما شهر ۾ هو. ديهه لانڊيءَ وارو سڄو علائقو آباد ۽ خوش حال هو مان ان جي خوبصورتيءَ ۽ محبتي ماڻهن کي اڄ به وساري نه سگهيو آهيان.

مٿي تذڪرو ٿيو آهي ته تپيدار کي سرڪاري ڪمن کي وقت سر اڪلائڻ لاءِ اڪثر فيلڊ ۾ رهڻو پوندو آهي ۽ سچ ته فيلڊ ۾ رهڻ ۽ ڪم ڪرڻ جو لطف ئي ٻيو آهي، جتي ملڪي عملداريءَ ۽ خود مختياريءَ وارو روپ نمايان نظر اچي ٿو.

فيلڊ ۾ فيلڊ ورڪ ڪندي، عجيب و غريب واقعات به پيش اچن ٿا. سو آئون به اهڙن واقعن کان جزوي طور متاثر رهيس. سنجرچانگ جي فيلڊ ۾ منهنجي منزل اڪثر "ڪرڙ خان درس" جي اوطاق تي ۽ ڳوٺ "ونگي اوٺا" ۾ حاجي محمد عثمان ۽ حاجي محمد رحيم اوٺي جي اوطاق تي ٿيندي هئي، پر منهنجون روح رچنديون رئيس محمود خان ڏيشڪ جي بنگلي نما اوطاق تي غلام شبير ڏيشڪ سان ٿينديون هيون. غلام شبير مون سان گڏ تپيداري سليڪشن ۾ سليڪٽ ٿيو هو پر ملازمت نه ڪيائين. ننڍڙو ڪاتيدار هو صاف سٿري زندگي گذاريندو هو ته آزاد خيال ۽ موسيقي شناس به هو سو رات جو دير دير تائين موسيقيءَ ۽ شاعريءَ جون ڳالهيون ڪندا هئاسين. ڏاڍو لطف ملندو هو غلام شبير جي ڪچهرين مان

ڳوٺ ونگي اوٺا جا ٻئي ميزبان اوٺا، حاجي ۽ مولانا هئا. مون سان ڪچهريون ڪو نه ڪندا هئا. پر مون واري اردلي ساماڻو خان سان وڏيون وڏيون سگهڙائپ ڪچهريون ۽ هِتان هُتان جون ڳالهيون ڪندا هئا. اهي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ٻئي مولانا مشهور فنڪار قاسم اوٺي جا سڳا چاچا هئا. قاسم اوٺو تن ڏينهين نوجوانيءَ ۾ هو البت هڪ بزرگ ڪافي گو شاعر عثمان اوٺو سان ملڻ ٿيندو هو جيڪو نچڻ ڳائڻ سان پنهنجي شاعري شيئر ڪندو هو. عثمان اوٺو جوانيءَ ۾ چمبڙ جي هڪ خوبصورت ڳائڻي نچڻي منٺار لغاريءَ سان گڏ منهنجي ڳوٺ هالا پراڻا ۾ به آيو هو ۽ علي محمد شيخ (مرحوم) جي اوطاق کي راڳ جو شرف بخشيو هئائين.

منٺار جي ڳايل اميد علي شاهه جي ڪافي "شال مَ نينهن نڀيري ڳولي آميان ٻانهي" بيحد وڻندي هيم. سو ڪانٽس ور ور ڏيئي ٻڌندو هوس. پر جڏهن عثمان اوٺي جي ڪافيءَ جي ٽالي واري مصرع (عثمان اوٺو "اڱرب منگرب". لکيو پنهنجو ٿو لوڙي" ٻڌندو هوس ته منٺار جي ڪچي تلفظ تي کلي کلي کيرو ٿي پوندو هوس. چمبڙ وارو اهو منٺار لغاري ڏاڍو سريلو ڳائڪ ۽ خوبرو نچڻو هو ان زماني ۾ جتي سليمان شاهه ۽ حيدر ڪوسي جا وڏا وڏا مقابلا ٿيندا هئا. اتي خوبصورت منٺار لغاريءَ به چڱو نالو ڪمايو هو.

مان جيتوڻيڪ نئون تپيدار هوس، پر مختصر عرصي اندر هڪ عوامي تپيدار طور شمار ٿيڻ لڳو هوس. توڙي جو ڪجهه ڏکيا مرحلا به پيش آيا هئا. هي واقعو اوهان به پڙهو.

هڪڙي ڏينهن فيلڊ ۾ نمبر شماري ڪري رهيو هوس. منهنجي ساڄي هٿ ۾ قلم ۽ گهوڙيءَ جي واڳ هئي ۽ کاٻي هٿ ۾ نقشو. هر آباد نمبر جي منڍ تي بيهي نمبر شماري ڪري نقشي تي لکي رهيو هوس.

ٽيهري جو وقت هو سخت گرمي هئي. ٿڪجي به پيو هوس، پر ڪم پوري ڪرڻ لاءِ وڏا وس به ڪري رهيو هوس. اهو احساس تڏهن ٿيم جو منهنجي گهوڙي اوچتو ئي اوچتو ويهي رهي ۽ آئون پٺتين پاسي وڃي ڪريس. منهنجو ڪوتار ساماڻو خان (جيڪو منهنجو پڙتال جو استاد به هو) مون کان ڪجهه وٿير ڪو ٿي ويو هو منهنجي هٿ مان گهوڙي جي واڳ ڇڏائجي وئي ۽ گهوڙي هوائن ۾ اڏامڻ لڳي. پشيمان به ٿيس ته پريشان به. ڪپڙا ڇنڊي واٽڙن وانگي هيڏي هوڏي نهارڻ لڳس ته ڪنهن ڏٺو ته ڪونه. شڪر جو ڪنهن ڏٺو ڪونه هو نه ته هن نئين تپيدار جي گهوڙي سواريءَ جون ڳالهيون پري پري تائين پکڙجي وڃن ها. گهوڙيءَ کي ساماڻي خان ڪو ڏسي ورتو هو سو پچڪارون ڏيئي ٻيهاري ورتائين ۽ ٻئي گهوڙيون واڳيندو اچي مون تائين پهتو چوڻ لڳو سائين! "گهر جي آڳ ۽ گهوڙي جي واڳ کي مضبوطيءَ سان ته جهلبو ته چڙهواڳ ٿي ويندا." ان سگهڙائي نقطي تي ٿڪي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪل ڪلي پيو هوس. ۽ پوءِ ساماٽي خان جي ان نقطي کي سدائين ياد ڪندو رهيس. اهو احوال هو پهرين تعبر شماريءَ جو ۽ هاڻي پهرين وصوليءَ جو ڪجهه احوال پڙهو.

مون پهريون پيرو سرڪاري وصولي پٺي ڪئي، ته سائين غلام نبي شاهه ميرپورخاص وارن جي حويليءَ جو هڪ عام مختيار سرڪاري واجبات جمع ڪرائي رسيد وٺي ويو هو. شام جو اڪائونٽ پٺي سنڀاليو ته پنج سؤ وارن چاليهن نوٽن مان پنجاهه نوٽ ٿي پيا. ور ور ڏيئي ڳڻيم. پر اهي ڏهه نوٽ وڌيل ٿي رهيا. نوٽن جي سيريز ملائي پڪ ڪيم ته ٻه ڪو فرق ته پيو ۽ آئون حيرانيءَ جي ٻڏتر ۾ اچي ويس. پرسان ويٺل دوست تپيدار کي حقيقت ٻڌايم چيائين: "رش ۾ ائين ٿيندو آهي. مٺ ڪري رکي ڇڏ" اها رات سوچن ۾ گذاري صبح جو پنهنجي ڪوٺار ساماٽو خان هٿان ان عام مختيار کي گهرائي ورتم. کيس چيم: "اوهان ڏل جا پئسا ڳڻت جمع ڪرايا آهن". ويچارو وائڙو ٿي ويو چيائين: "مون ڪارخاني تان اها رقم ڳڻي ورتي هئي. اوهان کي ڏيئي باقي بچيل رقم ڳڻي مالڪن کي حويليءَ تي پهچائي آيو آهيان". مون کيس چيو: "اوهان جا چاليهه نوٽ وڃي پنجاهه ٿي پيا آهن. انهن تي منهنجو ڪو به حق ڪونهي. اوهان هي ڏهه نوٽ ٻه مالڪن کي پهچائي ڇڏجو". توڙي جو اها پڪ ٿي ويئي هئي ته اهي اضافي نوٽ ڪارخاني تان ٿي ڏنا ويا هئا. بهرحال! هڪ نئين تپيدار جي امانتداري خاصي مشهور ٿي وئي ۽ اهو عوامي تپيدار طور مشهور ٿي رهيو هو.

ان هفتي ڇنڇر شام ڳوٺ وڃي رهيو هوس. ڪپڙا بدلائي لاٿل ڪپڙا ڌوٻيءَ حوالي ڪري کيس اسپيشل ڌوئي ڏيڻ لاءِ چيو هوم. مان ڳوٺ هليو ويس ته رات جو صدريءَ ۾ سرڪاري وصولي جي پئسن جي رهجي وڃڻ جو احساس ٿيو. پر "ويچاريءَ واري رکيا ڪم ڪريم ٿي" وارو شاهه جو بيت پڙهي ڇڏيم. سومر جي صبح جو ٽنڊوالهيار وڃي ڌوٻيءَ کان ڪپڙا گهريم ته معذرت ڪندي چيائين "اسان جو ڌوٻي ڪالهه بيمار هو شام جو ڪپڙا پهچائيندا سين". ڪپڙا کولي ڏٺم ته منهنجي امانت باسلامت موجود هئي ڪنهن هٿ به ڪونه لاتو هو. رب جا شڪرانا بجا آندم. پر، منهنجا ڪليگ مونکي سدائين سادگيءَ جو طعنو ڏيندا رهيا ۽ چوندا رهيا. "مسٽر ائين تپيداري ڪانه ڪبي آهي"

مان بنهه ناتجربيڪار تپيدار هوس. پر پنهنجي محنت جاکوڙ ۽ دلي لڳاءُ سان پهرئين سال ۾ ئي اڪيلي سر وقت اندر سمورا سرڪاري ڪم

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مڪمل ڪري ورتا هئم شايد منهنجا آفيسر مون تي مهربان ٿيا هئا جو مونکي ٻئي سال لاءِ سنجر چانگ سچو ٽپو (جنهن جا ٽي حصا ڪيا ويا هئا). ملي ويو. صرف چڱي ڪارڪردگيءَ جي بنياد تي، پر منهنجي ڪارڪردگي ۾ ميانه روي وارو رويو منهنجي ڪليگن کي نه وڻيو سو چڙهت ڪري بالا آفيس کان منهنجي بدلي جو آرڊر ڪرائي مونکي هالا موڪلي ڇڏيائون ۽ مان پنهنجا پوڪيل خواب ٽنڊي الهيار ۾ ڇڏي هالا هليو آيس. ان تي تپيدار جي ملڪي عملداريءَ جو باب پورو ٿيو البته رئيس تپيدارن ۽ ڪامورن جو احوال اڃا جاري آهي.

روينيو ڊپارٽمينٽ جا ڪيترائي دلچسپ واقعا، عجيب وغريب لطيفا ۽ قصا ڪهاڻيون مشهور آهن، پر ڪجهه ٻنهه مشهور ڳالهيون هن ريت آهن. پڙهو ۽ ان وقت کي ياد ڪريو.

ماتلي ۽ ٽنڊو محمد خان تعلقن ۾ فيلڊ مارشل صدر محمد ايوب خان، جنرل موسيٰ گورنر ويسٽ پاڪستان، جنرل برڪي وفاقي هيلٿ منسٽر ۽ ٻين فوجين جون زمينون هيون.

صدر محمد ايوب خان شڪار جو بيحد شوقين هو ۽ اڪثر سعيد پور واري سعيد محمد شاهه وٽ شڪار تي ايندو هو. جيڪو سنڌس گهاٽي يار طور معروف هو.

صدر محمد ايوب خان سنڌ جي تپيدار جو وڏو نالو ٻڌو هو سو پنهنجي حد جي تپيدار سان ملڻ ۽ ڪيس ڏسڻ جي خواهش ظاهر ڪئي هئائين. (تن ڏينهن لاڙ وارو علائقو ايترو آباد ۽ خوش حال ڪونه هو ۽ نه وري زميندار، ڪاتيدار ۽ تپيدار خوشحال هئا) صدر محمد ايوب خان جي حڪم تي جڏهن هڪ سادڙو تپيدار صاحبڏنو "گهوگهوٽو" پيش ٿيو ته صدر صاحب ان تپيدار جي بدحالي ۽ سادگيءَ تي خاصو حيران ٿيو ۽ مٿس اهو احساس غالب رهيو ته سنڌ جا سمورا تپيدار خوشحال نه آهن. پنهنجي مئنيجر کي تپيدار جي سار سنڀال لهڻ جو حڪم ڏنائين ۽ اهڙيءَ طرح ان درويش تپيدار کي صدر جي مئنيجر طرفان سار سنڀال طور "لاپولائي" ملندو رهيو ۽ اهو تپيدار صدر جي دوست طور مشهور ٿي ويو.

صدر محمد ايوب خان وري آيو ته ان درويش صفت تپيدار کي خوش شڪل ۽ خوش لباس ڏٺائين ۽ حال احوال ورتائين ته ٽٽل ڦٽل اردو ۾ تپيدار چيو "سائين مان هاڻي اوهان جي دوست طور مشهور ٿي ويو آهيان، سو جيڪڏهن ايري اباڻي لباس ۾ هوندس، ته دوست چٿرون ۽ ٺٺوليون ڪندا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ان تي صدر ايوب خان کلي پيو هو ۽ پوءِ اها چوڻي لاڙ ۾ مشهور ٿي ويئي ته تپيدار عام زميندار کي ته ڇا، ملڪ جي صدر کي به نه بخشيندو آهي.

-

مشهور شاعر ۽ اديب انور هالائي به روينيو تپيدار ٿي رهيو هو. سندس هڪ ڀاءُ نور محمد ابڙو مختيارڪار ۽ ٻيو احمد علي ابڙو تپيدار هو. احمد علي ابڙو وڏو رساڪار ۽ وڏي پهچ وارو تپيدار بڻيو. ڪيس ان وقت جي گورنر سنڌ سر غلام حسين شيخ جو آشيرواد مليو ته پاڻ به گورنر بڻجي ويو ۽ احمد علي گورنر سڏجڻ لڳو ۽ مشهور به ٿيو. مختيارڪارن جون بدليون ۽ ڪم ڪاريون به سندس چوڻ تي ٿيڻ لڳا. وڏو نالو ۽ حوالو ڪمايائين. پر اهو نالو جلد ئي سندس فضوليات جي نذر ٿي ويو. احمد علي اسان جي وقت ۾ ئي هالا ڇڏي وڃي گهارو وسايو ۽ نئين ضلعي جهڙي غريب ضلعي ۾ به خوب گورنري هلايائين. اتي شادي ڪري اتي جو ٿي ويو. احمد علي گهاري ۾ ئي گذاري ويو. هالا ۾ پنهنجن ڀائرن سان به ڪو تعلق نه رکيائين. البته سندس ڀاءُ شوڪت علي ابڙو سندس وفات بعد سندس ڪراچيءَ واري گهر تي ايندو ويندو رهيو. تازو مسٽر بشير احمد ابڙو ايڊووڪيٽ کان معلوم ٿيو آهي ته احمد عليءَ جي پونئيرن جا هالا وارن سان به تعلقات قائم دائم آهن. بهرحال! لاتعداد اهڙا نامور تپيدار آهن، جن روينيو کاتي ۾ وڏو نالو ڪمايو آهي. محمد بچل شيدي پٽ شاهه وارو به تن ۾ شامل آهي.

-

شاهه لطيف جي نگري جو محمد بچل شيدي، منهنجو ڪلاس فيلو ۽ ڪليگ ٿي رهيو آهي. سندس جنم 1936ع منهنجو جنم 1937ع ۾ ٿيو مگر سنڌي فائنل امتحان 1950ع ۾ گڏ پاس ڪيوسين. ماسٽر محمد بچل پهرين پرائمري استاد ۽ پوءِ تپيدار بڻيو. پر پوءِ به ماستر طور معروف رهيو.

مڙس قد جو پورو پنو جسم جو ضرورت کان وڌيڪ ڀريل. هڏ ڪاٺ مان اصل رستم پهلوان لڳندو هو هو واقعي پهلوان هو. ميلن ملاکڙن ۾ هئي جوڙ جي پهلوانن، يڪو خاصخيلي، نورالدين ٻير، عبدالڪريم ميربحر ۽ ٻين کان اڪثر اڳين پوئين وٺندو هو. سندس ڀاءُ متارو به ڪو گهٽ پهلوان ڪو نه هو. سندن والد ڏاڏو سومار وڏي اثر رسوخ ۽ هلندي پڄنديءَ وارو پٽائي پيرن جو خليفو هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

محمد بچل ٽپيدار ٿيو ته اصل ويهون وهائي ڇڏيائين. هو ٽپيداري نه پر ڄڻ گورنري ڪندو هو هٿ جو ڪليل، دل جو سخي، اعليٰ درجي جو رساڪار مهمان نواز اوطاقي. پوشاڪي سنڌس ياڳ سياڳ تي عام ماڻهو ته ڇا وڏا ماڻهو به رشڪ ڪندا هئا.

محمد بچل مهمان نواز به حد درجي جو هو سندس دسترخوان ڪشاده هئڻ سبب شهرت جو دائرو به وسيع تر ٿيندو ويو. عام ماڻهو کان ڪامورا شاهي تائين محمد بچل جي اوطاق (شيدي آباد) مان فيضور ٿيندا رهيا ۽ ان کي دوستاڻو در سمجهندا رهيا.

محمد بچل کي نرينو اولاد ڪونه هو سو ڀائٽين کي به پٽن وانگر پاليائين سندس هڪ ڀائٽيو گل محمد گل اسٽيٽ بئنڪ ۾ وڏو آفيسر آهي. ٻيو ڏاڏو محمد سومار وفا مختيارڪار ريونيو آهي، ٽيون محمد صالح پرائمري استاد ۽ ڀاءُ ڪريم ڏنو خان ٽپيدار آهي. ماستر محمد بچل جي فيض جو دائرو صرف سندس خاندان تائين محدود ڪونه هو پر عام دوستن مٿان ماڻٽن، پري جي ماڻٽن ۽ ذاتي ملازمن کي به مستفيض ڪري روزگار سان لڳايائين ۽ سچ ته اهو به آهي ته اڄ به سندس فيض عام مان مستفيض ٿيل آهيان. محمد بچل جي اڏر ڀاءُ جو اهو عالم هو جو روزانو اڌ مڻ کان وڌيڪ ٽيج ڪير سندس اوطاق جي چانهه لاءِ ايندو هو (جيڪو ڀٽ شاهه جي ڪنهن به وڏي هوٽل لاءِ ڪافي آهي) سجو ڏينهن ۽ رات محفل متل ۽ اوطاق وسيل هوندي هئي.

مشهور لطيف ڳو زوار ملو به سندس ڪچهري جو ماڻهو هو سو الانجي ڪٿان ڪٿان جون خبرون ٽوٽڪا، لطيفا، نقل نظير ڪٿي اچي لهندو هو ۽ ڪلاڻي ڪلاڻي ڪيرو ڪري وجهندو هو زوار ملو رڳو چرچائي ڪونه هو پر رسائي ۽ رهائيءَ وارو مڙس به هو تر جي چڱن مڙسن جهڙوڪ: سائين محمد جوڙيو ڏٽي بخش شاهه ڀاٽوٽي ۽ ٻين اوطاقن جي ڪچهرين جو به ڪوڙيو هو سو ماستر سان به جيءَ- جڙيون ۽ ٽرب ڪريون هئس. اڪثر ڪيس وتدرايو ويٺو هوندو هو. بهرحال! محمد بچل جون ڳالهه جهڙيون ڳالهيون ڪوڙ آهن. هت فقط مختصر جهلڪيون پيش ٿي سگهيون آهن ۽ مان دعائن جا گل اجهو هن ريت پيش ٿو ڪريان:

زنده باد، شيدي آباد. زنده باد.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

روينيو ڊپارٽمينٽ ۾ مسٽر علي محمد ميمڻ مختيارڪار جو تالو فرض شناسيءَ ۽ دليريءَ ڪان مشهور آهي. پاڻ جڏهين ٺٽيءَ محمد خان جو مختيار ڪار هو تڏهن جنرل محمد موسيٰ گورنر ويسٽ پاڪستان جي خلاف سرڪاري واجبات جو نوٽيس جاري ڪيو هئائين. ويسٽ پاڪستان جي فوجي گورنر خلاف نوٽيس ڪڍڻ وڏو جگر گردي جو ڪم هو. اهو نوٽيس جڏهن گورنر موسيٰ جي مئنيجر کي مليو ته سڄي ڪمشنري ٿرٿلي ۾ پئجي ويئي. ٽيليفون مسلسل کڙڪندا رهيا. مسٽر علي محمد کان بازپرس به ڪئي وئي. هن پنهنجي پوزيشن واضح ڪندي ٻڌايو ته هن ڪنهن به گورنر محمد موسيٰ جي خلاف نه پر محمد موسيٰ کاتيدار جي خلاف نوٽيس ڪڍيو آهي ۽ اهو نوٽيس جاري ڪري هن ڪوبه غير قانوني ڪم نه ڪيو آهي.

ان ڪُتي جواب ملڻ تي موسيٰ خان وقت اندر بقايا جمع ڪري رسيد حاصل ڪئي. بعد ۾ اهڙي فرض شناسيءَ تي مسٽر علي محمد کي سٺي ڪارڪردگيءَ جو سرٽيفڪيٽ به مليو. مڙس مري ويا، پر ڳالهيون مرڻ ٿي ڪونه ٿيون.

-

ليفٽيننٽ ڪرنل برڪي جيڪو وفاتي هيلٿ منسٽر هو ان جون زمينون به ٺٽيءَ محمد خان ۾ هيون (جيئن ته هن علائقي جون سموريون سوٺيون زمينون فوجين جي قبضي ۾ هيون).

ڪرنل برڪيءَ جي مئنيجر کي تپيدار طرفان ڏل جمع ڪرائڻ جو بل مليو ته برڪي صاحب طيش ۾ اچي ويو. وقت جي ڊپٽي ڪمشنر مسٽر عثمان علي عيساڻي کي بل بابت شڪايت ڪري درستگي لاءِ اصرار ڪيائين.

ڪيپٽن عثمان علي عيساڻي صاحب سمورو واسطيدار رڪارڊ تصديق ڪري برڪي صاحب کي ٻڌايو ته "تپيدار وارو بل درست ۽ جمعبنديءَ جي رڪارڊ مطابق آهي. اوهان ان بل واري رقم وقت اندر جمع ڪرائي رسيد حاصل ڪريو ۽ چاهيو ته ڪمشنر صاحب وٽ اپيل به داخل ڪري سگهو ٿا".

ڪرنل برڪي کي هڪ روينيو آفيسر کان اهڙي جواب ملڻ جي توقع هرگز ڪانه هئي. سو ناراضگيءَ مان چيائين: "آسمان تي خدا، زمين تي تپيدار وج ۾ ڪوبه ڪونهي" ته عيساڻي صاحب چيو ته ائين ئي سمجهو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

چون تا پوءِ برڪي صاحب اپيل داخل ڪرڻ ڪان سواءِ ٿي سرڪاري واجبات جمع ڪرائي ڇڏي

مسٽر عثمان علي عيسائيءَ جي هر دلعزيزي ۽ دليري عالم آشڪار آهي، پر مسٽر عبدالڪريم لوڌي ۽ مسرور حسن جي سخت گيريءَ جون ڳالهيون به مشهور آهن.

روينيو تپيدارن ۽ روينيو ڪامورن جون وڏيون ڪهاڻيون ۽ وڏا داستان آهن. جيڪي اڄ به مشهور آهن. مان فقط ڪجهه جهلڪين جون جهلڪيون پيش ڪري چڻ ديڳ مان چانور چکي رهيو آهيان.

سنڌ ۾ جڏهن وڏيڪ بئراج کليا ته خاص طور لاڙ ۽ اتر ۾ خوشحالي بلڪ وڏيڪ خوشحالي آئي. زميندار به خوشحال ٿيا. ته تپيدار به ۽ رئيس، وڏيرن، وڏن ماڻهن سان دوستيون رکڻ لڳا ته پاڻ به رئيس بڻجي ويا وڏن ماڻهن جون زمينون سنڀالڻ لڳا ته وڏيرن وانگر شادين جا شوقين ۽ حاجي به بڻيا. شهر وسائي ٻارڙن کي به تعليم ڏيارڻ لڳا بهرحال! رئيس تپيدار هوبهو وڏيري جي ڊپليڪيٽ ڪاپي بڻجي ويو. ظاهر آهي ته اهڙي شاهاڻي زندگي گذارڻ لاءِ وسيلا درڪار هئا. سو ڪن رئيسن ته فضوليات کي اپنائي ڪاٺي کي خوب بدنام ڪيو پر، جن چنڊي ٺوڪي وکون کنيون، سي ڪامياب رهيا ۽ وڏو نالو حوالو ڪمايائون.

منهنجي مَن شهر هالا ۾ مخدوم غلام حيدر هاءِ اسڪول کلڻ کان اڳ پرائمري استادن ۽ تپيدارن جي اڪثريت هئي پر هاءِ اسڪول کلڻ بعد لاتعداد ڊاڪٽر، انجنيئر، مختيارڪار وڏن عهدن ۽ ٻنهه وڏن عهدن وارا آفيسر به بڻيا ته خوشحالي به آئي.

چوٽي آهي ته هر ڪمال کي زوال به آهي. جيڪو سدائين سنڌس تعاقب ۾ رهي ٿو سو سنڌ سرڪار جو هي تالي وارو ڪاتو به اڄ ڪلهه زوال پذير آهي، وقت جو واءُ لڳو آهي ته نمايان تبديليون آيون آهن. روينيو قانون ۾ ترميمون ٿيون آهن. پڙتال/نمبر شماري جمعبندي ۽ وصوليءَ جا طور طريقا بدلجي ويا آهن گهوڙن بجاءِ اسڪوٽر ۽ ڪارون اچي ويا آهن. اها تعلقي آفيس جتان هر معلومات فراهم ٿيندي هئي، ان جو ڏس پتو بين ڪان پڇڻو پوي ٿو، ڪيترين ئي تعلقي آفيسون ڊهي پٽ ٿي ويون آهن پر تن کي نهرائڻ جو خيال ڪنهن کي به نه ٿو اچي. الائجي ڇو؟

مختيارڪار جي آفيس جتي هر وقت ماڻهن جا ميلا متل هئا. اتي هاڻي ڪجهه به ڪونهي، البت ميزبانيءَ لاءِ تپيدار اڄ به حاضر آهي، پر هو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پنهنجي پٽ کي تپيدار بنائڻ لاءِ تيار نہ آهي بهرحال! روينيو ڊپارٽمينٽ جو اوج جن بہ ڏٺو هوندو، اُهي ان جي تباھ حاليءَ تي افسوس ڪري رهيا آهن.

شاخ هڪڙي جا ہئي پڪي آهن،
جن ڪمال آ زوال، جي موسم

—

روينيو ڊپارٽمينٽ ۾ روينيو تپدار طور ساڍا ڇهہ سال ملازمت ڪيم تہ تپيداريءَ ڪنهن حسينہ وانگر منهن موڙي ڇڏيو انتظار ڪندو رهيس ۽ ڀيا در بہ ديکڻ لڳس. ايم اي ايل ايل بي جو هوس، سو ڊگرين کي بہ آزمائيندو رهيس.

سائين قاضي حفيظ قريشي (سينيٽر) مسٽر غلام علي الانا لاءِ هڪ سفارشي خط ڏيئي سنڌ يونيورسٽيءَ موڪليو جتي هڪ "ريسرچ فيلو" جي پوسٽ خالي هئي ۽ شهزادو گلفام هڪ ئي وقت بہ سيٽون سنڀالي رهيو هو.

مسٽر الانا وٽ پهتس تہ پڇيائين اوهان ڇا ڪندا آهيو ورائيم: "روينيو تپيدار هوس، پر هن وقت بي روزگار آهيان".

چيائين: "پڪ ڪا هيرا ڦيري ڪئي هوندءِ، بهتر آهي تہ اوهان پنهنجي کاتي ۾ واپس وڃو هتي ڪا بہ جاءِ خالي نہ آهي".

اهو احوال قريشي صاحب کي ٻڌايم، تہ ڏاڍو رنجيده ٿيو ۽ الانا لاءِ هڪ بيوفائي جهڙو ريمارڪ بہ ڏنائين.

جناب قريشيءَ مونکي وري محمد ابراهيم جويو صاحب ڏانهن موڪليو. جناب جويو صاحب خط پڙهي منهنجي صورتخطي ڏٺي، صورتخطيءَ مان مطمئن ٿيو تہ چيائين مان سنڌي ادبي بورڊ يا سنڌ ٽيڪسٽ بوڪ بورڊ ۾ ڪجهہ ڪندس. اها خوشخبري قريشي صاحب کي ٻڌايم تہ خوش ٿي چيائين: "يار هجن تہ اهڙا جيڪي دوستن جو مانُ رکن".

ان دوران مسٽر غلام حسين شيخ جي صلاح سان ريڊيو پاڪستان جي پروڊيوسر جي پوسٽ لاءِ Apply ڪيم ۽ Interview بہ ڏنم جواب مليو تہ هيءَ پوسٽ صرف گريجوئيٽس اميدوارن لاءِ آهي ۽ مان "پوسٽ گريجوئيٽ" آهيان.

اخبارن ۾ سنڌي ليڪچرارشپ لاءِ اشتهار ڇپيو تہ ان پوسٽ لاءِ ڪاغذات جمع ڪرايم ۽ انٽرويو بہ ڏنم. جواب مليو تہ مان Overaged آهيان ۽ ٽرو پراپر چينل لاءِ مقرر عمر جون حدون بہ Cross ڪري چڪو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آهيان. تڏهين بلڪل امر جليل جي ڪهاڻي "عشق ۽ انٽريو" جو هڪ ڊائلاگ ياد آيو سو ان کي تبديل ڪري پاڻ لاءِ چيم: "مونکي پرائمري ماستري ان ڪري نه ملي سگهي جو منهنجو قد ننڍو هو ۽ هاڻي وڏي نوڪري ان لاءِ نه ٿي ملي جو مان Overaged آهيان".

روينيو تپيداري مونکي 18 سالن جي دربدري ۽ جدوجهد کان پوءِ ملي هئي ۽ اتي ساڍن ڇهن سالن کان وڌيڪ ملازمت ڪئي هيم ۽ صرف Vacancy نه هئڻ جي بنياد تي Displace ٿيو هوس. توڙي جو ڊپارٽمينٽل سب روينيو امتحان به پاس ڪيو هوم ۽ منهنجي Displacement جو ڪو جواز ئي ڪونه هو. صورتحال کي مدِ نظر رکندي، مون ڪمشنر حيدرآباد کي اپيل ڪئي هئي. جناب ڪمشنر صاحب کي سائين احسن الهاشمي جي معرفت عبدالڪريم بلوچ ۽ سائين محمد زمان شاهه متياروي؛ جي معرفت سائين غلام رسول شاهه جيلاني کان به ان جائز ڪم لاءِ "Approach" ڪرايم مگر ڪمشنر عبدالله ڊي بلوچ صاحب منهنجي Reasonable اپيل رد ڪري سنڌس آفيس ۾ مناسب ملازمت ڏيڻ جو واعدو ڪيو پر مسٽر بلوچ جو اُهو واعدو وفا نه ٿيو ته مائٽڙي ڪري ويهي رهيس.

منهنجو ستارو "قوس" آهي ۽ مان هفتي وار رسالن ۽ اخبارن ۾ پنهنجي قسمت بابت معلوم ڪندو رهيس. ته اڪثر معلوم ٿيندو هو منهنجو ستارو اڃا گردش ۾ آهي. هڪ سنياسي فقير ملي ويو. هُو هٿ شناس هو. تنهن منهنجو هٿ ڏسي چيو ته منهنجي ستاري کي گردش مان نڪرڻ لاءِ فقط ڪجهه ڏينهن وڃي بچيا آهن. اُهو معياد پورو ٿيو ته ان کي آزمائڻ لاءِ وقت جي ڊپٽي ڪمشنر مسٽر امداد الله انڙ کي وڃي عرض ڪيم. ته مان ايم اي، ايل ايل بي آهيان. مون کي تپيداري نه گهرجي صرف بي روزگاريءَ کان بچايو وڃي. سو هن صاحب پنهنجي آفيس رپورٽ کان سواءِ ئي منهنجي درخواست تي ڪلارڪي جو آرڊر ڪري ڏنو ۽ مون کي تعلقي آفيس هالا ۾ سيڪنڊ منشي / جيلر جهڙي اهم ٽيبل عنايت ٿي وئي. جيڪا ان وقت مون لاءِ غنيمت کان گهٽ نه هئي.

سنياسي فقير جي ڳالهه سچي نڪتي ته ان کي تلاش ڪيم. پر هو سيلاني هو ۽ ڪيڏانهن هليو ويو وري نه مليو.

سيڪنڊ منشي / جيلر واري سيٽ کي تعلقي آفيس ۾ هيڊ منشي کان پوءِ ٻئي نمبر جي حيثيت حاصل آهي ۽ ويتر جيلر جي اضافي چارج سان سنڌس مرڪزي حيثيت بڻجي وڃي ٿي. تعلقي جي مالياتي ۽ روينيو جي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لاتعداد معاملن جو واسطو به ان ٽيبل سان ئي هو (هاڻي ان ٽيبل مان الائجي ته ڪيترا حصا ٿي ويا آهن) بهرحال! ڪجهه ئي عرصي ۾ وڏي محنت سان چڱي پذيرائي ملي ويئي. (ان لاءِ بلاشڪ ته تپيداري واري نوڪري ۾ وقت جي پابندي به ڪم آئي). هالا تعلقي جي (مٽياري سميت) مک زميندارن وڏيرن آبادگارن کان سواءِ هر مڪتب فڪر شخصيتن سان شناسائي به ٿي ته واسطو به پيو. دراصل اهو هڪڙو معجزو هو جنهن تپيداريءَ مان ڪلارڪيءَ ۾ آندو ۽ ان سان ترقيءَ جي دروازن کلڻ جا امڪان به روشن ٿيا. ورنه، تپيداريءَ مان سپروائيزري آخري اسٽيج آهي.

سيڪنڊ منشي واري اها ٽيبل منهنجي پناهه گاهه به رهي ته منهنجي ادبي اوسر ۽ پذيرائيءَ جو سبب بڻي ۽ روينيو جي لاتعداد طور طريقن بابت معلومات به ملي. مان اتي ايڪيهن سالن تائين رهيس.

روينيو ڊپارٽمينٽ جي وليج اسٽاف ۽ روينيو تپيداري مان Ministerial Staff ۾ شامل ٿيڻ سان اها اميد پيدا ٿي هئي ته پنهنجي ئي ڪاتي ۾ ترقيءَ جا دروازا کلندا، پر منهنجي Promotion وارو دروازو اڌ کليل ٿي رهجي ويو. ان جا ڪجهه سبب هئا.

1. مان دير سان ملازمت ۾ آيو هوس.

2. تپيداريءَ مان Displace ٿيڻ سبب Intervening period جو فيصلو نه ٿي سگهيو هو (جيڪو بعد ۾ ٿيو) سو روينيو ڊپارٽمينٽ طرفان R.Q جي جيڪا متوقع Exemption ملڻي هئي سا ملي نه سگهي. ان لاءِ ته ان ۾ ڪي بي قاعدگيون ٿيون هيون.

3 ڊائريڪٽ مختيارڪارن جي ڀرتين وارن نون نوجوان اميدوارن جي يلغار کان به متاثر ٿيڻ جو ذائقو چکڻو پيو. متاثر ته پيا به ٿيا، پر اسان جهڙا خصوصي طور تي نيشانو بڻيا.

نون نوجوانن وٽ ته الائجي ڪهڙو jack هو جو R.Q (هائر امتحان ۾ پاس ٿيندا رهيا. ۽ سينيئر سڀ جا سڀ ڏڙا ڏڙ فيل ٿيندا رهيا. توڙي جو هو تجربيڪار به هئا).

سون ڪي جڏهن آر ڪيو امتحان ۾ ويهڻ جو خيال آيو. تڏهين خاصي دير ٿي ويئي هئي. ڪجهه" Chances miss" ٿي ويون هيون ۽ اهو به خدشو رهيو ته R.Q پاس ڪرڻ کان مختيارڪار ٿيڻ تائين، جيڪو عرصو درڪار هو اهو مون لاءِ نه هو ۽ صرف مختصر عرصو ئي مون لاءِ بچيو هو سو R.Q جو خيال لاهي صرف Seniority basis تي ئي Promotion وٺڻ تي راضي رهيس ان

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حساب سان Revenue Assistant تائين پهچي سگهيس ۽ مختياڪار اسسٽنٽ ڪمشنر بڻجڻ جهڙا خواب صرف آکنڊوئي رهجي ويس (هي وقت به عجيب شيءِ آهي جنهن کي ڪوبه پنهنجي مرضيءَ مطابق گذاري نه ٿو سگهي). بهرحال! مان ملازمت جي ڪيترن ئي مراعات ۽ لوازمات کان محروم رهي، سمورا خواب دل ۾ کڻي، زندگيءَ جا سٺ سال پورا ڪري، خالي هٿ ۽ اڇا وار کڻي ماڳ تي موٽي آيس ۽ رٽائرمينٽ بعد هن مشهور جملي "Good bye Tension, hello pension" کان به متاثر نه ٿي سگهيس.

تعلقي آفيس هالا ۾ سيڪنڊ منشي طور منهنجون ڪيترين ئي يادون وابسته آهن، جتي مون پنهنجي جيون جا بهترين ايڪيهه سال گذاريا آهن. هن ئي آفيس ۾ مونکي شاعريءَ جهڙي ڏات نصيب ٿي آهي. هن ئي آفيس مان پنهنجي ڪتابن لکڻ جو مواد حاصل ڪيو اٿم ۽ هتي ئي مونکي پذيرائي ملي آهي.

روينيو ڊپارٽمينٽ جي مختلف شعبن سميت هن شعبي ۾ به منهنجون انيڪ يادون موجود ۽ محفوظ آهن. روينيو جي لاتعداد آفيسرن جي ماتحت رهيو آهيان. منهنجي ادبي اوطاق منهنجي آفيس ورڪ تي ڪڏهن به حائل نه رهي ۽ نه وري ڪنهن آفيسر ان ۾ ڪا بجاءِ/ بيجا مداخلت ڪئي سب خوش ٿيندا هئا جو سندن آفيس جو هڪ ميمبر معروف شاعر طور نالو ڪمائي رهيو آهي. اهڙن آفيسرن کي ان وقت به خوشي ٿي هئي، جڏهن آئون اهل قلم ڪانفرنس اسلام آباد ۽ ريڊيو پاڪستان جي گولڊن جوبلي جي ڪل پاڪستان اردو مشاعري ۾ شرڪت لاءِ لاهور ويو هوس. ڪجھ نه وسرڻ جهڙيون يادون هن طرح به آهن:

يادگيريون

خسرو مل ماٽڪائي:

1981ع جي هڪ ڏينهن جي ڳالهه آهي. مختيارڪار هالا جي آفيس جي ساليانِي انسپيڪشن ٿي رهي هئي، سو ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن جي انسپيڪشن ٽيم هڪ هفتي کان اسان جي مهمان هئي. جنهن ڏينهن جي هيءَ ڳالهه آهي، ان ڏينهن ڪمشنر صاحب بهادر کي اڳي (انسپيڪشن ميمو Inspection memo) صحيح ڪرڻو هو پر ڪمشنر موصوف بدران اسسٽنٽ ڪمشنر جنرل مسٽر خسرومل ماٽڪائي انسپيڪشن ميمو پڙهڻ لاءِ آيو هو. ساڻس گڏ مسٽر پيمراج وڪيل به هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

"انسپيڪشن ميمو" پڙهندي پاڻ رڪوري (Recovery) جو فائيل گهريائين، جيڪو منهنجي ٽيبل تي هو. مسٽر اميد علي خان راهمون (ياني) مختيارڪار هالا، آفيس جي پٽيوالي جمن کي سوز ڪان اهو فائيل ڪڍائي اچڻ لاءِ چيو.

مسٽر ماڻڪائيءَ سوز جو تالو ڀڃو ته پڇيائين: "اهو سوز وري ڪير آهي؟". ڊاتي صاحب ڪيس ٻڌايو. آفيس جو سيڪنڊ منشي آهي ۽ شاعر به آهي. بس اهو ئي تالو ڀڃڻو هو مونکي سڏي ورتائين. نهايت ئي سنجيدگيءَ سان پڇيائين ته اوهان شاعر آهيو اشارو ڏيئي ڪرسي تي وهڻ لاءِ چيائين.

پڇائين ته "ڪهڙي شاعري ڪندا آهيو؟"

وراڻيم "سچڻ ۽ ساٿيهه واري شاعري ڪندو آهيان."

مرڪي پيو چيائين. "جيڪڏهن اوهان وٽ پنهنجو ڪلام هجي ته ٻڌايو"

آئون منهنجي الماڙيءَ مان اڻ ڇپيل مسودو ڪڍي آيس ۽ حڪم موجب پڙهڻ شروع ڪيم. الائجي ته ڪيترا چونڊ شعر پڙهي ويس. ماڻڪائي صاحب محظوظ به ٿيندو رهيو. ته ور ور ڏيئي شعر ٻڌڻ لاءِ اصرار به ڪندو رهيو. ڄڻ ڪا مشاعري جي محفل سجي هئي ۽ "شاعري برزبان شاعر جي عنوان سان مشاعرو ٿي رهيو آهي".

ڪافي وقت گذري ويو اسان جي آفيس جا ڪلارڪ، تپيدار، پٽيوالا آفيس جي درن ۽ دريچن مان سڄو لقاءُ ڏسڻ لڳا ۽ ڪين ماڻڪائي صاحب جي سخت گيريءَ جو پوءِ به لهي ويو. مشاعري جي محفل کي ڪافي وقت ٿي ويو ۽ مون اڌ ڪان به وڌيڪ بياض پورو ڪري ورتو هو. اوچتو ماڻڪائي صاحب چيو بابا شاعر صاحب! بس! بس! يار تو ته مونکي به ٿڪائي ڇڏيو هاڻي گڏجي چانهه ٿا پيئون. اسين چانهه پيئندا رهياسين ۽ ماڻڪائي انهن شعرن جو ذڪر ڪندو رهيو. جيڪي ڪيس تمام سٺا لڳا هئا ۽ پوءِ چوڻ لڳو ته اوهان جو هي ڪتاب ڇپجڻ گهرجي. جيڪڏهين ان ۾ منهنجي مدد جي ضرورت پئي ته حاضر آهيان هر وقت حاضر ۽ پوءِ مختيارڪار کي چيائين ته هي اوهان جو ڪلارڪ ڪو معمولي شاعر ڪونهي. تعميري ۽ ترقي پسند ذهن رکي ٿو. هن شاعر جي آبياري ۽ پذيرائي اوهان کي ڪرڻي آهي. هن جي هر طرح پارت اٿو بس! اڄ انسپيڪشن جو ڪم نه ٿيندو. اڄوڪي شام سوز جي نام آهي" ۽ پوءِ مون ڪان پنهنجي ذاتيات ۽ ملازمت بابت پڇندو رهيو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

نشست برخواست ٿي، تہ سڄي آفيس جي روبرو مونکي پنهنجي، پاڪرن ۾ پيري گاڏي تائين آيو ۽ ٻويان مختيارڪار، اسسٽنٽ مختيارڪار ۽ پيا هئا.

گاڏيءَ تي چڙهڻ کان اڳ وري بہ موڪلائي خصوصي طور ڪيائين تہ آفيس جا سيئي ماڻهو مختيارڪار سميت حيران ٿي ويا ۽ منهنجي آفيس (ادبي اوطاق) تي ادب جي ناتوءَ جي ڇانو برقرار رهي.

اهو خوشگوار واقعو هو ۽ ٻئي ڏينهن هڪ ناخوشگوار واقعي جو بہ احوال پڙهو.

—

اهو آچر جو ڏينهن هو اسين بہ دوست آفيس ۾ گڏ ويٺا هئاسين گلهہ واري مشاعري جو حال احوال پئي ٿيو اوچتو ڪتاب جو مسودو غائب ٿي ويو. ڳولي ڳولي ٿڪاسين، پر مسودو نہ مليو. تعجب ٿيو جو بہ ڄڻا هئاسين ڪو آيو بہ ڪونہ پوءِ بہ ڪتاب گم ٿي ويو!! بهرحال! دل جو سور دل ۾ رهجي ويو. اڻ ڇپيل مسودي جي فوٽو ڪاپي بہ ڪانہ هئي سو ٻيهر لکڻ شروع ڪيم ۽ 15 ڏينهن کن لڳي ويا. اهو ڪتاب 'رنگ رتا پيچرا' جي عنوان سان ڇپجي تيار ٿيو ۽ ماڻڪائي صاحب جن کي جڏهن اهو ڪتاب ڏيکاريو تہ ڏاڍو خوش ٿيو ۽ مهورت تي نہ سڏڻ جي ميار بہ ڏنائين ۽ پوءِ ان ڏينهن کان ماڻڪائي صاحب ۽ سڄي ڪمشنري منهنجي شاعريءَ جي مداح بڻجي وئي. مالڪ جون مهربانيون ٿيون جو اهو ڪتاب ڇپجي پڌرو ٿيو جنهن جي مهورت عاليجناب مخدوم طالب المولىٰ صاحب جن ڪئي ۽ منهنجي لاءِ اهو خوش نصيبيءَ جهڙو موقعو هو.

—

محمد جمن ملاح:

مسٽر محمد جمن ملاح بورڊ آف روينيو سنڌ جي سيڪريٽري طور تازو رٽائرڊ ٿيو آهي. پاڻ جڏهن ڪالونائزيشن آفيسر سکر براج هو تڏهن منهنجو پهريون غزل (بهارن ۾ نہ ملياسين) ريڊيو تان ٻڌو هئائين ۽ اڪثر جهونگاريندو رهندو هو.

هڪ ڏينهن منهنجي پياري دوست محمد خان سولنگيءَ (جيڪو سنڌس آفيس ۾ سپروائيزنگ ٽپدار هو) کي گمرائي سوز هالائيءَ جو پڇيائين ۽ مٿس اهو ڪم رکيائين تہ هو هالا وڃي سوز کان اهو غزل لکائي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪٺي اچي، رئيس محمد خان آيو ۽ پنهنجي صاحب لاءِ غزل لکي ڏيڻ لاءِ چيائين ۽ مون ازراهِ رسم ڪيس "رنگ رتا پيچرا" ڪتاب جي هڪ ڪاپي محمد جمن صاحب لاءِ ڏني.

ڪجهه ڏينهن بعد روينيو آفيسر/ڪالونائزيشن آفيسر سکر بيراج جو زمين نيڪال لاءِ ليٽر پهتو ۽ زمين جي نيڪال بابت ڪچهري جو پروگرام مختيار ڪار آفيس هالا ۾ رکيو ويو ۽ پوءِ مقرره تاريخ تي محمد جمن ملاح صاحب جن بنفسِ نفيس اسان جي آفيس ۾ تشريف فرما ٿيا. ملياسين ته ائين لڳو اسين اڳ ئي واقف ڪار هئاسين. چوڻ لڳو ته "يار توسان ملڻ جو سونهن تياپو ڏيڻي هليا آياسين" وڏيڪ چيائين توکي گهرائي به ملي سگهيس پئي، پر ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ سان هلي وڃي ملبو آهي، سو پاڻ آيو آهيان. محمد جمن صاحب جي اها محبت ڏسي حيران ٿي ويو هوس. ڳالهين جون ڳنڍيون کولي چيائين ته "يار چا ته غزل لکيو اٿئي. اصل ناصر ڪاظميءَ جون سڪون لاٿيون اٿيئي. سڀئي شاعر بهار ۾ اچڻ ۽ محبوب سان ملڻ جون ڳالهيون ڪندا آهن، پر تون شاعر آهين جو محبوب سان خزان ۾ ملڻ ٿو چاهين. واهه! واهه! ڪمال جو شاعر آهين. مان ته خوابن ۾ به تنهنجو ڪلام پيو جهونگاريان. مسٽر محمد جمن ملاح، سنڌي ۽ اردو ادب جو وڏو مطالع ڪار آهي. سو ادبي حوالن سان شاعرن اديبن جون ڳالهيون ڪندو رهيو. فيض احمد فيض کان ناصر ڪاظمي، احمد فراز ۽ پروين شاڪر جا چيده چيده شعر به ٻڌائيندو رهيو ته منهنجي شعرن کي اهڙن شعرن سان ڪمپيئر به ڪندو رهيو. ڪچهري مچي وئي ته سائين حفيظ قريشي سينئر به اچي نڪتو. تنهن ملاح صاحب سان منهنجو تعارف ڪرائيندي چيو ته سوز جي ڪلامن تي هُو وجد ۾ اچي رقص ڪرڻ لڳندو آهي. ڪچهري اختتام پذير ٿيڻ تي هٽي ته محمد جمن صاحب مالڪاڻي صاحب وانگر پاڪرن ۾ پيري مون کي گاڏيءَ تائين وٺي هليو ۽ مسٽر پيربخش اجڻ مختيارڪار هالا کي پارت ڪري ويو (جيڪو مون تي اڳ ئي گهڻو مهربان هو) ۽ پوءِ ملاح صاحب سان گفتگو ۽ ڪتابن، ڪيسٽن جو سلسلو به هليو جيڪو اڄ به قائم آهي.

مون پنهنجي اياملڪاريءَ ۾ لاتعداد مختيارڪارن، اسسٽنٽ ڪمشنرن، ڊپٽي ڪمشنرن ۽ ڪمشنرن جي ماتحت 31 سال ڪم ڪيو آهي. مون تي جيڪي آفيسر مهربان بلڪ وڏيڪ مهربان رهيا، تن ۾ گل محمد شيخ (محمد علي شيخ، پرنسپال سنڌ مدرسة السلام جو والد)، مسٽر

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پير بخش اجن، حاجي نظر محمد بلوچ، امید علي خان راهمون، امتياز قاضي، قمر الدين ميمڻ، محمد سليمان ميمڻ، نثار انصاري، غلام شبير چچڙ، محمد آچر خاصخيلي، قاضي فضل الله (آر بي) گل وغيره شامل آهن. جيڪي منهنجي ذات کان سواءِ منهنجي شاعريءَ جا به مداح رهيا آهن. منهنجي مهربان آفيسرن جو تفصيل ڪجهه هن ريت آهي:

منهنجا مهربان آفيسر:

مون روينيو ڊپارٽمينٽ ۾ 31 سال لڳاتار ملازمت ڪئي آهي لاتعداد مختيارڪارن، اسسٽنٽ ڪمشنرن جي ماتحت رهيو آهيان. سڀئي مون تي مهربان رهيا آهن. سڀني منهنجي ڪارڪردگي کي ساراهيو آهي ۽ سدائين شاندار ACRs ملندا رهيا آهن. سواءِ مختيارڪار شري آتما ۽ مسٽر نديم ارشاد ڪياني اسسٽنٽ ڪمشنر جي.

مٿين ٻنهي صاحبن کان سواءِ ٻيا سمورا صاحب مون تي مهربان رهيا آهن. ڪهڙا ڪهڙا نالا ڳڻان سڀ ئي سونَ ۾ تورڻ جهڙا آهن. پر جناب گل محمد شيخ ۽ پير بخش خان اجن جيترو مون کي پيار ڪيو ۽ مانُ ڏنو اعتبار ۽ اعتماد ڪيو ان جو مثال ئي ڪونهي. ضروري آهي ته انهن محبوب انسانن جو مختصر تذڪرو هن ڪتاب ۾ ضرور ڪجي.

گل محمد شيخ (فقير منش مختيارڪار):

مسٽر گل محمد شيخ جو تعلق خيرپور ميرس جي انتهائي مان مرتبي واري شيخ خاندان سان هو ۽ پاڻ مسٽر محمد علي شيخ پرنسپال سنڌ مدرسته الاسلام ڪراچي جو والد هو). بيحد سلڇڻو نرم سڀاءَ وارو فقير منش مختيارڪار اسان جي هالا ۾ صرف ساڍا ٽي مهينا رهيو. پر سندس سرهيون سرهيون يادگيريون اڄ به هالا واسين جي دلين ۾ موجود ۽ محفوظ آهن.

جناب گل محمد صاحب مون تي ته خاص مهربان هو. شام ٿيندي هئي ته رهائش گاه تي گهرائيندو هو. پي. ٽي. وي جي سنڌي پروگرامن ڏسڻ جو شوقين ۽ ذوقين هو سو آئون به سندس ويجهو ويهڻ سان خوشي محسوس ڪندو هوس. چوندو هو ته "سوز صاحب سرڪاري ڪم ٻيا ٿيندا اڄ ته ڪي روح رچنديون ڪريون" پوءِ اهي روح رچنديون طويل ڪچهريون ٿي وينديون هيون ۽ هي فقير منش مختيارڪار، بزرگن، اوليائن ۽ درويشن جون ڳالهيون ڪندو هو ته دل خوش ٿي ويندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن لکي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لکي ماڻهن کان نظرون بچائي مخدوم نوح جي درگاه ۾ پٺاڻي گهوٽ جون زيارتون به ڪري ايندا هئاسين. چوندو هو "بابا اسين فقير ماڻهو آهيون بزرگن جون زيارتون به فقيراڻي انداز ۾ ڪندا آهيون. ڪنهن کي به نه ٻڌائجو ته مان ڪو مختيارڪار آهيان".

ڪڏهن ڪڏهن دل جا احوال به اوريندو هو. هڪ ڏينهن چيائين ته پنهنجي هڪ ڪليگ کي بچائڻ جي الزام ۾ منهن جو پروموشن مارجي ويو ۽ اڃا بحال نه ٿيو آهي. مون ڪلي چيو هو ته "سائين اُها چڱائي ڪهڙي جا ڳچيءَ ۾ نه پوي". جناب شيخ صاحب محبوب انسان هو سندس ڪچهرين مان ڏوٿي ڪونه ٿيندو هو. سندس اوچتي بدلي ٿي ته چيائين پيرو نه پڇجان مان به پيرو نه پڇندس. سڪ لاءِ وري ڪهڙا پنڌ آهن. پوءِ ڪيترن سالن تائين پيرو پريندا رهياسين. مان به ڪراچيءَ سندس رهائش گاهه پير ڪالوني ۾ بعد ۾ ماڊل ڪالوني ملير تي ايندو ويندو رهيس ته پاڻ به ڪراچيءَ کان خيرپور ايندي ويندي هالا ۾ پيرو ضرور پريندو هو.

هڪ ڏينهن ڪيس ڏاڍو اداس ڏٺم سبب پڇيم چيائين تون حال محرم آهين. منهنجي پٽن محمد علي ۾ پين کي به سڃاڻين روٺهارڪوٽي چيائين ته محمد علي پنهنجي پسند جي شادي ڪري ورتي آهي ۽ اسان کان الڳ ٿي ويو آهي. هو دکي ٿي پيو ته مان به دکي ٿي پيس.

آخري دفعو هو خيرپور کان هالا ۾ آخري پير گهمائڻ آيو هو. سندس ٽنگون ۾ پير ڦلٽا ڦلٽا هئا. هلڻ جهڙو به نه هو گاڏي ۾ ئي ويٺو رهيو. نهايت رازداري واري نوع ۾ چيائين: "دل ٿي چوي ته محمد علي کي ونيءَ سميت گهر وٺي اچان. اول ته گهبرائجي ويس ته ڪيس چا چوان پوءِ همت ڪري چيم سائين اوهان صحيح سوچيو آهي. نيڪ ڪمن ۾ دير نه ڪرڻ گهرجي. خوش ٿيو پر اها خوشي لاڪس دائمي خوشي ثابت نه ٿي سگهي. اف خدايا! پنهنجي تخليق کي پاڻ ئي ڄاڻين تون!!!

مسٽر گل محمد شيخ هليو ويو ته پڪ ٿيم ته هي سندن آخري ديدار آهي ۽ پوءِ مسٽر محمد آچر مختيارڪار کان معلوم ٿيو ته شيخ صاحب گذاري ويو. (انا لله و انا اليہ راجعون).

پير بخش اجڻ (ثارو شاهہ جي سنگتڙن جهڙو منڙو ماڻهو):

مسٽر پير بخش اجڻ جو ذڪر ٿيندو آهي، ته مون کي ثارو شاهہ ياد ايندو آهي ۽ سنڌ جو مهان سنگيت ڪار ماسٽر چندر ۽ ان جا ڪلام ياد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ايندا آهن. ماستر چندر جا ڪلام چپن تي چڙهي ايندا آهن ته لهڻ جو نالو ئي نه وٺندا آهن.

ٺارو شاهه جي سنگتڙن جهڙو مٺڙو ۽ ٺڏڙو مــــزاج رکنــــدڙ سائين پير بخش اڄڻ ٺارو شاهه لڳ ڳوٺ سڪندر خان اڄڻ جو ويٺل هو. هالا ۾ مختيارڪار ٿي آيو هو ۽ سندس پوسٽنگ حاجي ڪامل خان جمالي، صوبائي ميمبر سنڌ اسيمبلي جي راضپي سان ٿي هئي. جيڪو سندس پراڻو دوست ۽ پاڻرن جهڙو پاءُ هو/ آهي. مسٽر پير بخش شروع ۾ مون کي گرم مزاج وارو وڏيرو ٿي لڳو پوءِ جڏهين سندس قربت نصيب ٿي، ته اٿين لڳو ته هو بيحد نرم سڀاءُ وارو بلڪل سنجيده طبع رکندڙ همدرد انسان ۽ هردلعزيز آفيسر نظر آيو.

مون تي ته خاص مهربان هو. سدائين مون کي ادا پاڻو ڪان سواءِ نه سڏيندو هو. هالا جي سڄي آفيس ۾ سندس اعتماد ۽ اعتبار وارو شخص شايد آئون ئي هوس، سو مون کي بيحد پسند ڪندو هو.

اڄڻ صاحب هفتي جي آخري ڏينهن تي سويرو ڳوٺ هليو ويندو هو. سوڪل وارو ڏينهن ڳوٺ رهي ٻئي ڏينهن موٽندو هو. مون کي چٺي ويندو هو. ته هي هيترا سارا ماڻهو درخواست گذار آهن. انهن کي فارغ ڪري، پوءِ گهر وڃجان. منهنجي صحيحن جي ضرورت هجي ته به ڪري ڇڏجان. سو مون ۾ سندس اعتماد ۽ اعتبار کي ڪڏهن ڇيهو نه رسايو.

هڪ ڏينهن چيائين: "اڄ پٽ شاهه ۾ ملاکڙو ٿيڻو آهي ملاکڙي جو صدر A.C صاحب ۽ مهمان خصوصي مون کي ٿيڻو آهي پر A.C جي غير موجودگيءَ سبب ملاکڙي جو صدر آئون ۽ مهمان خصوصي تون هوندين. عرض ڪيم ته سائين مان ان جي لائق ناهيان ته چيائين: "مون کان وڌيـــڪ پڙهيـــل (ايم- اي- ايل- ايل- بي) تون آهين. شاعر به آهين. سو ان ۾ ڪهڙو هرج آهي. تيار ٿي ته هلون" ۽ پوءِ هٿ هٺ ۾ ڏيئي اسين پٽ شاهه هليا وياسين. مهمان خصوصي واري منصب تي ويٺس ته ملهن جي انعام لاءِ هڪ نوٽن جي دستي منهنجي هٿ تي رکي ڇڏيائين. ملاکڙي جي پڄاڻي تي ۽ واپس ورياسين ته ڏاڍو خوش خوش لڳو. چيائين تون اچا وڏن اعزازن جو مستحق آهين. هي ته تولاءِ بنهه معمولي اعزاز آهي. گاڏيءَ ۾ مون سان نوڪ جهوڪ به ڪندو رهيو ته وڏا وڏا ٽهڪ ڏيئي خوش به ٿيندو رهيو ۽ آئون سندس اهڙن محبت ڀريل ڪلمات تي حيران ٿي ويس ۽ اهو اندازو به ڪونه هئم. ته پير بخش خان ڪنهن کي ايترو چاهي به سگهي ٿو! مسٽر پير بخش

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

خان ٽنڊو آدم ٽرانسفر ٿي ويو ته اتي به وڃي نڪرندو هوس ۽ محبتون ڪٺي ايندو هوس.

ياد آيو ته آفيس ورڪ دوران مون کان هڪ غلطي سرزد ٿي ويئي هئي تنهن ڏاڍو منجهائي وڌو سو وڃي هليو ويس. مون کي پريشان ڏسي پاڻ پريشان نه ٿيو بلڪ حوصلو ڏنائين، اچا ڳالهين جون ڳنڍيون ٿي مس کليون هيون ته اوچتو فون وڳو رسيور کڻي مون کي خوشخبري ڏنائين ته مون کان اڳ تنهن جا ڪم ڪريم ڪري ڇڏيا آهن ۽ تنهنجي غلطيءَ جو ازالو ٿي چڪو آهي، بابا تون ته ڪو رمز وارو آهين. هاڻ جلدي غسل خاني مان ٿي اچ ته ماني ڪائي پٽ شاهه ميلي تي ٿا هلون. مان غسل خاني مان ٿي آيس ته پاڻ پنهنجي هٿن سان مون تي پرفيوم جو اسپري ڪيائين. ان محبتن جي پرفيوم ۾ الائجي ته ڪهڙو اسرار هو، جو سدائين لاءِ ساهن ۾ سمائجي ويو.

رٽائرمينٽ بعد جڏهن مون کي وڪيلن واري لباس ۾ ڏٺائين ته ڏاڍو خوش ٿيو ۽ خوشيءَ مان چوڻ لڳو ته ڏس توکي رٽائرمينٽ بعد به پروموشن مليو آهي. منهنجي اها اڳ ڪٿي صحيح ثابت ٿي رهي آهي، ته تون اڃان به وڌيڪ منصب ماڻيندين.

سائين پير بخش خان جون پيار، پاڇوهه ۽ پنهنجائپ واريون ڳالهيون مان وساري نه سگهيو آهيان ۽ ڪڏهن به وساري نه سگهندس. پلا امڙ! "ماڻهو مکڻ جهڙا ۽ دل ۾ رکڻ جهڙا" وساري به سگهجن ٿا؟!!

سيد انوار حيدر (هر دلعزيز آفيسر ۽ آدرشي انسان):

منهنجي اها خوش بختي آهي جو مان رڳو گهر جو پير يا چلهه جو مارگ نه آهيان، پر پنهنجي گهر کان سواءِ ڳوٺ، علائقي ۽ ڊپارٽمينٽ جا ڪجهه منصب ڏٺي/وڏا منصب ڏٺي به منهنجي شاعري ۽ ادبيات جا چاهيندڙ رهيا آهن، تن ۾ سيد انوار حيدر به شامل آهي، توڙي جو ملازمت جي حوالي سان مان سندس ما تحت به نه رهيو آهيان.

جناب انوار حيدر صاحب جن ڏينهين سب ڊويزنل ماجسٽريٽ سٽي حيدرآباد هو تڏهين منهنجو پيارو دوست حاجي غلام حسين ميمڻ سندس ماتحت ۽ بنهه ويجهڙو رهيو هو. اڪثر چوندو هو ته "اسان جو BOSS انوار صاحب ڏاڍو سٺو شاعر، اديب ۽ ادب نواز آهي ۽ اصل ڪچهريون ڪرڻ جهڙو آهي." هڪ روينيو آفيسر لاءِ "لاجواب شاعر" جهڙا ڪلمات ٻڌي حيرت زده ضرور ٿيو هوس، سو سائس ملڻ لاءِ چاهنا پيدا ٿي ۽ موقعا تلاش

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪندو رهيس، پر ڪو به موقعو ميسر نه آيو ۽ انوار صاحب به لڳاتار وڏا منصب ماڻيندو ڪراچي ۽ بعد ۾ لاڙڪاڻي هليو ويو ڪيترائي سال گذري ويا ۽ ڪيترين ئي مندون منجي وڃون پر وصال - يار ٿي نه سگهيو.

جناب انوار صاحب جڏهن لاڙڪاڻي جو ڊويزنل ڪمشنر هو تڏهن ڪراچي کان لاڙڪاڻو ويندي ڪيس ڪجهه وقت لاءِ ڀٽ شاهه ريسٽ هائوس (Rest House) تي قيام ڪرڻو هو سو پنهنجي ديرينه بلڪ قريبي ماتحتي حاجي غلام حسين سان ملڻ جي خواهش جو اظهار ڪيو هئائين. حاجي غلام حسين کي اهڙو Telephonic message پهتو ته اتفاق سان آئون به ساڻس گڏ هوس، سو اسين ٻئي رات وڳڙي ۾ گڏجي ڀٽ شاهه هليا وياسين.

منهنجو دوست قاضي فضل الله مٽياري تعلقي جو مختيارڪار هو ۽ ڀٽ شاهه تن ڏينهين مٽياري تعلقي جي حدن ۾ واقع هو سو مسٽر قاضي صرف حاجي غلام حسين کي ئي انوار صاحب ڏانهن موڪلي ۽ مون کي پاڻ وٽ ويهاري ڇڏيائين. (شايد اها محڪماتي نظم و ضبط جي تقاضا هئي)

حاجي غلام حسين، انوار حيدر صاحب سان جڏهين شاعر سوز هالائي جي موجودگي جو تذڪرو ڪيو ته هڪدم سڏي ورتائين. غير معمولي تڪريم ۽ تعظيم ڪيائين ته خوش به ٿيو جو سندس محڪمي جو هڪ ننڍڙو ملازم شاعر به هو ۽ اهو سندس شاعر شناسيءَ جو ثبوت هو جو ڪنهن شاعر کي مانُ ڏيڻي رهيو هو.

جناب انوار صاحب اردو جو لاجواب شاعر ته آهي ئي پر سنڌي به ڏاڍي سليس، عام فهم ڳالهائي ۽ پڙهي سگهي ٿو. سو ڳالهين جا ڦالين ڪليا ته شاعريءَ شاعرن جي مرتبي ۽ معيار بابت ڪيترين ئي روح پرور ڳالهين ڪندو رهيو ته مون به ازراه محبت پنهنجي شاعريءَ جو مجموعو "درشن ڏارو ڏار" تحفتاً سندس خدمت ۾ پيش ڪيو ته خوش ٿيو ۽ بيحد خوش ٿيو. ڪتاب جو گيٽ اپ ۽ سيٽ اپ ڏسي ورق ورائيندي اهي ڪلمات پڙهندو رهيو جيڪي سندس لاءِ منسوب هئا ان "رتيءَ جي رهاڻ" کي مون ته سدائين ياد رکيو پر انوار صاحب به انهن لمحن کي بلڪل نه وساريو هو ۽ وقت بوقت حاجي غلام حسين جي معرفت مون مولائي کي به ياد ڪندو رهيو.

منهنجو ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" ڇپجي پڌرو ٿيو ته ڪين ڏياري موڪليم ۽ اهڙيءَ طرح جناب انوار صاحب منهنجي ڪتابن جو مطالع ڪار به بنجي ويو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جناب انوار صاحب جن ڏينهين سنڌ ثقافت و سياحت کاتي جو سيڪريٽري هو، تڏهن مون کي اکين جي آپريشن جو مسئلو درپيش آيو هو ۽ مون پنهنجو معاملو ثقافت کاتي جي آڏو رکيو هو ۽ سندس آفيس ۾ ب ويٺو هوس. ڪجهه لمحا مس گذريا هئا ته جناب گورنر سنڌ جي ايڊوائيزر محترمه فاطمه ثريا بجيا ۽ ڊائريڪٽر جنرل ثقافت محترم نظام الدين جتوئي جن اچي وارد ٿيا ته انوار صاحب پنهنجي ڪرسي ڇڏي سائن وجي صوفي تي ويٺو ۽ مان اتي ئي ويٺو رهيس. جناب انوار صاحب جهانديده انسان آهي، سو ڪيس ڪجهه سُجهي آيو (شايد هڪ شاعر کي پاڻ کان پري رکڻ نه پئي چاهيو) سو پنهنجي مخصوص انداز ۾ مون کان پڇيائين. "اوهان جي بجيا جن سان شناسائي نه آهي ڇا؟"

ورائيم: "آهي سائين، ضرور آهي"

"پوءِ اچو اسان سان گڏجي ويهو."

۽ مان ب سائن گڏ ويهي رهيس ۽ اسين چانهه ب پي رهيا هئاسين، منهنجو فرزند تنوير حسين پنهنجي والد شاعر جي پذيرائي ڏسي رهيو هو. ڳالهين جو دور شروع ٿيو ته محترمه چيو ته:

"سوز ہالائی کی کتاب "کاروں وس کیام" بہت اچھی کتاب ہے۔ مجھے تو اچھی لگی مگر میرے بھائی انور مقصود کو بہت ہی اچھی لگی، وہ مجھ سے کہیں زیادہ ہی موسیقی شناس اور سندھی دان ہیں۔"

محترمہ بجیا، هالا جي ادبي شب و روز ۽ مخدوم طالب المولیٰ جن بابت پڇندي رهي ۽ آئون ب دل کولي هالا جي ادبي ماحول، ماضي و حال بابت ڳالهيون ڪندو رهيس، ته جناب انوار حيدر صاحب وري آسان سنڌيءَ ۾ منهنجو تعارف محترمہ سان ڪرائيندو رهيو. چوڻ لڳو:

"سوز هالائي سنڌيءَ جو نامور شاعر ۽ اديب آهي، مان ڪيس ذاتي طور سڃاڻان ٿو. اچو ته گڏجي سندس بصارت بچائڻ لاءِ ڪجهه ڪريون" جناب جتوئي صاحب ب ان رٿ جي ڀرپور تائيد ڪئي ته بجياڄي گورنر طرفان امداد جو يقين ب ڏياريو. بهرحال! گورنر صاحب جي ايڊوائيزر صاحب جو وعدو وفا نه ٿيو. البت سنڌ سرڪار جي ثقافت و سياحت کاتي طرفان حسبِ حال هن غريب شاعر جي امداد ڪئي وئي. ان لاءِ مان جناب انوار حيدر صاحب ۽ سنڌ ثقافت کاتي جو بيحد ٿورائتو آهيان.

جناب انوار حيدر صاحب هن وقت سينيئر ميمبر بورڊ آف روينيو سنڌ جي عهدي تي فائز آهي. هر ڇنڇر تي حيدرآباد واري آفيس ۾ ويهندو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آهي. آئون جيڪڏهن حيدرآباد ۾ موجود هوندو آهيان، ته انوار صاحب جي ضرور حاضري ڀريندو آهيان. مون کي سندس اخلاق، سلجھائي ۽ پبلڪ ڊيلنگ پسند آهي ۽ مان سندس عقل و دانش، فهم و فراست کان بيحد متاثر آهيان. دل ته چوندي آهي ته ملاقاتين جو طويل سلسلو ختم نه ٿئي ۽ مان سندس خوشبو خوشبو ڳالهين جو واس وٺندو ئي رهان. بهرحال! جناب انوار صاحب هر دلعزيز آفيسر هئڻ سان گڏ آدرشي انسان به آهي. شاهه لطيف شايد اهڙن انسانن لاءِ چيو آهي ته:

ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهه، اڃي بوءِ بهار جي.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيلر جي ڊائري

مان ايڪيهه سال لاڳيتو سب جيل هالا جو جيلر ٿي رهيو آهيان. هزارين قيدي منهنجي نگرانيءَ هيٺ رهيا آهن. سب جيل هالا جي انتظام هلائڻ لاءِ لامحدود اختيارات به حاصل رهيا. لاتعداد واقعات به رونما ٿيا. ڪجهه ياد رهيا ڪجهه وسري ويا. جيڪي ياد رهيا انهن جون مختصر جهلڪيون اڄ به من ڦرهيءَ تي اڪريل آهن.

تعلقي هالا جو سب جيل جنهن کي جوڊيشل لاڪپ (Judicial Lock up) به چئبو آهي. اهو سوا سؤ سالن جو قديم سب جيل آهي. انيڪ جيلرن پنهنجون خدمات سر انجام ڏنيون آهن. پر سال ٻن کان وڌيڪ ڪوبه ٽڪي نه سگهيو آهي. ان جو سبب شايد اهو آهي جو جيل جي ملازمت حساس ۽ پابنديءَ واري آهي. هر وقت ڪونه ڪو اڃاتو خوف ڏيڃاريندو رهي ٿو.

جيلر واري اها نشست جڏهن مون کي سنڀالڻ لاءِ ملي هئي. تڏهن آئون (Junior hand) هوس. ان کان اڳ اها Seat سدائين (Seniors) سينئرس کي ملندي رهي هئي. مون کي Offer ٿي ته مون نه صرف ان کي (Challenge) سمجهي قبول ڪيو پر پنهنجي هٿن ۾ مضبوطيءَ سان به جهليو. ضرورت مند جو هٿس!!

جيل جي ملازمت لاءِ احساس ۽ احتياط جي گهڻي ضرورت آهي. وڏن وڏن "ڏاميڃ" ۽ نامي گرامي قيدين سان به واسطو پيو ٿو جيڪي انتقامي جذبات رکندڙ هوندا آهن. منهنجي تر جا به ڪيترائي نامي گرامي (ڪوسا ۽ ماڇي ننڍين وڏن ڏوهن ۾ باندي بڻيل هئا. سو ويتر چنڊي ڦوڪي وڪون ڪٽيون هيون. مولا ان مشڪل ڪم ۾ آساني پيدا ڪئي ۽ لاڳيتو ايڪيهن سالن تائين خوش اسلوبيءَ سان فرض سرانجام ڏيڻ جي سگهه ڏني. جيڪو هڪ ريڪارڊ آهي.

سب جيل هالا جي قيدين سان ڏيٺ ويٺ ٿي. ته سنڌن دوست بڻجي ويس. مون نهايت ئي نزديڪيءَ کان تجزيو ڪيو ته محسوس ٿيو سڀ قيدي ڏاميڃ ۽ ڏوهاري ڪونهن. سنجيده ۽ شريف انسان به آهن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پیاري اياز گل جي چواڻي "دک جي نہ پڇاڻي آ، هر شخص ڪهاڻي آ"، پر مون ڏٺو تہ جيل جي هر هڪ بانديءَ جون ڪئين ڪهاڻيون هيون.

ڪو چوري تہ وڏيري سنڌس لچون تڪيون هيون، سو سائيس اڪين سان اڪيون ملائي ڳالهايو هٿائين.

ڪنهن چيو تہ وڏيري ڇوڪري بہ اسان جي اغوا ڪرائي ۽ پوليس وري الزام بہ اسان تي لڳائي ڇڏيو.

ڪو چوي تہ ٻني بہ اسان جي ۽ جيل ۾ بہ اسين آهيون ۽ قبضي گير آزاد ڦري رهيا آهن. ڪيترا تہ خانداني دشمنيءَ سبب بہ باندي بڻيا هئا. اهڙيون ڪيتريون ئي ڪهاڻيون منهنجي سماعتن جي نذر ٿيون رهيون ۽ اهو بہ علم ۾ آيو تہ اسي سيڪڙو باندي بي گناهہ ثابت ٿي ڪورٽن مان آزاد ٿي ويا تہ اهو بہ معلوم ٿيو تہ رساڪار ۽ پهچ وارا ترت آزاد ٿي وڃن ٿا ۽ انهن جون ملاقاتون ۽ ضامن بہ ترت ٿيندا رهن ٿا، پر بي پهچ ۽ بي سهارا باندي خاصي دير بعد آزاد ٿين ٿا ۽ ڪين ڳوٺ پهچڻ لاءِ ڪرايو بہ ڪونہ هجي تو ۽ جيڪو وقت هو بي گناهي واري حالت ۾ بند رهيا، ان جو ازالو بہ ٿي نہ سگهندو هو نہ تہ ڪورٽن طرفان ۽ نہ وري انتظاميہ طرفان ۽ اهو بہ نظر آيو تہ جيل ۾ بند باندي نوي سيڪڙو ڪان بہ وڌيڪ سنڌي ماڻهو هئا. اهي ۽ بيا اهڙا ئي ڪيئي سوال منهنجي شاعرائي ذهن کي جهنجهوڙيندا رهيا، ۽ شاعريءَ لاءِ مواد بہ فراهم ڪندا رهيا.

هالا سب جيل جي قيدين کي مون هميشہ عدالتن جي امانت سمجهيو هو. ڪين همدرداڻن جذبن سان هلايو هو. شايد منهنجي اها روش باندين کي بہ پسند هئي، جو هو مون سان پيار ڪرڻ لڳا هئا. ان ڏس ۾ ڪي هلڪيون هلڪيون رهڙون بہ آيون، تہ ڪي گهرا گهاءَ بہ مليا. پوءِ بہ ڪجهہ يادگيريون هن ريت قائم رهيون.

—

جيلر طور اڃا مس وڃي پير پختا ٿيا هئا، تہ اوچتو ئي اوچتو منهنجي Transfer ٿي ويئي. (شايد ڪنهن مهربان جي مهرباني ٿي هئي) ۽ نئون جيلر بہ اچي ويو. مان ڪيس چارج ڏيئي رهيو هوس تہ معلوم ٿيو تہ قيدي هڙتال تي آهن ۽ ٽپتو وٺڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو اٿن. سندن مطالبو آهي تہ جيسين ساڳيو جيلر بحال نہ ٿيندو هڙتال جاري رهندي ۽ اهو بہ معلوم ٿيو تہ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيل جي قيدين پاڻيءَ وارا مٽ، دلا، ناديون وغيره ڀڃي ٽڪر ٽڪر ڪري رکيا آهن. جن کي هٿيار طور استعمال ڪيو ويندو.

قيدين جي اها روش مون کي نہ وڻي ۽ مون اهڙي غلط عمل کي انتظامي ماحول خراب ڪرڻ جي برابر سمجهيو پر کين سمجهائي ڪين آئون تہ وڃي رهيو هوس. مختيار ڪار (جيڪو جيل سپرنٽينڊنٽ بہ هو) اسسٽنٽ مختيارڪار ۽ پوليس جمعدار کين منٿون ايلاز ڪندا رهيا، پر هوڏ تان نہ لٿا.

اها حالت ڏسي نئون جيلر تہ واپس هليو ويو البتہ مختيارڪار هالا ۽ DM حيدرآباد کي ٽيليفون تي، ان صورتحال کان آگاهہ ڪيو ۽ جيل ۾ Law & orders جو مسئلو پيدا ٿيڻ جو خدشو ڏيکاريو ۽ پوءِ دير ٿي ڪانہ ٿي ته SDM نئين جيلر جي تبادلي جا احڪامات منسوخ ٿيا ۽ ساڳيو جيلر بحال ٿيو. اهو قيدين جي محبتن جو کليو اظهار هو.

—

مان اڃا نئون نئون جيلر هوس تہ مير رسول بخش خان ٽالپر ۽ نواب مظفر خان "DPR" تحت نظر بند ٿي ڪجهہ ڏينهن لاءِ شاهي مهمان بڻجي هالا آيا هئا. ٻئي معزز مهمان هئا، (سنڌ شايانِ شان خاطر تواضع لاءِ مٿان هدايتون بہ مليون هيون) سو کين هالا انسپيڪشن بنگلي تي رهائڻ مناسب سمجهيو ويو.

ٻپهريءَ جو وقت هو شام جا پنج وڳا هئا، مون پهريون دفعو مير صاحب جن جي ڪمري ۾ داخل ٿي اطلاع ڏنو ۽ تعارف ڪرائيندي شام جي چاءِ نوشي بابت اجازت گهري، چاءِ نوشي جي اجازت ملي تہ وري رات جو مانيءَ جو (Menu) معلوم ڪرڻ چاهيم، تہ مير صاحب پنهنجي مخصوص انداز ۾ چيو "بابا! باندين جا "مينو" وري ڪهڙا جو بہ ملندو کائي وينداسين". ڪيئن نواب صاحب (مير صاحب جڻ نواب کان پڪ ڪرڻ پئي چاهي جنهن نهايت ئي جهيڻي آواز ۾ ها ڪئي).

ٻئي ڏينهن مير صاحب وٽ حاضر ٿيس تہ چيائين "يار جيلر مان پن جي ٻيڙي ڇڪيندو آهيان، منهنجي دهليءَ ۾ فقط ڪجهہ ٻيڙيون رهجي ويون آهن، جيڪڏهن هالا شهر جون سنهڙيون ٻيڙيون ملي وينديون تہ گذارو ٿي ويندو باندي جو ٿياسين! مون ان جي تعميل ۾ هالا جي فرمائشي ٻيڙين جو وڏو بنڊل گهرائي، سندس اڳيان آڻي رکيو. کلي چيائين: "يار تون تہ ڪو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

عجيب جيلر آهين جو هر شيءِ حاضر رکيو ويٺو آهين، توکي خبر هئي ڇا ته مان پن جي ٻيڙي ڇڪيندو آهيان".

عرض ڪيم ته بابا! اوهان سنڌ جي مشهور شخصيت آهيو ڪنهن کان لڪل آهيو؟ توهان جون گهڻي ڳالهيون مشهور آهن، پنهنجو تعارف ڪرائيندي چيم . سائين مان شاعر آهيان، سوز هالائي منهنجو تخلص آهي، تازو اوهان، ڳوٺ ڪرم خان نظامانيءَ ۾ شاهه لطيف ڏينهن جي صدارت ڪئي هئي، ان مشاعري ۾ مون پنهنجو هي شعر پڙهيو هو:

ٽنين ساٿيهه منجهه سڪار پڻائي،
ڪر ڪي ٻيڙا پار پڻائي

مير صاحب خوش ٿيو ۽ شاباس به ڏنائين، ۽ پوءِ مير صاحب سان هلڪيون هلڪيون ڪچهريون به ٿينديون رهيون. مير صاحب هالا جي سياسي صورتحال بابت پڇندو رهيو هالا ڪيئن آهن؟ هالا وارا ڪيئن آهن؟ عرض ڪيم ته مان "سرويچ" ۽ "منشيءَ" وانگر سياسي شاعر نه آهيان نه مرڪي پيو.

نواب مظفر خان سان نه "هيلو هاءِ" به نه ٿي، هو بيحد گهبرايل هو اڪثر خاموش رهندو هو صرف ها ۽ نه ۾ جواب ڏيندو رهيو.

مير صاحب سان گفتگو جو سلسلو کليو ته ڪيس ٻڌايم مان 1953 ۾ اوهان واري "ڏيرو جاگير" تي حاجي عبدالغزيز ميمڻ جي مقاطعه واري زمين تي به ٽي سال ڳوٺ "پورو مگريو" ۾ رهي آيو آهيان. کلي چيائين: "پوءِ نه تو ڪي اسان جي سمورن پرڪارن جي خبر هوندي" پاڻ کليو ته آئون به کلي پيس. بهرحال! نهايت ئي احترام ۽ احتياط سان معزز مهمانن جي خدمت ڪندي سرڪاري ملازمت ڪندو رهيس.

آخري شام مير صاحب چيو ته "يار شاعر جيلر اسان صبح جو هتان هليا وينداسين تنهنجون محبتون ۽ خدمتون، جيسين هي هالا جون ٻيڙيون مون وٽ هونديون تيسين ياد ايندو رهندين".

صبح جو آيس ته بنگلو خالي هو شاهي مهمان ڪنهن ٻئي مهمان خاني ڏانهن منتقل ٿي ويا هئا ۽ مونکي ڪربلا جي قيدين بابت هڪ سرائيڪي شعر ياد اچي ويو جيڪو تنيڙهه ۾ الهڏني خان نوناريءَ کان ٻڌو هوم:

ڪٿن وڃ پڇيا علي عابد ڪنون تساڏا گهر ڪتهاں هے

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

عابد بيمار فرمايا:

پرديسياں دا گھر کيہا هے، جتي رات پووي گھر اتھاں ہے.

۽ پوءِ سڄو ڏينهن اهو شعر الهڏنو خان نوناريءَ واري طرز ۾ جهونگاريندو رهيس.

—

مشهور شاعر ضياء خياروي جي ڳوٺ جو هڪ پير صاحب شمس الحق هڪ معمولي ڪيس ۾ اچي سب جيل هالا تي وارد ٿيو ۽ ٻه چار ڏينهن رهي ضامن تي آزاد ٿي ويو ته نواب شاهه جي پوليس ڊي ايس پي جي سرواڻيءَ ۾ اچي خيما کوڙيا.

ڊي ايس پي شمس الحق جو پڇيو ڪيس ٻڌايم ته هو ضامن تي هليو ويو آهي، آڏا ابتا سوال ڪندي چيائين: "ٽانڊي تي سندس خلاف ايف آءِ آر ڪٽيل آهي، اتي Murder ٿيو آهي ۽ هڪ شاهد شمس الحق جي موجودگيءَ بابت بيان ڏنو آهي."

جيل ڊائريءَ جي معائني بعد ڪيس ٻڌايم ته جنهن رات اهو Murder ٿيو آهي ان رات شمس الحق سب جيل هالا ۾ موجود هو اوهان جي FIR ۾ عيني شاهد ڪوڙ ڳالهائي رهيا آهن. پوليس لهجي ۾ ڳالهايائين ته مون ڪيس ڪورٽ ۾ رجوع ڪرڻ لاءِ چيو. ڪورٽ جي Reader ڊي ايس پي کي ٻڌايو ته "شمس الحق ضامن تي ويو آهي، ضامن هن ڪورٽ منظور ڪيو آهي ۽ پوليس کي اهو اختيار ئي حاصل ڪونهي، جو ڪورٽ کان آڏا ابتا سوال ڪري."

ڳالهه مان ڳالهوڙو تڏهن ٿيو جڏهن ضامن، انڪار ڪري چيو ته هو ڪنهن شمس الحق کي نه ته سڃاڻي ٿو ۽ نه وري سندس ضامن پيو آهي. ان صورتحال کي نظر ۾ رکندي مون اهڙو سرٽيفڪيٽ جاري ڪري ڇڏيو جنهن ۾ شمس الحق جي موجودگيءَ واري داخلا هئي. اهو ڪيس ڪنهن به صورت ۾ چالان نه ٿيڻو هو ۽ پوليس نواب شاهه طرفان، شمس الحق تي جيڪو زوردار "سنڪو" ٿيڻو هو، ان کان بچي ويو. اهو سمورو ڪمال جيل ڊائريءَ جو هو. ان کان سواءِ مختلف ڪيسن ۾ به ڪورٽن طرفان جيلر جي ڊائريءَ جي آڌار تي فيصلا ٿيندا رهيا آهن ۽ جيلر جي ڊائريءَ کي سدائين سچو سمجهيو ويو آهي.

—

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شاهہ لطيف جي ميلي تي روينيو ڊپارٽمينٽ طرفان ڪئمپ لڳندي هئي(اڄ بہ لڳندي آهي)، پر اهي جوهر گوهر ڪو نہ آهن. هڪ سال ان ڪئمپ جي سموري سرواٽي منهنجي ذمي هئي. سو ڪئمپ تي دوست، پيارا دوست، مهمان ايندا رهيا ۽ محفلون مچنديون رهيون.

هڪ اهڙي ئي محفل دوران پيارو غلام حسين شيخ، فنڪار جلال چانڊيو کي وٺي آيو جيڪو پهريون دفعو لطيف سائين جي ميلي جي حاضري ڏيڻ آيو هو.

غلام حسين، جلال سان منهنجو تعارف ڪرائيندي چيو: "سوز هالائي اسان جو دل گهريو دوست، راڳ شناس، سُريلو شاعر تہ آهي ئي پر هالا سب جيل جو جيلر بہ آهي".

هالا ۽ جيلر جو نالو ٻڌي جلال ڪجهہ ياد ڪندي چيو: "ڪي سال اڳ هو بہ هالا سب جيل ۾ ڪجهہ وقت لاءِ رهيو آهي ۽ تڏهن "گنجو" جيلر هوندو هو". اشارو سمجهي ويس ان مشهور گنجي جيلر علي احمد شيخ ڪان ئي مون چارج ورتي هئي. خير، جلال سان ملاقات ٿي تہ ڪچهرين جو سلسلو بہ شروع ٿيو. منهنجو هڪ مشهور گيت "مند موٽي آئي ملڻ ڪلڻ جي"(جيڪو سحرش ڳايو هو) سو الائجي تہ ڪيتان هٽ ڪري ڳائيندو رهيو.

هڪ ڏينهن آفيس جي ڪم ڪان فراغت حاصل ڪري پراڻو رڪارڊ ڦولڻ ويٺس تہ جلال ولد فيض محمد خان چانڊيو جو نالو نڪري آيو هو چوري چڪاريءَ واري ڪيس ۾ آيو هو ۽ چند ڏينهن رهي ضامن تي هليو ويو. بهرحال! جلال سان دعائن سلامن جو سلسلو غلام حسين شيخ تائين هليو غلام حسين پرلوڪ پڌاري ويو تہ جلال سان سلامن جو سلسلو بہ منقطع ٿي ويو ۽ پوءِ جلال بہ "جلال" ٿي ويو.

هڪ ڏينهن هڪ چانڊيو جلال جو خط ڪٿي آفيس ۾ آيو سنڌي موسيقيءَ جو بي تاج بادشاهہ واري ليٽر پيڊ تي جلال لکرايو هو تہ هي خط آئينده منهنجي ذات وارو آهي. هن جا اوهان ڏانهن وهنوار آهي، سو هن سان ڪري چڏيو خط ۾ وڏيڪ لکيل هو تہ پٽ شاهہ تي وزير، گورنر، وڏا آفيسر گهٽي ئي هئا. مون انهن کي چوڻ ان لاءِ مناسب نہ سمجهيو تہ شاعر ۽ فنڪار جو وڏو لاڳاپو آهي. سو اوهان جيڪڏهن وهنوار نہ ڪيو تہ سمجهبو تہ اوهان اسان جي عزت نہ ڪئي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

خط آئيندڙ ڪي چيم ته هن خط جو جواب مان جلال ڪي ڳوٺ واري ائڊريس تي موڪلي ڏيندس مون لکيو مانوارا جلال خان: "سنگيت موجودا کهڙو نه سنوٽيي ها جو اوهان پنهنجي ليٽر پيڊ تي "موسيقيءَ جو تاجدار بادشاهه لکرايو ها. پيارا! بي تاج بادشاهه ٿيندو ٿي نه آهي ۽ جلال خان فيصلا به هڪ طرفا ڪونه ٿيندا آهن. بيءَ ڳر ڪي به پڌيو آهي ان همراهه جو مون وٽ ڪوبه وهنوار ڪونهي. جلال خان! اهي وڏيرڪا فيصلا پين لاءِ ڇڏي ڏيو. اسين فنڪار ۽ شاعر اهڙن فيصلن مان ڇا چاهيون. اهو خط مون جلال جي "ڦلن" واري ايڊريس تي پوسٽ ڪري ڇڏيو پر جواب ڪونه آيو."

ڪيترن ڏينهن بعد اهو همراهه مونکي سيشن ڪورٽ حيدرآباد تي مليو هو. چيائين جلال خان کي اوهان جو خط مليو چيو اٿس ته هاڻي جيلر کي ڪجهه به چوڻ جي ضرورت ناهي. هن پنهنجي خط ۾ مون کي ماضي ياد ڏياريو آهي.

—

لطيف سرڪار جو ميلو ڪمائي هڪ ٽين جنس وارو نوجوان چنيوٽ پنجاب وڃڻ لاءِ هالا شاهراهه جي بس اسٽاپ تي ويٺو هو ته هڪ پوليس واري جي ور چڙهي ويو سو آواره گردي جي قلم تحت. ٿاڻي تي رپورٽ لکائي. ڪورٽ ۾ پيش ڪرائي. سب جيل هالا تي وٺي آيو. جيتوڻيڪ هو ٽين جنس وارو هو پر ڪنهن ميڪ اپ ڪيل ڪلهي ۾ پرس پاتل حسينه جهڙو لڳي رهيو هو.

نالو پڇيم ته ساڄو هٿ مٿي ڪري، آڱريون وڪيري، چيله کي ٽوئسٽ ڏيئي هلڪو لمڪو ڪيائي چيائين: "بلون"

ڳوٺ جو نالو پڇيم ته الهڏتا لوٽي والا جو گانو ڳائڻ لڳو "ميرا شهر چنيوٽ ضلع 'جهنگ سجنا' نهايت انڪساري ۽ عاجزيءَ سان پنجابيءَ ۾ چوڻ لڳو "صاحب جي! بلي شاه جي 'تصور' جو قسم آهي. مون ڪو به قصور ڪونه ڪيو آهي. مان ته لطيف سرڪار جي حاضري ڏئي بس اسٽاپ تي ويٺو هوس ته پوليس واري مونکي گڏ هلڻ لاءِ چيو. مون انڪار ڪيو ته هٿي وٺي آيو آهي. بس اهو ئي منهنجو قصور آهي" بلون چوڻ لڳي صاحب جي! مان بنيادي فقير آهيان. پين جهڙو نه. ائين چوندي هن پنهنجي شلوار جي 'زپ' کولي ڪجهه ڏيکارڻ چاهيو ته جمعدار جهلي ورتس ۽ اسين کل ۾ ٻڏي وياسين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ياد آيم ته ڪجهه سال اڳ اڏيرو لعل جاٽ ميلي جي هڪ مصروف ڪارنر تي ڪيٽريون ٿي ”بلون“ رقص ڪري رهيون هيون. نصير مرزا ۽ اسرار شام گڏ هئا. سارو ماحول رقصان رقصان هو. اسرار شام کي ڪا شرارت سُجهي آئي هئي سو هڪ حسينه نازنينه جي وچهو وچي سندس ٻانهن کي مضبوطيءَ سان پڪڙي، ڪنهن تجربيڪار ڊانس ماسٽر وانگر هڪ زوردار ٺمڪو ڪيرايائين. ته سڄو ماحول ٻُري ويو هو ۽ اسين کلي کلي ڪيرا ٿي پياسين ماضيءَ جي ان ياد مان منهن ڪڍيم ته ڪي غير ضروري آواز ڪنن تي پيا ۽ اهي آواز بلون جا هئا. پڇي وچي جيل تي نڪتس ڏٺم ته سب جيل جي ننهي بيرڪن جا قيدي جمعدار کي ايلاز ڪري رهيا هئا. ته اهو داڙهو سندن بيرڪ ۾ موڪليو وڃي. (اڪثر ائين ٿيندو هو جو ڪو اڪيلو ڳڀرو نوجوان جيل تي ايندو هو ته ٻه قيدي اهڙو اصرار ڪندا هئا ۽ بعض اوقات مسئلا به پيدا ٿيندا هئا. ان صورتحال کي ڳنڀير ڄاڻي ”بلون“ کي ڪورٽ ۾ پيش ڪري، ماجسٽريٽ کي عرض ڪيم ته هن پرديسي پڪيڙي کي Personal Bond (خود مچلڪو) تي ڇڏيو وڃي. جيل جو ماحول به خراب ٿي سگهي ٿو ۽ هن حسينه کي جان جو خطرو به لاحق ٿي سگهي ٿو. خوشي ٿيم جو ڪورٽ سڳوريءَ منهنجي گذارش کي Reasonable سمجهي ”بلون“ کي خود مچلڪي تي ڇڏڻ جا احڪامات جاري ڪيا. ڪيس ٻڌڻي شنوائي ڏٺي ڪورٽ ۾ حاضر رهڻ لاءِ پابند ڪيو ويو ۽ پنهنجي آفيس پٽيوالي مرحوم دودو هٿان پنجاب ويندڙ ڪوچ ۾ ڪيس روانو ڪري پوءِ دم پٽيو.

شنوائي واري تاريخ تي بلون بنفسِ نفيس ڪورٽ ۾ حاضر ٿي ۽ الهڏنه لوٽي والا جون به ڪيسٽون ۽ سلطان باهو درگاه جا ڳانا ڪٺي آئي. سندس خلاف ڪيس ختم ٿيو ته هوءَ به خوش ٿي ته آئون به خوش ٿيس. جو هڪ بي سهارا انسان جي مدد ٿي سگهي هئي.

—

لطيف سائينءَ جي ميلي جي ادبي ڪانفرنس / راڳ جي محفل ۾ نعري بازي ۽ (ايس پي S.P) سان منهن ماري ڪرڻ جي الزام ۾ 21 ڳڀرو - جوان / اسٽوڊنٽس اچي سب جيل هالا جا مهمان ٿيا نعري بازي ۽ منهن ماري ڪرڻ وارا ته نڪري ويا. پر آواز ۾ آواز ملائيندڙ سوگها ٿي ويا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان انهن نوجوانن جا نالا لکي رهيو هوس ته انهن ۾ پياري رسول بخش درس جو فرزند محمد اسماعيل جو نالو به آيو.

نوجوان الڙ ۽ غير تجربيڪار هئا، سو سڀ جيل کي هاسٽل سمجهي عجيب و غريب مطالبا ڪندا رهيا، مثال: اڄ برياني کپي، مرغي ۽ ڇيلي جو گوشت کپي، وغيره ظاهر آهي ته اهڙيون هجتون جيلن ۾ ڪونه هلنديون آهن ۽ اهي سهولتون صرف وڏن ماڻهن کي حاصل هونديون آهن. پوءِ به وس آهر نوجوانن جون گهرجون پوريون ٿينديون رهيون.

مسٽر حفيظ قريشي سينئر نوجوانن جو وڪيل بڻجي آيو تنهن کين خاصي دڀ پٽي ڇيو: "جنهنجي خلاف نعريبازي ۽ نفرت ڪبي آهي، ان کان رعايتون ڪونه گهربيون آهن" ان کان پوءِ نوجوان خاموش ٿي ويا.

نوجوانن ۾ ڪي ته وڏي دل گردي وارا هئا ته ڪي وري هانو لٽل. هيسيل ۽ اٻوجهه روز پڇندا هئا ته اسان جو ڇا ٿيندو؟ ڪڏهن آزاد ٿينداسين؟ هڪڙو ٽريو ته ڊاڍو هيسجي ويو هو سڄي رات راسوڙا ڳائي وقت گذاريندو هو.

نوجوانن جي خلاف جيتوڻيڪ ڪيس معمولي نوعيت جو هو پر پوليس کين سيڪٽ ڏيڻ لاءِ Remand Period ۾ اضافو آڻي ڇڏيو هو ۽ ايڏو وڏو ريمانڊ اڪثر قتل، اغوا، ڦرلٽ جي تفتيش لاءِ ئي حاصل ڪيو ويندو آهي. همراه روز پڇندا هئا ته چالان ڪڏهن ٿينداسين؟ چالان ڇا آهي؟ ريمانڊ ڇا آهي؟ ضامن ڇا ٿيندو آهي؟ وغيره اول ته کين آئون انهن سوالن جا جواب ڌيرج سان ڏيندو رهيس. پر تنگ ڪيائون ته کين چڙي ڇيو هوم "ون يونٽ واري زماني ۾ جڏهن نوجوان اسٽوڊنٽس ان وقت جي سختگير ڪمشنر مسرور حسن آڏو سينو تاڻي بيٺا هئا ته پنهنجا ڪيس پاڻ لڙندا هئا. مسعود نوراني، اقبال ترين، لالا قادر، اختر بلوچ ۽ ٻيا شعلي بيان مقرر ۽ قانون دان هئا ۽ ججن، وڪيلن سان قانوني نقطن تي وڏا وڏا بحث ڪندا هئا. اوهان کي معمولي ڪان معمولي ڳالهين جي به خبر ناهي. اوهان مستقبل جون واڳون ڪيئن سنڀاليندا؟

خير! رام وانگر چوڏهن ڏينهن جو بن/ ياترا ڪاٽيندي نيٺ سنڌن چالان ڪورٽ ۾ پيش ٿيو. انهن ايڪيهن نوجوانن مان ويهن جا ضامن ته بروقت منظور ٿي ويا پر ٽري ويچارو وري به رهجي ويو. سنڌس ساٿين به سنڌس خبر گيري نه ڪئي. شام ٽيڻ تي هتي هئي ڏينهن موڪل هئي، سو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ويچارو پريشان ٿي ويو. مونکي هڪ ٽيليفون نمبر شهدادپور جي سنڌس ڳوٺائي لاءِ ڏنائين پر ان به ڪونه ٻاريو.

ان ڏينهن ۾ هوس ته پيارو محمد سومار "وفا" اچي نڪتو، پيارو وفا خير جي ڪمن ۾ دلچسپي وٺندو رهيو آهي ۽ بيواهن قيدين جا ضامن ڪرائي ڪين ڳوٺ موڪليندو آهي. ان سان ڳالهه ڪيم ته دير ٿي ڪاڻ ڪيائين. پنهنجي هڪ دوست کي وٺي ڪورٽ ۾ ويو ۽ اهڙيءَ طرح ان ٽريءَ جو به ضامن ٿي ويو نه ته اهو ٽري رات جو راسوڙا. جيل جي خالي ديوارن کي ٻڌائي ها.

-

سياري جي هڪ سرد رات جو ڏيڍ بجي گهر تي ٽيليفون آيو ته هڪ قيدي سخت بيمار آهي، جلدي پهچو اهو Message جمعدار جيل جو هو. ڪانٽس پڇيم ته صاحب جي گاڏي ۽ ڊرائيور موجود ناهن ڇا؟ چيائين صاحب جن آرامي آهن ۽ ڊرائيور موڪل تي آهي. سخت مونجهاري ۾ ڦاسي ويس. مجبوري ۽ فرض جي مقابلي ۾ ٻيو ڪو چارو نه ڏسي، اجرڪ ڪلهن تي اوڍي، لٺ ۽ تارچ هٿ ۾ ڪٽي بس اسٽاپ تي آيس ته اتي به ڪاريءَ وارا ڪک لڳا پيا هئا. سو اڪيلو ئي اڪيلو هالا پراڻا کان هالا نوان لاءِ پيادل نڪري پيس. ضرور پهچڻو جو هو!!!

هالا نوان ۽ هالا پراڻا واري روڊ تي منو ماڇيءَ واري ڳوٺ جا ڪتا سخت ويڙهاڪ آهن. پيادل ماڻهن سان وڙهندا آهن. ان ڳوٺ جا مالوند ماڻهو چوريءَ چڪاريءَ کان بچڻ لاءِ رات جو ٻارهين وڳي ڪتا ڇوڙي ڇڏيندا آهن.

ان اونداهيءَ ۽ سرد رات ۾ ڪتن جي ور چڙهي ويس ۽ شاهي رستي سان لاڳيتو بچاءُ بند تي چڙهي پيس. بچاءُ بند تي پڪڙيل، ٺڪر، پٿر، پٿر گڏ ڪري، ڪتن ڏانهن اڇلائي، پنهنجو دفاع ڪندو رهيس. وڏي ويڙهاند کان پوءِ ڪتن واري حد ڪراس ڪيم. ته پر واري مهرن واري ڳوٺ جا ماڻهو ڪتن جي ڀونڪڻ تي لٺيون ۽ ڪهاڙيون کڻي، ڪنهن چور چڪار کي پڪڙڻ لاءِ نڪري آيا ۽ پوءِ هڪ زوردار هڪل تي بيهي رهيس. همراهه ويجهو آيا ته اجرڪ جي جُهنڊ ۽ پٿر هٿن ۾ ڏسي واترا ٿي ويا. چيائون، اڙي سائين توهان هن بيگاهه رات ۾! هڪ همراهه ته پوڳ پوڳ ۾ چئي ڏنو: "جيلر صاحب اهڙا ڪم به ڪندا آهيو ڇا؟"

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

کين هڏاير تہ سب جيل ۾ قيدي بيمار آهي، سو اطلاع ملڻ تي وڃي
رهيو آهيان. "پلا ترسو گھوڙو پلاٽيون، خدمت ڪريون، گڏجي هلون" چيم
تہ هاڻي فاصلو ٿي ڪيترو رهيو آهي" خدا خدا ڪري سب جيل تي پهتس
بيمار قيديءَ کي ڏسي سرڪاري تعلقي اسپتال مان ڊاڪٽر کي وٺي
آيس. فرض شناس ۽ شريف ڊاڪٽر هو سو بيگاهہ وقت بہ هليو آيو.
قيدي جي معائني بعد ڊاڪٽر مونکي ڪجھ Tablets ڏنيون ۽
تاڪيد ڪيو تہ گرم چانھ سان وٺي ڇڏيو متان "نمونيا" ٿي پوي. مون
پنهنجي جسم کي هٿ لاتو تہ سچو پچو بادل ٿي ويو هوس. ڊاڪٽر، قيديءَ
لاءِ دوائون لکي ڏنيون جي تعلقہ اسپتال ۾ موجود نہ هيون سو هڪ ميڊيڪل
اسٽور کولائي، قيديءَ کي دوائون کارائي، کيس آرام اچڻ تائين مچ تي ويهي
رهيس ۽ وينٺي رهيس. ان مهل صبوح جا ساڍا چار ٿيا هئا. خوشي ٿيم جو
منهنجي فرض جي ادائگيءَ سبب هڪ انسان کي Relief تہ مليو نہ تہ فرض
جي عدم ادائيگيءَ سبب ڪجھ بہ ٿي سگھيو ٿي. جنھن جو شايد ازالو بہ ٿي
نہ سگھي ها.

—

سب جيل هالا جي هڪ قيديءَ ڪورٽ طرفان ضامن نہ ملڻ تي
احتجاج طور خود ڪشيءَ لاءِ رات وڳڙي ۾ جڏهن بليڊ پيٽ ۾ لاتو تہ پين
ڏسي ورتس پر بليڊ جزوي طور پنهنجو ڪم ڪري چڪو هو.
صبح جو رپورٽ ملي تہ ڪيس اسپتال ڏانهن Refer ڪيم. پر ڊاڪٽر
کيس Treatment ڏيڻ بدران جيلر کي طلب ڪيو ڊاڪٽر چوڻ لڳو تہ هي
پوليس ڪيس آهي. FIR ڪٽبي. انڪوائري ٿيندي. کيس چيم تہ سڀ
ڪجھ ٿيندو. پر في الحال مريض کي Treatment تہ ڏيو وري ڪهاڻي
شروع ڪيائين: "انسان جو ننڍو آندو 60 فوٽ طويل ٿيندو آهي ۽ الاجي تہ
ڪهڙي حصي کي زخم پهتو آهي، سو آپريشن ٿيندو".
ان ڏينهن هالا ۾ سخت مينهن وسي رهيو هو زندگي مفلوج هئي.
آفيسون، بازارون، روڊ رستا پاڻيءَ سان پرجي ويا هئا ۽ مان اڪيلو ڊاڪٽر
کي قيديءَ جي جان بچائڻ لاءِ ايلاز ڪري رهيو هوس. وڏي مٿي ماريءَ بعد
منهنجي ذات تي هڪ زوردار "سنڪو" ٿيو ۽ ان سنڪي سان ٿي ڊاڪٽر
مريض قيديءَ کي آپريشن ٿيٽر ۾ وٺي ويو (واضح رهي تہ هي اهو ڊاڪٽر نہ
هو جيڪو بيگاهہ وقت بہ سب جيل ۾ قيدين جي علاج لاءِ ايندو هو)

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ٻئي ڏينهن صبح جو اخبارن ۾ سرخيون لڳي ويون. سب جيل هالا ۾ قيديءَ جي خودڪشي. ايس ڊي ايم هالا وٽ انڪوائري

عجيب اتفاق هو جو انڪوائري به ان ڪورٽ ۾ هلي. جنهن ڪورٽ جو اهو قيدي هو ۽ ان ئي ڪورٽ ضامن منظور ڪرڻ کان انڪار ڪيو هو.

حقيقتون کليون ته ڊاڪٽر جي "سنڌي" واري ڳالهه به کلي. مگر مون پاڻ تي زخم سهي ڊاڪٽر کي بچائي ورتو.

ڪورٽ طرفان انڪوائريءَ جي فيصلي ۾ ماجسٽريٽ جو Opinion هو "جيڪا شيءِ جيل جو دروازو کولي اندر موڪلي وڃي ان لاءِ ذميوار جيلر آهي. ان ڪري جو جيل جون چابيون وٽس آهن. پر جيڪا شيءِ سلاخن مان مٿائي موڪلي وڃي. ان لاءِ ذميوار پوليس عملو آهي. مولا ڪرم نوازي ڪئي جو ان انڪوائري مان نه فقط آزاد ٿي ويس. پر پوليس عملي ڊاڪٽر ۽ قيديءَ کي به بچائي ورتم. جنهن تي پيو خودڪشيءَ جو ڪيس داخل ٿيڻو هو. اهڙي طرح ڊسٽرڪٽ ماجسٽريٽ جناب سپاهو خان جتوئيءَ جي سخت گيريءَ کان به بچاءُ ٿي ويو.

-

منهنجي تر جو هڪ ڏاميچ شخص پاتاريداريءَ جي الزام ۾ اچي جيل ۾ پهتو هو منهنجو ديرينو واقف هو ۽ آئون هن جي جوانيءَ، سرڪشيءَ ۽ ڪاٽڪوپٽي کان بخوبي واقف هوس.

ٽيهارو سال کن اڳ جڏهن آئون بي روزگاريءَ ۽ دربدري واري زندگي گذاري رهيو هوس. تڏهن هو مونکي ڳوٺ جي ننڍڙي هوٽل تي ملي ويو هو گوشائتو ٿي چيائين ماستر عشق ڪيو اٿم ڪو سلو ڪٺا خط) لکي ڏي چيم ته مون کي عشق وارو خط لکڻ اچيئي ڪو نه حساب ڪتاب ڪرڻو هجي ته حاضر آهيان.

اڪيون ڪرڙيون ڪري چيائين: "ڪٺ (خط) ته مون کي تو کان ئي لکائڻو آهي" سنڌس ڪلهي تي بڳي ڪهاڙي ۽ وچون جهڙا شهپر ڏسي ڊڄي ويو هوس ۽ نه چاهيندي به ڪيس خط لکي ڏنم.

هُو وري مليو ته خوش ٿي چيائين: "واها ماستر واها واها جو ڪٺ (خط) لکيو اٿئي. بابا تون ته مرشد وٽڻ جهڙو آهين" ۽ پوءِ هو مون کان خط لکائيندو رهيو ۽ ڪيس ملبل سوکڙيون جهڙوڪ. رومال، اڳٺ، ڦوٽا، مصري لونگ، سوپاريون ڏيکاريندو خوش ٿيندو رهيو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪيترن ڏينهن کان پوءِ هڪ اونداهيءَ رات جو مونکي هالا نوان ۽ هالا پراڻا واري "فتح پور مائينر" جي موريءَ وٽ مليو سخت ڪاوڙيل هو سندس ڪلهي تي رڪيل ڪهاڙي وچ وانگر بڪي رهي هئي. شهر تي هٽ هٽندي چيائين، "ماستراج توسان فيصلا ٿيندا".

ڪانئس پڇيم: "ڇا ٿيو آهي؟"

"هٽ سان ٻاهر ٻاري پڇين ٿو ته ڇا ٿيو آهي".

"پر خبر ته پوي".

چيائين: "پاڻ جيڪي خط لکيا ها، اهي ڪُلي پيا آهن ۽ ڳالهه سڄي ڳوٺ ۾ هلي وئي آهي".

چيم: "اهو منهنجو ڪم نه آهي".

چيائين: "انهن ڪطن جي ڪبر رڳو پاڻ ٻن کي هئي"

چيم: "پاڻ ٻن کي نه پر پاڻ ٽن کي هئي، تون پڇا ڳاڇا ڪر."

شايد اشارو سمجهي ويو سو ڪجهه قدر ٿڌو ٿيو

چيائين: "چڱو پڇا ڳاڇا ڪريان ٿو نه ته توکان گاريءَ جو شنهن ڪٽائيندس."

چيم: "غاريءَ جو سنهن به ڪٽبو پر اول تون پڇا ته ڪر."

هُو هليو ويو پر مونکي سدائين خدشو رهيو ته هي جٽ ڪڏهن به بگڙي سگهي ٿو ڪجهه ڏينهن بعد هو منهنجي گهر تي آيو ته ڊڄي ويس هن پنهنجي اجرڪ ڪلهن تان لاهي منهنجي پيرن تي رکي ڇڏي چيائين: "ماستر مونکي ماف ڪر اهو ڪارو منهن منهنجو ٿيو هو ۽ اها گلطي ڏر ڏٿين کان ٿي هئي، ڪانئن ڪا ڳالهه منهن مان نڪري وئي هئي، ماستر مونکي ماف ڪر، هي اٿئي ڪهاڙي ۽ هي اٿئي منهن جو ڪنڌ".

ڪلي چيو مانس : "مون توکي معاف ڪيو پر هاڻي مهرباني ڪري خط مون کان نه لکائجان ته هو ٺڪي ڪل ڪلي پيو هو ورهيه لنگهي ويا، هو وري نظر نه آيو ۽ آئون به مصروفيتن جو بڪ ٿي ويس.

جنهن ڏينهن هو سب جيل هالا تي پاٽاريداريءَ جي الزام ۾ چالان ٿي آيو هو آئون ڪانئس حال احوال وٺي رهيو هوس، هُو پيرسن ٿي چڪو هو سندس ڇاپهين ڏاڙهيءَ جا وار ۽ شهپر اڇا ٿي ويا هئا. سڄي هستي مستي نڪري وئي هيس.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

چوڻ لڳو: "جيلر صاحب! اسان ته هاڻ سڀ ڪجهه ڇڏي ڏنو آهي، پر پوليس اڃا به نه ٿي ڇڏي. ڪنهن جي چرچ تي ڪوڙو ڪيس ٺاهي هتي ڇڏي ويا آهن."

پڇيم: "پلا عشق ته سلامت آهي نه."

چيائين: "ڪٿي بابا!"

"وري ڇا ٿيو؟"

نهايت نماڻائيءَ سان چيائين: "هوءَ ويچاري مري وئي."

"ڪڏهن؟"

انهن ئي ڏينهن ۾ ڳالهه کُلي، ڳوٺ ۾ هلي ڄڻ پئي هئي. سو پيرم پوريءَ مرمر ماري ڇڏيس."

هن جون اکيون چور ٿيون. ته آڱوٺي به آبديد ٿي ويس.

مون ڏٺو ته سندس اکين مان وڏا وڏا لڙڪ لڙي سندس قميص جي دامن ۾ جذب ٿي ويا ۽ ڏڳ جهڙو ڪاٺڪو ماڻهو پڇي پري پيو هو.

تڏهين مونکي نصير مرزا جي في البديهه غزل جا به شعر ياد آيا.

هوءَ نهاري وئي، مون کي ماري وئي

ڳالهه هلي پئي ڳوٺ ۾ هوءَ گذاري وئي

—

سعيد آباد تر جو هڪ ڪنڌار ماڻهو منو ماڇي پاٽاريداريءَ جي الزام ۾ سب جيل هالا تي پهتو هو ماڻهو نامي گرامي ۽ وڏي نالي وارو هو پر جهڙو هوس نالو منو اهڙو ئي هو سٺي سڀاءَ ۽ مٺي گفتار وارو ساڻس "عليڪ سليڪ" ٿي ته سندس متعلق ڪيئي ڳالهيون کلي سامهون آيون. ڪاڻس پڇيم: "منل! تون ته وڏي پٽ ۽ مٽ وارو آهين. هتي ڪيئن پهتين؟"

چيائين: "ڪجهه مهربانيون پنهنجن جون آهن. ته ڪجهه وري ايجنسين جون."

اهو ميان نواز شريف جو دور حڪومت هو اسان وارو سڄو علائقو پوليس، رينجرس ۽ آرميءَ جي حوالي هو چپي چپي تي رينجرس ۽ آرميءَ جون ڪئمپون قائم ۽ دائم هيون.

مٺي خان سان ڪچهريون ٿيون. ته هو ذاتي طور ڏاڍو سادو ۽ وفا شعار شخص نظر آيو اهو احساس به غالب رهيو ته ڪيس وڏيرا شاهيءَ بي جا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

استعمال ڪري اڪيلو ڪري ڇڏيو آهي. مني خان سان وقت بوقت ڪچهريون بلڪ ڏگهيون ڪچهريون به ٿينديون رهيون.

هڪ ڏينهن نهايت نماڻائيءَ سان چيو هئائين: "جيلر صاحب هڪ عرض آهي، صبحاڻي منهنجي شنوائي سيشن ڪورٽ حيدرآباد ۾ آهي. مهرباني ڪري مون کي نه موڪلجو ۽ شنوائي جي تاريخ وٺي اچجو ڪورٽ ۾ منهنجو مخالف به ايندو ان کي ڏسي مٿان بي قابو نه ٿي وڃان."

مون سندس عرض جو غرض ڪندي ڪيس سيشن ڪورٽ موڪلڻ بدران اسپتال ۾ موڪلي ڇڏيو جتان هو "چيڪ اپ" بعد دوائون لڳائي آيو. دوائون آيون ته شنوائيءَ جي تاريخ به اچي وئي. ڏاڍو خوش ٿيو ۽ دعائون ڏيئي چوڻ لڳو: "جيلر صاحب هتي منهنجو مائٽ به تون آهين. ته ڪانڌي به تون ٿيندين. جنين ڪاڻ مياس سي ڪانڌي به ڪونه ٿيا". مني خان کان اهڙيون ڳالهيون ٻڌي ڇرڪي ويو هوس.

ٻئي ڏينهن صبح جو وري اسپتال وڃڻ جي خواهش ظاهر ڪيائين. سو ڪيس اسپتال موڪليم. ڊاڪٽر ڪيس نارمل چاڪائي دوائون لکي ڏنيون.

ٽيپهرن جو وقت هو مني مونکي گهرايو ۽ چوڻ لڳو: "هن ڊاڪٽر جون دوائون مون کي پاڻ نه ٿيون پون. ڊاڪٽر رفيق ابڙو ميڊيڪل آفيسر سعيد آباد) وارو گهرائي ڏيو اهو منهنجو دوست آهي ۽ مونکي سندس دوا پاڻ پوندي آهي".

مني خان جي راءِ رکندي ڊاڪٽر رفيق ابڙو کي فون ڪيم ته ڊاڪٽر به هالا اچي رهيو هو. ڪجهه لمحا مس گذريا هوندا جو آئون ڪيس ڊاڪٽر جي اچڻ بابت ٻڌائڻ ويو هوس، ته هو دروازي تي آهليو پيو هو ۽ تيدين ڪلن ڪيرائي ڪيس ٻاهر کٽ تي ليٽايو ويو. ان دوران ڊاڪٽر به اچي ويو جنهن معائني بعد ڏک واري انداز ۾ چيو ته "شيءِ وڃي ڏٺين کي پهتي". ڊاڪٽر چيو ته مني خان تي ٿيل Heart Attack ايترو ته شديد هو جو ڪيس سڌ ڪرڻ جي به همت نه ٿي هئي ۽ پوءِ مني خان جو جسد خاڪي پوسٽ مارٽم لاءِ سرڪاري اسپتال لاءِ موڪليم جتي هن جو موت طبعي قرار ڏنو ويو.

آئون سوچن جي ساگر ۾ گم ٿي ويس. انسان ڪيڏيون ۽ ڪهڙيون خواهشون رکي ٿو پر هن دنيا ۾ سندس Duration صرف هڪ لمحو آهي. شاهه لطيف جي هن بيت وانگر:

جر تي ڦوٽو جيئن، لهرن لڳي اڌ ٿئي،
تون پڻ آهين تيئن، دنيا ۾ ڪو ڏينهڙو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پوسٽ مارٽم بعد مٺي خان جو لاش سندس وارثن حوالي ڪري، اهو واقعو شاهه جي بيت سميت مون جيل ڊائري ۾ لکي ڇڏيو.

—

مٺي خان واري ڪالم ۾ ميان نواز شريف واري دور جو جزوي تذڪرو ٿيل آهي، ڪجهه وڌيڪ ڪلمات هن ريت به آهن:

ميان نواز شريف جي حڪومت واري پهرئين دور ۾ هالا تعلقو خاص انتقامي نشاني تي هو جا بجا رينجرس ۽ آرمي جون چونڪيون قائم ڪيون ويون هيون.

امن امان قائم رکڻ جي بهاني سان سڄي علائقي تي ڇاپا لڳندا رهيا ۽ انهن ڇاپن کان مخدوم هائوس به محفوظ نه رهيو هو. رينجرس جون من مانيون ايتريون ته وڌي ويون هيون، جو اهلڪار ڪورٽن جي معاملن ۾ به دخل اندازي ڪندا رهيا.

هڪ ڏينهن هڪ ڪيپٽن منهنجي آفيس ۾ آيو ۽ حڪم ڏيڻ لڳو ته ڪنهن به قيديءَ کي آزاد ڪرڻ کان اڳ کين اطلاع ڏنو وڃي.

چيومانس: "جيل يا سب جيل ملڪ جي مروج قانون ۽ ڪورٽن جي احڪامات تحت هلندا آهن. اوهان کي ان سلسلي ۾ ڪورٽن سان ئي رجوع ڪرڻ گهرجي، يا وري آفيس جي احاطي کان ٻاهر پنهنجي ڪئمپ قائم ڪرڻ گهرجي". اهو جواب کيس شايد نه وڻيو سو سدائين ڪاوڙيل رهيو ۽ موقعا تلاش ڪندو رهيو ۽ ان جو اظهار هن ريت ڪيائين.

هالا تر جو هڪ وڏي پٽ ۽ مٽ وارو قوتو عرف سردار علي سولنگي به رينجرس وارن جي عتاب جو نشانو بڻيو سو مٿس ڪيترائي ڪيس داخل ڪرائي، سب جيل هالا جو ٻاندي بڻائي، وڌيڪ ڪيسن جا سانباها ڪرڻ لڳا.

قوتو خان وڏي رهائي رسائي وارو هو سو ڪورٽن کان ضامن منظور ڪرائيندو رهيو. البته هو ان وقت صرف هڪ ڪيس قلم 14 تحت ئي ڪورٽ کي گهربل هو ۽ جڏهن ان ڪيس جو ضامن سنڌ هاءِ ڪورٽ منظور ڪيو ۽ آزاد ڪرڻ جو حڪم مون تائين پهتو ته مون سڀيئي قانوني تقاضائون پوريون ڪري کيس آزاد ڪري ڇڏيو ۽ پوليس هالا، ۽ رينجرس کيس آزاديءَ سان ويندو ڏسندي رهجي وئي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ان رات جو هڪ بجي گهر تي فون آيو ته آرمي وارا مونکي وٺڻ لاءِ اچي رهيا آهن. سو تيار ٿي ويٺس (ان کان اڳ آفيس ٽائيم دوران مون ڊسٽرڪٽ ميجسٽريٽ حيدرآباد ۽ ڊسٽرڪٽ سيشن جج حيدرآباد کي ٽيليگرام رستي اهڙو اطلاع ڏيئي ڇڏيو هو. ان لاءِ جو آفيس اوقات دوران اهڙي ڇرپر محسوس ٿي هئي).

اڌ ڪلاڪ کن کان پوءِ وري فون تي اطلاع مليس ته آئون ٻئي ڏينهن بروز آچر صبح جو 11 بجي ڪرنل صاحب جي هالا ڪئمپ تي وڃي حاضر ٿيان. مقرر تاريخ ۽ وقت تي ڪرنل جي آفيس ۾ پهتس. مون سان گڏ پيارو دوست نثار احمد انصاري اسسٽنٽ مختيار ڪار هو.

جيلر سوز هالائيءَ کي سڏ ٿيو ڪرنل جي آفيس ۾ داخل ٿياسين ته ڪرنل صاحب ملڻ لاءِ اٿي بيٺو جنهن ڪا انڪوائري نه پر شخصي ملاقات هئي. ڳالهيون ڪليون ته مون ڪورٽن جا سمورا احڪامات ڪڍي سندس آڏو رکيا. جن جو هو بغور مطالعو ڪندو رهيو هو حالتن ۽ حقيقتن کي سمجهي ويو هو. سو مشڪندي چيائين: "اوهان تي لڳايل الزام درست نه ٿا لڳن. اوهان قيديءَ جي ضامنن جي لسٽ پيش ڪريو وڌيڪ ڪارروائي اسان پاڻ ڪنداسين" ۽ مون بر وقت ان جي تعميل ڪئي.

اسان چانهه به پيئندا رهياسين ۽ اردو شاعرن بابت ڳالهيون ٻوليون به ڪندا رهياسين ۽ پوءِ اهو پلو ماٺهو دروازي تائين گڏ هليو آيو. ناراض ڪيپٽن خاصو نادم نظر اچي رهيو هو ۽ منهنجي مخالفن جا منهن به هيٺيا ٿي ويا هئا.

هوڏانهن ڊسٽرڪٽ سيشن جج سيد رحمت حسين جعفري ان Nature جا سٽيتاليهه ڪيس ان بنياد تي خارج ڪري ڇڏيا. جو انهن سڀني ڪيسن جي Story ساڳي هئي. ڦوٽو خان جي ضامنن کي به ڪورٽ جي ان فيصلي سان Relief ملي ويو. ۽ پوءِ رفته رفته هن علائقي مان رينجرس جو تڏو پٽجڻ لڳو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پڇاڙڪا ڪلمات

سب جيل هالا تي 21 سال لاڳيتو رهڻ، وڏو مشڪل ڪم هو پر مون سمجهيو هو ته مان ان ڪم لاءِ ٺي شايد موزون آهيان ۽ مون تي به جيلر جي ليبل لڳي ويئي. مون ان ۾ ڪو ڪمال ڪونه ڪيو هو صرف قيدين سان ڪلي به ٻول ٻوليا هئا. سندن صحت ۽ صفائيءَ جو خيال رکيو هو. مخير حضرات ڪان چندا ورتي. اختياري وارن ڪان رقم (بجيٽ) منظور ڪرائي پنکا ۽ پاڻيءَ جي ٽانڪين جو انتظام ڪري ڏنو هو ڪاڏي پيتي، روشني ۽ دوائن جو خاطرخواه انتظام ڪري ڏنو هو. ملاقاتين ۾ آساني پيدا ڪئي هئي، قيدين کي پيو چا ڪپندو هو.

مون 21 سالن جي عرصي ۾، نه ته ڪنهن قيديءَ جي تلاشي ورتي نه ته ڪنهن تي هٿ سڌو ڪيو. نه وري اول فول ڳالهين سبب قيدين کي آزاد ڪرڻ ۾ تاخير ڪئي. بس اها ئي حڪمت عملي هئي جو اڄ به شاعر سوز هالائي عوامي جيلر جي نالي طور مشهور آهي.

مان اڄ جي جيلر ۽ پوليس عملي کي اهو ئي پيغام ڏيندس ته محبت ڏيندا ته محبت جي موٽ محبتن سان ملندي.

(ان سان گڏ جيلر جي ڊائريءَ جا سمورا ورق اختتام پذير ٿيا).

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آوازنگر جا رنگ

يادگيريون:

ماضيءَ جا ورق ورائيندي ۽ نوجوانيءَ کي ساريندي ياد ٿو اچيم تہ مان ريڊيو جو Keen Listener رهيو آهيان. ريڊيو ڪراچيءَ سنڌي پروگرام شروع ڪيا تہ ويتر دلچسپي وڌي ويئي. اوائلي دور ۾ محمد ابراهيم، مٺو ڪڇي، ششيلا مهتاڻي، نارو ڀڳت، فقير عيسيٰ، سليمان سمان، احمد ياٿي آگريا، رقيہ خانم، محمد جمن، شاه محمد نابينا (نڙ نواز) مصري خان جمالي الغوزي وارو وغيره جهڙا فنڪار ٻڌڻ جو موقعو مليو ۽ انهن کي دل جي ڪنن سان ٻڌندو رهيس.

ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جو قيام عمل ۾ آيو تہ سڄو ايوان فنڪارن سان سٽجي ويو. سڄي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان مشهور ڳائڻا ريڊيو حيدرآباد تي حاضري ڏيڻ لڳا هئا. انهن کي بہ دل سان ٻڌڻ جو شرف مليو واه واه! سبحان الله!

مان ريڊيو پاڪستان جي پروگرامن جو حال احوال ريڊيو جي رسالي آهنگ رسنتي معلوم ڪندو هوس ۽ ان مطابق پروگرام بہ ٻڌندو هوس. منهنجي ذاتي راءِ موجب لاهور ۽ حيدرآباد فني لحاظ کان نهايت ئي معتبر ۽ مستند ريڊيو اسٽيشنون آهن. جن کي مختلف اسٽيشنون Follow ڪنديون رهن ٿيون. مان ريڊيو لسنر تہ هوس، ئي پر ريڊيو سان خط و ڪتابت بہ ڪندو رهيس، تہ پروگرامن بابت وڏا وڏا تبصرا ۽ رايا بہ موڪليندو رهيس ۽ انهن تبصرن ۽ راين کي اهميت سان نشر بہ ڪيو ويندو هو.

تن ڏينهن ۾ ريڊيو حيدرآباد جي پل پلان هئي. موسيقيءَ ۽ ڊرامي جي حوالي سان ريڊيو حيدرآباد وڏو ميدان ملهائي رهيو هو. ڪيترائي مشهور ڳائڪ ۽ ڊرامہ آرٽسٽ پيدا ٿيندا رهيا. جن ملڪ گير ۽ بين الاقوامي شهرت ۽ پذيرائي ماڻي. ڪهڙا ڪهڙا نالا ڳڻجن ملڪ سڄو منصور هو.

تن ڏينهن ۾ لسنرس ريسرچ يونٽ (Listeners Research Unit) بہ قائم ٿيو هو. سوال ناما جاري ٿيندا هئا ۽ انهن جي آڌار تي بہ پروگرام ترتيب ڏنا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ويندا هئا. فرضي ٽيليفونن ۾ فرضي نالن اناؤنسن ڪرڻ جو رواج اجا ڪونہ پيو هو.

مان ريڊيو باقاعدگيءَ سان ٻڌندو هوس، جن بہ پروگرامن، ڪردارن ۾ آوازن کان متاثر ٿيندو هوس، انهن جي فن بابت وضاحتي خط لکندو هوس تہ انهن کي اهميت سان نشر بہ ڪيو ويندو هو. جڻ فل ٽائيم ريڊيو لسنر هوس.

اسان جي ٻاريءَ ۾ مير محمد لنجار (اناؤنسر) منو خان ڏاهري متيارين وارو بہ شامل هئا. ٽيئي اردو ۾ طويل خط لکندا هئاسين ۾ اهي خط "جواباً عرض ہے" پروگرام لاءِ هوندا هئا. اهي خط حرف بحرف پڙهيا ويندا هئا. جڻ اهي خط دستاويزي ثبوت هئا ،جن جا جواب ڏيڻ ضروري سمجهيا ويندا هئا هر پروگرام ۾ پيامي (اقبال جعفري) ٻين خطن جا جواب ڏئي يا نہ ڏئي، پر اسان جي خطن جا جواب ضرور ڏيندو هو. ان ڪري اسان جو حوصلو بہ وڌي ويندو هو تہ تربيت بہ ٿيندي هئي.

ريڊيو حيدرآباد جيئن تہ ٻن ٻولين وارو ايوان هو سو سنڌي ۾ اردو ۾ اڪثر هڪجهڙا پروگرام پيش ٿيندا هئا جهڙوڪ: سنڌيءَ ۾ "اوهان جي فرمائش" اردو ۾ آپ کي فرمائش ڊرامہ سنڌي ڊرامہ اردو موسيقي سنڌي موسيقي اردو، اردو خبرين ۾ سنڌي خبرون. جواباً عرض ہے اردو اوهان جو خط پهتو سنڌي، ٻارڙن جي ٻاري سنڌي ۾ پھلواڑی اردو وغيره.

اهڙن پروگرامن کي ڪمپيئر ڪندي، اردو پروگرام محفل سماع (جيڪو ان وقت نشر ٿيندو هو) جي جاءِ تي ڪوبہ سنڌي پروگرام ڪونہ هو سو وڌي ويچار بعد اها تجويز ڏني هيم تہ محفل سماع جي مقابلي ۾ شاهہ لطيف جو راڳ پيش ڪريو، پروگرامن جي برابري کي قائم رکيو وڃي.

مونکي خوشي آهي بلڪ فخر آهي جو شاهہ لطيف جي راڳ کي ريڊيو تان نشر ڪرڻ واري منهنجي ڏنل تجويز کي، نہ فقط ريڊيو وارن مڃيو پر ان تي عمل درآمد بہ ڪيو. (ريڊيو وارن وٽ جيڪڏهن ان وقت جو رڪارڊ موجود آهي تہ ان جي مطالعي مان معلوم ٿي سگهي ٿو تہ "شاهہ جو راڳ" واري تجويز الهڏنو سوز هالائي ڏني هئي) ۽ اڄ شاهہ جو راڳ ريڊيو جو مستقل پروگرام آهي.

مون کي ريڊيو فنڪارن سان ملڻ ۾ ڪچهريون ڪرڻ جو ذوق شوق بہ رهيو آهي. ريڊيو جو شايد ئي ڪو موسيقيءَ جو فنڪار هجي جنهن سان ڪچهري يا ڪچهريون نہ ٿيون هجن يا شايد ئي ڪو ڊرامہ آرٽسٽ،

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اناؤنسر، ڪمپيئر، نيوز ريڊر هجي جنهن سان "هيلو هاءِ" نہ ٿي هجي بهرحال! ريڊيو جو شوق، ريڊيو تي خط و ڪتابت لاءِ مجبور ڪندو رهيو.

ڊرامن جي حوالي سان ياد ٿو اچيم تہ ريڊيو حيدرآباد معياري ڊراما پيش ڪرڻ جي مشق ۾ مصروف هو تن ڏينهن ۾ جشنِ تمثيل جي عنوان تحت ڊرامن جو هفتو ملهائڻ جو اعلان ٿيو هو ان جشنِ تمثيل ۾ جيڪي سنڌي/ اردو ڊراما شامل ٿيا هئا، تن ۾ آغا سليم جو "گلن جهڙا گهاءَ" زيب عاقلي جو "ميندي رتا هٿڙا"، امر جليل جو "زخم زندگيءَ جا" ممتاز مرزا جو "آخري رات" وغيره. نامعلوم ليکڪ جو 'اگلے وقتوں کے لوگ'، جنهن ۾ (بدر رضوان لاجواب ڪردار ادا ڪيو هو) شامل هئا. اهڙن سدا بهار ۽ شاندار ڊرامن تہ اصل موهي وڌو هو ۽ حيرت زده ٿي ويو هوس، ڇا! تہ دماغ هئا لکڻ وارن جا. ڇا! تہ ادائگي هئي صداڪارن جي ۽ ڇا! تہ محنت هئي پيش ڪارن جي! اصل عقل چرخ ٿي ويو. اهڙن لازوال ڊرامن جي صداڪارن ۾ مصطفيٰ قريشي، سيد صالح محمد شاهہ، منظور قريشي، عبدالڪريم بلوچ، سيما، مشتاق مغل ۽ عبدالحق ابڙو جهڙا لازوال صداڪار شامل هئا. ريڊيو حيدرآباد جي سنگيت جو بہ وڏو سنسار هو لاتعداد فنڪار ريڊيو جا ريگيولر فنڪار بہ ٿيا تہ مشهور ۽ معروف بہ ٿيا. محمد جمن، محمد ابراهيم، محمد يوسف، روبينہ قريشي، زرينہ بلوچ ۽ ٻيا ريڊيو جي مائيڪ جا فنڪار تہ هئا ٽي. پر اسٽيج ۽ کليل ميدان جا بہ مقبول ترين فنڪار مشهور ٿيڻ لڳا هئا.

اهو دؤر ڪمپوزيشن واري ميوزڪ جو دؤر هو جنهن کي حميد نسيم صاحب ۽ محمد بخش انصاريءَ عروج تي پهچايو. حيدرآباد ريڊيو ايوان لاءِ پنجن ڪمپوزرن جو خدمتون حاصل ڪيون ويون. جن ۾ ماسٽر نذر حسين، ماسٽر غلام النبي، عبداللطيف، ماسٽر محمد ابراهيم ۽ ماسٽر محمد جمن. انهيءَ سونهري دور ۾ غزل گيت کي تہ ڇا، ڪافيءَ کي بہ پهريون دفعو ڪمپوزيشن ملي رهي هئي، ڪمپوزيشن جي حوالي سان نوان نوان تجربا بہ ٿيندا رهيا، موسيقيءَ جي باريڪين ڏي بہ ڌيان ڏنو ويو. بعض اوقات فنڪارن کان Re_ordition وٺڻ جو سلسلو قائم ڪيو ويو تہ جيئن سُر ۽ آواز جو توازن قائم رهي سگهي. فنڪارن کي نون ۽ مشڪل راڳن راڳڻين ۾ ڳائڻ لاءِ مختلف سُرن ۾ ڪافيون جهڙي شيڊول جو بہ سلسلو قائم ڪيو ويو ۽ ڏسندي ئي ڏسندي سڄو ايوان سُر سرمائي سان لبريز ٿي ويو.

ان دور ۾ ريڊيو فنڪارن جي ريڪارڊنگ جو هڪ شاندار ڪئٽلاگ بہ هو جنهن تي فنڪار ۽ موسيقار جو نالو درج هو اهو اناؤنسر بہ ٿيندو هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

موسيقيءَ جو اهو سهرو حميد نسيم ۽ انصاري صاحب جي سر تي سونهي ٿو جن پنهنجي ايامڪاريءَ ۾ نوان نوان تجربا ڪيا. ڪجهه هن ريت به آهن:

ياد ٿو اچيم ته مختلف سُرن ۾ ڪافين جي شيڊول موجب غلام قادر لنجوائي کي سُر سريراڳ مان شاهه جي وائي "ڪنڌي ساريان ڪانهه" ڳائڻي هئي. غلام قادر سريلو ڳائڻو ته هو پر تن ڏينهين شوقيه ڳائڻو هو ڪيس سريراڳ ڳائڻ نه پئي آيو سو ڪمپوزر ماسٽر جمن وٽ هليو آيو ۽ ماسٽر جمن کيس سريراڳ ڳارائي پروگرام ڪرائي ڇڏيو ۽ غلام قادر اعتراف ڪيو ته اڄ هو هڪ نئين راڳ کان آشنا ٿيو آهي ۽ اهڙيءَ طرح ٻين فنڪارن کان به غيرمانوس راڳ ڳارايا ويا. جيڪي بعد ۾ معروف ۽ مقبول راڳ بڻجي ويا.

انصاري صاحب موسيقي شناس ته هو ئي پر موسيقيءَ جي تجربن، تلفظ ۽ لئه ڪاري جي باريڪين ڏانهن به توجهه ڏيندو هو. هڪ دفعي محمد جمن، شاهه جي وائي "آرياڻي پنهون ري" جي لئه ڪاري ۾ پهريون پاڙ ڏنو ته انصاري صاحب کي سٺو لڳو سو جمن کي پاڙڪاريءَ لاءِ چوندو رهيو ۽ پوءِ جمن به لئه ڪاري ۾ پاڙڪاريءَ جا ميٺهن وسائيندو رهيو ۽ اڄ ڪلهه انصاري صاحب جي اها "ايپرووڊ پاڙڪاري" وقت جي موسيقيءَ جي اهم ضرورت آهي. اهو ڪريڊٽ انصاري صاحب جي موسيقي شناسي ۽ لئه شناسيءَ لاءِ ڪافي آهي. ريڊيو جو هي ايوان هويا تجربي گاهه جتي لاتعداد تجربات ٿيندا رهيا. انصاري صاحب ٽرانسفر ٿي راولپنڊي جو اسٽيشن ڊائريڪٽر ٿيو ته اتي به سنڌي فنڪارن کي گهرائيندو رهيو اهو سنڌس موسيقي شناسي ۽ لڳاءَ جو ثبوت هو. ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي پريزنٽيشن جو به هڪ وڏو جهان آهي. اهڙو منصب ماٺيو ته گهڻن ئي پر ڪيترن ان شعبي کي سنجيدگيءَ سان Deal به ڪيو آهي. انهن جي لسٽ جيتوڻيڪ مختصر آهي، تاهم اهم ضرور آهي. جن ۾ مراد علي مرزا، نعيم مرزا، الهه بخش شاهه بخاري، قادر بخش ملاح، خواجه امداد علي به شامل آهن. پر مراد علي مرزا جي سنجيدگي وضعداري، نظم و ضبط ۽ شائستگيءَ جا اڄ به مثال ڏنا وڃن ٿا ۽ سنڌس ذهانت جا گيت ڳايا وڃن ٿا.

حيدرآباد ريڊيو جي اسڪرپٽس رائيٽرس ۾ سيد منظور نقوي، زيب عاقلي، مظفر حسين جوش، محمد خان غني ۽ ٻيا شامل رهيا.

سيد منظور نقوي بي پناه صلاحيتن جو مالڪ هو. لاجواب شاعر، اديب، موسيقي شناس هئڻ سان گڏ لاجواب براڊ ڪاسٽر به هو. ريڊيو لاءِ ڪيترائي ڊراما، خاڪا، فيچر ۽ گيت غزل وغيره لکيائين. فتح خان جي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪچهري ۽ جهڙو مشهور پروگرام به پاڻ لکيائين ۽ پاڻ ئي ان ڪردار ۽ لهجي جو انتخاب ڪيائين ۽ سچ ته ريڊيو سنڌس فني صلاحيتن مان ڀرپور فائدو ورتو. سنڌس موسيقي شناسيءَ جو عالم اهو هو جو "سنڌي راڳ ۽ تال" جي عنوان سان ڪتاب به لکيائين.

زيب عاقلي صاحب به هر فن مولا هو. ريڊيو لاءِ سنڌس شاندار خدمتون آهن. سنڌس هڪ مشهور پروگرام "جاڙ جمر" جنهن ۾ مصطفيٰ قريشي، "شهباز" ۽ عبدالڪريم بلوچ "گنگو" جو ڪردار ڪيو هو اهو سنڌس يادگار پروگرامن مان هڪ آهي. جيڪو 1965ع واري پاڪ وهند واري جنگ ۾ آواز جي محاذ تي جنگ لڙڻ جي برابر هو زيب عاقلي صاحب ريڊيو لاءِ شاندار ڊراما، غزل ۽ گيت به لکيا. پاڻ زبردست قطع نگار به هو سنڌس قطعات روزنامه هلال پاڪستان ۾ ڇپبا هئا.

بهرحال! ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جو اهو سونهري دور جيڪو حميد نسيم ۽ محمد بخش انصاريءَ جي محبتن سان پروان چڙهيو اهو هاڻ زوال پذير آهي ۽ ان لاءِ ڪوششون به نتيون ورتيون وڃن.

ڪاش! هن وقت اهي صاحب هجن ها. ته موسيقي مقام تائين نه پر مقام تي پهتل هجي ها. ۽ يقيناً اهي صاحب هر چيلينج جو مقابلو ڪرڻ چاهيندا هئا.

ريڊيو حيدرآباد جو جنم، ٻالڪپڻ، نوجواني، جوڀن (قوه جواني) جو دور اسان جهڙن به ڏٺو ته اڄ پيرسني ۾ هن پيرسن ريڊيو جو ڪنگهڻ ۽ ڪنجهڻ به ٻڌي رهيا آهيون. هاڻي ته ٽرانسميٽر به پيرسن تي ڇڪو آهي. اُيا ساهه ڪٽي رهيو آهي ۽ بعض اوقات ته ساهه ڪڻڻ به ڇڏيو ڏي وقت وقت جي ڳالهه آهي.

ريڊيو حيدرآباد جي پنهنجون شاندار روايتون، شاندار گولڊن جوبلي، ۽ شاندار فني ساک آهي: ان شاندار سرمائي کي ضايع ٿيندو ڏسي. ذهن برداشت جي سگهه کي قائم رکي نه ٿو سگهي.

مان پنهنجي ريڊيو جون ڪجهه يادون هن ڪتاب ۾ شامل ڪري پنهنجي يادن جي توثيق ڪري ٿو ڇڏيان. جن مان ڪجهه ياد اٿم ته ڪي وسري ويون.

—

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سهڻا منڊا لاهور دا (حميد نسيم):

اڄ صديءَ جي ڳالهه آهي پنجاب جي هڪ ننڍڙي ڳوٺ جو هڪ خوبصورت نوجوان لاهور پڙهڻ لاءِ ويو هوءَ لاهور ۾ سندس انٽريءَ بابت هي شعر ياد آيو:

شهر مين جاڪر پڙهني والي ڀول گئي،
ڪس ڪس مان اپني زيور بيچي ٿي.

حميد نسيم جي ماءُ الائي ته پنهنجا زيور وڪيا هئا يا نه، ڪيس اباڻو ڳوٺ به ياد آيو يا نه. پر اهو ضرور ٿيو جو هو شهر ۾ پڙهي شهري بابوءَ "لاهور واسي" ضرور بڻجي ويو هو. فيض احمد فيضؔ، احمد نديم قاسمي ۽ ٻين دانشورن شاعرن وانگر.

حميد نسيم ريڊيو پروڊيوسر ٿيو ۽ ڪيس پاڪستان جي بهترين ريڊيو اسٽيشن لاهور تي موسيقيءَ جهڙو اهم شعبو به مليو جنهن سان ڪيس دلي لڳاءُ هو سو نوان نوان ساز ۽ نوان نوان آواز تلاش ڪرڻ سندس محبوب مشغلو بڻجي ويو.

حميد نسيم جي دريافت جو الائي ته ڪائون باب اقبال بانوءَ جي آمد تي ڪليو. جنهن هڪ غير معروف فنڪاره کي معروف ۽ مشهور بڻائي ڇڏيو. ان کان علاوه لاهور ۾ ڪيترين ئي دريافتون. سندس "ڪريڊٽ" تي رهيون، جن ۾ سائين مرنا جهڙو اهم سازڪار به شامل آهي.

سائين مرنا جهڙي گمنام ۽ اڻ گهڙيل ڪاٺ کي روڊ تان ڪٽي، ريڊيو تي آڻي هڪ ٿي ڏينهن ۾ ريڊيو جي پروسيس جي مرحلن مان پاس ڪرائي ڪيس پرفارم ڪرايو ۽ سندس پيانڪ شڪل ۽ پوائنٽي ساز سميت ريگيولر اسٽاف آرٽسٽ بنائي ڇڏيو.

نسيم صاحب پنهنجي شاهڪار ڪتاب "ناممڪن کي جستجو" ۾ رقم طراز آهي ته سائين مرنا جي پرفارمنس بعد ان رات دير تائين لاهور ريڊيو جا ٽيليفون وڄڻ لڳا ۽ ريڊيو سماعتڪار ان نئين فنڪار بابت پڇندا ٿي رهيا، جنهن جي اڪتاري جي آلاپ کين حيران ڪري ڇڏيو هو. اهو سائين مرنا جو يڪتارو هو يا ٻيجل جو سُرندو! ان جي تصديق ڇڻ نسيم صاحب هنن لفظن ۾ ڪئي هئي "ساز ڪدي نه مرنا، سائين مرنا."

حميد نسيم صاحب ريڊيو حيدرآباد جو اسٽيشن ڊائريڪٽر مقرر ٿي آيو ته اتي به هن موسيقار نواز شخصيت حيرت انگيز ڪرتب ڏيکارڻ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شروع ڪيا ۽ ڪيترين ئي نيون روايتون قائم ڪيون ته موسيقيءَ جي شعبي کي بيحد سنجيدگيءَ سان ڊيل به ڪيو.

محمد جمن جهڙي فلوٽ پليئر کي ڪمپوزر جي اعليٰ منصب تي رکي ڪيس ناليوارو گائڪ ۽ موسيقار بنائي ڇڏيو. نه صرف اهو پر محمد جمن جي چواڻي ته حميد نسيم صاحب سندس ئي آفيس ۾ منهنجي (محمد جمن) پاڻهن ماستر نذر حسين جي حوالي ڪري ڪانئس شاگرديءَ جو سگهو به ڏيارايو هو. سدائين زيڊ اي بخاريءَ وانگر خوش ٿي چوندو هو ته **"جمن کو مین نے رکھا ہے، یہ اچھا ہے، اور اچھا ہوجائیگا"** ۽ سندس اها پيشنگوئي بلڪل سچ ثابت ٿي ۽ جمن به ان منصب کي ملهائي ڏيکاريو.

(محمد جمن جو آهنگ لاءِ پينل انٽرويو)

ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي حميد نسيم صاحب جي دريافت ثريا حيدرآبادي به هئي ثريا سان ته ڪي جيءَ جڙيون ۽ قرب ڪڙيون هئس. پاڻ موسيقي شناس به هو ۽ ثريا جون اڪثر طرزون به پاڻ تيار ڪندو هو.

هڪ ڏينهن ماستر نذر حسين جوڪ ڪندي چيو ته **"سرا رات والی محفل میں ثریا جی تو بڑی ہی سُری نکلیں۔"** ته وڏي اعتماد سان چيائين **"میں نہیں مانتا، لتا منگیشکر ہی سُری ہوسکتی ہیں، پر ثریا نہیں۔"** بهرحال ثريا حيدرآبادي پائي جي فنڪاره ته هئي پر وڏي پائي جي فنڪاره حميد نسيم صاحب جي نظر ڪرم سان بڻي هئي.

چون ٿا ته ثريا جو پٽ شوڪت هوبهو حميد نسيم جهڙو آهي. جيئن امرتا پريتم جو پٽ. ساحر لڌيانويءَ جهڙو هو خير! امرتا جي پٽ ته پنهنجي ماءُ کان پڇي پڪ ڪئي هئي ته هو انڪل ساحر جو نه پر پنهنجي پيءُ امروز جو پٽ آهي (۽ ان لاءِ امرتا وضاحت به ڪئي هئي) مگر ثريا جي فرزند الائجي پنهنجي ماءُ کان پنهنجي پيءُ بابت پڇيو هو يا نه؟ (عجيب اتفاق آهي جو امرتا بابت هي ڪلمات ويني لکيم ته اخبارن ۾ سندس مرتئي جي خبر ڇپي هئي) اف خدايا!! ڪهڙا ڪهڙا ماڻهو هليا ويا!!

حميد نسيم صاحب ريڊيو حيدرآباد تان ٽرانسفر ٿي ويو ته به پنهنجون لاتعداد حسين يادگيريون ۽ حسين روايتون ڇڏي ويو جيڪي اڄ به قائم ۽ دائم آهن.

پنهنجي جيون پڇاڙ واري حصي ۾ هو صوفي لاڪوفي ٻڌجي ويو هو مٿس تصوف جو اثر غالب رهيو. "ناممڪن کي جستجو" جهڙو اهم ڪتاب به لکيائين. جيڪو سندس يادگيرين بابت آهي. ان ڪتاب تي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آويزان سندس تصوير ۾ هو سفيد ريش، سفيد وارن ۽ سفيد لباس ۾ هڪ بزرگ بابا جهڙو لڳي ٿو ۽ سندس شخصيت هر گرد و غبار کان آزاد صاف ۽ شفاف نظر آئي. الا!! وڃي خاڪ ڪاڻي سڄڻ ڪهڙا ڪهڙا!!

لاهور جي ان خوبصورت شهزادي جي خوبصورتين، حسناڪين، حسين روايتن ۽ حسين دريافتن کي ياد ڪندي ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جو اهو شاندار ايوان ۽ سبزه زار ياد ٿو اچي، جو ڪڏهن سازن آوازن، موسيقارن، موسيقي شناس سروائن ۽ خوبصورت ماڻهن جو مرڪز هو. ڪاش! اهي ڏينهن موٽي اچن ۽ حميد نسيم جي روپ ۾ ڪو سنگيت شناس سرواڻ ملي، جيڪو سريلا سريلا آواز ۽ ساز تلاش ڪري "ناممڪن کي جستجو" لاءِ پنهنجي جستجو جاري رکندو رهي.

حميد نسيم صاحب جون ڳڻن پريون ڳالهيون لاتعداد آهن، مان صرف چند جهلڪيون ئي پيش ڪري سگهيو آهيان، جيڪي پياري محمد جمن جي معرفت مون تائين پهتيون هيون، سو هن يادن جي ڪتاب ۾ لکي جناب حميد نسيم ۽ محمد جمن جي ياد کي تازو ڪري رهيو آهيان.

ناصر ڪاظمي جي غزل جو آخري مکڙو ملڪ ترنم نورجهان جي آواز ۾ گونجيو آهي ۽ مان ان سريلي آواز جي سحر ۾ گم سم ٿي وڃان ٿو.

بيٹھ کر سايۂ گل ميں ناصرؔ
ہم بہت روئے جب وہ ياد آيا۔

محبوب شاعر ۽ محبوب انسان (عنايت بلوچ):

ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي اها خوش بختي آهي جو کيس عنايت بلوچ جهڙو سدا ملوڪ سرواڻ مليو يا عنايت صاحب جي اها خوش قسمتي آهي، جو کيس حيدرآباد ريڊيو جهڙو لاجواب ايوان مليو. ڳالهيون ٻئي صحيح آهن ۽ ٻئي هڪٻئي لاءِ لازم و ملزوم آهن. ريڊيو حيدرآباد جي سرواڻيءَ جو مها منصب ماڻيو ته گهڻن ئي آهي، پر ڪنهن ڪنهن نيڻهن نڀايو آهي. ان جو انگ جيڪڏهن هٿ آڱرين تي ڳڻبو ته ڪجهه آڱريون خالي رهجي وينديون.

عنايت صاحب جون ريڊيو پاڪستان حيدرآباد لاءِ شاندار خدمتون آهن، سريلي شاعري، سريلي موسيقي ۽ سريلن گائڪن کي ريڪارڊ ڪرڻ کان سواءِ سنڌي اردو طويل دورانيه جا لاجواب مشاعرا ۽ شاندار سالگراهون سجائڻ، يادگار موسيقيءَ جون محفلون منعقد ڪرائڻ عنايت صاحب جو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

محبوب مشغلو رهيو آهي ۽ هي سدائين جوان جمان! خوبرو هيرو خوب کان
خوب تر جو متلاشي رهيو آهي. نہ فقط ايترو پر ريڊيو جي ماحول کي سنوارڻ
سڌارڻ کان وٺي، ريڊيو جي مشينري جي مرمت سازي ۽ عمارت جي سجاوٽ
تائين ۽ ان کان هڪ قدم اڳتي ريڊيو لاءِ "اپ گريڊ" جهڙو مها منصب ڏيارڻ
۾ عنايت صاحب جي ذاتي ڪوششن ۽ دلي لڳاءُ جو نتيجو آهن. سندس
ڪارنامن ۽ شاندار ڪارنامن جي بہ هڪ طويل فهرست آهي. جنهن مان
ثابت آهي تہ عنايت وارو دور ريڊيو حيدرآباد جو سونهري دور هو ۽ سندس
حسن جا هُل سڄي ملڪ ۾ پڙاڏن جيان پکڙيا پيا هئا.

عنايت صاحب جي ڪريڊٽ تي هڪ اعزاز هي بہ آهي جو پاڻ
جڏهن بي-بي-سي تي ويو تہ اتي بہ پنهنجي صلاحيتن کي مڃائي، اجاگر
ڪري آيو ۽ بي-بي-سي جي بي توجهين ۽ بي ڌيانين کي واءِ شگاف ڪري
پنهنجي ملڪ جي موسيقيءَ کي غلاميءَ جي بند مان آجپو ڏياري آيو.
عنايت صاحب بي. بي. سيءَ جي مختلف شعبن جو جائزو وٺندي ميوزڪ
لائبريريءَ مان پنهنجي ملڪ جي موسيقيءَ ۽ نامور فنڪارن جهڙوڪ:
محمد جمن، مهدي حسن وغيره بابت معلوم ڪرڻ پٺي چاهيو پر ميوزڪ
لائبريري جي انچارج پاران بار بار تلاش ڪرڻ باوجود اسان جي ملڪ جي
گهربل موسيقي دستياب نہ ٿي سگهي هئي.

بي. بي. سيءَ جهڙو بين الاقوامي ادارو جتي هر ملڪ جي موسيقيءَ
جو هڪ شاندار ڪيٽالاگ موجود آهي ۽ هڪ لمحي اندر گهربل شيون ملي
سگهنديون آهن. اتي جي غير ضروري تاخير عنايت صاحب کي خاصو
مايوس ڪري ڇڏيو. قدري وقفي بعد ڪيس اوچتو خيال آيو تہ شايد اسان جي
موسيقي هند جي موسيقي جي سري هيٺ اچي وئي آهي. سو ان شڪ جي
پڪ لاءِ ميوزڪ لائبريريءَ جي انچارج ڇوڪريءَ کي وري زحمت ڏنائين تہ
دير ئي ڪانہ لڳي. اسان جي موسيقي نڪري نروار ٿي جيڪا ڪيترن ئي
سالن کان هند جي موسيقيءَ جي بند ۾ بند هئي.

عنايت صاحب ان حساس معاملي بابت پاڪستاني سفارت خاني
سان رابطو رکي اهو باور ڪرايو تہ اسان آزاد ملڪ جا ماڻهو آهيون ۽ اسان
جي موسيقي بہ اسان جي آزاد ملڪ جي نالي سان هئڻ گهرجي. مون کي
يقين آهي تہ عنايت صاحب جي ان احساس ۽ نشاندهيءَ جي تعميل ۾
بي.بي.سي جي ميوزڪ سيڪشن تي اسان جي موسيقي اسان جي ملڪ
جي نالي سان ئي درج ٿي هوندي. ڇو تہ عنايت صاحب جي هر ڳالهہ اثر

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

رکندي آهي ۽ اهو شاندار ڪارنامو پنهنجي ملڪ ۾ موسيقي سان محبتن جو عمدو مثال آهي.

جناب عنايت بلوچ اِبن شاعر ۽ برادر شاعر به آهي ۽ واهه جو شاعر آهي. سندس ادبي ڪمن جي به هڪ وڏي لسٽ آهي پر مختصر اهو ته "تند ڪٽارو ڪند" جهڙو شعري مجموعو سنڌي شاعريءَ کي ارپيائين، صوفي شاعر درياءَ خان کوسي جي ڪلام کي ترتيب ڏئي ڪيترائي ڪلام سُريلن آوازن ۾ ريڪارڊ ڪرايائين. برطانيه جي خوبصورت شهر لنڊن ۾ ويهي رومانس ۽ سفرنامي جو ناول نما شاهڪار "پرين جي پرديس" نثري ڪتاب لکيائين ۽ چا ته لکيائين! واهه واهه! سبحان الله "هڪڙا رانجهو لکان دا مٺ هي".

جناب عنايت صاحب مون تي به سدائين مهربان رهيو آهي. ملڻ ڪلڻ کان شاعري جي "ايپرُوول" تائين هن سدائين مون کي ياد ڪيو آهي. منهنجي اوائلي وطن جي شاعري به عنايت صاحب جي عنايتن جي مرهونِ منت آهي. نصير چوائي ته لاتعداد وطن جي گيتن مان جيڪڏهن مختصر گيتن جو انتخاب ڪرڻو پوندو هو ته به سوز جو گيت ضرور مارڪ ٿيندو هو ۽ اهڙي طرح منهنجي وطن جي گيتن جي هڪ وڏي سيريز ريڪارڊ ٿيل آهي ۽ آئون ريڊيو حيدرآباد جو "پينل پوئٽ" ۽ پنهنجي وطن جو شاعر به آهيان. عنايت صاحب هيڊ ڪوارٽر اسلام آباد ۾ "ڪنٽرولر پروگرامس" مقرر ٿيو ته اتي به شاندار ڪارناما سر انجام ڏنائين. يادگار پروگرام ڪيائين، ميلا مچايائين ۽ پنهنجو نالو روشن ڪيائين. ان کان سواءِ ريڊيو پاڪستان جي گولڊن جوبلي بابت لاهور ۾ شاندار پروگرامن جو اهتمام ڪيائين. جيڪي هڪ هفتي تائين جاري رهيا. اهڙن يادگار پروگرامن جو هڪ يادگار اسم 'ڪل پاڪستان اردو مشاعرو' به هو جيڪو پي - ٽي - وي کان سواءِ ملڪ جي پنجن ريڊيو اسٽيشن تان براه راست رات جو ٽي وڳي تائين نشر ٿيو هو ۽ اهو ريڊيو جي تواريخ ۾ طويل ترين دورانيه جو مشاعرو هو. عجيب اتفاق هو جو ان ڪل پاڪستان اردو مشاعري ۾ مون کي شرڪت ڪرڻ ۽ پهريون دفعو ملڪي ليول تي اردو شاعري پڙهڻ جو موقعو مليو هو.

عنايت صاحب لاهور جي الحمراءِ آڊيٽوريم ۾ جاويد سان گڏ مون کي ڏٺو ته ڏاڍو خوش ٿيو ۽ اسان به باغ باغ ٿي وياسين. داتا جي نگريءَ ۾ پنائيءَ جي عنايت کي ڏٺوسين ته اصل نيڻ ٺري پيا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جناب عنايت صاحب شاعر بہ خوب آهي. توڙي جو مان هن جو همعصر شاعر آهيان. اسان جا پهريان شعري مجموعا 1981ع ۾ ڇپيا ۽ سگا جي انعامي مقابلي ۾ بہ ويا هئا . تاهم سندس شاعري شوق ۽ ذوق سان پڙندو پڙهندو ۽ جهونگاريندو رهندو آهيان. سندس هڪ گيت "چوٿو نير وهائين نادان" جيڪو محمد جمن جو ڳايل آهي، اهو تہ بيحد وڻندو اٿم. سو ريڪارڊ ڪرائي پاڻ وٽ رکي ڇڏيو اٿم. اهو گيت پڙندو آهيان تہ ائين لڳندو اٿم تہ جڻ ڪوئي دلداريون ڏئي رهيو آهي ۽ چئي رهيو آهي "چوٿو نير وهائين نادان" ۽ مان مايوسين جي مها چار مان آڇپو حاصل ڪري وڻندو آهيان.

جناب عنايت صاحب عظيم براڊڪاسٽر کان سواءِ محبوب شاعر ۽ محبوب انسان آهي. مون سندس سلڇڻائي ۽ محبوبيت کي سدائين ياد رکيو آهي.

ساگر جر جو سچو موتي (مراد علي مرزا):

مان ريڊيو تي 1983ع ۾ آيو هوس ۽ ڏاڍو دير سان آيو هوس. توڙي جو منهنجي ريڊيو ۽ ريڊيو وارن سان دوستي گهڻي آڳاٽي هئي. ريڊيو حيدرآباد تي منهنجي پهرين انٽري مراد علي مرزا جي ادبي پروگرام لاءِ نصير مرزا ڪرائي هئي. ان ادبي پروگرام لاءِ منهنجا بہ غزل "بهارن ۾ نہ ملياسين" ۽ "رات جي نيڻن ۾ هيڪاندو ڪجل" رڪارڊ ٿيا ۽ گڏوگڏ "بهارن ۾ نہ ملياسين" وارو غزل ماسٽر فيروز گل جي آواز ۽ موسيقيءَ ۾ بہ رڪارڊ ٿيو. اهو غزل هوائن ۾ گونجيو تہ منهنجي سڃاڻپ بنجي ويو. نصير صاحب جيڪو ان ادبي پروگرام جو ميزبان هو تنهن وري اهو غزل ريڊيو ڪراچي جي ادبي پروگرام "رسالو" لاءِ موڪلي ڏنو ۽ اهو غزل اتي بہ وڄڻ لڳو. اها پهرين شناسائي هئي مراد صاحب سان. جيڪا شاعري جي حوالي سان ٿي هئي.

مراد علي مرزا ذهين ۽ باشعور پروڊيوسر هو سندس ڪم جو طور طريقو بہ پنهنجو تہ پسند ناپسند بہ پنهنجي. ڪنهن کان اڌارو ڪجهہ بہ ڪو نہ ورتائين. سو شايد منهنجي اها ننڍڙي ڪاوش ۽ نصير جي ڪوشش بہ کيس پسند آئي هئي.

هڪ ٻئي ادبي پروگرام ۾ وري مون لاءِ واين جو انتخاب ڪيائين. ۽ مون اڄهو هي بہ وايون پيش ڪيون هيون:

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تارو ٺارو گھنگھرو ڇيرين جي ڇم ڇم،
راڻو راڳيءَ ڳائيو.
ساز آواز جي سنگم سان ٿي، رات سڄي رم جهم،
راڻو راڳيءَ ڳائيو.

—

ٻاهريون دريون بند رکج پر دل جون دريون کولي ڇڏجان،
دل جون دريون کولي ڇڏجان.
جيڪر منهنجي ياد اچيئي پاڻ ۾ ڳولي ڦولي ڇڏجان،
دل جون دريون کولي ڇڏجان.

مون پنهنجون وايون ته رڪارڊ ڪرايون پر ائين لڳم ته ڄڻ مراد صاحب چونڊو هجي ته زور قلم اور زياده. مان ريڊيو حيدرآباد جو "پيتل پوئٽ" بنجي ويس ۽ منهنجا لا تعداد نغما، گيت، غزل رڪارڊ ٿيندا ۽ وڄندا رهيا. ڪيترن مشهور ڳائڻن، وحيد علي، سينگار علي سليم، فيروز گل، الهداد زرداري، سحرش ميمڻ، سميت فوزيه سومرو به منهنجا ڪجهه ڪلام رڪارڊ ڪرايا.

چنڊ پرين جي پار وڃين ٿو ياد جا گل گلاب ڪٺي وڃ.

—

مون ڏي مارن موڪليا انبن جا تحفا، سر تيون سنڌڙيءَ جا.

انبن جي تحفن وارو موسمي گيت مراد صاحب به پڙهي ورتو هو سو نصير سان ان گيت جي تعريف ڪري چوڻ لڳو ته "جديد شاعري اهڙي ٿيندي آهي" ۽ نصير جڏهن اهڙو ذڪر ڪيو ته منهن جو قد وڏي ويو ۽ پڪ ٿيم ته مراد صاحب جا ڪلمات ڪنهن به طرح سطحي ۽ خوشامداڻا ٿي نه ٿا سگهن ۽ پوءِ وقت بوقت سندن تاثرات نصير جي معرفت ملندا رهيا. رٽائرمينٽ بعد نصير مرزا جي آفيس ۾ ساڻن مڪا ميلو ٿيندو رهيو جو اڄا به جاري ۽ ساري آهي.

منهنجو نثري ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" پڙهڻ ٿيو ته ڪين ڪاپي ڏياري موڪليم. خوشيءَ جو اظهار ڪندي نصير مرزا معرفت تاثرات هن ريت مڪائون "ڪارون وس ڪيام" ڪتاب سڄو سنو آهي، پر مونکي سينگار علي سليم بابت لکيل مضمون ڏاڍو وڻيو. روبرو ملياسين ته به ساڳيو اظهار ڪيائون. بار بار ملندا رهيا ته به اهڙو اظهار ڪندا رهيا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تازو نصير مرزا جي پريل آفيس ۾ چئي ڏنائون تہ ممتاز مرزا سميت ان قسم جي ڪتابن ۾ سڀ کان سنو ڪتاب سوز هالائي جو آهي. هڪ وڏي پڙهاڪ، وڏي منصب ڏني ۽ وڏي ليکڪ کان اهڙا ڪلمات ٻڌي حيران ٿيس ۽ عرض ڪيم تہ سائين اهو اوهان جي حسن نظر جو ڪمال آهي نہ تہ. هن ڪتاب تي چند مهورتي مقررن ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو پروفيسر غلام محمد لاکو ۽ محترم حيدر علي لغاري کان سواءِ ڪنهن بہ سنڌي دانشور راءِ تہ ڇا پر موٽ رسيد ڏيڻ بہ ضروري نہ سمجهيو آهي. البتہ سنڌ کان ٻاهر ملڪي ليول جي شخصيتن ۽ ادارن جن ۾ افتخار عارف، اشفاق احمد خان، بانو قدسيہ ۽ احمد نديم قاسمي بہ شامل آهن. هن ڪتاب کي ساراهيو آهي. پنجاب يونيورسٽيءَ جي وائيس چانسلر تہ اهو بہ لکيو تہ "هن گران قدر ڪتاب مان يونيورسٽي جا اسٽوڊنٽس تہ ڇا پر پروفيسر بہ استفادو ڪري سگهن ٿا. ان ڪتاب جي حوالي سان بي بي سي لاهور گروپ بہ دفعا هالا ۾ اچي انٽرويوز رڪارڊ ڪيا آهن. ان سان ئي حوصلو مليو اٿم.

چيائين: "هيرن جو ملهہ هيرا نہ پر جوهري ڪٿيندا آهن." مراد صاحب جن جا ايڏا وڏا ريمارڪ منهنجي لاءِ ڪنهن وڏي اعزاز جهڙا آهن.

مراد صاحب جن جي عظمت ۽ شخصيت جون ڳالهيون ڳڻيندي ياد ٿو اچيم، تہ پاڻ خيرپوري مرزائن جي خاندان جا اهي چشم و چراغ آهن جيڪي بيحد گهڻ پڙهيا عالم، فاضل ۽ دانشور آهن. سندن ذاتي لائبريريءَ ۾ اٺ ڪتابن جا سجيل آهن، جيڪي ڪجهہ موروثي آهن تہ ڪيترا سندن ئي هٿن مبارڪن سان سجيل آهن. اهي انبار ڪتابن جا رڳو سجايل ڪونهن، پر پڙهيل ۽ هانوَ سان هنڊايل بہ آهن. سندن مطالعي جو اهو عالم آهي جو روز مره جي زندگيءَ جو وڏو حصو سندن مطالع گهر ۾ گذري ٿو. اهو شايد انهن علمي ڪتابن جو اثر آهي جو سندن مزاج ۽ شخصيت ۾ سادگي، شائستگي، مهڀ، شرافت ۽ سنجيدگيءَ جهڙا عنصر نمايان نظر اچن ٿا. سندن اچي اجري ذات تي نہ تہ ڪو ميرو نشان آهي ۽ نہ وري ڪنهن مصنوعيت جي ڪلف جو تهہ چڙهيل. پاڻ پريل مٽ وانگر آهن سرڪن بہ نہ ٿا، ڇلڪن بہ نہ ٿا. سدائين سندن ظاهر ۽ باطن آرسيءَ جهڙو اجرو ۽ شفاف رهيو آهي.

مراد علي مرزا صاحب جن جون ادب ۽ ميڊيا لاءِ بہ شاندار خدمات آهن. پاڻ ميڊيا، ريڊيو ۽ ٽي ويءَ لاءِ شاندار ڊراما تحرير ڪيا اٿن. ڪيترن ئي ڪتابن جا مترجم بہ آهن تہ اعليٰ معيار جا دانشور ۽ آدرشي انسان بہ آهن.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مراد صاحب ادب ۽ ميڊيا کي گهڻو ئي ڪجھ ڏنو آهي پر ورتو ڪجھ بہ ڪونهي. ها! جيڪڏهن ڪجھ ورتو آهي تہ صرف عظمت، احترام، عزت، محبتون ۽ دعائون. مان سمورين من جي سچائين سان اهو اعتراف ڪري رهيو آهيان، تہ مون کي ميڊيا جو شاعر بنائڻ ۾ نصير سان گڏ مراد صاحب جن جو بہ هٿ آهي. سندس ڪهڙيون ڳالهيون ڳلجن ۽ ڳائجن. مان تہ ڳلي ۽ ڳائي بہ نٿو سگهان. بهرحال! مان سندن ٿورا مڃيندي امداد جي زمين ۾ پنهنجا هي ڪلمات هن جيون ڪتاب ۾ قلمبند ڪري ڇڏيان.

اجرو اجرو ايٺ،
ساگر جر جي سپ جو
موتي سچو جيٺ.

وساريان نہ وسرن (غلام حسين شيخ):

منهنجي اها خوشبختي آهي جو وقت بوقت غلام حسين شيخ ۽ نصير مرزا جهڙا پروڊيوسر ۽ دلبر دوست نصيب ٿيا آهن. جن جي طفيل منهنجو ريڊيو سان تعلق جڙيو آهي. نصير واري دور کان اڳ منهنجي مدارت غلام حسين شيخ جي حوالي هئي ۽ هو مونکي ريڊيو ڪنسرٽ، موسيقي جي محفلن ۽ نجي محفلن ۾ پاڻ سان گڏ رکندو هو تہ دوستن ۽ فنڪارن سان تعارف موسيقي شناس جي حيثيت ۾ ڪرائيندو هو جيئن نصير مرزا مشهور شاعر طور، تعارف ڪرائيندو آهي.

غلام حسين سان پهرين ملاقات پروگرام "جهڙا گل گلاب جا" جي حوالي سان ٿي هئي . آئون ان پروگرام لاءِ جنڊي ۽ ڪاشيءَ جي ڪاريگرن کي انٽرويو لاءِ وٺي ايندو هوس. خوشيءَ جي ڳالھ آهي جو ان ريڊيو پروگرام جي حوالي سان اوستي محمد صالح جنڊي ساز ۽ محمد شفيع ڪاشيگر کي ترتيب وار صدارتي ايوارڊ تمغہ حسن ڪارڪردگي عطا ٿيا هئا. بهرحال! ريڊيو جي حوالي سان اها دوستيءَ، دائمي دوستي جو سبب بڻجي وئي.

غلام حسين سان ڪوڙ ساريون ڪچهريون، ملاقاتون ۽ رهاڻيون رچايل آهن جيڪي هاڻي تہ ماضيءَ جو حصو بڻجي چڪيون آهن. تاهم ڪجھ نہ وسرڻ جهڙيون ڳالهيون هن ريت بہ آهن.

غلام حسين پهريون دفعو اوستي محمد صالح جنڊي ساز سان انٽرويو ڪرڻ لاءِ هالا آيو هو ۽ اسين بئي پر واري ڳوٺ خانوٽ ويا هئاسين. ان

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تنيڙي ملاقات بعد هو اڪثر هالا ايندو ويندو رهيو. هو اسان جهڙو سادو شخص هو. ڪنهن بہ تڪلف جو قائل ڪونہ هو. جهڙي بہ حال ۾ هجبو هو ان تي خوش ۽ راضي. نصير مرزا جيئن. هالا ۾ ايندو هو تہ دوستن جو دائرو بہ وڏي ويندو هو پاڻ خوش ٿي هالا جو 'سائو مائو' ۽ 'پستن واري لائي' ۽ جنڊي جي شوپيسن جا تحفا کڻي انيڪ محبتون ڇڏي ويندو هو. حيدرآباد وڃبو هو تہ هٿن جون ڇاڻيون ڪري ڇڏيندو هو. خوب خاطر تواضع ڪندو هو تہ بعض اوقات سندس گهرواري جو پڪل ڪريلا گوشت بہ پيش ڪندو هو. سندس گهرواريءَ جي رڌپچاءَ ۾ غير معمولي سواد هو. هڪ ڏينهن منظور علي خان بہ ان ڪريلا گوشت جو سواد چکيو، تہ اصل هٿ ئي نہ ڪڍيءِ. ٽفن باڪس جي پاسن کان لڱل ٻوڙ جا ذرا پرزا چونڊي چونڊي کائڻ لڳو تہ چشڪا بہ پريندو رهيو ۽ غلام حسين کي چوندو رهيو تہ "ڀاڀي جي هٿ ۾ ايترو تہ سواد آهي جو دل چوي ٿي روز تنهنجو مهمان ٿجي" (واقعي غلام حسين جي گهرواري ۽ اسان جي ڀاڀيءَ جي رڌ پچاءَ جون ڳالهيون مشهور آهن.)

. ادو غلام حسين سدائين مون تي مهربان رهيو پيرو بہ پريندو رهيو تہ سڪ جي سڳي کي بہ سوريندو رهيو سو ان تعلق کي قائم رکندي هڪ ڀيري اسلام آباد واري فاروق قيصر (انڪل سرگم) ۽ بابر نيازي کي مهمان ڪري مون ڏانهن موڪليائين. ڪين "لوڪ ورثہ" لاءِ جنڊي، اجرڪ ۽ ڪاشي جي ڪاريگرن کي سنڌ جي ثقافت جي حوالي سان ريڪارڊ ڪرڻو هو فاروق قيصر. غلام حسين جو دوست بہ هو تہ چين مان پتلين جي تماشي جي ٽريننگ لاءِ هم رفيق بہ هو. سو مون بہ دوست جو دوست سمجهي سندس تڪريم ۽ تواضع ڪئي هئي. نہ فقط ايترو پر جنڊي ۽ ڪاشيءَ جي ڪاريگرن کي مڃائي ڪين رڪارڊ ڪرايو جي لنوائي رهيا هئا. اجرڪ جي انٽرويو لاءِ وري پيارو دوست شاعر ادل سومرو اچي نڪتو. هو اجرڪ ساز جو فرزند هو. تنهن نهايت ئي تفصيل سان اجرڪ بابت انٽرويو رڪارڊ ڪرايو. سڄو ڏينهن مصروف گذاري محبتون وٺي حيدرآباد هليا ويا. فاروق قيصر زبان دراز هو سو غلام حسين کي مون بابت ٻڌائين تہ اوهان جو دوست سوز هالائيءَ جو نہ فقط دسترخوان ڪشادو آهي. پر دل جو بہ ڪشادو آهي. هن پارسي شعر "تونگر بدل است نہ بہ مال" پڙهيو تہ غلام حسين بيحد خوش ٿيو ۽ پوءِ فاروق سان بہ دعائن سلامن ۽ ملاقاتن جو سلسلو جاري رهيو.

هڪ ڏينهن غلام حسين اصرار ڪيو تہ اڏيرو لعل هلي. جاٽ جو ميلو ڏسبو. سو اسين جوڙي ٺاهي هالا مان اڏيرو لعل هليا وياسين ۽ اسين مهمان محمد حسين "چندن" ٽپيدار جا هئاسين (اڏيرو لعل ميلي جي پهرين ڏمال

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيڪي چنڊ واري رات لڳندي آهي ۽ اها هندو برادريءَ لاءِ مخصوص آهي پري پري وارن ملڪن مان هندو، سنڌ اچي اڏيرو لعل جا جاني ٿيندا آهن) سو اسين به "لال جا جاني" ٿي ميلو پڻ گهمياسين. ته چراهي وارو سائين الهه بچايو شاه بخاري ملي ويو اهو به ڪمپنيءَ ۾ شامل ٿي ويو.

اڏيرو لعل واري وشال درگاهه جي اوپر واري ڪارنر تي هڪ نوجوان خوبصورت گائڪا ڳائي رهي هئي، سو وچي راڳ ٻڌڻ ويهي رهياسين. اها گائڪا مٽيارين ۾ منهنجي پاڙي ۾ رهندي هئي (جتي آئون ملازمت ڪندو هئس) سو غلام حسين جو توجهه ڇڪائي چيم ته "ڇوڪري سريلي آهي اصل ريڊيو تي آڻڻ جهڙي آهي" ۽ مون محمد يوسف واري ڪلام "من گهرني مشتاق سان جيڪڙي جدايون ڪيم ڪر" جي فرمائش ڪري ڪيس پاڻ وٽ سڏيو ۽ غلام حسين اهو لقاءُ ڏسي حيرت زده ٿي ويو. اسين سيئي راڳ ٻڌندا لطف اندوز ٿيندا رهياسين. جيسين ميزبان دير جو احساس نه ڏياريو.

ميزبان خاني تي آياسين ته اتي به ان گائڪا جو ذڪر هلندو رهيو ۽ اسان جو ميزبان محمد حسين چنڊن ان گائڪا جو رڪو تعارف ڪرائيندو رهيو. ڳالهين جون ڳنڍڙيون کلي پيون ۽ کلنديون رهيون ۽ اها رتي جي رهاڻ جيڪا عابده ۽ غلام حسين جي پهرين آشنائي هئي سا سندن ازدواجي زندگي ۽ فني شهرت جو سبب بڻي. هوندڻ به ائين ٿيندو آهي ته فنڪار جي مشهوري ڪنهن موسيقي شناس شخصيت جي معرفت، ڪنهن فقير جي دعائن ۽ ڪن درگاهن جي فيض سان ئي پروان چڙهندي آهي ۽ عابده پروين جي پذيرائي به شايد اڏيرو لعل جي درگاهه تان ٿيڻي هئي سو ڪاتبِ تقدير سندس ڪاميابين جو تفصيل ۽ تعداد لکي رهيو هو.

هڪ ڏينهن غلام حسين، عابده کي ريڊيو تي آڻڻ جو اصرار ڪيو. کيس چيم ته ان لاءِ سائين محمد زمان کان اجازت وٺڻي پوندي، ڇو جو هوءَ سندس زيرِ ڪفالت آهي. غلام حسين کي پڪ هئي ته سائين هر حال ۾ اجازت نه ڏيندو، سو مون کي نهايت رازداري سان آڊيشن ليٽر ڪڍي ڏنائين ۽ مون به نهايت رازداري سان مالڪن تائين پهچايو ۽ پوءِ..... آڊيشن به ٿي وئي ته ڪجهه گيت به رڪارڊ ٿي ويا ۽ اها غير معروف گائڪ عابده پروين ٻڌجي هوائن ۽ فضائن ۾ گونجڻ لڳي ۽ اهڙيءَ طرح غلام حسين جي موسيقي شناسي ۽ دريافتن ۾ هڪ وڏيڪ آلاپ جو اضافو ٿيو.

1973ع ۾ سنڌو درياءَ ۾ زبردست سيلاب آيو هو مٽياريءَ جا گهڻا تڻا سرنڊ ماڻهو محفوظ جاين تي نڪري ويا. سو محترمه عابده پروين وارا به

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مٿيارين کي خيرباد چئي وڃي ڪچي قلعي حيدرآباد ۾ رهائش پذير ٿيا ۽ سائين محمد زمان شاهه، ميهار فقير جي معرفت ڪين تلاش ڪندو رهيو.

عابده پروين روز بروز مشهور ٿيندي وئي. ٿوري ئي وقت ۾ سنڌس ڀاڳ سڀاڳ جو ستارو روشن ڪان روشن تر ٿيندو ويو. ڪيترائي گيت، غزل، ڪافيون رڪارڊ ڪرايائين. جن ۾ آهيان بهار جي راتي، ڪاري ڪاري رات مٿان برسات، پاتم پاند ڳچي ڳل ڪپڙو ناز سڪيو آهين نوان. ڪيا جاني دم ڪوئي. ڪان سواءِ معشوق علي پٺو عبدالڪريم پلي، مخدوم طالب المولي جا ڪلام ڳايائين ۽ خوب ڳايائين. ته غلام حسين ان آواز ۽ آلاپ جي سحر ۾ گم ٿي ويو.

غلام حسين "پتلين جي تماشي" جي ٽريننگ تي ڇهن مهينن لاءِ چين هليو ويو ته اتان به خط موڪليندو رهيو. هو منهنجو حال محرم ۽ دلبر دوست هو سو محترمه بابت ڳالهيون پڇندو رهيو ۽ آئون به ڪيس حال احوال جي آگاهي ڏيندو رهيس. ۽.... پوءِ اوچتو ئي اوچتو سنڌس شادي خانه آبادي جي سالگره جي خبر اخبارن رستي اسان جهڙن تائين به پهتي ۽ عابده ۽ غلام حسين جي خوبصورت جوڙي منظر عام تي آئي. غلام حسين موسيقي شناس ۽ موسيقار نواز هو سو پنهنجو سمورو ڌيان ۽ گيان عابده ڪي ارپي ڇڏيائين. عابده لاءِ ڪلامن ۽ راڳن جي ڪليڪشن ڪان وٺي جسم جي سڪنات و حرڪات تائين. موسيقيءَ جي تعليم تربيت ڪان درسي تعليم تائين جا سمورا سلسلا حيلا وسيلا به ڪتب آندائين ۽ سچ اهو به آهي ته عابده تان غلام حسين پنهنجو پاڻ، گهر ۽ اولاد به قربان ڪري ڇڏيو.

"ڪارون وس ڪيام" ڪتاب ۾ مون غلام حسين لاءِ هڪ مضمون "جهڙا گل گلاب جا" لکيو هو. جنهن ۾ محترمه عابده پروين کي ماضي ياد ڏياريندي، عرض ڪيو هوم ته شيخ صاحب جو خاندان سخت مالي پريشانين ۾ مبتلا آهي. ان جي پر گهور لهڻ به اوهان جي فرضن ۾ شامل آهي ۽ مون اهو ڪتاب محترمه ڏي به ڏياري موڪليو هو.

تازو غلام حسين جو فرزند احمد علي مليو هو جنهن پڙهايو ته اوهان جي ڪلمات ۾ الائي ته ڪهڙو جادو هو جو محترمه اسان جي والد جي ملڪيت مان حصو نه وٺڻ جو اطلاع ڏنو آهي. ڪيس چيم ته اهو ڪمال منهنجو نه پر "ڪارون وس ڪيام" جي انهن جذباتي احساسن جو آهي. جنهن اوهان کي پنهنجو حق ڏياريو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ادي غلام حسين جون ڳڻن پريون ڳالهيون گهڻيئي آهن. مان ڳڻي به ڏ تو سگهان ۽ ڳائي به نٿو سگهان. خوش آهيان جو سنڌس رم جهم رم جهم ڳالهين کي قلمبند ڪري رهيو آهيان ۽ ان تي ڳالهه به فخرمند آهيان جو محترمه عابده پروين سان غلام حسين جي پهرين شناسائي هن غريب شاعر جي معرفت ٿي هئي. شال خوش هجي ۽ ترقيون ماڻي.

شاهه حسين جو راڳي (حامد علي بيلا):

ريڊيو پاڪستان جي گولڊن جوبلي جي پروگرامن ۾ شرڪت لاءِ لاهور ويجي رهيو هوس ته خيال آيو لاهور پهچي، ڪافيءَ جي پهرئين شاعر شاهه حسين (ماڌو لال حسين) جي مزار جي حاضري ڀربي ۽ حامد علي بيلا سان ملاقات به ڪبي. بهرحال! گولڊن جوبلي پروگرامن جي اختتام ۽ اشفاق احمد جي ملاقات بعد، ريڊيو پاڪستان لاهور جو ياد باغ (جنهن ۾ مشهور فنڪارن جي نالن سان وڻ پوکيل آهن ڏسي، يادون ساڻ کڻي شاهه حسين جي حاضريءَ لاءِ ريڊيو پاڪستان لاهور جي مين گيٽ تي اچي بيٺاسين. جاويد ڪيترن ئي ٽيڪسين ۽ رڪشا ڊرائيورن کي شاهه حسين جي مزار تي هلڻ لاءِ چيو پر ڪنهن لفٽ ئي نه ڪرائي ۽ چون ته شاهه حسين الائجي ڪهڙو؟ اوچتو ياد پيم ته شاهه حسين ان شاعر جي نالي جو سابقو آهي. سنڌس مشهوري ته ماڌو لال حسين جي نالي سان آهي. هڪ رڪشا ڊرائيور کي ماڌولال حسين جي مزار تي هلڻ لاءِ چيوسين ته دير ئي ڪانه ڪيائين ۽ اچي شالامار باغ واري علائقي باغبان پوره لڳ هڪ قديم ڳوٺ ۾ ڇڏيائين. سامهون ماڌو لال حسين سرڪار جي مزار هئي ۽ اسين مٿانهين ٽلهي تي ڪجهه چاڙهيڪا چڙهي شاهه حسين جي مزار تائين پهتاسين. هڪ ننڍڙي سادڙي چوڪنديءَ ۾ ٻن تربتن مان هڪڙي تربت ۾ ڪافيءَ جو پهريون شاعر شاهه حسين مدفون هو ۽ مجاور ٻڌايو ته "دوجهي تربت شاهه حسين دي محبوب دي اي."

شاهه حسين جي مزار ۽ آس پاس جو جائزو وٺندي هن فقير منش شاعر جو آستانو به فقيراڻو لڳو ۽ ائين لڳو ته هو هر ڪنهن حاڪم وقت جي منظور نظريءَ کان وانجهيل رهيو آهي ۽ نه وري ديني عالمن جو مسلڪي رهيو آهي، جو عاليشان عمارتون ۽ خانقاهون تعمير ٿيل هجن يا رجعت پسندي جهڙو ماحول هجي. بهرحال! شاهه حسين جي مزار جي اوپر طرف ڪجهه مسافر خانا وغيره اجڙيل ڏسڻ ۾ آيا. اهي به هن "حسين فقير نمائي"

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيان سادا سودا لڳا. مزار جي صحن جي اولهه ڏکڻ طرف ڪجهه گوشائتي هنڌ تي هڪ ڇپر نما آستانو آئيڊيل هو جتي ڪيترائي جوان جماڻ ڪارڙا ڪمارڙا، حامد علي بيلا ۽ سائين مرنا جهڙا فقراءِ آبڙن شابڙن. ڦوڪڙي شوڪڙي- جي انتظار ۾ ليٽيل ۽ آهليل نظر آيا ۽ سڄو وايو منڊل سنڌ جي مڪانن ۽ اوتارن وارو لڳو.

هڪ نوجوان کان پڇيم ته هتي راڳ ويراڳ ٿيندو آهي؟ ته پنجابي ۾ چيائين "راڳ ويراڳ هوندا اي پر ڪدي ڪدي جمع دي رات محفل چنگي جم جاندي اي. جشن بهاران دي موقع تي اٿي موسيقي دا ميله لڳدا اي ملڪ دي مشهور گاني والي آ ڪي. مادهو لال سرڪار دي حاضري ديندي هن" ڪائنس پڇيم "حامد علي بيلا آوندا هي". چيائين: "حامد علي بيلا دا ڪر (گهر) اس علاقعي وچ اي. اڪثر آندا جاندا اي" خير حامد علي بيلا سان ملاقات نه ٿي سگهي. البته انار ڪلي جي هڪ ميوزڪ سينٽر تان سندس هڪ ڪيسٽ خريد ڪري ورتيسين. جيڪا سندس جهڙي خسته حال هئي. ميوزڪ سينٽر جي مالڪ ٻڌايو ته بيلا جي ڪنهن به ڪمپني طرفان باضابطه ڪيسٽ ڪونهي. البته ريڊيو ۽ هتان هتان ڪيسٽون تيار ٿين ٿيون. ان ويل محسوس ڪيم ته هيڏي وڏي شاعر جي خاص ڳائڪي (جنهن سدائين شاه حسين جا ڪلاسڪس ڳايا) جو به اهوئي حال آهي. جنهن ڪي ڪوئي پڇي ئي نه ٿو. تڏهين اهو ڏسي افسوس ٿيو ته پنجاب ۾ به موسيقي جي هڪ هٽي موجود آهي. هتي جا ثقافتي صاحب لوڪ به صرف پنهنجن ڪي نوازيندا آهن ۽ هتي به شاه حسين، بلهي شاهه ۽ غلام فريد جي سريلين ڪافين جي بجاءِ نچ پنجاپڻ نچ، اسان تي جاڻا بلو دي گهر يا جي ٽي روڊ تي بريڪان لڳيان جهڙا بي سرا گيت رڪارڊ ٿيندا آهن ۽ حامد علي بيلا جهڙا نچ فنڪار نظر انداز ٿي ويندا آهن.

ماضيءَ جا ورق ورائيندي ياد آيو ته ريڊيو جي اوائلي دور ۾ لاهور ريڊيو تان جن فنڪارن جون ڪافيون ٻڌندو هوس. تن ۾ بشير علي ماهي، حامد علي بيلا، علي بخش ظهور، مينا لوڌي، زاهده پروين ۽ طفيل نيازي وغيره شامل هئا ۽ آئون حامد علي بيلا جي فقيراڻي رنگ ۾ رتل شاه حسين جون ڪافيون بيحد پسند ڪندو هوس. لاهور ياترا بعد ستت ئي بيلا ڪي هڪ ٽي وي پروگرام 'يادش بخير' ۾ ڏسڻ ۽ سندس متعلق تفصيلي ڳالهه ٻولهه ٻڌڻ جو موقعو مليو ته روح خوش ٿي ويو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حامد علي بيلا شاهه حسين جو خصوصي ڪلاسڪ ڳائڻو آهي. سنڌس شاهه حسين سان نسبت ائين آهي جيئن الڻ فقير جي شاهه لطيف سان، پٺاڻي خان جي غلام فريد سان، اقبال باهو جي سلطان باهو سان پر حامد علي مٿين فنڪارن کان هڪ قدم اڳتي وڌائي صرف ۽ صرف شاهه حسين کي ڳايو ۽ ريڪارڊ ڪرايو آهي ۽ شايد سنڌس گائڪي شاهه حسين جي شاعريءَ لاءِ ئي موزون آهي.

مخدوم طالب المولیٰ پنهنجي ڪتاب "ڪافيءَ" جي مهڙ ۾ لکيو آهي ته شاهه حسين لاهور وارو ڪافيءَ جو پهريون شاعر آهي جنهن ريختي انداز ۾ ڪافيون لکيون آهن. سنڌس ايامڪاري ڇهه ست سو- سالن تي محيط آهي. شاهه حسين شاهه ڪوڻ هو ڪورڪو ڏنڊو ڪندو هو پر سنڌس فقيريءَ کيس شاهي بخشي ڇڏي. سنڌس ڪلام ۾ جابجا چرخڙي جو ذڪر موجود آهي. 'گهوم چرخڙا سايان دا تيڏي ڪتڻ والي جيوي' مخدوم صاحب جن جو خيال آهي ته ان حساب سان شاهه لطيف جون وايون به دراصل ڪافيون آهن ۽ جنهن وائي کي وراڻي ناهي اها به ڪافي آهي.

شاهه حسين عالم شاعر نه پر فقير شاعر هو سنڌس ڪلام عام فهم ۽ آسان ته آهي ئي پر منجهس تصوف سادگي ۽ شائستگي به درجه اتم موجود آهي. هر پابندي کان آزاد عروض ته ڇا پر چند جي بند کان به بنهه آجي موسيقيءَ جي ماترائن جي آڌار تي ٺهيل. ڪافين جون مصرعون به ڪي ننڍيون ته ڪي وڏيون. ڪي وراڻين سان ته ڪي بنا وراڻين ۽ ڪي قافين سان ته ڪي وري بنا قافين جي ۽ لڳي ٿو ته سنڌس ڪلام کي سنجيدگيءَ سان سهيڙيو به نه ويو آهي ۽ صرف 130 ڪافيون شاهه حسين ديان ڪافيان واري مخزن نما مجموعي ۾ شامل آهن. شاهه حسين جي ڪافين ۾ توڙي جو هلڪيون ڦلڪيون سهوون به موجود آهن. تاهم منجهن فقيرائين رمزن کان سواءِ معاشرتي معاملن جو روئڻو به رويل آهي. شاهه حسين پنهنجي ڪافين کي پنهنجي علائقي تائين محدود نه رکيو. پر پري پري تائين به پکيڙيو ۽ عوامي موسيقيءَ جو درجو به ڏنو. ته نيم ڪلاسيڪل لهجي طور به مشهور ۽ مقبول ڪيو ۽ بلاشڪ ته ڪافي لاهور ۾ جنم ورتو. جنهن کي قُصور واري بلي شاهه، ڪوٽ مٺڻ واري غلام فريد کان سواءِ سنڌ ۾ شاهه لطيف، سچل سرمست ۽ لاتعداد صوفي شاعرن سميت مصري سائين ۽ سائين طالب المولیٰ اوج تي رسايو آهي. سو ڪافي هر لحاظ کان موسيقيءَ جي ضرورت بڻجي وئي آهي. ملڪ جا سيئي وڏا فنڪار ڪافي ڳائڻ سان ئي وڏا فنڪار

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تي سگهيا آهن. منظور علي خان، محمد جمن، عابده پروين، محمد يوسف، محمد ابراهيم، پٺاڻي خان، فقير عبدالغفور، الڻ فقير، زرينه بلوچ وغيره ڪافيءَ جا مشهور گائڪ آهن ۽ هاڻي ته ڪافي بين الاقوامي موسيقيءَ جو درجو حاصل ڪري ورتو آهي، جنهن کي عابده پروين مقبول عام ڪري رهي آهي.

شاهه حسين لاهور وارو جنهن جي نالي سان هر سال جشنِ بهاران ميلو لڳندو آهي. سندس مزار جي خستہ حالي ۽ سندس حيثيت کي نظر انداز ڪرڻ وارين ڳالهيون اهو ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪافي آهن ته هو فقير منش ۽ پورهيت شاعر هو. عالمِ دين ڪونه هو ۽ نه وري ڪنهن بادشاهه / شهنشاهه جو منظورِ نظر هيو يا رهيو پر هُو سدائين "دين ڌرم دي سانون لوڙ نه ڪائي درشن يار دا لوڙان" جو مائل ۽ قائل رهيو. ان لاءِ اهو عمل بلاشڪ ته ڪيس مذهبي ڪٽرپڻي جو نشانو بنائڻ جهڙو آهي.

شاهه حسين جون ڪافيون جيڪي حامد علي بيلا ڳايون ۽ رڪارڊ ڪرايون سي ڪجهه هن ريت آهن:

- ني مائي مين ڪنو آکان درد وڇوڙي دا حال
- گهوم چرخڙا
- گل سچي راس نه آندي
- ميڏا دل رانجهن رانجهن منگي
- چرخا ميڏا رنگ رليان دا
- تو ڪس باغ دي موري حسينا

شاهه حسين پنهنجي ڪلام ۾ "ڪهي حسين فقير نماڻا، ڪهي حسين فقير سايان دا" تخلص طور استعمال ڪيو آهي، جيئن سانوڻ فقير، سڙيءَ جو سانوڻ، سورن جو سانوڻ چوي استعمال ڪيو آهي.

شاهه حسين جي ڪلام جو خصوصي ڳائڻو حامد علي بيلا پنهنجي شاعر جو وڏو عقيدت مند رهيو آهي. پاڻ به پنهنجي روحاني مرشد وانگي 'دڪان دي روٽي سوران دا سالن' تي گذران ڪري سادي سودي غربت واري زندگي گذاري باغبان پوره ڪان شمالي پهاڙين واري ريڊيو اسٽيشن تي پيادل وڃي، پنهنجي مرشد جا ڪلام ڳائيندو ۽ ريڪارڊ ڪرائيندو رهيو آهي ۽ سندس ڪلام کي اڇو اجرو ڪري نون نون انگن ۽ رنگن سان سجائي پيش ڪندو رهيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حامد علي بيلا تازو رحلت ڪري ويو آهي. جڇ سندس موڪلاڻ سان ڪافيءَ جو هڪ اهم باب بند ٿي ويو آهي. سندس آواز هوائن ۾ گونجيو آهي ته:

"دڪان دي روٽي،
سوران دا سالن،
آهين دا پالڻ ڀال،
ني مائي مين ڪهنون آکان،
درد وڇوڙي دا حال"

۽ مان سندس آلاپ ۾ گم سر ٽي ويجان ٿو.

مينون تيرے جيها سوهنا هور لبهدا نہ (اميد علي خان):

مان شيخ اياز جي مزار يت شاهه تي ويٺو هوس تہ پويان ڪنهن اچي ڪلهي تي هٿ رکيو. ڏٺم تہ هڪ نهايت ئي ديرينہ دوست ۽ موسيقيءَ جي ملڪ جو محبتي ماڻهو محمد طاهر ٻگهيو منهنجي سامهون هو.

محمد طاهر ٻگهيو سيلاني ۽ سير سفر وارو شخص آهي. ننڍڙو زميندار بہ آهي پر سندس مکيہ حوالو گواليار گهراڻي (اميد علي خان واري پاسي) جي خدمت گذاريءَ محبت ۽ پاسداريءَ وارو آهي. هڪ وڏو عرصو اميد علي خان سان گڏ ۽ ويجهو رهيو آهي. سندس محفلن ۾ وڃڻ جو شرف بہ حاصل رهيو اٿس ۽ وڏي ڳالهہ تہ هو سندس رازدار بہ رهيو آهي.

اميد علي خان جو ذڪر ڪندي طاهر هم ڪلام ٿي يڪ ساهي بنا ڪاما، ۽ فل اسٽاپ جي الائي تہ ڪيترين ئي ڳالهين چئي وجي ٿو. اميدعلي خان کير سڏائي، اصل نواب هو نواب، سچو نواب، خوش خوراڪ، خوش پوشاڪ، خوش اخلاق، شاهہ خرچ، وڏي ڳالهہ تہ بيحد سريلو گائڪ ۽ نائڪ، ڌيمي لهجي ۾ ڪلاسيڪي موسيقيءَ جو بادشاهہ هو. راڳ درباري تہ چڻ نهيو ٿي لاڪس هن هو خيال ڪي خيال، غزل ڪي غزل ۽ ڪافي ڪي ڪافيءَ وانگر ڳائيندو هو. گڏيل هند جي راجائن، مهاراجائن طرفان سڏايل موسيقيءَ جي ميلن، مقابلن، هاندن ۾ (عاشق علي خان سان گڏ ۽ علحده) شموليت ڪري آيو هو سو سندس ذهن بہ راڳ وانگر آزاد ۽ ڪليل هو.

ميراثپٽي ۽ گلا غيبت جهڙين برائين کان هو سدائين محفوظ رهيو. آئون هڪ ڪنو ۽ هڪ منو ٿي طاهر جون خوبصورت ڳالهيون ٻڌندو رهيس چيائين پٽي تہ اميد علي خان عام محفلون گهٽ ڳائيندو هو ۽ نہ وري عام

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ماڻهن ڪان گهور ونندو هو سنڌ جا ڪجهه وڏا ماڻهو سندس دوست هئا جن ۾ نبي بخش سراڻي جهڏي وارو غلام رسول شاهه جيلاني ميرپورخاص وارو سائين محمد زمان شاهه مٽيارين وارو سائين فضل علي شاهه جاموٽ ايس گل مٽيارين وارو نواب سيف الله مگسي جهل مگسي وارو وغيره شامل هئا سو تن وٽ شاهي مهمان بڻجي ويندو هو مهمان به اهڙي ته هئس ۽ ميزبان لاءِ ڳوٺاڻي ماحول کي بيحد پسند ڪندو هو ڳوٺاڻن سان محبتون به ونڊيندو هو. گهوڙي سواريءَ ۽ شڪار جوشوقين هو ۽ ان مان لطف اندوز به ٿيندو هو ۽ اتان ڏهرا ڏان وٺي ايندو هو.

حيدرآباد ايندو هو ته اسين ڪک پن تي ويندا هئاسين. پر اتي جو سارو ماحول سندس منتظر هوندو هو. هو استاد به هو راڳ جي تعليم به ڏيندو هو. ته ريڊيو حيدرآباد جي ريڊيو ميوزڪ اسڪول جو ٽيچر به هو. حيدرآباد ۾ سندس شامون بيحد حسين ۽ راتيون رنگين گذرنديون هيون. خانصاحب اميد علي خان جون سنگيت جهڙيون سُريليون ڳالهيون طاهر ڪان ٻڌي ڏاڍو متاثر ٿيو هوس سو پنهنجي ذهن نوٽ بوڪ ۾ قلمبند ۽ سندس ڇهري جا تاثرات بصارتن جي حوالي ڪري ڇڏيان.

اوچتو طاهر هڪ انڪشاف ڪرڻ چاهيو ۽ چيو ته استاد ان راز کي راز ۾ رکڻ جي هدايت ڪئي هئي، پر هاڻي ان کي پوشيده رکڻ مان ڪهڙو فائدو طاهر وري هم ڪلام ٿيو ۽ چيائين: ”افغانستان جي سابق حڪمران ظاهر شاهه (مرحوم) جشن تاجپوشي جي موقعي تي اميد علي خان کي خاص دعوت ڏيئي گهرايو هو سندس راڳ کي بيحد پسند ڪيو ۽ رخصتيءَ ويل کيس پنهنجي انعام اڪرام سان گڏ هڪ قيمتي قالين به تحفي طور ڏنو هو“ اهو قالين بعد ۾ اسين نواب مگسي وٽ جهل مگسي کڻي وياسين. استاد نهايت ئي عاجزي ۽ انڪساريءَ سان پنهنجي دوست مگسي کي چيو ته ”هي قالين منهنجي طرفان محبتن جو تحفو سمجهي قبول ڪريو ۽ مونکي سٺ هزار روپيه تحفي ۾ ڏيو جو مون کي لاهور ۾ ننڍڙو گهر خريد ڪرڻو آهي“ طاهر آبديده ٿي ويو روئڻهارڪي نوع ۾ چيائين ته ”هيڏي وڏي فنڪار ۽ هيڏي وڏي استاد کي رهڻ لاءِ پنهنجو گهر به ڪونه هو!!“

طاهر ڪلام جو سلسلو جاري رکندي چيو ته ” جڏهن استاد جا شر مرتل ۽ پرين پرتل هئا ته سندس شاگردن ۽ پرستارن جو هڪ وڏو حلقو موجود هو پر جڏهن عليل ٿيو ته کيس ڪوبه پڇڻ وارو ڪونه هو. عزيز به ويجهو ڪونه آيس ۽ آئون کيس لاهور پهچائي آيو هوس. مون ڏٺو ته به وڏا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لڙڪ سندس اکين مان نڪري قميص ۾ جذب ٿي ويا. آئٽ ڏيئي چيومانس ته طاهر! اهڙن عظيم انسانن جا بظاهر گهر نه هوندا آهن بلڪ انهن جا گهر ته اصل ۾ ماڻهن جي دلين ۾ هوندا آهن. اهڙو ئي هڪ گهر طاهر جي دل ۾ به آباد آهي، جنهن کي ڪنهن به مرمت جي ضرورت نه آهي ۽ فقط محبتن جي سهاري تي قائم ۽ دائم آهي ۽ شايد اهو سچ به آهي ته محبت ڪرڻ وارا ڪنهن به ظاهري ڏيک ويک جا محتاج نه هوندا آهن ۽ ڪنهن طاهر جي روپ ۾ موجود رهندا آهن، جن جي محبتن تي بهرحال رشڪ ئي ڪري سگهجي ٿو.

اسان جو دوست بلڪ مهربان دوست محمد طاهر حال حيات آهي، شال ڪيس الله سائين وڏي ڄمار ڏي، اڄ به هو فتح علي خان ۽ بين جي خدمت ڪندو رهي ٿو ۽ اميد علي خان جي ڳالهين کي ياد ڪري ٿو.

شيخ اياز جي مزار تان اٿياسين ته ذهن ۾ مٺيون گيت گونجڻ لڳو "مينون تيري جيها سوهنا هور لبهدا نه" اٿين لڳو ته اهو گيت اميد علي خان، شيخ اياز جي لاءِ ئي ڳايو هو.

اترڙو ٿو لڳي (جيجي زرينه بلوچ):

اڄ وري سنگيت کان هڪ سدا بهار سُر وڇڙي ويو آهي،
ساز سڏڪي پيا آهن،
لوڪ گيت نوحا اوساري ٽڪجي پيا آهن،
سهرا ۽ ڳيچ ماتم ڪري رهيا آهن،
ڪافيون ڪيڏارو ٻڌجي پيون آهن،
۽... هجر جا گهوڙي سوار جيجي زرينه کي الائي ته ڪيڏانهن وٺيو پيا وڃن.

اف خدايا!....

سنڌي لوڪ گيتن جي مهاراڻيءَ پنهنجي ايام ڪاريءَ جا پويان ڪجهه ڏينهن لياقت نيشنل اسپتال ڪراچيءَ ۾ گذاريا هئا. سيني پٽي چيو ته "سڄڻ سفر سنپرڻ وارا آهن" اڄهو ڪي اڄهو! لاتعداد هٿ دعائن ۾ مصروف ۽ ڪيترائي قلم ڪار الوداعي نوحن لکڻ جا منتظر هئا. پر هو وڃڻا ها، سو نيٺ ويا. ڪنهن جهل پل ساڻ نه جهلڻا هئا ۽ ڪين نصير مرزا جا شاندار ۽ شاهڪار ڪلمات به ترسائي نه سگهيا. پلا وڃڻ وارن کي به ڪوئي روڪي سگهيو آهي؟!!

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيجي زرينہ پنهنجي جيون جا پويان پساھ آڪسيجن تي کڻي رهي هئي، ملڪ الموت سندس گهڙيون، پل ۽ لمحا ڳڻي، آڪسيجن جي نلي نڪرڻ جي انتظار ۾ هو تہ ڪاتبِ تقدير وري سندس سارونڻين کي سميٽڻ ۾ مصروف ٿي ويو هو. اها آڪٽوبر 2005 جي 25 تاريخ ۽ پرھ ويل هئي، جو درياءَ جي ڊنگيءَ جو "پتڻ" پورو ٿيو اونهي ۾ اوهري وڃڻ جو سفر شروع ٿي چڪو هو ۽ وڻجارن وڃڻ جون وايون ڪيون هيون. اوچتو ئي اوچتو رڻ ڳجيو راڙو ٿيو هو ۽ شاھ لطيف جو بيت هوائن ۾ گونجڻ لڳو:

جتي جيتريون، لکيون لوح قلم ۾،
تتي تيتريون، گهڙيون گهارڻ آئيون.

۽ پس منظر ۾ جڻ جيجيءَ جو گيت پئي هليو الوداع او الوداع او .... الوداع!

هي جهان مانجهاندي جو ماڳ آهي، هتي جو بہ آيو آهي، تنهن کي "اڄ يا پوءِ لالڻ لوءِ" ضرور وڃڻو آهي. سو جيجي بہ جيون جوڳ ڏيئي ماڳ ڏي موٽي ويئي، پنهنجي پويان انيڪ يادون ڇڏي.

ماضيءَ جا ورق ورائيندي ياد آيو تہ 1962ع ۾ هڪ جوان جماڻ فنڪاره ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي موسيقيءَ جي مقابلي ۾ حصو وٺڻ آئي هئي ۽ شاھ لطيف جي ڪافي "چوٿيون ڏيو مونکي متيون متيون" ڳائي ٽيون نمبر انعام حاصل ڪري، ريڊيو جي ريگيولر فنڪارن جي صف ۾ شامل ٿي وئي هئي. اها غير معروف فنڪاره زرينہ بلوچ هئي، جيڪا بعد ۾ جيجي زرينہ بڻجي وئي. زرينہ کي راڳ سان دلي لڳاءُ هو ان لاءِ هن سخت محنت ڪئي. استاد جمن کان سُر لڳائڻ سکيو تہ وڏا ڪشالا ڪري سنڌ جي ڳوٺن، واهڻن، وستين مان لوڪ گيت تلاش ڪري، اڇا اجرا بنائي طرزن ۽ لفظن ۾ سدارا آڻي. وراڻيون وجهي نہ رڳو هڏڻ سٽڻ جهڙا ڪيا، پر لوڪ گيتن جي مزاج، سادگي، شائستگي، معنيٰ ۽ مفهوم کي سمجهي ڳايو ۽ خوب ڳايو تہ لوڪ گيت بہ سندس سڃاڻپ بڻجي ويا ۽ اهو بہ ثابت ٿي ويو تہ لوڪ گيتن جهڙي سادي سودي صنف کي بي تڪي شاعري، بي معنيٰ لفظن ۽ بي ترتيب گائڪي جي رحم ڪرم تي ڇڏي نہ ٿو سگهجي.

جيجي زرينہ جو ڳائڻ جهڙو ڳڻ اهو بہ آهي جو هن لوڪ گيتن کي اهو لهجو ڏنو، جنهن علائقي جا اهي گيت هئا. مثال طور: "جبل متي جهڙ" واري ڪوهستاني گيت کي ڪوهستاني لهجو، لاڙ ۽ دريا پچاڙ واري گيت "اترڙو تو لڳي" کي لاڙ ۽ دريا پچاڙ واري لاڙي مهاڻن وارو لهجو تہ نچ سماڻڪن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڳيچن ۽ سهرن کي، وچولي سنڌ واري ٻوليءَ جو لهجو عطا ڪيو سو اهي هيرن موتين جهڙا ڳيچ، لونگن ڦوٽن، پستن بادامن جهڙا سرها سهرا ٻه سنڌي ثقافت جي سونهن ۽ سينگار بڻجي ويا. نه صرف اهو پر سنڌ جي رنگ ۾ رتل قومي گيتن کي نعري بازيءَ کان بچائي، صاف سٿرو ڪري عوام آڏو پيش ڪيائين ته اصل واهه واهه ٿي وئي. اڄ به ڪجهه اهڙن هيرن جواهرن جهڙن لوڪ گيتن جو لطف ماڻيون

"هٿين گل مينديءَ پيرين گل مينديءَ لاڏل ٻوٽو وسٽي ٿل ٻوچڻ تي لوڏي لُونگيءَ پانڌ، وني ايندو ونءُ اڄ ڍولڻ اٿي منهنجو چلڙو ڪري پيو ڪوهه ۾ مور ٿو تلي، لونگ لُوڻا تاليءَ ۾ وغيره وغيره" (اهي سهرا ۽ ڳيچ سنڌي ٻوليءَ جا سدا بهار سرُ آهن).

1964ع ڌاري زرينه بلوچ شاهه لطيف جي اسٽيج تي وقت جي صدر محمد ايوب خان جي موجودگيءَ ۾ شاهه عبداللطيف جي وائي "لڳڙي آهي لغار لونءِ لونءِ ۾ لالڻ جي" ڳائي ته حاضرين سان گڏ صدر محمد ايوب خان به جهومي پيو هو. لطيف سائينءَ جي ان وائيءَ ۾ الائي ته ڪهڙو اسرار هو جو سڀني ويٺلن کي اهو يقين ٿي ويو ته سنڌ جي سنگيت ۾ هڪ رسيلي ۽ سُريلي آواز جو اضافو ٿي رهيو آهي. ان لطيفي لات جو سندس ذات تي اهو اثر پيو جو هوءَ سدائين لاءِ لطيفي رنگ ۾ رنڱجي رهنو ٿي وئي ۽ ان اسٽيج تان ئي سندس سُر جو ستارو روشن ۽ نمايان ٿيو ۽ اتان ئي هن جي آواز ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ گونجڻ لڳو گونجندو ئي رهيو ۽ ميڊيا جي مختلف چينلز کان اسٽيج، قومي ۽ عوامي محفلن تائين، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين کان سنڌ پاڻي تحريڪ جي فورمن تائين، سندس موجودگيءَ ۽ پرفارمنس کي بيحد ضروري سمجهيو ويو.

جيجي زرينه رڳو نوجوانن ۽ شاگردن جي پسنديده ڳائڪا ڪانه هئي، رڳو لوڪ گيت ڪونه ڳايائين، پر مرداڻي انگ ۾ ڏوهيڙن سان ڪافي ڪلام ڳائڻ واري لهجي کي به برقرار رکيائين. نيم ڪلاسيڪل رنگ ۾ رتل غزل گيت به ڳاتيائين، ته محمد جمن جي ڏوهيڙن ۾ "پيچ پنهل مون سان پاتي" ۽ "جوڳي ڏاڍي ذات" جهڙا عارفانا ڪلام ڳائي اصل وڻ وڄائي ڇڏيائين.

جيجي زرينه پڙهيل ڳڙهيل ليکڪا ۽ ڊراما آرٽسٽ پڻ هئي، سندس لکيل شاهڪار کهاڻي جيجي اهڙي ته اثرائتي انداز ۾ لکيائين، جو پاڻ ئي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيجي ٻڌجي وٺي ۽ ڪانٽس سينٽرس ۾ ڪيس جيجي سڏڻ لڳا (سواءِ رسول بخش پليجي جي)

مهان ليکڪ علي بابا جي ڊرامي "دنگي منجهه درياءُ" جنهن بين الاقوامي ڊرامہ فيسٽيول ۾ پهريون انعام کٽيو هو اهو بہ صرف جيجيءَ جي ڪردار ۽ گيت "اترڙو تو لڳي" جي مرهون منت

جيجيءَ شاهہ لطيف، سچل سرمست، قلندر لال شهباز ايوارڊ حاصل ڪرڻ کانسواءِ عوامي محبتن جا لاٿي تہ ڪيترا ايوارڊ حاصل ڪيا. اهڙي هڪڙي ايوارڊ جي ياد منهنجي ذهن ۾ بہ موجود آهي.

18مئي 1998ع تي ريڊيو پاڪستان جي گولڊن جوبلي جي موقعي تي ريڊيو پاڪستان اسلام آباد (هيڊڪوارٽر) طرفان ملڪ جي مشهور ۽ مکيہ آوازن بابت هڪ يادگار آڊيو البم "خزينہ" جي عنوان سان جاري ڪيو ويو هو جنهن ۾ ريڊيو جي اوائلي دور کان گولڊن جوبلي تائين مشهور ۽ اهم آوازن کي ريڪارڊ ڪيو ويو هو ۽ گولڊن جوبلي جي "ڪل پاڪستان اردو مشاعري". جي هر شاعر کي ٻين تحفن سان گڏ "خزينہ" جو تحفو بہ عطا ڪيو ويو هو (اهو ڪل پاڪستان اردو مشاعرو جيڪو الحمرا آڊيٽوريم لاهور ۾ منعقد ٿيو هو ان ۾ مونکي بہ شريڪ ٿيڻ جو موقعو مليو هو) "خزينہ" جي آوازن کي مشهور قارين، نعت خوانن، گائڪن، گوين ۽ موسيقارن کي عظيم سرمائي طور ريڪارڊ ڪيو ويو هو خوشيءَ جي ڳالهہ اها آهي تہ ان اهم البم ۾ امداد حسينيءَ جو لکيل ۽ جيجيءَ جو ڳايل گيت "مور مڇي ادا مونکي آئي ڏيڊ پائو مون کي آئي ڏي لاڙ واري مڇي" بہ شامل آهي. بهرحال! ريڊيو پاڪستان جو اهو گولڊن جوبلي تحفو جيجي لاءِ ڪنهن بہ اعزاز کان گهٽ ناهي

جيجيءَ جي ايام ڪاري مٿي صديءَ تي مشتمل آهي. جنهن مان اڌ صدي تہ فن کي اربي چڙهائين ۽ ايترو تہ مصروف رهي جو ڪيس مٿي ڪنهن جيتري بہ فرصت نہ ملي ۽ جي ملي تہ فقط هجر جي ويل ۽ هجرت جي وقت!!

اهي آڪٽوبر مهيني ۽ پن ڇڻ رت جا پويان ڏينهن هئا، اچا اترڙا ڪونہ لڳا هئا، سرلوهيڙا بہ ڪونہ ڳيا هئا ۽ نہ وري "ڪسر" نسريا هئا. تہ سڏ ٿيو سرڪار جو "ماڙيون محل ڇڏي وڃا، هيءَ نہ ويل وڃڻ جي."

جيجي زرينہ هر زاويي ۽ هر نقطہ نظر کان ويهين صدي جي اها مان مرتبي واري شخصيت هئي. جنهن جيتري بہ محبتون ماڻيون تہ لاڏائي تي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

۽ اينڪ محبتون ۽ عقيدتمنديون ماٿيون. سنڌس وڇوڙي سان جيڪو خال پيدا ٿيو آهي اهو الائي ته پُر ٿيندو به يا نه؟!!

جيجيءَ جو گيت "اترڙو ٿو لڳي" وري هوائن ۾ گونجيو آهي. ڪافين، ڪلامن گيتن. لوڪ گيتن جون صدائون فضائن ۾ پکڙي پيون آهن. سو آئون به پنهنجا ٻاڙا ڪسارا ٻول انهن ٻولن ۾ شامل ڪري ٿو ڇڏيان:

اسين ماڙهو لاڙ جا.
درياءَ جي پچاڙ جا.
اترڙو ٿو لڳي.

محمد جمن جون فقيرائتيون رمزون:

مان جڏهن سب جيل هالا جو جيلر هوس. تڏهن ۾ ڳوٺاٺا شخص قيدين جي رهائي بابت سيشن ڪورٽ حيدرآباد جو ليٽر کڻي آيا هئا. همراه ’واقف ڪونه هئا. ڪاغذ پيش ڪندي چيائون ته ٻن همراهن مان هڪ جو ضامن منظور ڪرايو اٿئون سو ان کي آزاد ڪيو وڃي.

مون ليٽر پڙهيو ۽ چٽي طرح پڙهيو ته معلوم ٿيو ته ضامن ٻنهي همراهن جو منظور ٿيل هو ۽ هو الاجي ڇو هڪ قيدي جي رهائيءَ لاءِ اصرار ڪري رهيا هئا ۽ سندن متضاد ڳالهين مان شڪ جو شڪار ٿي ويو هوس. اهو چنچر جو ڏينهن هو ڪورٽ مان ٽيليفون ذريعي ڪنفرم ڪرڻ چاهيم ۽ همراهن کي ترسائي ڇڏيم. سيشن ڪورٽ حيدرآباد جا ٽيليفون کڙڪائيندي شام ٿي مگر ڪوبه ريسپانس ڪو نه مليو. مان اول فول ڳالهين سبب قيدين کي ترسائي ڇڏڻ جو قطعي قائل نه هوس. چاهيم ته کين رليز ڪري ڇڏيان. پر ڪورٽ جي آرڊر منهنجي پيرن ۾ زنجير وجهي ڇڏيا. بدحواسي ۽ بيوسيءَ جي عالم ۾ اهو ليٽر جيل سپرنٽينڊنٽ کي به ڏيکاريندو ۽ پڙهائيندو رهيس پر ان به رسڪ نه کنئي. مسٽر غلام محمد ابڙو ايڊووڪيٽ کان مشورو ورتم ۽ نيٺ ڳالهه اتي اچي بيٺي ته ڪورٽ جي حڪمن موجب يا ته ٻنهي قيدين کي آزاد ڪيو وڃي يا وري ڪورٽ کان ڪنفرميشن وٺي پوءِ آزاد ڪجي.

مسئلو ڳنڀير کان ڳنڀير تر ٿيندو ويو همراه انتظار ڪندا رهيا ۽ بنگل چانديو جي هوٽل تي چانهه پيئندي اها ڳالهه به اچلي وڌائون. بنگل چانديو پوڳائي ۽ چرچائي مڙس هو سو پوڳن پوڳن ۾ چٽي ڏنائين ته اهو جيلر محمد جمن ڳاٽي جو پڳ مٽ يار آهي ان جا کي واسطا ۽ حوالا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڏيوس من ڪم ٿي پوي، جنهن جي شام جا پنج ٿيڻ وارا هئا. وري جيل سومر ڏينهن ڪلٺو هو سو سوچن جي ٻڏتر ۾ اچي ويس. ڳالهه ۾ ڪجهه به ڪونه هو رڳو دل ٻڏتي هئي. ليٽر کي ور ور ڏيئي پڙهندو رهيس ته اندر جي انسان ۽ سجاڳ ضمير حوصلو ڏنو ۽ ٺٺ ڪيم ته ٻنهي قيدين کي آزاد ڪري ڇڏيو آخر ڪورٽ جو به ته اهوئي حڪم آهي!! همراه آيا ۽ ڪلي چوندا رهيا ته استاد جمن جي صدقي اسان جي همراه کي هڪ رات لاءِ ڇڏيو. سومر تي اوهان کي وري پيش ڪنداسين. اهو عرض ڇڻ ڪو ضمير جو آواز هو جيڪو سڏي رهيو هو. سو مون به فرطِ محبت چئي ڏنو ته ٻنهي همراهن کي وٺي وڃو دهل وڃي وڃا. هار اچي وڃا ۽ ٻئي همراه صحيح سلامت ڳوٺ پهچي ويا. سومر جي ڏينهن، ڪورٽ جي تعميلات پيش ڪرڻ آئون پاڻ ويو هوس ته ريڊر کان معلوم ٿيو ته ضمانت واري آسامي جي پراپرٽي معقوليت کان به زياده هئي سو جج صاحب ٻنهي جو ضامن منظور ڪري ڇڏيو هو. ٻئي قيدي جو ڪو اوهي واهي ڪونه هو. خوشي ٿي جو ان طرح هڪ لاوارث قيدي جي به ضمانت منظور ٿي وئي هئي.

سيشن ڪورٽ مان ريڊيو تي پٺي آيس ته لان تي استاد جمن سان گڏ اهي همراه ويٺل ڏٺم. جيڪي استاد جو شڪريو ادا ڪرڻ ۽ ڪيس شادي جي دعوت ڏيڻ آيا هئا. استاد خوش ٿيو جو سندس هڪ دوست سندس نالي کي ايڏو مانُ بخشيو هو ۽ پوءِ استاد پنهنجي دوستن سان هميشه اهو ذڪر ڪندو هو. مسئلو ڪو ايڏو وڏو به ڪو نه هو پر منجهيل ضرور هو جنهن کي سلجهائي حل ڪيو ويو هو ۽ شايد اهو منجهيل مسئلو محمد جمن جي نالي ۽ سلامن سان ئي حل ٿيٺو هو.

—

استاد جمن آدرشي ۽ فقير منش گائڪ هو. هڪ رات دير تائين حيدرآباد جي رستن تي گهمندي. اوچتو ڪيس ياد آيو ته اڄ ڪيس طاهر خاصخيلي (ڍولڪ نواز) سان ملڻو هو سو سڌو هليا آياسين حاجي بابا جي هوٽل تي، جتي طاهر مقيم هو. طاهر کي اچي اٿارياڻين ته طاهر استاد کي ڏسي حيران ٿي ويو پڇيائين ته استاد هيڏي مهل!! ڪيڏانهن هلڻو آهي؟" ته. هلڻو ته ڪيڏانهن به ڪونهي، حبيب هوٽل تي چانهه پيئنداسين ۽ ڪراچي جي محفل جون ڳالهيون به ڪنداسين."

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڏيوس من ڪم ٿي پوي. چنچر جي شام جا پنج ٿيڻ وارا هئا. وري جيل سومر ڏينهن ڪلٽو هو سو سوچن جي ٻڏتر ۾ اچي ويس. ڳالهه ۾ ڪجهه ٻه ڪونه هو رڳو دل ٻڏٽي هئي. ليٽر ڪي ور ور ڏيئي پڙهندو رهيس ته اندر جي انسان ۾ سجاڳ ضمير حوصلو ڏنو ۽ ٺڪ ڪير ته پنهي قيدين کي آزاد ڪري ڇڏيو آخر ڪورٽ جو به ته اهوئي حڪم آهي!! همراه آيا ۽ ڪلي چوندا رهيا ته استاد جمن جي صدقي اسان جي همراه کي هڪ رات لاءِ ڇڏيو. سومر تي اوهان کي وري پيش ڪنداسين. اهو عرض جڻ ڪو ضميرجو آواز هو جيڪو سڏي رهيو هو. سو مون به فرطِ محبت ڇٽي ڏنو ته پنهي همراهن کي وٺي وڃو دهل وڃي ويا. هار اچي ويا ۽ ٻئي همراه صحيح سلامت ڳوٺ پهچي ويا. سومر جي ڏينهن. ڪورٽ جي تعميلات پيش ڪرڻ آئون پاڻ ويو هوس ته ريڊر کان معلوم ٿيو ته ضمانت واري آسامي جي پراپرٽي معقوليت کان به زياده هئي سو جج صاحب پنهي جو ضامن منظور ڪري ڇڏيو هو ٻئي قيدي جو ڪو اوهي واهي ڪونه هو. خوشي ٿي جو ان طرح هڪ لاوارث قيدي جي به ضمانت منظور ٿي وئي هئي.

سيشن ڪورٽ مان ريڊيو تي پئي آيس ته لان تي استاد جمن سان گڏ اهي همراه ويٺل ڏٺم. جيڪي استاد جو شڪريو ادا ڪرڻ ۽ ڪيس شادي جي دعوت ڏيڻ آيا هئا. استاد خوش ٿيو جو سندس هڪ دوست سندس نالي کي ايڏو مانُ بخشيو هو ۽ پوءِ استاد پنهنجي دوستن سان هميشه اهو ذڪر ڪندو هو. مسئلو ڪو ايڏو وڏو به ڪونه هو پر منجهيل ضرور هو جنهن کي سلجهائي حل ڪيو ويو هو ۽ شايد اهو منجهيل مسئلو محمد جمن جي نالي ۽ سلامن سان ئي حل ٿيڻو هو.

-

استاد جمن آدرشي ۽ فقير منش ڳائڪ هو. هڪ رات دير تائين حيدرآباد جي رستن تي گهمندي . اوچتو ڪيس ياد آيو ته اڄ ڪيس طاهر خاصخيلي (ڍولڪ نواز) سان ملڻو هو سو سڌو هليا آياسين حاجي بابا جي هوٽل تي، جتي طاهر مقيم هو. طاهر کي اچي اٿاريائين ته طاهر استاد کي ڏسي حيران ٿي ويو پڇيائين ته استاد هيڏي مهل!! ڪيڏانهن هلڻو آهي؟"ته، هلڻو ته ڪيڏانهن به ڪونهي، حبيب هوٽل تي چانهه پيئنداسين ۽ ڪراچي جي محفل جون ڳالهيون به ڪنداسين."

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اسين اسٽيشن واري حبيب هوٽل تي اچي ويٺاسين. استاد ڳالهين جو سخت ڳالهير. سو ڪراچي واري محفل جون ڳالهيون نج فنڪاراڻي انداز ۾ طاهر سان ڪرڻ ويهي رهيو. چوڻ لڳو "يار طاهر ڪراچي ۾ هڪ 'طبليو' ٺيڪي لڳائڻ ۾ اهڙي ته لڪ ڪري ويٺو هو جو فنڪار تڪن ٿي نه پيا ۽ ردم آئوٽ ٿيندا پيا وڃن. مون سنڌس اها چال پڪڙي ورتي ۽ ان کي پهلوداريءَ طور هلايم ته سڄي هستي مستي نڪري ويس. اصل پيرين پنجي ويو. چوڻ لڳو ته استاد مون ان هڪ اکر تي نالو ڪمايو هو ۽ تو مون کان اهو انگ کسي ورتو آهي. جيو ماڻس ته فن کي لڪائيو ڪونهي ۽ حربي طور به استعمال ناهي ڪيو. ڏاڍو لڄي ٿيو. ملندو آهي ته تعظيم ۽ تڪريم ڪندو آهي ۽ پوءِ استاد آگرين جي ڇُٽپ سان ڪمپيٽر ڪري ان ٺيڪي جو ذڪر ڪيو جيڪو اهو طبلہ نواز حربي طور استعمال ڪندو هو.

اڃا ڳالهه هلي پئي ته استاد دروازي ڏي ڏسندي اوچتو وٺي ڊوڙ پاتي. اسين حيران ٿي وياسين. مون ليٽو پاتي ڏٺو ته هڪ فقيرياڻي وڃي رهي هئي. ان کي ڊوڙي وڃي رسيو ۽ پنهنجي کيسي کي "روڙ" ڏئي جيڪي به ڪجهه هئس، اهو فقيرياڻي کي ڏئي، واپس موٽي آيو. چوڻ لڳو ته بابا! هيءَ فقيرياڻي وڏي رمز واري آهي ڳوليندو آهيانس ته ملندي ڪانهي. ڏينهن کان پوءِ اڄ ملي آهي ۽ مان استاد جي ان فقيرياڻي رياضت کان ڏاڍو متاثر ٿيو هوس

ان فقيرياڻيءَ جي حوالي سان پليجاڻي، ملير ڪراچي جي سائين مهر شاهه جي گادي نشين انور شاهه جي پاءُ باقر شاهه هيءَ روايت ڪئي هئي (جيڪا مون تائين منهنجي دوست سائين بخش جسڪاڻيءَ کان پهتي هئي)

سائين باقر شاهه مرحوم چيو هو ته نوراني بادشاهه جي ميلي تي ويا هئياسين، موسيقي جي پنڊال پر سان لنگهياسين ته ميزبان اعلان پئي ڪيو هاڻي اچي ٿو استاد محمد جمن، سو ويهي رهياسين استاد کي ٻڌڻ لاءِ پر استاد هجيئي نه. ڪجھ دير انتظار ڪري اٿياسين. ڇا ٿا ڏسون ته استاد هڪ فقيرياڻيءَ جي ڪنڌيءَ ۾ تانڪيل رنگارنگي ڪپڙي جون جهنڊيون صابڻ ۽ پاڻيءَ سان ڌوئي، صاف ڪري، ڪنڌري ۾ ٻڌي رهيو هو. حيران ٿي وياسين! پڇيوسين ته استاد اوهان جو نالو پئي پڪاريو ۽ اوهان ڪو نه پهتا؟ نهايت عاجزيءَ سان چيائين ته سرڪار جي حاضري سڀاڻي رات. اڄ فقيرن جي رياضت جي رات آهي واهه! ڇا ته اسرار هو ان فقيراڻي رمز ۾!!

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

استاد محمد جمن، فقير شناس فنڪار هو جتي به محفل ڪرڻ ويندو هو ته اتي جي ڪنهن بزرگ يا درگاهه جي حاضري ضرور ڀريندو هو شاهه لطيف کان ڪيس راڳ جو فيض مليو هو. سو هڪ اهڙي بزرگ سڪر واري "قاضي بابا" جي حاضري بابت ٻڌايائين جيڪو تن ڏينهن زنده هو استاد هم ڪلام ٿيو:

"ريڊيو پاڪستان پشاور جي جشن بهاران جي محفل ڳائي شڪارپور ۾ شاهه لطيف جي محفل لاءِ اچي رهيو هوس. پشاور ريلوي اسٽيشن تان ٽرين ڇٽي چڪي هئي، سو مشهور فلمي پلي بيڪ سنگر سليم رضا (جيڪو منهنجو دوست ۽ پرستار هو) تنهن پنهنجي گاڏي ۾ ڪٺي پشاور ڪينٽ تان اچي ٽرين ۾ ويهاريو مان روهڙي اسٽيشن تي لهي پيس. محفل رات جو ٿيڻي هئي، سو هليو ويس بزرگ قاضي بابا جي قدمبوسي لاءِ سڄو ڏينهن حاضري ڏيندي دير جو احساس ٿيو سو قاضي بابا کان موڪلائي هليو ويس شڪارپور ۽ ان وقت وڃي پهتس جو ماڻهو واپس وڃي رهيا هئا. مون اسٽيج تي ويهي شاهه لطيف جو بيت پڙهيو ته ماڻهو ڊوڙندا ڊوڙندا ۽ ٿاٻڙندا اچي پنڊال تائين پهتا ۽ محفل شروع ٿي وئي ۽ واهه جي محفل ٿي هئي."

مسٽر قادر بخش ملاح ريڊيو حيدرآباد تي پروڊيوسر ۽ پروگرام مئنيجر ٿي رهيو آهي (هن وقت رٽائرڊ آهي) سنڌس انٽرويو "مهراڻ" اخبار ۾ ڇپيو هو. پاڻ پنهنجي پروڊيوسر جي مقرري بابت ٻڌايائين ته مير رسول بخش خان وارن جي شادي ۾ محمد جمن ڳائي رهيو هو ۽ ڳائڻ ۾ جيڪي غلطيون ڪري رهيو هو تن جي نشاندهي هو (قادر بخش) ڪندو رهيو. سنڌس پرسان اسٽيشن ڊائريڪٽر حيدرآباد مسٽر الياس عشقي ويٺو هو جيڪو سنڌس موسيقي شناسي کان متاثر ٿي رهيو هو سو ٻئي ڏينهن کيس چيائين ته ريڊيو تي نوڪري ڪرين ته صبحاڻي هليو اچجان ۽ مان اهڙي طرح پروڊيوسر ٿي ويس. ڪجهه ئي ڏينهن بعد مسٽر مسرور ٻارڇي هلال پاڪستان ۾ استاد جمن جو هڪ طويل انٽرويو ڇاپيو هو. ان انٽرويو ۾ مسٽر قادر بخش جو نقط نظر جڏهن استاد جي سامهون آيو ته کلي چوڻ لڳو "شڪر ٿيو جو پروڊيوسر صاحب کي منهنجي غلطين جي نشاندهي ڪرڻ تي روزگار ته مليو پر جي منهنجي ڇتاين جو ذڪر ڪري ها ته شايد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ان کان بہ وڏو منصب ماٺي ها، پر جيتري قدر موسيقي شناسيءَ جو تعلق آهي ان بابت جناب ملاح کي ان وقت تہ چا اڄ تائين بہ ڄاڻ ناهي. پوءِ مسٽر غلام حسين شيخ ڪلنڊي اها اخبار ڪٽي مسٽر قادر بخش ملاح وٽ هليو ويو.

استاد جمن کي بلوچستان سرڪار طرفان 0_64 ايڪڙ زرعي زمين ڏهہ سال پٽي تي مليل هئي. ديهہ سون مياڻي جي اها زمين باراني هئي ۽ برسات تي آباد ٿيندڙ هئي. پاڻ زراعت پيشہ ڪو نہ، سو اها زمين پنهنجي ويجهڙن پاڙيسرين کي هاريءَ تي ڏئي ڇڏيائين. استاد جو چوڻ هو تہ ويهن سالن کان پوءِ ڪراچيءَ جون حدون اتي پهچي وينديون ۽ اها زمين سڪني پلاٽن طور وڏي مُلهہ سان وڪڻجڻ ۽ استعمال ٿيڻ لڳندي

ڪوهستاني هاري تونئي ۽ ڪاهل، سو استاد کي رڳو آسرن تي رکندا آيا ۽ چوندا رهيا تہ "استاد چندڙون (مينهن ڪٽيون) پونديون تہ گنج لڳي ويندا". سو استاد واعدن تي ويساهہ رکي ويٺو ۽ پوءِ.. جڏهن مينهن اوڙڪون ڪري وسيا تہ استاد جي کيتي بہ فصل اپائڻ شروع ڪيو. سبزين ۽ گاهن جي صورت ۾ استاد جا اهي "لورا" هاري سبزي ۽ گاهہ جون ترڪون پري ڪراچيءَ جي مارڪيٽن ۾ آڻڻ ۽ وڪرو ڪرڻ لڳا ۽ استاد کي نظر انداز ڪرڻ لڳا.

مون کي خوشي آهي جو استاد جي روينيو معاملن جو Advisor ٿي رهيو آهيان سو تحرڪ لاءِ صلاحون مشورا ڪياسين ۽ صلاح اها بيٺي تہ ضلعي آفيسر جي ڊپٽي ڪمشنر (قاضي امتياز احمد) کي قبضي ڇڏرائڻ لاءِ درخواست ڏجي (قاضي امتياز احمد هالا جو اسسٽنٽ ڪمشنر بہ ٿي رهيو هو ۽ مهربان بہ هو) مقرر تاريخ تي جڏهن درخواست ٽائيپ ڪري استاد وٽ پهتس تہ استاد اٿل هلڻ کان لاچاري ڏيکاري ۽ چوڻ لڳو تہ: "پنيرا صاحب! (استاد مون کي پنيرا صاحب چئي مخاطب ٿيندو هو) هو همراهہ آيا هئا، پاڻ سلن نياڻيون بہ وٺي آيا هئا، معافي ورتي اٿن ۽ اڳتي ائين ڪو نہ ڪندا، سيڪا تي هلندا" چوڻ لڳو تہ: "اسين سنڌي آهيون نياڻين کي مانُ ڏيندا آهيون ۽ خون بہ بخش ڪري ڇڏيندا آهيون، سو مون کين معاف ڪري ڇڏيو." مون کي اها ڳالهہ نہ وڻي مون وٽ چاليهن سالن جو تجربو بہ هو ۽ مون ڏٺو هو تہ اهڙا فيصلا جٽادار نہ هوندا آهن. بهرحال! ڪجهہ وقت کان پوءِ استاد ٻڌايو تہ اهي همراهہ پنهنجي واعدن تان ڦري ويا آهن ۽ ڪنهن هٽ ٺوڪئي سردار جي سازش سان زمين تي قابض ٿي ويٺا آهن. استاد امن پسند انسان هو سو خاموش ٿي ويهي رهيو ۽ پٽي جي مدي پوري ٿيڻ بعد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

Renewal لاءِ درخواست بہ نہ ڏنائين ۽ مون کي استاد جي ان سادگيءَ تي رحم اچي ويو.

بلوچستان سرڪار جي نئين زرعي پاليسي مطابق مالڪاڻا حق تبضيداريءَ جي بنياد تي ملڻا هئا سي پڪ سان کين ملي چڪا هوندا ۽ بقول استاد جي تہ ڪراچيءَ جون حدون اتي پهتيون تہ استاد وارا اهي لورا هاري ڪروڙن جا مالڪ هوندا.

مان استاد جي ويجهو رهيو آهيان، سندس طبيعت، مزاج، امن پسنديءَ ۽ شائستگيءَ کي بلڪل ويجهڙائيءَ کان ڏٺو اٿم، سو محسوس ڪيم تہ استاد کي مايا سان ڪوبہ موهہ ڪونہ هو ۽ جيڪڏهن ڪو موهہ هو تہ فقط موسيقيءَ سان ۽ بس! منهنجي چپن تي هي سٽون چڙهي آيون.

میڙي جن مايا، سي مور نہ موسيقار ٿيا،
موسيقي مايا آهي موسيقار لاءِ
(سوز هالائي)

-

ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي زرعي نغما ڪمپوز ڪندي استاد جمن کي وري زراعت جو شوق جاڳيو سو ٽنڊي سعيد خان جي هڪ نوجوان صيفل حاجاڻي جي معرفت ڪجهہ زرعي زمين ان ترہ مقاطعي تي ورتائين ۽ ان جي لکپڙهہ هالا ۾ ٿي هئي. صيفل حاجاڻو ڪنهن تعليمي اداري ۾ نائب قاصد هو ۽ استاد جو خدمت گار بہ هو تہ ان ترہ استاد لاءِ محفلون بہ ارينج ڪندو هو. صيفل استاد کان ٽيوب ويل ۽ زمين جي بهتريءَ لاءِ 45000 روپين جي ڪثير رقم وصول ڪري ويو ۽ فقط آسرا ڏيندو رهيو ۽ چوندو رهيو تہ ڪجهہ اجا انتظار ڪجي، فصل تيار ٿي رهيو آهي. هڪ ڏينهن تہ پيپتن جو ٽوڪرو بہ کٽي آيو. بهرحال! استاد کي ڪو پور پيو سو هليو ويو ٽنڊو سعيد خان. اتي رات بہ ٽڪيو پراڻن دوستن سان بہ مليو ۽ محفل بہ ڪيائين، ۽ صبح جو صيفل سان گڏ وڃي سر زمين تي نڪتو استاد پنهنجي مقاطعي واري زمين بابت صيفل کان پڇندو رهيو تہ سيفل خاموش ٿي ويو. زمين جا مالڪ چون تہ استاد هي زمين اسانجي آهي اوهان کي پنهنجي دوست صيفل دوکو ڏنو آهي. استاد غم پي ويو پر صيفل کي ڪجهہ بہ نہ چيائين.

هالا ۾ اچي مونکي روئداد ٻڌايائين. اسٽنٽ ڪمشنر، حيدرآباد ڏانهن درخواست لکيسين ۽ سندس آفيس ۾ وياسين تہ استاد جا قدم رڪجي ويا ۽

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سنڌس اندر جو انسان سجاڳ ٿي پيو چوڻ لڳو تہ ”دوستن تي ڪهڙو دانهيون، گڏ کاڌو پيتو اٿئون، صيفل جي ضرورت شايد ان طريقي سان پوري ٿيڻي هئي. اسان جون ضرورتون مولا پوريون ڪندو ۽ وري ڪڏهن صيفل کي منهن ۾ بہ نہ ڏنائين. واه! استاد واه تنهنجي وڏ گرڌائي!!

—

استاد جمن لطيف سرڪار جي ميلي تي آخري حاضري ڏيڻ آيو هو ۽ موٽيل ۾ ترسيل هو. زرينہ بلوچ، زيب النساء، ثمينہ ڪنول کان سواءِ شفيع محمد ۽ اويس بہ موجود هئا.

پروگرام موجب لطيف سائينءَ جي مرقد کي چادر جو نذرانو پيش ڪرڻو هو سو چادر جا اڳيان بہ پلو. زرينہ، زيب النساء ۽ ثمينہ جهليا تہ پويان بہ پلو شفيع محمد ۽ اويس جهليا، ۽ آئون ڪيس سهارو ڏيئي رهيو هوس تہ جاويد ۽ شريف طالب وري فوٽوگرافي ڪندا رهيا. پٽائي سائينءَ جي حضور ۾ حاضر ٿي استاد جمن روئندي وڏي واڪ چيو ”لطيف سائين! تنهنجي ئي در تان مرنڪي راڳ جو فيض مليو هو اڄ توکان نور جو فيض ٿو گهران پٽائي مون کي نور ڏي! نور ڏي! نور ڏي!“ استاد اهي ڪلمات اهڙي تہ دکدائڪ انداز ۾ ادا ڪيا، جو اسان سميت روضي ۾ موجود حاضرين بہ روئي پيا هئا. واپس آياسين تہ سنڌس ڪلهن تي اوڍيل پراڻي اجرڪ لاهي هالا مان آندل نئين اجرڪ پاتم تہ ڏاڍو خوش ٿيو. هٿ جي آڱرين سان اجرڪ جي ڪپڙي جي ڪوالٽيءَ جو اندازو ڪرڻ لڳو ۽ پڇيائين تہ هيءَ اجرڪ ڪيترن پئسن جي آهي؟ چيم تہ هن اجرڪ جو ڪو مله ئي ڪونهي. مفت ۾ ملي آهي. سو وري ڪيئن؟ چيم هالا جي دڪان تان اجرڪ پٺي ورتم تہ دڪاندار پنج سؤ وارو نوٽ وٺي پوڻ سوناٿي ڏني پوڳ ڪندي چيم تہ جيئن تون لنڊ ڪاري ۾ ساڍ سوائي پوڻ ۽ پورن جو حساب رکندو آهين. تيئن دڪاندار بہ پوڻ ۽ ساڍ جو حساب رکندا آهن. مرڪي پيو ڳالهہ جي ڳنڍ کوليندي چيم هالا مان اجرڪ خريد ڪري رهيو هوس تہ ڏٺم هڪ همراه مونکي تاڙيو بيٺو هو هٿ ۾ ڪجهہ ڏيندي چيائين تہ هيءَ اوهان جي امانت آهي سا وٺو. همراه واقف بہ ڪونہ هو سو هليو ويو. ڪيسي مان پئسا ڪڍي ڳڻيم تہ اوترائي پئسا هئا جيترا دڪاندار کي ڏنا هئم. چيم: ”بابا جمن تون واقعي بہ فقير آهين.“ جيجي زرينہ، ثمينہ، زيب النساءِ سميت سيئي استاد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جمن جي فقيراڻين ڳالهين مان لطف اندوز ٿي رهيا هئا. جواب ۾ چيائين ته: "يارا پنهنجا صاحب دعا ڪر, شال اهڙا هجون"
استاد جمن جون فقيراڻيون رمزون ڪوڙ آهن. هت فقط ڪجهه جهلڪيون ئي پيش ٿي سگهيون آهن.

لاڙ لوڪ لڏي ويا (سينگار علي سليم):

14 آگسٽ 2004ع تي جڏهن ملڪ جا ماڻهو جشن آزاديءَ جون خوشيون ملهائي چڪا هئا ۽ رات ڏري هئي تڏهن سنگيت نگر جي هڪ گهر ۾ ماتم مچي ويو هو ۽ نوحا اوساريا ويا هئا ۽ پوءِ هوائن ۾ اها خبر اڏامي ته "سينگار علي سليم" لاڏائو ڪري ويو ۽ اها خبر جڏهن منهنجي سماعتن تائين پهتي هئي ته سچ پچ ائين سمجهيو هئم ته سنگيت ودِيا جو ڪو سهڻو راڳ وچڙي ويو آهي يا سنگيت جي ستن سُرن مان سُر "نکاد" جدا ٿي ويو آهي.

سينگار علي سليم جون ڳُڻ پريون ڳالهيون ڳڻيندي ياد ٿو اچيم ته هو 1970ع ڌاري ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي سائين لال حسين شاهه سوز بيدل فقير, سچل سائين ۽ ٻين صوفي شاعرن جون ڪوڙ ساريون ڪافيون ڪلي ڳائڻ ۽ رڪارڊ ڪرائڻ لاءِ آيو هو پر سندس مادري زبان اردو هئڻ سبب ڪيس اردو گيت ۽ غزل لاءِ موزون سمجهيو ويو. سينگار جيئن ته صوفي منش ڳائڻو هو سو سندس اردو گيت ۽ غزل مان روح نه ريجهيو ۽ ان ڪي نوحه خواني, قصيده خواني ۽ منقبت وغيره لاءِ مخصوص ڪري مڪانن, درگاهن ۽ اوطاقن جي موسيقي ۾ پاڻ کي گم ڪري ڇڏيائين.

سينگار علي سليم جي سُريلي آواز ۾ صوفي شاعرن جون سريليون ڪافيون جڏهن هوائن ۾ گونجيون ته اصل واهه واهه ٿي وئي ۽ اهڙي طرح سينگار پنهنجي پاڻ کي سدارنگي ۽ نيم ڪلاسيڪل ڳائڪ طور مڃرائي ورتو. سينگار جي سُرن جون صدائون پيهر ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي به پهتيون. سو ان وقت جي موسيقي شناس پروڊيوسر مسٽر غلام حسين شيخ ڪيس ڪافي ڪلام لاءِ رڪارڊ ڪيو ۽ مسلسل رڪارڊ ڪندو ٿي رهيو.

اهي ڪافيون ڪلام نه فقط مشهور ۽ مقبول ٿيا, پر سينگار علي سليم جي سڃاڻپ به بڻيا ۽ پوءِ سينگار پنهنجي سُريلن سُرن سان موسيقيءَ جا مينهن وسائيندو رهيو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيتري قدر سينگار علي سليم جي فن جو تعلق آهي ان لاءِ اهو چوڻ ڪافي آهي، تہ هو سريلو ڳائڪ، طرز نگار ۽ خوبصورت لهجيدار فنڪار هو ئي پر منهنجي خيال ۾ تہ هو سنڌ جو چوٽيون لهجيدار موسيقار هو جيڪو پنهنجون طرزون پاڻ تيار ڪري پاڻ ئي ڳائيندو هو نہ تہ گهڻا ئي مشهور فنڪار تہ ٻين کي Copy ڪرڻ تي ئي اڪتفا ڪن ٿا. کهڙا ڪهڙا نالا ڳڻجن. سينگار علي رڳو سريلو فنڪار ۽ موسيقار ڪونہ هو پر ان سان گڏو گڏ شاعر، خوشخط ۽ مصور پڻ هو. سنڌس ڳڻڻ جهڙين ڳالهين ۾ اهي ڳالهيون بہ شامل آهن. جو هو تصوف، فقہ جهڙن معاملن کان بہ باخبر هو ۽ ان لاءِ هو اترادي پڪي پختي لهجي ۾ گفتگو ڪندو هو. نہ فقط اهو پر هو صوفي شاعرن جي ڪافي ڪلام ۽ حسب نسب کان بہ بخوبي آگاهہ هو.

سينگار 1940ع ۾ راجستان جي جيسلمير جي علائقي ۾ ڄائو هو ۽ ستن اٺن ورهين جي عمر ۾ هو پنهنجي بزرگن سان گڏ پهرين بهاولپور ۽ پوءِ سکر ۾ اچي قيام پذير ٿيو ۽ اتي ئي مڊل تائين تعليم بہ حاصل ڪيائين. پنهنجي جيون جي چوهٺ سالن مان پنجاهہ سال هن سنڌي موسيقيءَ کي ارپيا. جيتوڻيڪ هو سنڌ ڌرتيءَ جو ڄائو ڪونہ هو پوءِ بہ سنڌ ڌرتي کي پنهنجي ماءُ سڏڻ ۾ فخر محسوس ڪندو رهيو. ميواتي گهراڻي جو هي فرد جنهنجي خاندان ۾ اڪثر سازڪار رهيا آهن. تن سيني جي راڳ جو وڏو حوالو سينگار علي سليم ئي هو جنهن ڪلاسيڪي موسيقيءَ جي سرن جي ڄاڻ هوندي بہ سنڌي ڪلام کي جيڪو حسن بخشيو آهي، ان جو مثال ئي ڪونهي. سُر لڳائڻ ۽ سر جو تاثر ڏيکارڻ ۾ بہ هو پنهنجو مٽ پاڻ هو. جيتوڻيڪ هو امانت علي خان قصوري جو سڳي پڌل شاگرد هو پر ڪافي ڪلام لاءِ هن تي الهڏني خان توناري جو اثر غالب رهيو. نہ فقط ايترو پر ان ۾ پنهنجو رنگ ۽ انگ بہ شامل ڪندو رهيو.

صوفي شاعرن کي ڳائيندي تصوف جو پرچار ڪندي ماڻهن جا روح ريجهائيندي، سينگار پنهنجي جيون جا پنجاهہ سال گذاري ڇڏيا. پر سرڪاري ادارن طرفان ڪيس ڪو بہ ايوارڊ نہ مليو ۽ هي صوفي صفت ڳائڻو خالي ڪشڪول ۽ خالي هٿ کڻي لالڻ لوءِ لڏي هليو ويو.

زندگيءَ جا پويان ڏهاڪو کن سال سينگار علي نيم مجذوبي واري حالت ۾ گذاريا ۽ سير سفر تي ئي اڪتفا ڪيو. چار پنج سال هالا ۾ بہ رهيو راڻي فقير سوڍڙي جو مڪان ڇڏي، تہ سندس پنهنجو گهر هو پر ڊاڪٽر الهہ بچايو ميمڻ سان تہ ڪي جيءَ جون جڙيون هئس. جو ڏينهن جا ڏينهن. هفتن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جا هفتا، مهينن جا مهينا ڊاڪٽر صاحب سان گڏ گذرندا هئس ۽ ڊاڪٽر به ڪيس ايتريون ته محبتون ڏنيون، جن جو تعداد ئي ڪونهي. ڊاڪٽر صاحب جي سينگار سان محبتن جو اهو عالم هو، جو سندس مرتئي تي هن پنهنجي اسپتال جي احاطي اندر سينگار جي سوڳ جو ڏڻ وڃايو. هالا جي ڪيترن ئي ماڻهن سينگار علي سليم جي عذر خواهي ڊاڪٽر الهه بچائي سان ڪئي، جنهن وٽ استاد جي نادر شين جو ذخيرو پڻ آهي ۽ استاد جو ڪتاب ڇپرائڻ جو ارادو به رکي ٿو.

هالا ۾ قيام دوران مون به ساڻس گهڻيون ملاقاتون ڪيون عجيب عجيب ڳالهيون ڪندو هو. هڪ دفعي پڇيومانس ته "فقير سائين اوهان شاهه صاحب ڪي مختصر ڳايو آهي ان جو ڪو سبب؟" ورائيائين ته "شاهه صاحب ڏاڍو وزندار شاعر آهي مان ان جو بار کڻي نه ٿو سگهان ۽ پيو ته شاهه صاحب جي ڪجهه بيتن کي آئون پنهنجي پسند جو مفهوم ڏيندو رهيو آهيان ۽ آئون پنهنجي راءِ ڪنهن ٻئي تي مسلط ڪرڻ نه ٿو چاهيان" ۽ پوءِ اٽلو سوال ڪيائين ته "ڀلا شاهه جي فن ۽ فڪر کي ڪو دانشور سمجهي سگهيو آهي؟ ڇا! شاهه جا راڳي شاهه جي راڳ کي سمجهي سگهيا آهن؟ جو شاهه جي هر سُر کي هڪ ئي انداز ۾ ڳائي وڄائي رهيا آهن؟ شاهه صاحب جا سر نه فقط پڙهڻ لاءِ آهن پر ڳائڻ لاءِ به آهن تاهم مون شاهه جا ڪوڙ سارا ڪلام ڳايا آهن ۽ پوءِ ڪن تي هٿ رکي شاهه جو ڪلام جهونگاريائين:

دلبر سو دلبند ڙي جيڏيون،
مولا چائي هادي چائي،
دلبر سو دلبند.

سينگار بيحد خوشگوار موڊ ۾ هو سو ڳائڻ، بزرگن ۽ فقيرن جي ڳالهين سان وندرائي رهيو هو. اوچتو ڪو پُور پيس سو مشهور قلندري گيت (جيڪو ملڪ ترنم نورجهان ڳايو آهي) جهونگارڻ لڳو.

طلوع سحر ہے شام قلندر،
اٹھو رندو پیئو جام قلندر۔

گيت جهونگاريندي ڇوڙ لڳو ته اها طرز هن مولا جي فقير جي آهي ظاهر ڪيائين ته سجاد علي ۽ عابده پروين جو جڳ مشهور قلندري ڪلام "تاں لڳيان مولا، ميں تو تيري هان" اهو ڪلام ۽ طرز منهنجي آهي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

عابده ۾ آئون هم استاد آهيون. بابا امانت علي قصوري وٽ سکيا آهيون پوءِ بہ عابده منهنجا مشهور ڪلام ڳائيندي رهندي آهي. عابده اڳ ۾ نقال هئي هاڻ قوال بڻجي وئي آهي. قوالي لاءِ موسيقي جي مشهور چوڻي آهي تہ "بگڑا ہوا گویا قوال اور بگڑا ہوا شاعر قصیدہ خوان ہوتا ہے۔"

سينگار کي پريو ويٺو هو سو چيائين "منظور علي خان مون کي چيو تہ سينگار هاڻ تون ڪٿي مون ڏانهن اچ" عرض ڪيم تہ "خانصاحب سينگار تہ بابا امانت علي قصوريءَ جو سڀ کان پهرين شاگرد آهي. سو پيا در ڪيئن ڏسندو. پر مهرباني ڪري ٻڌايو تہ اوهان هن ڪان اڳ ڪيترا سينگار پيدا ڪيا آهن معذرت سان اهو بہ عرض ڪريان تہ سينگار جو اوهان جي ويهن ڪافين تي گذارو ڪيئن ٿيندو. جيڪي اڳيئي پيا ڳايو وينا آهن". ان تي منظور علي خان خاموش ٿي ويو.

سينگار بيباڪ ۽ خوددار تہ هو ئي. جذبات ۾ ايندو هو تہ ڪنهن کي وٽ ئي ڪونہ ڏيندو هو. سو ان ڏينهن بہ ثقافتي صاحب لوڪن تي چوٽ چنبيندي چيائين: "ثقافتي ادارن لاءِ هيرا اهي آهن. جيڪي اصل ۾ زيرا آهن" وڏي واڪ چوڻ لڳو تہ "اجرڪ جو پٽڪو ٻڌي يڪتارو هٿ ۾ کڻي تصوير ڇڪائڻ ٻي ڳالهہ آهي. پر ثقافتي راڳ ڳائڻ جدا ڳالهہ آهي. وقت ايندو جو انهن صاحبن جو بہ احتساب ٿيندو ان لاءِ ڪين تيار رهڻ گهرجي." سينگار وري ڳلي پيو. چيائين تہ اي-ايم-آءِ رڪارڊنگ ڪمپني جو هنڌو منيجر بہ اول فول ماڻهن کي رڪارڊ ڪندو رهيو پر مون کي پنڌ ڪرائي واعدا ڏئي رڪارڊ نہ ڪيائين تہ منهن جو فقير بہ طيش ۾ اچي ويو. چيومانس تہ مان مولا جو ملنگ فنڪار آهيان. تو مون کي تنگ ڪيو آهي مولا ڪندو تہ تون هوندين ئي ڪونہ ۽ پوءِ ڪجهہ ڏينهن بعد هو غبن جي ڪيس ۾ ٻڌجي ويو. خير وقت ايندو فنڪارن جون نيون صفون وري بہ ٺهنديون." سينگار جذباتي ٿي ويو هو سو مون موضوع تبديل ڪري ڇڏيو.

سينگار علي سليم پنهنجي زندگيءَ جي چوهٺ سالن مان پنجاهہ سال فن کي اربي ڇڏيا پر هر فنڪار وانگر سنڌس پويان ڏينهن ڏاڍا ڏکيا گذريا ۽ افسوس! جو اسين سنڌس فن جا مداح تہ رهياسين. پر ان لاءِ مداح سرائي ڪان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ ڪري نہ سگهياسين.

سينگار علي سليم سنڌي موسيقي جو واقعي سينگار هو سنڌس وڃڻ کان پوءِ سنڌي سريلي راڳ جو دروازو ڏاڍ ڪليل رهجي ويو آهي ۽ سچو وڃڻ عابده پروين جي ڪلهن تي اچي ويو آهي. هيءُ تاثر لکڻ وقت سينگار

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

علي سليم جون ڪيتريون ئي ساروڻيون ذهن اسڪرين تي نمودار ٿيون آهن. مان آبديده ٿي وڃان ٿو سو پر ۾ رکيل ٽيپ رڪارڊر تي سينگار علي سليم جي آنڊل ٿئين ڪيسٽ لڳائي ٿو چڙيان جنهن مان سينگار علي سليم جو آواز گونجي ٿو:

مٺي سان پاڻ وڃي ملبس لالڻ لوءِ لڏي هلبس
لڄادار لطيف چئي، وڃي محبين سان ملبس
لالڻ لوءِ لڏي هلبو.

سينگار لالڻ لوءِ لڏي ويو ۽ محبن سان به ملبس پر پنهنجي پويان اسلم ۽ اقبال جهڙن پٽن ۽ لاتعداد مرادوند شاگردن، ڊاڪٽر الله بچايو ميمڻ ۽ غلام مصطفيٰ سوڍڙي جهڙن دوستن سميت ڪثير تعداد ۾ سُر سرمايو ڇڏي ويو آهي.

شاهه لطيف جو آواز (سائين صالح محمد شاهه):

آواز نگر جي انيڪ رنگن مان هڪڙو رسيلو رنگ سيد صالح محمد شاهه جو به آهي. جيڪو سنگيت جي سُر پيروي جيئن سدائين باغ بهار رهيو آهي ۽ وڏي عرصي کان اهو سدا حيات آواز وڏ ڦڙي مينهن وانگر وسي رهيو آهي.

ائين ڏٺو ويو آهي ته ڪڏهن ڪڏهن ڪي اصل نالا پس منظر ۾ هليا ويندا آهن ۽ سندن عرف ۽ تخلص، سندن نالا ۽ حوالا بڻجي ويندا آهن. سو سائين صالح شاهه جو نالو به فتح خان، جهونو فتح خان ۽ ڏاڏا فتح خان طور مشهور عام ٿيو آهي.

حيدرآباد تعلقي جي ڳوٺ دريا بيگ مغل جي سائين دائن شاهه جي فرزند سيد صالح محمد شاهه ثانوي درسي تعليم جامعه عربيه حيدرآباد مان حاصل ڪئي ۽ اديب عالم جهڙو خالص ادبي امتحان پاس به ڪيو ته ادب ۽ فن جو لڳاءُ کيس ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي وٺي آيو. جتي هڪ اناؤنسر طور پنهنجي فن جو آغاز ڪيائين. سندس سدا بهار آواز جي ادائگيءَ ۽ تلفظ شناسيءَ کي ڏسي، کيس ڊراما صداڪاريءَ لاءِ به موزون سمجهيو ويو ۽ هو پنهنجي وڻندڙ ۽ اثرائتي آواز سان ريڊيو سماعتڪارن جون دليون وندرائيندو رهيو. ڊرامه صداڪاريءَ جي حوالي سان سيد صالح محمد شاهه پنهنجي ڪمال فن جا اهڙا ته جوهر ڏيکاريا، جو پاڻ به گوهر ٿي ويو ۽ ريڊيو جو حوالو به بڻجي ويو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

نامور ليکڪ امر جليل جي مشهور ڊرامن جهڙوڪ: "زخم زندگيءَ جا"، "سڄڻ سفر هليا"، "درياءَ توتي دانهن"، ڪانسواءِ زيب عاقليءَ جي ڊرامي "مينديءَ رتا هٿڙا" ۽ آغا سليم جي ڊرامي "گلن جهڙا ڳهاءَ" ۾ فن جي عروج تي نظر آيو. امر جليل جي شاهڪار ڊرامي "زخم زندگيءَ جا" جو هڪ ڊائلاگ "مان سڪندر آهيان، صحرا جو مسافر آهيان، مونکي آب حيات جي تلاش آهي" ايترو ته مشهور ٿيو جو اهو ڊائلاگ سنڌس سڃاڻپ بڻجي ويو نه فقط اهو پر اهو ڊائلاگ ريڊيو جو به مشهور ترين ڊائلاگ بڻجي ويو. اهڙن ڊرامن جي سيريز ۾ هو پنهنجي همعصرن کان به اڳتي نڪري ويو ۽ سنڌس شهرت جا پڙاڏا پري پري تائين پکڙجي ويا. نتيجي طور ماهوار 'بادل' رسالي جي انعامي مقابلي ۾ صالح شاهه، آواز جي بادشاهه مصطفيٰ قريشيءَ کان به وڌيڪ ووٽ کڻي ڪامياب ٿيو ته سنڌس شهرت جو ستارو ويتر روشن ٿي ويو ان ستاري جي روشنيءَ جا ڪرڻا ماهوار رسالي بادل جي افق تائين پهتا ته ان رسالي جي اعزازي ايڊيٽر جهڙو منصب به ماڻي ورتائين.

سيد صالح محمد شاهه جي فن جو مکيه حوالو "فتح خان وارو" آهي. اهو حوالو نه فقط فتح خان جو حوالو آهي، پر ريڊيو پاڪستان جي پروگرامن جو به مضبوط حوالو آهي، جنهن تي "فتح خان" جو ليبل لڳل آهي.

ريڊيو پاڪستان جڏهن پروگرام "ڳوٺاڻن جي ڪچهري" شروع ڪري رهيو هو ان لاءِ هڪ ڳوٺاڻي پيرسن شخص جو ڪردار گهربل هو اهو ڪردار به هن جوان جماڻ صداڪار جي حصي ۾ آيو ۽ سيد منظور نقوي (جيڪو ان پروگرام جو اسڪرپٽ رائيٽر هو) وڏي جاکوڙ بعد ان ڪردار لاءِ ڪيس تلاش ڪري ورتو ۽ فتح خان جهڙي پيرسن ڳوٺاڻي جو لهجو به ٻڌايس (چون ٿا ته اهو لهجو تعلقي ٽنڊي محمد خان جي ڳوٺ محبت خان پرڳڙي جي رهواسي فتح خان پرڳڙيءَ جهڙو آهي). ان ڪردار سان سائين صالح شاهه اهڙو ته نياءُ ڪيو جو پنهنجو اصلي نالو ۽ جوڀن به وساري ويٺو ۽ جواڻيءَ ۾ ئي پيرسن فتح خان بڻجي ويو ته سائين منظور نقوي به خاصو حيران ٿي ويو.

پروگرام "ڳوٺاڻن جي ڪچهريءَ" جو پهريون ئي پروگرام هليو ته هنڌين ماڳين واهه! واهه! ٿي وئي ۽ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ، ڳوٺ ڳوٺ، واهڻ وستي وستي ڏاڏا فتح خان جو آواز گونجندو رهيو. ان لاءِ شروعات ۾ ته سنڌس معاونت ميرڻ خان، (منظور نقوي) ۽ گنوهر خان (عبدالڪريم

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

بلوچ). ٻـ ڪٿي ۽ پوءِ پاڻ ٿي ڏنڌين ڏانڊ ٻڌجي ويو. ريڊيو جو اهو پروگرام جيڪو اول تـ پندرهن منٽن جو هفتيوار پروگرام هو سو هوريان هوريان ترقي ڪندي اڌ ڪلاڪ لاءِ هفتي ۾ ٻـ دفعا ۽ بعد ۾ هڪ ڪلاڪ روزانو جي دورانيہ لاءِ "ڳوٺاڻن جي ڪچهري"، "جمهور جو آواز"، "سون ورني ڌرتي" ۽ "فتح خان جي ڪچهري" جهڙا نالا بدلائيندو سانده چائيتاليهـ سالن کان نشر ٿي رهيو آهي. جيڪو ريڊيو جي تاريخ جو هڪ طويل ترين باب آهي. نـ صرف اهو پر هيءُ پروگرام ريڊيو جو واحد پروگرام آهي، جيڪو هڪ وڏي عرصي کان اڻ لکيل پروگرام طور پيش ٿي رهيو آهي. جنهن کي جهونو فتح خان هڪ ڳوٺاڻي اوطاق طور هلائي، ڳوٺاڻي ماحول کي برقرار رکندو پيو اچي. جا وڏي اعتماد ۽ اعزاز جهڙي ڳالهہ آهي. ان پروگرام جي مقبوليت کي ڏسي ريڊيو جي مختلف اسٽيشنن ان طرز جا پروگرام ترتيب ڏنا. ڪي نقلي ڪردار بـ تيار ڪيا ۽ وارث تلقين شاهہ جهڙا ڪردار بـ مقابلي لاءِ ميدان تي لٿا. پر ڏاڏا فتح خان سڀني کي ملهون دسي ويو.

ريڊيو پاڪستان جي مختلف اسٽيشنن جا صداڪار صداڪارائون سندس آواز ٻڌي کيس ڏسڻ ايندا هئا. کين يقين ئي نـ ايندو هو تـ هي جواڻ جماڻ صداڪار جهور پيرسن شخص جهڙي ادائگي ڪري سگهي ٿو ۽ کين يقين ڏيارڻ لاءِ ڏاڏي فتح خان کي چپ چوري هي ڪلمات ادا ڪرڻا پوندا هئا. "چڱو ڀلو جوڙ ڪُش، چڱو ڀلو جوڙ ڪُش" تـ داد ڏيڻ کان رهي نـ سگهندا هئا.

جهوني فتح خان جي غير معمولي مقبوليت ۽ پذيرائي، ڪن هلڪڙن ۽ ساڙوڪن کان ڏٺي نـ ٿي. سو ڪن اڻ وٽندڙ حربن ۽ الزامن ذريعي هن فقير منش فنڪار کي ريڊيو ڏانهن پري رکيو ويو ۽ جهونو بـ اوطاق کان گوشانشين ٿي، داد شهيد بادشاهہ جي درگاهہ جون حاضريون ڏيندو ڪچهريون قائم رکندو رهيو.

ڏاڏا فتح خان جي عوامي مقبوليت جو اندازو تڏهن ٿيو جڏهن سموري سنڌ سراپا احتجاج ٻڌجي ويئي. سنڌي اخبارن ۾ شاهہ سرخيون لڳيون تـ عوامي دباءُ جا پنيٺ پڙڪي ويا. نتيجي ۾ ان وقت جي وزير اطلاعات ونشريات قدرت الله شهاب جي خصوصي احڪامات ذريعي، ڏاڏا فتح خان کي بحال ڪيو ويو تـ اوطاق وري وسڻ لڳي ۽ ڏاڏا فتح خان سنڌ جي مايہ ناز عوامي فنڪار طور پنهنجي ماڳ موٽي آيو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڏاڏا فتح خان گمڻ پاسائين شخصيت جو مالڪ آهي. هو ڊراما ڪاريءَ کان سواءِ شاهه لطيف جي ڪلام جو پارکو لوڪ ادب جو ڄاڻو ٻولي شناس ۽ موسيقي شناس طور به معروف آهي.

لطيف سائينءَ جو ڪلام، جنهن سليقي، انداز ۽ محبتن سان جهونو پڙهي ٿو ان جو مثال ئي ڪونهي. سو ريڊيو وارن به ضروري سمجهي، سندس آواز ۾ گهڻو سارو شاهه جو ڪلام رڪارڊ ڪري ورتو آهي. (پر اها جدا ڳالهه آهي جو سندس سمورو ريڪارڊ ٿيل ڪلام نشر نه ٿي سگهيو آهي). بهرحال! اهو ثابت ٿيو آهي. ته سنڌ ڌرتيءَ هڪ ئي فتح خان کي جنم ڏنو آهي. جيڪو سائين صالح شاهه آهي.

ڏاڏا فتح خان جي موسيقي شناسيءَ جو اهو عالم آهي جو سنڌس اوطاق راڳ جي اوطاق طور مشهور آهي. هڪ وڏي عرصي کان هزارن جي تعداد ۾ ڳائڻا ۽ وڄتيا سندس اوطاقي ٿيا آهن. هو ڳائڻ ۽ وڄتين جون اڪثر غلطيون پڪڙيندو آهي، ۽ اهو به سچ آهي ته راڳي سندس ئي اوطاق مان ئي رچي ريتا ٿيندا رهيا آهن.

ٻولي شناسيءَ جي حوالي سان به جهوني جو مقام مٿاهون آهي. لڳي ٿو ته نج ٺيٺ ٻولي شايد فتح خان جي اوطاق تي رهجي ويئي آهي. نه ته ڪيترن وڏن ادارن. ڪيترن مشهور ليکڪن جي لاتعدد ڪتابن جا ورق عوامي ٻوليءَ کان وانجهيل نظر اچن ٿا.

ايڪهتر سالن جي هن پيرسن شخص پنهنجي عمرِ عزيز جا بهترين پنجاهه سال فن کي ۽ ريڊيو پاڪستان کي ارپيا آهن. پر هو اڃا ٿڪو ئي ڪٿي آهي. سندس آواز اڄ به ريڊيو جو جواڻ جماڻ آواز آهي. توڙي جو ريڊيو پيرسن تي چڪو آهي. اپا ساهه ڪٺي رهيو آهي ۽ ڪڏهن ته ساهه ڪڻڻ به بند ڪريو ڇڏي.

ڏاڏا فتح خان کي ميڄتا طور "تمغهءِ حسن ڪارڪردگي" جهڙي صدارتي اعزاز کان سواءِ ڪيترائي ٻيا اعزاز به مليل آهن. پر عوام جي لاتعداد محبتن جهڙا اعزاز ڪيس سدائين ياد رهيا آهن. ريڊيو پاڪستان به پنهنجي ان هيري کي هرگز نه وساريو آهي. جو سنڌس ئي پروگرام فتح خان جي ڪچهري سنڌس ئي نالي منسوب ڪيو آهي. اها وڏي ميڄتا آهي. جو ڪيس پنهنجي اداري کان زندگيءَ ۾ ئي ملي آهي.

فتح خان جون خوشبوءِ خوشبوءِ ڳالهيون گذريل چائيتاليهن سالن کان ٻڌندو پيو اچان ۽ لطف اندوز ٿيندو رهان ٿو. مونکي سدائين سندس

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

روح پرور ڪچهرين موهيو آهي ۽ سچ ته اهو آهي، مون کي سنڌس دلسوز آواز سدائين شاهه لطيف جو آواز لڳندو آهي. پلا شاهه جو آواز به ڪڏهن ٻي آواز تي سگهي ٿو؟!!!

شال اهي قرب واريون ڪچهريون قائم رهن. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هوائن ۾ اها خبر اڏائي ته سائين صالح محمد شاهه لاڏاڻو ڪري ويو پر هن پنهنجي ايامڪاريءَ ۾ معياري ميگزين ۾ ڇپيل مضمون پڙهي ورتو هو.

باصلاحيت آواز جو مالڪ (رفيق محمود ابڙيجو):

منهنجي من شهر هالا جو هڪ پيڪيدار آواز رفيق حسين ابڙيجو به آهي، جنهن پنهنجي آواز جي گهن گرج سان لا تعداد معرڪ سر ڪيا آهن. هالا جي نهايت مشهور استاد سائين محمود ابڙيجو جو هي فرزند رفيق محمود لاتعداد صلاحيتن جو مالڪ آهي. پنهنجي جوانيءَ ديوانيءَ جو وڏو حصو ڪراچيءَ ۾ گذاريو اٿس. ريڊيو پاڪستان ڪراچي جي نامور اناؤنسر طور نمايان خدمتون سر انجام ڏنيون اٿس. ته نالو حوالو به ڪمايو اٿس. محترم بادل جمالي، اقبال سعيد انصاري ۽ قربان چنا به سنڌس دوست ڪليگ ريڊيو اناؤنسر ٿي رهيا آهن.

ڪراچيءَ جي گهميل هوا جيتوڻيڪ رفيق جي چهري جي سانورتا کي سخت متاثر ڪيو آهي. تاهم سنڌس آواز ۽ انداز ان گرد و غبار کان سدائين محفوظ رهيو آهي نه ته ڪراچيءَ جي ٻولي ۽ لهجو اف! خدايا! الامان و الحفيظ ڇوڙ جهڙو آهي.

پيارو رفيق ابڙيجو تيز فهم، غيرمعمولي ذهانت ۽ برق رفتار حافظي جو مالڪ آهي، سو ڪيترن ئي حوالن سان تن جو مظاهرو ڪندو رهيو آهي. سوين/هزارين ريڊيو اسڪرپٽس مخرج سان پڙهيا اٿس. لاتعداد سنڌي، اردو اسڪرپٽ رائيٽرس سان "هيلو هاءِ" ۽ دوستي رهي اٿس. ڪيس انڪريج ڪرڻ وارو قمر شهباز آهي، جنهن نه فقط سنڌس لهجو درست ڪيو پر ڪيترن ئي آوازن جي مقابلن باالخصوص اردو انگريزي ڪمرشلز ۾ پيش ڪيو (ان لاءِ اڄ به هو قمر شهباز جو ٿورائتو آهي).

رفيق کي فن، فنون لطيف سان ايترو پيار آهي، جيترو ننڍڙن ٻارڙن کي ٽافين ۽ KTN سان ۽ نوجوانن کي مختلف ٽي-وي چينلز ۽ موبائيل سان، سو سنڌس ڪچهرين ۾ به رڳو فن فنڪارن ۽ فن پارن جون ڳالهيون هلنديون آهن.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ميڊيا جي مختلف چينلز جي مختلف فنڪارن جي ذاتيات، شجره نسب کان معاشقن تائين ۽ اسڪارٽنگ کان پذيرائيءَ تائين سموريون راز رموز جون وارتائون پياري ناز سهتي وانگر رفيق جي دل ۾ به دفن آهن.

رفيق حد درجي جو Talkative به آهي. سنڌيءَ اردو انگريزي زبانن تي به خاصو عبور حاصل اٿس. مان رفيق جي ذهانت جون ڳالهيون منهنجي ڳوٺائي دوست محمد پٽيل پنهوَ کان ٻڌندو هوس (جيڪو تن ڏينهن ڪراچيءَ ۾ رهندو هو) ته سدائين ساڻس ملڻ ڪلڻ جي چاهنا ٿيندي هئي. پر هن يار ڪڏهن هالائين کي ته ڇا هالا کي به لفٽ نه ڪرائي ۽ پوءِ جڏهن هالا ۾ ڊي ڊي او سوشل ويلفيئر ٿي آيو ته قدري ويجهڙائي نصيب ٿي ۽ ان لاءِ به پهل رفيق ئي ڪئي هئي. دوريءَ جو احساس ۽ حجابن جو پردو هٽيو ته ڳالهين جون ڳنڍڙيون ۽ قرب جا قالين کليا. کلندائي رهيا ۽ مون کي سدائين اهو محسوس ٿيندو رهيو ته آئون ڪنهن ذهين شخص سان ڳالهائي رهيو آهيان. مون هن جي ذهن ۾ فن جو ساگر ۽ دل ۾ ادب جو سنڌو درياءَ وهندي ڏٺو سو آئون به سنڌس شخصيت جو گرويده بنجي ويس.

پيارو رفيق ابڙيجو ڪراچي وارن لاءِ اڄ به آواز جو وڏو حوالو آهي. هن ڪراچيءَ ۾ لاتعداد Function Compare ڪيا آهن. منهنجي ڳوٺائي محمد ابراهيم چنا جي "سُرت" رسالي جي عاليشان پروگرامن کي به رفيق سدائين پنهنجي آواز جي سونهن سان سجايو آهي. رفيق جي آواز جا پڙاڏا اڄ به ڪراچيءَ جي هوائن ۽ فضائن ۾ گونجي رهيا آهن. پر اهي آواز ساموندي پٽيءَ تائين محدود آهن ۽ هو پنهنجي شهر ۾ هڪ آفيسر طور ئي سڃاتو وڃي ٿو. پوءِ به سنڌس ذهن ۾ فن جي ترقيءَ لاءِ ڪيتريون ئي تجويزون ۽ صلاحون موجود آهن سي Share ڪرڻ چاهي ٿو پر ڪنهن سان ڪري، هي شهر ته فن جي حوالي سان "جيئرن جي قبرستان" مثل آهي.

منا رفيق! توکي واڏايون هجن جو خاموش رهي به، تو بيٺل پاڻيءَ ۾ پٿر اڇليو آهي ۽ اهو احساس ڏياريو آهي ته فن سدائين زنده رهڻو آهي. مگر افسوس صد افسوس اهو فن جو پرچارڪ تاريخ 21مئي 2008ع تي لاڏاڻو ڪري ويو.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تصوير گهر جا روپ

تنهنجي ياد جي وري آوير (سميع بلوچ):

1983ع ۾ پاڪستان ٽيليويزن ڪراچي سينٽر تي منهنجي پهرين انٽري سميع بلوچ جي ادبي پروگرام "مخزن" لاءِ هڪ شاعر طور ٿي هئي. سميع سٽڊيو ۾ سو اڪيون پير ڪري ڪراچي هليو ويس. ڪراچي وڃڻ کان اڳ نصير چيو هو ته سميع ڏاڍو سٺو دوست آهي ۽ دوستي رکڻ جهڙو به آهي.

سميع سان غائبانه دوستي ته نصير معرفت اڳئي ٿيل هئي، جو اڪثر سندس گيت "ڪينجهر ڪان ڪارونجهر تائين توکي ڳولڻ ايندس سائين" سُريلي انداز ۾ جهونگاريندو هو ته سائنس هڪ شاعر سان ملڻ ڪلڻ واري چاهنا به پيدا ٿي. بهرحال! اهو اپ جڏهن ڏرتيءَ تي پنهنجي اکين سان ڏٺم ته حيرت کان ٿيم، ملياسين ته پاڪرن ۾ پرچي ملياسين ۽ ائين لڳو ته اڳ ئي مليل آهيون. محبتون ڏنائين ته مون به پنهنجو جهول ڦهلائي ڇڏيو.

پروگرام" مخزن" لاءِ مشاعرو رڪارڊ ٿيڻو هو ان ۾ مون پنهنجو پهريون غزل "هجر جا لمحا گذري ويندا، دل کي درد به وسري ويندا" پڙهيو هو جيڪو ڪنهن غير معروف گلوڪار جي آواز ۾ رڪارڊ به ٿيو هو ان کان اڳ منهنجو ٽي وي تي غزل "بهارن ۾ نه ملياسين" سجاد يوسف جي آواز ۾ رڪارڊ ٿي چڪو هو. ان مختصر ملاقات کان پوءِ سميع پنهنجي دل جا دروازا کولي ڇڏيا ۽ پنهنجي بنهه ويجهڙن دوستن ۽ شاعرن اياز گل، ادل سومرو ۽ نظام الدين زائر واري "چو-ياري" ۾ مون کي به شامل ڪري ڇڏيائين. سميع رلڻو ملڻو ملنسار ته هو ئي سو پنهنجي پروگرامن ۾ سڏيندو به رهيو ته محبتن جي تجديد به ڪندو رهيو. مون به هن دلبر دوست جون محبتون ۽ ساروڻ ساهن ۾ سانديي رکيون آهن.

پيارو سميع شاعر به لاجواب آهي، ڏاڍا سُريلا گيت سنڌي شاعري ۽ سنڌي موسيقيءَ کي ڏنا اٿس. پر هو ساڳئي وقت موسيقي شناس پروڊيوسر به

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آهي. لا تعداد نوان ۽ سُريلا آواز سنڌي سنگيت کي ارپيا اٿس. جن ۾ سرمد، پيرل، شهنيلا علي ۽ ٻيا شامل آهن.

سنڌس ڳائڻ جهڙو ڳُڻ اهو آهي، جو موسيقي شناسي ۽ تلفظ شناسيءَ تي ڀرپور توجهه ڏئي ٿو. هو نه ته ولگر شاعري ۽ ولگر موسيقيءَ کي پسند ڪري ۽ نه وري رڪارڊ ئي ڪري، هن سدائين پنهنجي سادي سباجهڙي شخصيت وانگر، صاف سٿري موسيقي رڪارڊ ڪئي آهي ۽ گڏوگڏ تلفظ ڏي به ڌيان ڏنو آهي. پلي ڪيترا به Retakes وٺڻا پون. ڪيترو به وقت گذري وڃي، پر تلفظ معنيٰ ۽ مفهوم درست ڪري، پوءِ رڪارڊنگ ڪري. هڪ ڏينهن شمن ميرالي سنڌس پروگرام ۾ آيو ته ڪيس چيائين ته هن پروگرام ۾ اوهان کي وحيد هڪڙو بدران شاهه، سچل، بيدل، عثمان فقير ۽ بدل کي ڳائڻو آهي ۽ پوءِ شمن اهڙا ئي ائٿم رڪارڊ ڪرايا.

مون کي خبر نه آهي ته هي مشهور گيت ڪنهن رڪارڊ ڪيا آهن:
"شام جو هي پهر جو هڪ مصرع:

زندگي رچ سڄي مان اجايل پکي،
ڏنڊ پاٽي ڪٽي ڪائي چانو ڏسيو.

چا! ڏنڊ پاٽي جو به ڪو چانڊ سان تعلق آهي؟ "اڙي شهر جانان" واري گيت جو هڪ مصرع:

۽ هن جي هلڻ ۾ آ سارنگ جي رم جهم،
ڪلڻ هن جو ميران جي شرندي جون تارون.

چا ميران وٽ ڪو سرندو هو؟ عجب آهي!

تاڙي هڻ ته اڏامي وڃي اهڙو آ پرين،
پرين سڄي به گلابي گل جهڙو آ پرين.

تاڙي هڻڻ سان گلاب جي گل جي اڏامڻ وارو تعلق منهنجي سمجهه ۾ نه آيو.

مونکي پڪ آهي، ته اهي ڪلام جيڪڏهن سميع رڪارڊ ڪري ها ته ضرور تلفظ ۽ سينس درست ڪري، پوءِ رڪارڊ ڪري ها. سميع جي رڪارڊنگ جا اهڙا ڪيترائي ڏيک ويک مون پنهنجي اکين سان ڏٺا آهن.

منهنجو پيارو سميع، دوستن سان گڏ فنڪارن سان به اٿاهه محبتون ونڊي ٿو سرمد ته سنڌس ڄڻ اکين جو تارو هيو جنهن کي سدائين پنهنجي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ويجھو رکيائين ۽ کيس سڄي سنڌ ۾ ميڊيا جو وڏو فنڪار ٻڌائي ڇڏيائين. جنھن جي فن ۽ ذات تي ٻه ڪتاب لکجي چڪا آھن. نه صرف ايترو پر سرمد سان سندس محبت جو اھو عالم آھي جو سرمد جي لاڏاڻي بعد پنھنجي موبائيل رنگ ۾ پنھنجو لکيل ۽ سرمد جو ڳايل اھو شاھڪار گيت "تنھنجي ياد جي وري آ وير" ريڪارڊ ڪري ڇڏيو آھي. جيڪو ڪيس وقت بوقت سرمد ۽ سندس جوان جمان پٽ جي وڇوڙي جي ياد ڏياري رھيو آھي. سميع بلوچ جھڙي سپاجھڙي ۽ منڙي دوست کي مان پنھنجي شعرن جي پيتا ڏئي ھن جيون ڪتاب ۾ شامل ٿو ڪري ڇڏيان:

سار تنھنجي پرين ٿي وري وير جان،
بانسري جي سُرن تي وڃي ھير جان،
سار تنھنجي مٺي لار ماڪي جيان،
ٿي لڳي ائين مٺي ڪنڌ ۾ کير جان،
سار تنھنجي جڏھن ٿي اچي سوز ڏي،
ھو بھوتي لڳي تنھنجي تصوير جان.

ناموَر راڳي، موسيقار، پروڊيوسر (بيدل مسرور):

بيدل مسرور سان منھنجي ڏيٽ ويٽ منھنجي ئي ڳوٺ ھالا پراڻا ۾ ٿي ھئي. اھو عيسوي سال 1966ع وارو ھو ۽ ھو سنڌ ٻالڪ ميلي ۾ شرڪت لاءِ سندس قد جيڏي ساز اڪارڊين سميت آيو ھو رجب علي (فلمي سنگر) به ساڻس گڏ ھو. ھالا پراڻا ۾ سنڌ ٻالڪ ميلي جو اھتمام اداري پاسبان ادب جي روح روان محترم عبدالرشيد قريشيءَ ڪيو ھو ۽ اھو ٻالڪ ميلو جيڪو ٽن ڏينھن تائين ھليو سو ھالا پراڻا ۾ پنھنجي نوعيت جو ھڪ خاص پروگرام ھو جنھن ۾ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيل ٻارڙن سان گڏ وڏن اديبن جھڙوڪ: ممتاز مرزا، محمد اسماعيل شيخ، مقبول پٺي، سيد صالح محمد شاھ ۽ ٻين شرڪت ڪئي ھئي.

بيدل مسرور شڪارپور جي مشھور شاعر فقير غلام علي مسرور جو فرزند آھي. جناب مسرور صاحب صوفي منش فقير ھو. روھڙي واري قادربخش بيدل فقير سان فقيرائي عقيدت ھيس. سوان نسبت سان پنھنجي فرزند جو نالو بيدل بخش رکيائين. فقير غلام علي مسرور باڪمال شاعر ۽ آواز ڪلام وارو ڳائڪ ھو سو بيدل بخش کي ادب ۽ موسيقيءَ جي وٿ به اتاھين ملي. نوجوانيءَ ۾ ڪھاڻيون به لکيائين. شاعري به ڪيائين. پر

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سندس روح ريجهيو تہ فقط موسيقيءَ سان ۽ موسيقي ئي سندس پناھہ گاھہ بڻجي ويئي ۽ پوءِ ڳائيندي ڳائيندي، ٽي وي پروڊيوسر بڻجي ويو ۽ بيدل بدوي مان ڦري بيدل مسرور ٿيو تہ بہ سندس مکيہ حوالو موسيقي ۽ موسيقي شناسيءَ وارو رهيو.

شيخ اياز جو هي شهر شڪارپور جيڪو سنڌ جي راڻي سڏبو هو اتي وڏيون وڏيون موسيقيءَ جون محفلون سجنديون هيون ۽ موسيقيءَ جا مقابلا ٿيندا هئا. انهن جو اهتمام يا تہ شڪارپور جا هندو جاتي وارا ڪندا هئا يا وري شڪارپوري آغا ڪندا هئا. سو سُرن جي سرهاڻ مسرور خاندان تائين بہ پهتي جن موسيقيءَ کي سدارنگي راڳ ويراڳ جو درجو ڏنو ۽ اڳتي بہ وڌايو.

بيدل جڏهن منهنجي ڳوٺ ۾ آيو هو تڏهن ڳڀرو نوجوان ۽ اڀرندڙ فنڪار هو ۽ پوءِ تيزيءَ سان ترقي ڪري هو اسڪولن، ڪاليجن، يونيورسٽين ۽ اسٽيجن تي شيخ اياز جي ڳائڪ طور معروف ٿيڻ لڳو ۽ شيخ اياز ۽ لاتعداد اسٽوڊنٽس جي پسند جو فنڪار بڻجي ويو ۽ ان لاءِ جديد ڳائڪيءَ جو لهجو بہ اختيار ڪيو. اڪثر ڏٺو ويو آهي تہ شاگردن ۽ ٻارن جي پسند جو فنڪار ئي مشهور فنڪار ٿيندو آهي، سو بيدل بہ فنڪار بڻجي، ٽي وي جي سرحدن ۾ داخل ٿي ويو ۽ پروڊيوسر جهڙو منصب بہ ماڻيائين.

پيارو بيدل هن وقت پي ٽي وي جو هڪ مضبوط ٿالي حوالي وارو پروڊيوسر آهي، پي ٽي وي تي لاتعداد پروگرام ڪيا اٿس، اسلام آباد ۽ ڪوئيٽا بہ گهمي آيو آهي، پر پنهنجي هوم ٽي وي اسٽيشن ڪراچي کي پنهنجو جوپن ۽ جيون جو وڏو حصو ڏنو اٿس. ڪراچي پي ٽي وي تي سندس مشهور حوالو فقط پروڊيوسر وارو ئي نہ، پر موسيقار پروڊيوسر وارو بہ آهي. بيدل ڪيترو موسيقي نواز يا موسيقار آهي، ان لاءِ اهو ئي چوڻ ڪافي آهي، جو ڪيس راڳ رنگ جهڙو ڪلاسيڪل پروگرام بہ ڏنو ويو جنهن ۾ هن پنهنجي ڀرپور صلاحيتن جو مظاهرو ڪيو. راڳ رنگ جي حوالي سان هڪ واقعو منهنجي بہ ذهن ۾ موجود آهي، اوهان بہ پڙهو ۽ بيدل کي داد ڏيو.

ڪلاسيڪل پروگرام راڳ رنگ ۾ بيدل، فتح علي خان گواليارِي جي ڪلاسيڪل پرفارمنس رڪارڊ ڪري رهيو هو فتح علي خان راڳ جي بلمپت کان درت تائين پهچي، آخري لمحن جي نزديڪ تر هو ان ماترائن جو تين تال چئوڻ ٻٽيھہ ماترائون ڪراس ڪري چڪو هو پر فتح علي "سم وٺڻ" تہ پيئي چاهيو مسلسل اڳتي وڌندو ئي رهيو. حالت جي نزاڪت ۽ وقت جي گنجائش کي نظر ۾ رکندي هن موسيقار پروڊيوسر محسوس ڪيو تہ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

فتح علي خان پڪ سان آخري اسٽاپ تين ٽال جي اٺوڻ چوهڻ ماترائن تي ٿي سم مڪائيندو چو تہ وڌيڪ گنجائش ئي ڪانہ هئي، سو بيدل انتهائي خبرداريءَ سان گنتڪاري جو مظاهرو ڪري ماترائن جو حساب ڪندي ان ڪان اڳ جو فتح علي خان چوهڻ ماترائن تي سم مڪائي آخري سم تي پروگرام ڪٽ ڪري ڇڏيو ۽ جيڪو سم فتح علي خان کي وٺڻو هو سو بيدل وٺي ڇڏيو ۽ فتح علي خان تڪيندو ئي رهجي ويو. ان پروگرام راڳ رنگ جا اهي آخري لمحا ۽ اهو آخري ڏيک جيڪو چوهڻ ماترائن تي ڪٽ ٿيو هو ان جو هر لمحو مون پنهنجي نيڻ ڪيمرا ۽ ذهن "ٽيپ رڪارڊ" ۾ محفوظ ڪري ڇڏيو هو سو بيدل کي شاباس ڏيندي سندس حوالي ڪري ٿو ڇڏيان. بيدل کي ميجتا ڏيڻ لاءِ ان ڪان وڌيڪ مون وٽ ڪو بہ اعزاز ڪونهي.

بيدل سان هي ملاقات ٽي وي جي حوالي سان ٿي، هن منهنجو پهريون غزل "بهارن ۾ نہ ملياسين" سجاد يوسف جي آواز ۾ ريڪارڊ ڪري دوستي جي شروعات ڪئي هئي، پنهنجي اڪثر پروگرامن، نعتيہ مشاعرن، مسالمن ۾ سڏڻ ڪان سواءِ لاتعداد وطن جا گيت، سهڻن ڪيپشنس سان سجائي پريات ۽ ٻين پروگرامن ۾ ڏاڍي سٺي موسيقي ۽ سريلن آوازن ۾ ڏاڍي پيار سان رڪارڊ ڪري ياد ڪندو رهي ٿو.

مان سندس بيحد ٿورائتو آهيان، سو سندس ڪجهہ يادون هن جيون ڪتاب ۾ شامل ڪري رهيو آهيان.

"شال سندس سُر ۽ سنگيت سلامت هجي"

وس وس بادل وس (بادل جمالي):

پاڪستان ٽيليويزن ڪراچي مرڪز جو پروڊيوسر بادل جمالي نهايت ذهين، باشعور گهڻ پڙهيو پروڊيوسر آهي. سندس ذات ۽ ذات جا ڪيئي حوالا آهن ۽ سندس ڪريڊٽ تي لاتعداد ڪامياب ڪارناما آهن.

محمد سليمان بادل جمالي منهنجي هالا تعلقي جي ڳوٺ شهداد خان جمالي جو ساڪن آهي. غير معمولي صلاحيتن جو مالڪ آهي. هو هڪ ئي وقت اديب، ڪهاڻيڪار، ڊرامہ نگار بہ آهي. سندس فن ۽ فڪر معياري ۽ شاهڪار آهي.

محترم بادل پنهنجي خاندان جو شايد پهريون پڙهيل ڳڙهيل فرد آهي. جنهن پنهنجي سخت محنت جاکوڙ ۽ مسلسل جدوجهد سان پنهنجو مقام پاڻ ناهيو آهي ۽ نامور پروڊيوسر جهڙو مرتبو ماڻيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پيارو بادل ڳوٺاڻو آهي. گفتگو کان لهجي تائين سندس انداز بيان ٻ ڳوٺاڻو آهي. ڳوٺاڻي ماحول کي پسند ڪري ٿو نہ فقط ايترو پر وڏن شهرن ۾ بہ ڳوٺاڻي ماحول جو قائل آهي ۽ ان کي قائم رکڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪري ٿو. سندس تحريرن ۽ پروگرامن ۾ بہ ڳوٺاڻي ماحول جا چٽا پٽا عڪس نظر اچن ٿا. هو سون تي سيٺ مٽائڻ جو بہ قائل ناهي. ڪوئيٽا ۽ ڪراچي ٽي وي مرڪزن تي لاتعداد پروگرام پيش ڪندو رهيو آهي. سندس پيش ڪيل ڊراما، ادبي پروگرام ۽ ٻارڙن لاءِ پروگرام وسرڻ جهڙا ٿي نہ آهن پاڻ موسيقي شناس بہ آهي. سوان مان بہ ڀرپور فائدو وٺي، ٻارن ۽ وڏن لاءِ شاندار نثين شاعري ۽ شاندار موسيقي رڪارڊ ڪندو رهيو آهي.

پيارو بادل ڪچهرين جو ڪوڏيو محفلن جو مور مڙس ۽ مهمان نواز بہ آهي. پنهنجي مهمانن کي لک عزتون ڏئي ٿو ۽ محبتون بہ حاصل ڪري ٿو. شهري ميزباني جي حوالي سان هڪ واقعو ٻڌائيندي چيائين: حيدرآباد جي ڪجھ ذاتي دوستن محبتن مان سڏيو هو سو وڃي حيدرآباد نڪتس. ساري ڏينهن جي خاطر تواضع بعد شام جي لام لهڻ تائين گڏ رهياسين. الائي تہ ڪهڙي ڳالهہ هئي جو هو دوست اشارن ۾ هڪٻئي کي ڪجھ چوندا "بس پس" ڪندا رهيا. پڇيم تہ ڪهڙي ڳالهہ آهي؟ چيائون تہ سوچيون پيا تہ اوهان کي ڪهڙي هوٽل تي ترسايون. حيران ٿي ويس ۽ چيم تہ مون کي واپس وڃڻو آهي. اوهان ڪا بہ تڪليف نہ ڪريو. سو سائين اهي حال آهن شهري دوستن جا. بادل اها سموري روئداد هالا واري ٻولي ۽ هالا واري لهجي ۾ ٻڌائيندو رهيو. سلسلهءِ ڪلام جاري رکندي چوڻ لڳو: يار اسين ڳوٺاڻا ماٺهو ڪچهرين جا ڪوڏيا آهيون. صرف محبتن جا گهرجائو آهيون. دوست مهمان ٿي ايندا آهن تہ خوش ٿيندا آهيون. سڄيون راتيون ننڊون ڦٽائي، ڪچهريون ڪري سڄ اڀاري اٿندا آهيون. اسان کي تہ مهمان نوازي ۽ ميزبانيءَ وارو اهڙو ماحول ئي راس ايندو آهي. ڪوئيٽا ۾ هوس تہ بہ وڏي مسواڙ ڏئي اڪيلو رهندو هوس. ڳوٺ جا مٽ مائٽ دوست يار ايندا هئا. تہ فرشي نشستون ٿاهي سڄيون راتيون ڪچهريون ڪندا هئاسين. تہ طبيعت خوش ٿي ويندي هئي.

جناب بادل پنهنجي علائقي جي ثقافت جي ڀرپور نمائندگي ڪري ٿو تر جي فنڪارن، شاعرن، دوستن اديبن کي پنهنجي پروگرامن ۾ سڏيندو رهي ٿو. منهنجي فرزندن جاويد ۽ ڪوثر کي بہ مختلف پروگرامن ۾ بہ سڏيندو رهي ٿو مون کان ٻاراڻي شاعري بہ گهري ورتائين. جيڪا شريلن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آوازن ۾ رڪارڊ ڪري ملايائون، مشهور فنڪاره شهيلا علي ۾ سنڌس ٻوليائين جو ٺاهيوجو آهي، جنهن ٻارڙن گيتن کان ئي اسٽارٽ ورتي هئي.

منهنجي ڪتاب "ڪارون وس ڪيهار" لاءِ به تمام سٺي راءِ رکي ٿي. ٽاڙو ٽي وي ٽي ملهيو ته ڇپايائون ڪتاب "ڪارون وس ڪيهار" مان ڪجهه شيون کڻي هڪ شئون پروگرام گلدستو جي رڪارڊنگ ڪري رهيو آهيان خوشي ٿي جو بادل پرپوشٽ ۾ ياد ڪندو رهي ٿو ۽ سار سنڀال لهندو رهي ٿو.

محترم بادل جمالي صرف ٽي وي ٽي ملازمت نه ڪئي آهي پر لئن، ادب جي خدمت ۾ ڪئي آهي، سنڌس ڪاوشون ٽي وي کي به سدائين لاءِ ياد رهڻيون آهن، مان جڏهن بادل کي ڏسندو آهيان يا ساڻس ملندو آهيان ته منهنجي من گيت جا ٻول جهون ٽي چڙهي ايندا آهن، جيڪو ڪڏهن بادل رڪارڊ ڪيو هو.

وس وس بادل وس، منهنجي دل جي ڌرتي تي،
منهنجي ملڙي ملڪ مٿي، وس وس بادل وس!

موسيقي شناس پروڊيوسر (نعيم بلوچ):

پي ٽي وي ڪراچي مرڪز جو پروڊيوسر نعيم بلوچ به ڏاڍو سٺو دوست ۽ سٺو موسيقي شناس پروڊيوسر آهي، موسيقي سنڌس شغل به آهي، ته شوق به ۽ ان سان دلي لڳاءُ به رکي ٿو. ڪراچي مرڪز تي اينڪ پروگرام ڪيا اٿس، پر موسيقي سنڌس وڏو حوالو آهي.

فنڪارن کي طرزون به ناهي ڏي ته سندن آوازن ۾ آواز ملائي گونجار به پيدا ڪري موسيقيءَ جا شاهڪار اسم مشهور گائڻ کان ڳارائي، پنهنجي موسيقي شناسيءَ جو ثبوت به ڏيندو رهي ٿو ته لئه ڪاري جو علم ۽ هنر به رکي ٿو.

استاد محمد جمن سنڌس پسند جو راڳي ۽ ڪمپوزر آهي ۽ اڪثر چوندو آهي، ته محمد جمن ڪير سڏائي، ڏاڍو مشڪل پسند موسيقار هو ماسٽر نذر حسين وانگر. محمد جمن جي لئه ڪاري جو ذڪر ڪندي چيائين، ته لاهور وارو شوڪت حسين طبلي نواز به محمد جمن جي ردم ڪاري ۾ آئوٽ ٿيندو رهيو ۽ جڏهن جمن اهو گر ڏنس ته شوڪت به سنڌس لئه ڪاريءَ جو مداح ٿي ويو. اها منهنجي ڪنن ٻڌل ڳالهه نه پر اکين ڏٺو واقعو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پياري نعيم، محمد جمن جون ڳالهيون ڪنديءَ چيو تہ "ملڪ جي مشهور فنڪاره گل بهار بانو سندس پروگرام لاءِ سنڌي ڪافيون ڳائڻ آئي هئي، مون ڪيس محمد جمن جا ٻہ ڪلام ڪارون وس ڪيام ۽ رات ڪي مينهڙا وٺا، جهونگاري ٻڌايا ۽ ڳائڻ لاءِ چيو وڏي مغز ماري بعد بہ گل بهار بانو اهي ڪلام ڳائي نہ سگهي ۽ اعتراف ڪيائين تہ محمد جمن مشڪل موسيقار آهي ۽ مان ان ڪي فالو نہ ٿي ڪري سگهان".

محمد جمن ڪيترو مشڪل پسند موسيقار آهي، ان جو جواب نہ تہ مون وٽ آهي ۽ نہ وري نعيم بلوچ وٽ.

پياري نعيم سان ڏاڍا سٺا فنڪارانا تعلقات آهن. پي ٽي وي تي وجبو آهي تہ هزارين عزتون ڏيندو آهي ۽ سيني دوستن احبابن آڏو چوندو آهي تہ سوز منهنجو پسنديده شاعر آهي، آئون وري چوندو آهيان، تہ اسين ٻئي استاد جمن جا فين آهيون.

نعيم جهڙا تمام ٿورڙا پروڊيوسر موسيقي شناس آهن. نہ تہ ڪجھ ادارن ۽ پيشڪارن سنڌي موسيقيءَ کي تباهيءَ جي ڪناري تي پهچائي ڇڏيو آهي، دعا آهي تہ موسيقيءَ سان سندس محبتون دائم ۽ قائم رهن.

خوبصورت ٽي وي پروڊيوسر (اقبال سعيد انصاري):

پاڪستان ٽيليوزن ڪراچي سينٽر جي نعتيہ مشاعري لاءِ نصير مرزا سان وچي نڪتو هوس، رڪارڊنگ جو وقت نزديڪ تر هو سو پياري ٻاڊل جماليءَ سان گڏ اسٽوڊيوز جي پفنگ روم ڏانهن وچي رهيا هئاسين، ڪاريڊار ۾ هڪ اڌڙوٽ نيم سفيد ريش شخص نصير سان "هيلو هاءِ" ڪري رهيو هو ڪاريڊار ۾ يا تہ واقعي اونده هئي يا وري منهنجي نظر محدود. سو پهرين فرصت ۾ فقط سندس آواز ٿي سڃاڻي سگهيس، مون سان مصافحہ ڪيائين تہ ڇرڪ نڪري ويو "اڙي هي ڇا؟ هي تہ منهنجو ڳوٺائي اقبال آهي!" اقبال کي مون سدائين هيروز جهڙو خوبصورت ڏٺو هو سو سندس هٿ جيڏي ڏاڙهي ڏسي واقعي حيران ٿي ويو هوس.

ٻئي ڏينهن هالا جي دوست شاعر زخمي صاحب جي شفاخاني تي، ڪيس ان مشاعري سان گڏ اقبال جي ڏاڙهيءَ جو احوال ٻڌائي رهيو هوس تہ رفيق ابڙيجو بہ اچي ويٺو ۽ اسان جي ڳالهين ۾ شامل ٿي ويو.

رفيق چيو لڳو تہ اقبال گذريل سال حاجي ٿڃي آيو آهي سو شايد ان لاءِ سونهاري رکائي هوندائين ۽ پوءِ رفيق، اقبال جي خوشبوءِ خوشبوءِ ڳالهين

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جو ڪتاب کولي ويٺي رهيو. چوڻ لڳو: "اقبال منهنجو پراڻو ڪليگ رهيو آهي. ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ تي ڪيترو وقت اناؤنسر ٿي رهيا آهيون هم خيال به هئاسين، سو هلڪا ڦلڪا آبڙا شابڙا به ڪندا هئاسين. اقبال سٺو صداڪار به هو. ٻنهي ڊرامن ۽ خاڪن ۾ پنهنجا جوهر ڏيکاريندو رهيو. گهڻو ئي وقت ريڊيو تي گڏ ڪم ڪيوسين. اقبال ته ٽي وي پروڊيوسر بڻجي ويو ۽ مان اڪيلو رهجي ويس". سلسلهءِ ڪلام کي جاري رکندي رفيق وري اقبال جي صلاحيتن ۽ قابليتن جا ورق ورائڻ لڳو چوڻ لڳو ته "اقبال تصوير چٽائڻ ۽ نالي ڪمائڻ لاءِ ٽي وي جوائن نه ڪئي آهي. پر پنهنجي فن ۽ ثقافت کي اجاگر ڪرڻ لاءِ ئي هن فيلڊ ۾ آيو آهي. رفيق کي وارو وٺائيندي انڪشاف ڪرڻ چاهيم ته اقبال جڏهن Producer بڻيو هو ته سندس خاندان ۾ ڪجهه اعتراض اٿيا هيا. ان لاءِ جو هالا جا اڪثر انصاري برادريءَ وارا سخت گيريءَ جو شڪار، سخت مذهبي ۽ تصوير چٽائڻ جي عمل کي غير شرعي سمجهڻ لڳا هئا. پر جڏهن اقبال نالو ۽ حوالو ڪمايو ته اعتراض پاڻمرادو ئي ختم ٿي ويا ۽ هالائي ان حقيقت کي معجزو سمجهڻ لڳا هئا.

اقبال جي پروڊيوسر ٿيڻ واري ڳالهه تان. ڳالهه نڪتي ته اها ڳالهه به کلي ته اقبال جي ماما محمد خان انصاريءَ کي جوانيءَ ۾ فلمي لائين Join ڪرڻ جو جنون رهيو هو فلمي انداز ۾ تصويرون ڪيرائي فلمسازن ۽ هدايتڪارن کي موڪليندو هو ۽ پنهجي شهر هالا جي اڪثر سيلون جي دوڪانن تي اهي تصويرون تشهير لاءِ آويزان ڪرائڻ به سندس محبوب مشغلو هوندو هو دوست تعجب وچان ڪيس چوندا هئا. ته تون ايڏو وڏو خرچ ڪيئن ٿو برداشت ڪرين؟ ته مرڪي چوندو هو ته "بابا شوق جو به ڪو ملهه ٿيندو آهي ڇا؟"

هڪ دفعي فلمساز ۽ هدايتڪار شيخ حسن جي آڇ تي "ممبئي" وڃي نڪتو هو لفٽ نه مليس ته جوڌپور، جيسلمر ۽ اجمير شريف ڏسي واپس وطن وري آيو.

اقبال جي ڊرامي جي ڳالهه نڪتي ته رفيق چيو ته" اقبال ڊرامي جو ڄاڻو ۽ سخت محنتي Producer طور مشهور آهي. اڌل گبول، قاسم قاني سڪينه سمون ۽ ٻين لاتعداد آرٽسٽن کان سواءِ ڳوٺ جي رؤف انصاريءَ قادر بخش ٻيڇارو ۽ لالا عمراڻيءَ کي به روشناس ڪرايائين. پارڪو پروگرام لاءِ ته سڀ هالائي آڻي ڪنا ڪيائين. موسيقيءَ جي پروگرامن لاءِ به اڪثر ڳوٺ ۽ آس پاس جي فنڪارن کي بوڪ ڪندو هو ۽ ڳوٺ وارا به اڪثر

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪم ڪارين لاءِ اقبال جي ٽي مدد حاصل ڪندا هئا." مون پنهنجو وارو وٺندي چيو ته "اقبال جو اهو به ڪمال آهي جو هن هالا جي مرثيي کي ٽيليويزن تي آندو ته هالا جي مرثيي جي ٻارين جهڙوڪ: محمد اسماعيل (ضيغم)، فتح محمد شيخ ۽ الهه بچايو چانڊيو ڪانسواءِ هالا پراڻا جي ٻارين جا غلام اڪبر، غلام عباس ۽ ٻين کي به ٽي_وي تي رسايو. توڙي جو هو سنڌن هم مسلڪ به ڪونهي ۽ خود مون کي هن ٽي_وي جا ڪيترائي درشن ڪرايا آهن. دور ڪان نه نزديڪيءَ ڪان.

هالا جي سرزمين جيڪا ميڊيا ۽ اليڪٽرانڪ ميڊيا جي نمائندگيءَ کان وانجهيل هئي ۽ جتي فن ۽ فنڪارن کي پيش ڪرڻ جي اڻاٺ هئي اتي اقبال سعيد انصاريءَ جو فن نواز ۽ فنڪار نواز هجڻ، خوش آئند ڳالهه آهي ۽ خدا جو شڪر آهي جو اقبال جي صورت ۾ هالا کي هڪ خوبصورت، ذهين ۽ محنتي Producer مليو آهي. نه ته فن جي حوالي سان ها جو جواب "لا" ۾ هجي ها.

سيد يار محمد شاهه (ٽي.وي وارو):

منهنجي دل جي دفتر ۽ قلب ڪتاب تي سائين يار محمد شاهه جو نالو نقش ٿيل آهي ۽ منهنجي داستانِ حيات تي وري يار محمد شاهه جي ياريءَ جو ليبل لڳل آهي. مون سندس خوبصورت تصوير يادن جي البم ۾ سجائي رکي آهي، سو هڪ پل لاءِ به ڪيس وساري نه سگهيو آهيان.

سائين يار محمد شاهه سان نياز مندي تڏهن کان آهي، جڏهن کان متياريءَ جو ٽپيدار هوس ۽ اهو 75_1974ع وارو زمانو هو. ابتدا بلاشڪ ته هڪ ڪاتيدار ۽ ٽپيدار جي حوالي سان ٿي ۽ پوءِ اها وڌندي وڌندي دوستاڻي حدن / سرحدن ۾ داخل ٿي ويئي ۽ مان سائين يار محمد شاهه جي دولت خاني جون حاضريون ڀرڻ لڳس، ته محبتون به وڌي وڻ ٿي ويون.

سائين يار محمد شاهه ملنسار، خوش مزاج، يار ويس، اوطاقي، پوشاڪي ۽ وسيع القلب وارواج به آهي، سو سندس اوطاق به ڪچهرين جو مرڪز بڻيل رهي ۽ ملازمت بعد به ڪيترن ئي سالن تائين ڪچهرين جو اهو سلسلو قائم رهيو.

اسان جي دوستاڻي ڪچهري ۾ ادب سخن سميت راڳ، قلم، مذهب، سياست، صحافت ۽ حالاتِ حاضره جهڙا موضوع زير بحث ايندا هئا. سڀئي هم خيال دوست هئاسين، سو هڪٻئي جي نقطءِ نظر کي سمجهڻ ۾ آساني

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ٽيندي هئي. اسان جي اهڙين ڪچهرين ۾ قاضي عبد القادر (مرحوم)، قاضي فضل الله، قاضي سيف الدين، غلام حسين ميمڻ، محمد حاجن سمون، اسرار مغل، بعض اوقات غلام النبي مغل، غلام محمد خاصخيلي، فقير محمد خان مرحوم ۽ ٻيا شامل هوندا هئا. عجيب رنگ هو انهن روح پرور ڪچهرين جو جيڪي ذات کان ڪائنات جي ڪينواس تي ڦهليل هونديون هيون. اهڙيون محفلون اڪثر بيشتر هفتيوار موڪلن واري ڏينهن تي ٿينديون هيون. انهن ۾ شرڪت لاءِ آئون ٻه هالا کان ڪڏهن مٽياري ايندو هوس خالي هٿين ايندو هوس ۽ محبتن جون جهوليون ڀري کڻي ويندو هوس.

سائين ڪجهه وقت ٽنڊو آدم جو ٽي ويو هو ته سنگت اتي به وڃي نڪرندي هئي، اتي به منڊليون مچنديون هيون. ٽنڊي آدم جي ڪچهرين ۾ اي. آر بلوچ (مرحوم)، مشتاق جسڪاڻي، مرحوم سائين اسد شاهه قلمدان دين محمد شيخ اڪثر ايندا هئا ۽ سچ ته اهڙين ڪچهرين مان اسان جهڙن جي به تربيت ٿيندي هئي.

سائين يار محمد شاهه گهڻ رخي شخصيت جو مالڪ آهي. سو ٻيا ميدان به ملهائڻ لڳو نثر نويسي ۽ شاعري به ڪيائين. وڏي محنت ۽ جاکوڙ سان هو ٽيليويزن تي پهتو. سنڌس پهريون قسطوار ڊرامو "دنيا دو رنگي" هو جيڪو مراد علي مرزا لکيو هو. شاهه صاحب کي ان ۾ ليڊنگ رول مليو ته ڏاڍو خوش ٿياسين. سائين کل ٻوڳ ۽ سرپرائيز ڏيڻ جو ماهر هو سو هڪ سرپرائيز مون سان به شيئر ڪيائين.

ڊرامي "دنيا دو رنگي" جي اختتام تي سنڌس پهريون ٽي. وي انٽرويو ٽيليڪاسٽ ٿيو هو. مختلف موضوعن تي ڳالهائيندي، پنهنجو شعر پڙهڻ بدران، منهنجو غزل پڙهي عاليشان سرپرائيز ڏئي ڇڏيائين. ان لاءِ هڪ مبهم اطلاع به ڏنو هئائين. روبرو ملياسين ته ڪلي ڪيرا تي پياسين ۽ مون به اهو غزل سنڌس نالي ڪري ڇڏيو.

سائين يار محمد شاهه جي فن جو مکيه حوالو طنز و مزاح آهي. پي. ٽي. وي جو شاندار پروگرام "ڇهچٽو" پاڻ ئي لکندو ۽ ائڪٽ ڪندو هو. ان لاءِ ڳوٺ وارا ساٿي به ڪاسٽ ڪيائين. جن ۾ قاضي سيف الدين وڏي نالي طور ٽي. وي اسڪرين تي اڀري آيو. "ڇهچٽي" پروگرام لاءِ خاڪن جو مواد يار محمد شاهه پنهنجي ماحول ۽ مشاهدن مان حاصل ڪيو. ڪي ڪردار ته سنڌس تر جا مشهور ڪردار هئا، سو هر ڪنهن کي پنهنجي، دل جون ڳالهيون محسوس ٿيڻ لڳيون. ڇهچٽو اينترو ته مشهور ۽ مقبول ٿيو جو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

يار محمد شاهه جي سڃاڻپ بڻجي ويو ۽ پاڻ "يار محمد شاهه ٽي. وي وارو" سڏجڻ لڳو. سائين يار محمد شاهه اول ته ٽي. وي وارن لاءِ هڪ شوقيه زميندار هو. پوءِ جڏهن پير سنياليائين ته اتي جو BOSS بڻجي ويو لاتعداد سنڌي، اردو مشڪل ترين رول به ائڪٽ ڪيائين. لاتعداد وڏيرن / نامور وڏيرن جا ڪردار ڪيائين. "راجا ڏاهر" جو ڪردار خوش اسلوبيءَ سان ڪيائين ته ناماچاري به ماڻيائين.

سندس شهرت سنڌي فلمن تائين به پهتي. محب شيدي ڪارو ماچي ڏاڙيل جا ڪردار به ڪيائين ته سندس آواز جي گونج لاهور تائين به پهتي سو (هڪ عرصي لاءِ) پاڪستان فلم ايسوسيئيشن جو سرواڻ به بڻجي ويو ۽ اهو ڪنهن سنڌي اداڪار لاءِ وڏو اعزاز آهي ۽ اڄڪلهه سائين پرائيويٽ چينلز لاءِ پنهنجون پروڊڪشنز تيار ڪري رهيو آهي. هالا جا ڊرامي باز دوست سندس ڪاوشن ۾ انتري لاءِ چوندا آهن ته آئون وري ڪين چوندو آهيان. ته مولا عليءَ جو فرمان آهي ته "دوستن کي آزمائش ۾ نه وجهو". بهرحال سائين يار محمد شاهه سان جيءَ جون جڙيون ترين ڪڙيون ته آهن ئي. سو پنهنجي جنم ڏينهن جو ڪارڊ ۽ عيد ڪارڊ به ڪيس موڪليندو آهيان. ته هو به ياد ڪندو آهي.

سائين سان هڪ نسبت اها به آهي جو اسين هم مسلڪ ۽ عزادار اهلبيت آهيون. ڪيس اهڙي عقيدت پنهنجي عظيم والد بزرگوار سائين مهدي شاهه کان ورثي طور ملي آهي. جنهن کي هو سنياليو ويٺو آهي ۽ ان حوالي سان هو منهنجن فرزندن امتياز سوز ۽ جاويد سوز سان به محبتون ڪري ٿو.

تازو رمضان شريف جي پهرين تاريخ تي نعتيه مشاعري لاءِ پي. ٽي. وي تي وڃڻ ٿيو. ته هڪ نوجوان امجد شاهه پروڊيوسر بادل جمالي جي معاونت ڪري رهيو هو. نصير مرزا کي پڌائڻ لڳو. ته هو يار محمد شاهه جو فرزند آهي. امجد شاهه کان پڇيم ته يار محمد شاهه ٽي. وي وارو؟ ته مرڪي پيو هو.

سائين يار محمد شاهه فن جي دنيا ۾ گهڻو اڳتي نڪري چڪو آهي. سندس مصروفيت ڪيس پنهنجي اباڻي شهر کان به پري رکڻ لاءِ ٻڌ پڪيڙي رهي آهي ۽ هوريان هوريان پاڻ "مٽياروي "بدران "ڪراچوي" ٿيندو پيو وڃي.

پيارو نصير مرزا چوي ٿو ته "دوستي ون وي ٽريفڪ جو نالو آهي جنهن کي چاهيو آهي. سو نه چاهيندو آهي" سو گمان غالب آهي ته ڪٿي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اسان جهڙن لاءِ يار محمد شاهه جي ياري بيوفائيءَ جي نذر نه ٿي وڃي، ۽ شاعر هي ڪافي جهونگارڻ تي مجبور نه ٿئي، جيڪا هن الائجي ته ڪنهن لاءِ ۽ ڪهڙي وقت ۾ لکي هئي:

اٿين جيڏي جدائين ڪونه ڪبيون،
اٿين وڃڻ جون وايون ڪونه ڪبيون،
توکي هوند ميارون ڪونه ڏيون،
پر آهي اسان جي لاچاري،
تنهنجي شهر جو ٽالو مٺياري،
مون ڪان محب مٺا تون نه مٽ ياري.

دعا آهي ته هي دوستاڻو در اسان پارن لاءِ سدائين کليل رهي.

خوش خير محمد فقير جي ڪافيءَ جو ٽڪڙو (ناز سهتو):

ڪي ڏينهن اڳ ۾ ٽي وي تي عابده پروين جي آواز ۾ خوش خير محمد فقير جي من موهيندڙ ڪافيءَ جو ٽڪرو گونجيو آهي، ته پيارو ناز سهتو ياد آيو آهي ۽ مان ڪجهه يادون سائنس شيئر ڪري رهيو آهيان.

ناز سان پهرين شناسائي هالائيءَ ۾ عرفان سان رچايل رهاڻ دوران ٿي هئي، ۽ ان ئي رهاڻ ۾ لياقت رضويءَ سان به ملاقات ٿي هئي. عرفان واري شام تي، ناز چيو هو ته، ”اسان جي دوستي جو ڪارڻ عرفان مهدي ته آهي ئي، پر هڪ ٻي نسبت به آهي جو اسين ٻئي محمد جمن جي راڳ جي درگاهه جا معتقد آهيون. پوءِ اها معتقدي ۽ محبتن واري دوستي اڄ به قائم آهي، بلڪ اڳي کان به اڳري آهي.“

ياد ٿو اچيم، ته عرفان واري شام کان پوءِ ستت ئي ڪنڊياري ۾ ڊاڪٽر ظفر عباسيءَ جي ڪهاڻين جي ڪتاب جي مهورت ٿي هئي. جنهن جو مهورت ڪار جناب انور هالائي هو ۽ عرفان مهدي ۽ آئون ان سفر ۾ انور صاحب جا همسفر هئاسين.

مورو بس اسٽاپ تي عرفان لٿو ته هڪ خوبصورت شرارت ڪٺي آيو. مسڪرائيندي چوڻ لڳو ته ”سائين اوهين ته ”اماوس“ ۾ وينا آهيو ذرا روشن دان مان ڏسو ته ڪيئن نه چنڊ جهلڪا ڏئي رهيو آهي.“

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

حيرت مان بس جي دريءَ مان ڏنوسين تہ واقعي چوڏهينءَ جو چنڊ چمڪار ڏئي رهيو هو عرفان محض شرارت طور هڪ طرح مصرع ڏيئي غزل لکڻ لاءِ اصرار ڪيو طرح مصرع هن ريت هئي:

ڪار جي هڪ سيٽ تي ڪا ڪونجڙي ويٺي هئي.

هلندي بس دوران مورو کان ڪنڊيارو تائين پارهن مصرعن جو هڪ في البديهہ غزل ڳڏيل سهڪار سان جڙي راس ٿيو جيڪو عرفان هلندي بس ۾ ئي لکي ورتو ۽ مهورت بعد مشاعري ۾ پرسوز آواز ۾ پڙهيو تہ واهہ واهہ ٿي وئي اهو في البديهہ غزل ايترو تہ مشهور ٿيو جو جناب مخدوم طالب المولىٰ جن انور هالائيءَ جي معرفت ان غزل کي ٻڌڻ جو اصرار ڪيو ۽ پسند ڪيو.

دل چوي ٿي تہ اهو في البديهہ غزل جو مکڙو ناز کي Dedicate ڪري عرفان، انور ۽ سائين طالب المولىٰ جن جي ياد کي تازو ڪري ڇڏيان.

پيارو ناز سهڻو انيڪ صلاحيتن جو مالڪ آهي، سنڌي ميڊيا تي وڏي دسترس حاصل اٿس. روزنامہ "شام" جو ايڊيٽر بہ آهي تہ ڪي ٽي اين سان لاڳاپيل بہ آهي. ڪي ٽي اين لاءِ ڪيترائي رنگا رنگي پروگرام پيش ڪندو رهي ٿو ادب، ثقافت ۽ موسيقيءَ سان والهانہ لڳاءُ رکي ٿو. تہ صرف ايترو پر سنڌ جي فنڪارن، وڄتين، ڳائڪن جي سرمائي جو هڪ وڏو ذخيرو سندس ذهن تي نقش آهي.

ميڊيا جي مختلف چينلز جي اداڪارن، صداڪارن، پيش ڪارن جي سوانح حيات، ڪارڪردگيءَ، ڪارنامن ۽ معاشقن کان وٺي شجره نسب تائين، نازيلي پت آگاهہ ۽ واقف آهي.

ميڊيا جي مشهور ماڻهن بابت ڪو بہ سوال پڇيس تہ ان جو تفصيلي جواب بر وقت ملندو ۽ بلاشڪ تہ سندس تيز ڪيمرا، سماعتون ڪيلڪيوليٽر، ذهن ڪمپيوٽر وانگر آهي، سندس ذهانت جون کهڙيون ڳالهيون ڪجن.

ناز صاحب مون تي بہ سدائين مهربان رهيو آهي، سدائين عزتون ڏيندو آهي ۽ ياد ڪندو رهندو آهي.

ماسٽر جمن تي منهن جو لکيل ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" بہ سندس اخبار شام جي هڪ ليکڪ جي عمل جي رد عمل ۾ لکيل آهي ان ڪتاب جي مهورتي تقريب ۾ ناز شاندار ڪلمات سان گڏ پنهنجي موسيقي شناسائيءَ ۽ معلومات ۽ مشاهدات جو اهڙو ڀرپور اظهار ڪيو هو جو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

"ڪيترائي ويئل سندس موسيقي شناسيءَ جا قائل ٿي ويا. منهنجو ذاتي خيال آهي تہ موجوده سرڪاري، نيم سرڪاري ادارن جي مٿئين سطح تي جيڪي بہ آگرين تي ڳڻڻ جيترا موسيقي شناس حضرات موجود آهن تن ۾ ناز سهتو بہ شامل آهي.

فقير خوش خير محمد هيسباڻيءَ رح جي ڪافي ڇپن تي چڙهي آئي آهي ۽ مان ان کي جهونگاري هوائن حوالي ڪري رهيو آهيان.

ناز سڪيون آهين نوان،
مشتاقن جي مارڻ لاءِ،
ناز سڪيو آهين نوان.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان ۽ منهنجون پسنديده شخصيتون

آيار دلربا يار تون (مخدوم طالب المولىٰ):

سائين وڏن جو سدا ملوڪ ڪلام جو ڪڏهن سندن آواز ۾ گونجيو هو سو جهونگاريم ته سندن انيڪ ساروٽيون ساهه مان سٽ ڏيئي اپري آيون.

ياد ٿو اچيم ته 1949ع ڌاري جڏهن آئون ٻارنهن سالن جو مس هوس ته سائين طالب المولىٰ جن جو اهو شاهڪار ڪلام "آءِ يار دلربا تون، محبوب مه لقا تون" جي ڌوم متل هئي. اهو ڪلام جيڪو نورجهان جي ڳاني "آواز دي ڪهان هي، دنيا ميري جوان هي" جي طرز تي ٺهيل هو. سو منهنجي ٻه چپن تي چڙهي آيو هو سو بار بار جهونگاريندو رهندو هوس ۽ اسڪول جي هڪ پارٽيءَ ۾ به ڳايو هوم ان ڳاني جي طرز اهڙي ته سريلي هئي، جو مسٽر عبدالرحيم "بيدل" ابڙي به ان طرز تي هڪ عاليشان نعت لکي هئي. "بلبل سندي زبان تي منڙو آ نام تنهنجو" جيڪا اڄ به مشهور ۽ مقبول آهي.

تن ڏينهين هالا نوان شهر جي چوطرف مڪانَ ۽ اوتارا وسيل ۽ آباد هئا (اڄ به آهن) جهڙوڪ: الهه بخش فقير وارو اوتارو، وڏو اوتارو ڪاڪن، سوڍڙن جا وڏا ڪليل آستان، برادي فقير ۽ حمير فقير جا مڪان. اهي سيئي پيرائا مڪان ۽ آستان هئا، اتي اڪثر ڳائڻ وڄائڻ ٿيندا هئا. هر ماهه جي پهرين سومار تي ته وڏيون ننڍيون راڳ ويراڳ جون محفلون ٿينديون هيون، پر سڀ کان وڏيون راڳ رهاڻيون الهه بخش فقير جي اوتاري تي ٿينديون هيون.

فقير الهه بخش شاعر به هو ته موسيقي شناس ۽ فنڪار نواز به هو سندس مڪان سدائين فنڪارن سان ڀريل هو. سندس مڪان جو مستقل ڍولڪ نواز نوجوان ذوق علي به هو. الائجي ته ڪٿان جو هو پر واه جو پڪوازي هو. اسان جهڙن به اتي جون ڪيتريون ئي محفلون ڏٺيون ۽ ڪيترائي سريلا ڳائڻا ڏٺا ۽ ٻڌا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هالا جي موسيقيءَ جو مرڪز رڳو مڪان ۽ اوتارا ڪونه هئا، پر مخدوم سائين طالب المولىٰ جن به راڳ ويراڳ جون محفلون سجائيندا هئا. هر ماهه پهرئين سومار تي صبح جي ويل ٺنگاڻي فقير جن جي سرواڻي اسان جي سائير ۾ امام علي فقير واڍو (رمضان واڍي شاعر جو پوٽو) ڪندو هو سي ٺنگ ڪري، درگاهه جي حاضري ڏيئي يڪتارن، باجن، پکوازن سان شاهي بازار مان ڳائيندا وڄائيندا "سائين وڏن" جي اُناس بنگلي تي پهچندا هئا ته اتي به محفل مچي ويندي هئي. جن ۾ ٺنگاڻي فقيرن کان سواءِ فقير عيسيٰ، حسين بخش خادم، دين محمد شيخ ڪرم جي ڳوٺ وارو محمد ابراهيم بلو، نورمحمد پنهور ۽ بخش علي پنهور کان سواءِ ڪڏهن ڪڏهن منظور علي خان ۽ مصري فقير به اچي حاضري ڏيندا هئا (مصري فقير کي امام علي فقير تازو سروري ست ۾ روشناس ڪرايو هو). اهڙيون سدارنگي راڳ جون محفلون، پڪي منجهند تائين هلنديون هيون ۽ پوءِ سائين جن سڀني حاضرين کان ڪم ڪار جو پڇي، نشست برخواست ڪندا هئا.

ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ سنڌي سروس شروع ڪئي، ته اتي به هالا جي موسيقي وڃي پهتي، جن ۾ فقير عيسيٰ، مصري فقير، فقير امير بخش ۽ ٻيا شامل ٿي ويا ۽ انگ روز بروز وڌندو رهيو.

فقير عيسيٰ واهه جو ڳائڻو هو يڪتاري تي وڏا وڏا راڳ ۽ وڏا وڏا تال ڳائي سگهندو هو. سنڌس راڳ جو انداز خير محمد خان ۽ دين محمد شيخ وانگر آڙو هوءِ وڃتيا وڏي احتياط سان ساٿس ردم ڪاري ڪندا هئا.

ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جو قيام عمل ۾ آيو ۽ سائين طالب المولىٰ جن جو شاهڪار شعري مجموعو "ڇپر ۾ ڇڙهيون" ڇپجي پڌرو ٿيو، ته هالا واري شاعري ۽ موسيقيءَ جا هُل ۽ پڙاڏا پري پري تائين پکڙجي ٻيا ۽ سائين جن جا گيت گهرن ڳلين، واهڻن ۽ وستين ۾ وڃي ويا. ڇا ته ٺنگاڻي ڳائڻا، ڇا ته ناچو ڳائڻا، ڇا ته ناڌوڻ ڳائڻ وارا ڳائڻا، ڇا ته ڪلاسيڪل گويا، سڀئي سائين جي ڪلام ڳائڻ لاءِ سدائين خواهشمند رهيا. مصري فقير ته سائين جي ڪلام جو حافظ بنجي ويو. تنهن ته تنگ توري ڇڏيا، پر حسين بخش خادم به وسان ڪونه گهٽايو ۽ گهٽو گهٽو پوءِ ماسٽر فيروز گل جي موسيقيءَ ۾ رونا ليـــلىٰ ته اصل وڻ وڄائي ڇڏيا ۽ هالا جي شاعري ۽ موسيقي وڏ ڦڙي وانگر سنڌ اندر توڙي سنڌ کان ٻاهر، جاءِ بجاءِ وسندي رهي.

سنڌي شاعريءَ ۽ سنڌي موسيقيءَ ۾ هالا جو ڪيترو حصو آهي؟ ان جو جواب بنهه آسان ۽ ظاهر آهي ته موجود سدارنگي راڳ ۽ لوڪ جديد ڪلاسيڪل موسيقيءَ جو وڏو حصو نهيل ٿي هالا واري موسيقيءَ مان آهي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

۽ اهو موسيقيءَ جو سهرو سونهي به قبلہ سائين طالب الموليٰ جي مٿي تي ٿو. البتہ رزمہ ڪاري ۽ طرز نگاري ۾ سائين غلام رسول ابڙو جو به حصو رهيو آهي. جيڪو هالا جو ٻيون نمبر موسيقي شناس شاعر آهي ۽ سچ تہ اهو آهي تہ اسان جهڙن به ان موسيقيءَ جي مهراڻ مان ڪي ڇُڪيون ڪي ڦُڙڪيون ضرور پريون آهن.

سائين وڏن سان منهنجي شناسائيءَ جو سلسلو مشاعرن جي حوالي سان رهيو آهي ۽ جناب انور هالائيءَ ئي روشناس ڪرايو هو. هالا جي مشاعرن ۾ وڃڻ ۽ پڙهڻ جو شرف مليو تہ سائين وڏن سان قربت جو سلسلو به جڙيو ۽ جڙندو ئي رهيو. توڙي جو "اڳين صفن" ۾ ويهڻ ۽ مناسب جاءِ تي پڙهڻ جي لائق به ڪو نہ هوس، پوءِ به سائين وڏن جي شفقتن جو سدائين نوازيل ئي رهيس اها منهنجي خوش بختي هئي.

1981ع ۾ منهنجو پهريون مجموعو "رنگ رتا پيچرا" ڇپجي پڌرو ٿيو هو سائين وڏا ان جي نقاب ڪشائيءَ لاءِ هالا پرانا تشريف فرمائي آيا تہ محفل کي نور ملي ويو. ڪتاب "رنگ رتا پيچرا" جي رونمائي جيڪا خليفي گل محمد هالائي ۽ آسومل جي سرزمين تي ٿي رهي هئي. ان تقريب ۾ نئين نسل جي اديبن ۽ شاعرن وڏي تعداد ۾ شرڪت ڪئي هئي. نصير مرزا، ادل سومرو اياز گل، مختيار ملڪ، حسن مجتبيٰ، نثار حسيني، عرفان مهدي، حبيب سنائي، عاشق هالائي، نفيس احمد شيخ، سائين يار محمد شاهہ، قاضي سيف الدين ۽ ٻيا به ان مهورتي پروگرام ۾ شامل هئا. اسان سڀني ڏٺو تہ جناب مخدوم صاحب جن نئين نسل سان ڪيتري نہ محبت ڪندا هئا.

ان مهورتي تقريب جي ڪمپيئرنگ مسٽر عبدالله پتو ڪئي هئي. سائين پنهنجي صدارتي خطبي ۾ فرمايو: "ڪتاب جو ڪو به ملهہ نہ ٿيندو آهي. پر هن ڪتاب جو ملهہ نہ هئڻ جي برابر آهي. آئون هن ڪتاب جو ملهہ هڪ سؤ روپيہ مقرر ڪري ڪجهہ ڪاپيون خريد ڪريان ٿو ۽ پوءِ اهو پندرهن روپيہ ملهہ واري ڪتاب جو ملهہ هڪ سؤ روپيہ رکجي ويو اها منهنجي سائين وڏن سان باضابطہ پهرين ملاقات هئي. ان رتيءَ جي رهاڻ سان پاڻ پنهنجي شفقتن جا سمورا در دروازا کولي ڇڏيائون.

"ديوانِ طالب الموليٰ" پڌرو ٿيو تہ اعزازي ڪاپي ڏياري موڪليائون ۽ راءِ موڪلڻ لاءِ اصرار به ڪيائون. اهو سندن عظمت ۽ فراخدليءَ جو ثبوت هو جو سنڌي شاعريءَ جي سمنڊ ۽ موسيقيءَ جي مهراڻ هڪ قطري کي ياد ڪيو هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ان سلسلي ۾ منهنجو لکيل تاثر ”جهڙا گل گلاب جا“ جي عنوان سان ديوان طالب الموليٰ جي سووينئر طور ”مون مطالع سپرين“ ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو جنهن ۾ مون سندن راءِ سان ڪي قدر اختلاف به ڪيو هو پر سندن اها وڏ گردائي جو نه فقط اختلاف برداشت ڪيائون، پر شاباس ڏيئي شڪريه ادائگيءَ لاءِ ٽيليفون به ڪيائون.

بزمِ طالب الموليٰ جي مرڪزي ڪائونسل جون ڪجهه سيٽون خالي ٿيون ته هڪ خصوصي سيٽ لاءِ هن ناچيز جو انتخاب ڪري، اچا به وڌيڪ قربت جو شرف بخشيائون. جڏهن پنهنجي ئي هن شعر جي ترجماني ڪئي هئائون: ”ڪنهن بهاني ساڻ وهجي قربدارن جي قريب“. اهڙي طرح پنهنجي مهربانين ۽ نوازشن جون اهڙيون ته مهرون هڻي ڇڏيائون جو ڪڏهن به ميٽجي نه سگهيون.

جناب مخدوم صاحب جڻ جيترا وڏا شاعر هئا، اوترائي وڏا موسيقي شناس ۽ موسيقي نواز به هئا. پاڻ خوش الحانيءَ سان سريلو ڳائي سگهندا هئا. هارمونيم ۽ ستار وڄائڻ تي به ملڪو حاصل هون، سو سنگيت جي سنسار ۾ قدم رکندي راڳ زماني ٽوڙي جا مؤجد ۽ نائڪ به بڻيا ۽ ان طرح شاعريءَ سان گڏ نائڪي جو منصب به ماڻي ورتائون. اهو اعزاز موسيقي ڪاري ۽ موسيقي شناسيءَ جو وڏو اعزاز آهي.

سائِن وڏن سان آخري ملاقات سندن لاڏاڻي کان ڪجهه مهينا اڳ ٿي هئي. آئون پنهنجو ڪتاب ”درشن ڏاروڏار“ کڻي سندن خدمت ۾ حاضر ٿيو هوس. گفٽ پيڪٽ ۾ بند ڪتاب کولي درشن ڪيائون ۽ ڪجهه ورق ورائي به ڏٺائون ته ڪجهه اشعار ۽ اهي ڪلمات به پڙهيائون، جيڪي ڏانهن منسوب هئا. پڙهي هلڪي مرڪ مرڪيائون. سندن اها خوبصورت مرڪ ۽ مرڪڻ جو انداز نيڻن جي انت تائين پهچي سدائين لاءِ محفوظ ٿي ويو.

عجيب اتفاق آهي جو سائِن وڏن جون ساروڻ سميٽيندي، سندن مرثين جو ڪتاب ”شانِ حسين“ مليو آهي، جنهن مطالعي جو حڪم مليو آهي، سو ان جي مطالعي ۾ مصروف ٿي ويجان ٿو.

سنگيت نگر جو ”ڄام سپڙ“ (سيد محمد زمان شاهه متياروي):

سنڌ ڌرتي کي دارالموسيقيءَ جو رتبو حاصل رهيو آهي. ان حوالي سان سنڌ جي موسيقي نواز شخصيتن سدائين گائڪن جي ڪفالت به ڪئي آهي، ته پنهنجا آستانا راڳ ۽ راڳين لاءِ کولي به ڇڏيا آهن.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سنڌ جو سدا رنگي راڳ ويراڳ تہ بلاشڪ مڪانن، اوتارن ۽ درگاهن تان پروان چڙهيو آهي، پر ڪلاسيڪل راڳ موسيقي شناس ۽ موسيقار نواز شخصيتن جي طفيل ئي قائم رهي سگهيو آهي. اهڙن راڳ شناس شخصيتن جو تعداد توڙي جو آڱرين تي ڳڻڻ جيترو آهي، تاهم سلسلو ٽٽو آڳاٽو لڳي ٿو.

ويهين صديءَ جي راڳ شناس نامور شخصيتن ۾ وشنداس مانجهوءَ وارو، نبي بخش سرائي جهڏي وارو، پير غلام رسول شاهہ جيلاني، پلي برادران، پير محمد جوڙيو پٽائي، پير شاهہ ڏنو پٽائي، سائين محمد زمان شاهہ مٽياروي ۽ ٻيا شامل آهن. انهن سڀني صاحبن وٽ موسيقي نوازي تہ هئي، مگر سيٺ وشنداس ۽ سائين محمد زمان شاهہ وٽ موسيقي شناسي ڪجهہ سرس ئي نظر اچي ٿي.

سيٺ وشنداس لاءِ مشهور هو تہ سندس آڏو ڪو گائڪ راڳ ڳائڻ ۾ ڪا ڪمي بيشي ڪندو هو تہ ڪائنس تانپورو وٺي سُرُ ملائي، آلاپ ڪري اها ڪمي بيشي پوري ڪري ڏيکاريندو هو. پر سائين محمد زمان تہ وشنداس کان بہ اڳتي نڪري ويو. پاڻ سنگيت جي عالم هئڻ سان گڏ سنگيت جي درس گاهہ طور بہ مشهور ۽ معروف رهيو آهي. پٽيالوي گهراڻي جي مشهور گوئي عاشق علي خان کان شاگرديءَ جو سڳو ٻڌرايائين. جنهن ڪيس راڳ جا انيڪ سُرَ ۽ گُر، انگ ۽ ڍنگ ڏسيا تہ پاڻ بہ راڳ جي رنـــگ ۾ رچي رتو ٿي ويو. سندس شهرت ۽ راڳ نوازيءَ جون ڳالهيون "هند سنڌ" ۾ پڙاڏن جيان پکڙي پيون.

مان ننڍپڻ ۾ سندس راڳ نوازيءَ جون ڳالهيون ٻڌندو هوس. تہ مون کي "لس ٻيلي جو ڄام سپڙ" ياد اچي ويندو هو جيڪو نہ فقط ڳائڻن وڄتين کي دهرن دانن سان نوازيندو هو پر کين پنهنجو دوست بہ سمجهندو هو. شاهہ لطيف رحہ "ڄام سپڙ" کي اجهو هن ريت ياد ڪيو آهي

ٻي در وڃ م ڪيڏانهين، جي تون دان مڱين تو مڱڻا،
هيرا موتي مال خزينہ، ڏيندءِ "ٻيلي سائين"،
ٻي در وڃ م ڪيڏانهين.

پوءِ ڪيترن ئي سالن بعد سائين محمد زمان جو ديدو درشن ٿيو هو ۽ مون کي سائينءَ جي شاهي مهمان خاني جو شرف بہ مليو هو ۽ اهو محض اتفاق هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ٿيو ايئن جو 1973ع ۾ آئون متياري تپي جو روينيو تپيدار ٿي آيو هوس. نئون نئون آيو هوس. ان سال سنڌو درياءَ ۾ شديد سيلاب آيو هو سو سنڌ سرڪار زرعي ترقياتي بئنڪ جي معرفت ايمرجنسي "لوننگ اسڪيم" تحت آبادگارن کي Loan ڏيڻ جو اعلان ڪيو هو. سائين ٻه ڪا درخواست ڏيئي ڇڏي هئي، پر نامڪمل ڪاغذن جي بنياد تي ڪاغذات وري تصديق لاءِ آيل هئا. سائين کي ڪاغذن جي ڪمين بيشين جو علم هو سو غير متحرڪ ٿي ويهي رهيو هو. مون ازراهِ عقيدت سائين جي غير موجودگيءَ ۾ ڪاغذن جون ڪميون بيشيون پوريون ڪري ڪاغذات بئنڪ ڏانهن موڪلي ڇڏيا ۽ سائين جو Loan منظور ٿي ويو. هڪ اڌ ڏنل ۾ نئين تپيدار طرفان اهڙي همدرديءَ واري ڳالهه کي شايد ڪيس وٺي وئي هئي، سو سائينءَ ان شخص لاءِ پنهنجي "سنگيت نگر" جا سمورا در دروازا کولي ڇڏيا. منهنجي اردلي علي غلام خشڪ کي چيائين ته "ٻڌو ائم تو وارو تپيدار راڳ ٻڌڻ جو سريلو آهي. وٺي اچينس ته سنڌس شڪريو به ادا ڪريون. گڏجي ماني به کائون ۽ راڳ به گڏجي ٻڌون". هڪ ڏينهن سائينءَ جي دولت خاني تي وڃي نڪتس ۽ اهو "جام سپڙ" به اکين سان ڏٺم، جنهن سان ملڻ جي سڪ سالن کان سيني ۾ سانڍيل هئي.

سائينءَ جي بنگلي جي آس پاس جو جائزو ورتم، ته سارو ماحول سنگيت وارو نظر آيو. ڪيترائي چاتل سچاتل، ڏنل وائل ڳائڻا، وڄتيا ۽ ڳائڻيون، وڏيل، ليتيل ۽ آهليل نظر آيا. هير، عابده پروين، امانت علي قصوري، غلام حيدر (عابده جو والد) موجود ۽ مصروف نظر آيا. ته سينگار علي سليم به پنهنجي استاد امانت علي قصوري جا چرن چمڻ لاءِ اچي نڪتو. بهرحال! ان پهرين ملاقات ۾ ئي ايترو ته متاثر ۽ مانوس ٿي ويس، جنهن جي اهڙي توقع ئي نه هئي ۽ پوءِ ان شاندار سنگيت نگر جون حاضريون به پريندو رهيس.

سائين محمد زمان شاهه سخي هاشم شاهه ۽ سيد الهيار شاهه جو گادي نشين وڏي مان مرتبي واري سماجي حيثيت ۽ شخصيت جو مالڪ هو. سنڌ سرڪار جي مسٽر کهڙي جي دور ۾ فاريسٽ منسٽر به ٿي رهيو هو. پنهنجي شاهي، اميري، پيري ۽ جوانيءَ کي خوب جوڙيو ماڻيو ۽ آزمايو هئائين. پر راڳ ويراڳ هن امير پير کي فقير منش بڻائي ڇڏيو ۽ راڳ ئي سندس ناڻو ۽ حوالو بڻجي ويو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سائينءَ جو شاندار آستانو سدائين ڳائڪن ۽ وڄتين سان سٽيل رهيو. ڪيترائي ڳائڪ سندس زيرِ ڪفالت رهيا، ته ڪيترا وري ڪيس سلام ڪرڻ ۽ حاضريون ڀرڻ ايندا هئا ۽ دعائن سان گڏ ڌرا دان وٺي ويندا هئا ۽ مون کي ته ائين لڳندو هو ته هي شاهاڻو/ فقيراڻو گهر ڪو سنگيت نگر ڪونه هو پر بيت المال وانگر به هو جتي فنڪارن جي مالي سهائتا پڻ ٿيندي هئي.

سائينءَ محمد زمان وٽ سڄي ملڪ جا ڳويا ايندا هئا. وٽس ڪلاسيڪل ڳائڪن جو شر سرمايو وڏي تعداد ۾ موجود هو سندس راڳ ٻڌڻ ۽ ٻڌائڻ جو طور طريقو نرالو ۽ منفرد هو. مثال طور ڪڏهن هڪ ئي راڳ لاءِ ترتيب وار ڳائڪ رکندو هو ته ڪڏهن رات جي راڳن ۽ صبح جي راڳن جو پروگرام رکندو هو ڪڏهن نمري ته ڪڏهن ڏاڏار وارا ڳائڪ ٻڌندو رهندو هو. راڳ هلندي راڳن جي ٺاٺن وغيره بابت به معلومات ڏيندو رهندو هو. اهڙيون محفلون صبح کان شام ۽ رات کان پرڀات تائين هلنديون هيون ۽ پوءِ ٿيندو ائين هو جو انهن راڳن جا اثرات ذهن تي ايترو ته نقش ٿي ويندا هئا جو ڪتان ڪو به آلاپ ٿيو ته هڪدم راڳ جي سڃاڻپ ٿي ويندي هئي.

سائين جو راڳ سمجهڻ ۽ سڃاڻڻ بابت رايو هو ته هڪ ئي راڳ کي مختلف آوازن ۾ اندازن ۾ ڪثرت ۾ ٻڌڻ سان راڳ جي شڪل واضح ٿيندي، ته راڳ جو نالو به حفظ ٿي ويندو. اهڙيون ڪيتريون ئي روح پرور محفلون اسان جهڙن به ڏٺيون ۽ ٻڌيون اهڙين محفلن ۾ آخوند ذوالفقار ميهار فقير، عبدالسلام ميمڻ ۽ سائين جي خادم "ڪُنڊي" کان سواءِ محمد يعقوب فقير مڱڻهار، محمد فقير ڪبير وارو (شهنيلا علي جو چاچو) به بعض اوقات شامل ٿيندا هئا. محمد فقير ڪبير وارو ته راڳ جو سٺو ڄاڻو آهي، پر سائين جي محفلن ۾ ويٺل سيئي سُريلا ڪن رس ٻڌجي ويا.

سائين محمد زمان شاهه سان جيتوڻيڪ منهنجي ٻانهپ واري ٻولي هئي، پوءِ به پاڻ سدائين مون کي دوست سمجهندو هو. دوستن احبابن ۽ ڳائڻن سان منهن جو تعارف موسيقي شناس جي حوالي سان ڪرائيندو هو. آفيس جي معاملن ۾ به هو منهنجي مدد ڪندو هو ۽ پنهنجا آفيس جا ڪم ڪاريون وري منهنجي ئي حوالي ڪندو هو ۽ سچ ته اهو به آهي، جو سائين مون کي نهايت ئي ويجهڙن محبتين ۾ شمار ڪندو هو ۽ اهو منهنجي لاءِ وڏو اعزاز آهي. منهنجي لاءِ ته اعزاز اهو به آهي، جو هالا ۽ مٽياري وارا پِٽي محمد زمان مون ناچيز تي سدائين مهربان رهيا آهن ۽ سندن هم نام هجڻ به

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

فقيرائي دوستيءَ جو مثال آهي. سائين محمد زمان محفلن جو مور ۽ ڪچهرين جو ڪوڏيو هو. سندس گفتگو جو مکيه موضوع هوندو هو راڳ ۽ راڳي. راڳ جو وڏو جهان ڏٺو هئائين. سنگيت ڪارن جي ڪفالت به ڪئي هئائين. سو راڳ ۽ ڳوين جون سريليون ڳالهيون اهڙي ته اثرائتي انداز ۾ ٻڌائيندو هو جو لطف اچي ويندو هو ته معلومات ۾ اضافو به ٿيندو هو.

مشهور گائڪا عابده پروين ۽ "هير" به سندس زيرِ ڪفالت رهيون آهن. جن کي استاد امانت علي قصوري سکيا ڏيندو هو. هير ته وڏي گائڪ نه ٿي سگهي ۽ گهرو خاتون بڻجي وئي. پر سائينءَ کي سدائين اها حسرت رهي ته عابده پروين کي ڪلاسيڪل گائڪا طور تيار ڪيو وڃي ۽ اڳوات ئي ميڊيا جي معاملن ۾ نه الجهائجي. پوءِ جڏهن عابده پروين لوڪ موسيقيءَ جي دنيا ۾ گم ٿي وئي ته سائين کي گهڻو رنج رسيو.

ڳالهين جون ڳالهيون ڳٽيندي سائينءَ ٻڌايو ته شام چوراسي وارا نزاڪت علي خان، سلامت علي خان ريڊيو حيدرآباد جي سالگره جي محفل ۾ شرڪت لاءِ آيا هئا. شهاب سنيما واري اوسي محمد هاشم هالائي جي سيلون تي مليا. کين ڳوٺ هلڻ جي دعوت ڏنم. ته ڪمرشل لهجي ۾ ڳالهايائون. اڻ واقف ۽ اڻ ڏٺل هئا. سو کين راضي ڪري گاڏي موڪلي. پاڻ وٽ مٺياري گهرائي ورتم. منهنجي فقيرائي آستاني تي آيا. ته اميد علي خان کي وينل ڏٺائون. راڳ جي ڪليڪشن، رونا ليلا، وارو ريڊيو گرام ۽ ديوارن تي عاشق علي خان ۽ بڙي غلام علي خان جون تصويرون ڏٺائون. ته حيرت زده ٿي ويا ۽ هو شايد پنهنجي رويه تي نادم هئا. سو پاسيرو ٿي ان گستاخيءَ جي معافي ورتائون. جيڪا اصل ۾ گستاخي به نه هئي. خير مون کين معاف ڪري ڇڏيو ۽ سنڌ جي مهمانن جي خوب خاطر تواضع به ڪئي. ته ساڻن دوستي به ٿي وئي ۽ وقت بوقت پيرو به پريندا رهيا.

سائين محمد زمان راڳ جو استاد عالم ۽ دانشور ته هو ئي. پر آخري ايامن ۾ کيس موسيقيءَ ۾ پي ايڇ ڊي ڪرڻ جو خيال آيو ۽ تياريون به شروع ڪيائين پر جڏهن کيس اهو معلوم ٿيو ته سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ موسيقيءَ جو شعبو آهي ئي ڪونه. سو ان ارادي کي ملتوي ڪري "ممبئي يونيورسٽي" مان موسيقي جي ڊاڪٽريٽ حاصل ڪرڻ واري خواهش کي برقرار رکيائين.

سائين ممبئي ته وڃي نه سگهيو البته سيئي سارو ٿيون ساهه ۾ سانڍي ڇڏيائين ۽ ڪاتبِ تقدير جو سڏ ٿيو ته سمورو سنگيت جو سنسار هتي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

چڏي سنڌ جو هيءُ "چار سپر" پنهنجو وارو وڃائي ويو ۽ جيسين سنگيت قائم آهي سنڌس نالو سنگيت وديا جي صفحن ۾ سُرن ۾ دائم ۽ قائم رهندو.
سائين محمد زمان پنهنجي سنگيت سفر جو تنها مسافر هو سو سنڌس سُر سرمايو سنڌس پونئيرن بجاءِ پٽ شاهه واري سائين ملڻ شاهه وٽ موجود ۽ محفوظ آهي، اتان ئي استفاده ڪري سگهجي ٿو.

ادب جو ناياب گوهر (گرامي صاحب):

ڪڏهن ڪڏهن ڪي گيت چپن تي چڙهندا آهن. ته لهڻ جو نالو ئي نه وٺندا آهن. اهڙو ئي هڪ گيت منهنجي چپن تي به چڙهي آيو آهي ۽ يادگيرين تي يادگيرين ڏياري رهيو آهي.

يادگيريون سنڀال، ڪم ايندءِ
ڪنهن وڇوڙي جي سال، ڪم ايندءِ

اياز گل جي غزل جي مکڙي ڪي آڌار بنايو اٿم. ته جوين جون انيڪ ساروڻيون هانوَ تي هُري آيون آهن. جيڪي مولانا گراميءَ جي نذر ڪري رهيو آهيان.

ماضيءَ جا ورق ورائيندي ياد آيو اٿم ته 1966ع ۾ جڏهن الخالق ادبي اداري هالا مان "اديب عالم" جو امتحان ڏئي رهيو هوس. ته منهنجي محترم استاد غلام رسول ابڙي ادب بابت ليڪچر ڏيندي چيو هو ته اديب عالم امتحان لاءِ "مهراڻ" جو مطالعو ضروري آهي. نه فقط اديب عالم لاءِ پر ايم. اي سنڌيءَ لاءِ به مهراڻ جو مطالعو بيحد ضروري آهي ۽ پوءِ سائين غلام رسول مهراڻ جي معيار جو تفصيل ٻڌائيندي چيو ته "تماهي مهراڻ" صرف سنڌ جو نه. پر ايشيا جو وڏو ادبي رسالو آهي. زندگيءَ ۽ ادب جي سمورن قدرن ۽ وهنوارن جا موضوع بدرجه اتم مهراڻ ۾ موجود آهن. مهراڻ جو ادب بين الاقوامي ادب جو درجو رکي ٿو. مهراڻ جا ليکڪ بلند پائي جا اديب، شاعر ۽ دانشور ته آهن ئي، پر مهراڻ جا قارئين به عالم ۽ فاضل جو درجو رکن ٿا. سائين غلام رسول ابڙي کان مهراڻ بابت اهڙا شاندار ڪلمات ٻڌي حيرت زده ٿي ويو هئس ۽ مهراڻ جا پراڻا پرچا ڳولي مطالعو ڪندو رهيس. سائين غلام رسول جو ڏسيل ڳس ڪم آيو سو اديب عالم جي امتحان ۾ امتيازي پوزيشن حاصل ڪري ورتم. بهرحال! مهراڻ سان محبتون ويتر وڌي ويون ۽ گهرائيءَ سان مطالعو ڪندو رهيس، جيڪو ايم. اي لاءِ به ڪم آيو ۽ ايم.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اي بہ تمام سٽين مارڪن سان پاس ڪري ايل - ايل - بي ۾ داخلا ورتم. اهو عيسوي سال 1973ع وارو هو.

تن ڏينهين سنڌي ادبي بورڊ جي آفيس امين منزل گاڏي کاتي حيدرآباد ۾ هئي. گرامي صاحب مهراڻ جو ايڊيٽر ۽ شوڪت حسين شورو لائبريرين هو. محترم نفيس احمد ناشاد سان تازي ڏيٺ ويٺ ٿي هئي. تنهن گرامي صاحب سان منهنجو تعارف ڪرايو ۽ ڏاڍو سٺو تعارف ڪرايو تہ گرامي صاحب جن سان بہ نيازمندي جو سلسلو شروع ٿيو ۽ شوڪت حسين شوري سان بہ "هيلو هاءِ" ٿيندي رهي. جتي علي بابا، عبدالحق عالماڻي، مشتاق باگاڻي ۽ ٻيا ادب دوست ايندا ويندا هئا.

هڪ ڏينهن مولانا مهراڻ لاءِ شاعري گهري. عرض ڪيم: "سائين! مان مهراڻ ۾ لکڻ جي لائق ناهيان" وراڻيائين: "مهراڻ لاءِ لکندين تہ لائق بہ ٿيندين. مهراڻ ڪيترن ئي نالائقن کي لائق بنائي ڇڏيو آهي. زور ڀريائين تہ مون بہ پنهنجي ڊائري مان ڪجهہ ابيات اتاري سندن حوالي ڪيا ۽ پاڻ جيئن جو تيئن ان پرچي ۾ ڇاپي ڇڏيائون. بيحد خوشي ٿيم جو مهراڻ ۾ پهريون پيرو ڇپيو هوس. سو بہ گرامي صاحب جن جي پرزور اصرار تي. پوءِ اهي ابيات مشهور ڳائڪا عابده پروين بہ لڪائي ورتا ۽ موقعي مهل سان ڳائيندي رهي ٿي. بهرحال! تڏهن کان ئي مهراڻ لاءِ لکڻ جو سلسلو شروع ٿيو جيڪو اڄا تائين جاري ساري آهي.

مولانا گرامي صاحب ڪچهرين جو ڪوڏيو ۽ سخت ڳالهير مڙس تہ هوئي، پر رخ ڏسي مک ٻوليندڙ عالم ۽ دانشور بہ هو. عالمن ۽ دانشورن سان عالماڻيون ڪچهريون ڪندو هو تہ اسان جهڙن لاءِ وري اسان جي رنگ واريون رهاڻيون رچائيندو هو. مون کي تہ پهرئين رهاڻ ۾ ئي موهي وڌو هئائين. سو آئون بہ سندس علمي ادبي درسگاهہ جو پانڌيئڙو ٿي ويس.

مولانا گرامي صاحب ادب شناس، علم ۽ ادب جو سنڌو درياءُ هو. سندس فن شناسي ۽ دانشوري سنڌو جي سير جيئن وهندي هئي. هڪ ئي نشست ۾ الائي تہ ڪيتريون ڳالهيون ڪري ويندو هو. علم، ادب، راڳ، مذهب، ثقافت ۽ سياست جي موضوعن تي دسترس رکندڙ عالم فاضل ۽ دانشور بہ هو تہ سخنور، سخن شناس ۽ اعليٰ درجي جو مقرر بہ هو. سندس سخن شناسيءَ جو اهو عالم هو جو جڳ مشهور عالمن، شاعرن، عارفن، عشاقن، دانشورن، سياحن جهڙوڪ مولانا رومي، مولانا جامي، شيخ سعدي، حافظ شيرازي، ڪبير، ميران، شاهہ لطيف رحہ وغيره جي فن ۽ فڪر تي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڳالهائي، ماحول کي اصل مست بنائي ڇڏيندو هو. سندن ان جامعيت کي ڏسي اهو ويساهه وڌي ويندو هو تہ اسان جا عالم ۽ دانشور انگريزي علم جا محتاج ناهن.

گرامي صاحب جن جو حافظو بہ ڏاڍو تيز هو پاڻ لاتعداد موضوعن تي هڪ ئي وقت لاڳيتو ڳالهائي سگهندا هئا. سندن ذهانت ۽ حافظي جو ڪمال اهو هو جو في البديهہ گفتگو ۾ بہ ادب اوتيندا ويندا هئا. منهنجي بصارتن ۽ بجهرائي ۽ ڪان اهڙا چند مفرد ئي ڏٺا آهن، جيڪي في البديهہ عام گفتگو ۾ بہ ادب اوتيندا آهن (نصير مرزا بہ تن ۾ شامل آهي). سچ اهو آهي تہ گرامي صاحب جن جي روح پرور رهاڻين مان، اسان جهڙن جي بہ تربيت ٿي آهي.

هڪ ڏينهن انور هالائي صاحب ابڙا خاندان جي شجره نسب بابت پڇيو تہ مولانا وڏڦڙي وانگر وسي پيو. ابڙا خاندان جي اوائلي دور کان وٺي ان وقت تائين جا سمورا سلسلا کولي کٽي پڌرا ڪيائين. انور ٿڪجي پيو پر مولانا نہ ٿڪو ۽ نہ وري سندس ڳالهيون کٽيون جيتوڻيڪ ٽي ڪلاڪ مسلسل دماغ سوزي ڪئي هئائون.

جناب گرامي صاحب بظاهر تہ بلاشڪ مولانا هو پر باطن ۾ صوفي تصوفي ۽ ترقي پسند ذهن جو مالڪ هو هر شيء، کي ترقي پذير زاويي سان ڏسڻ ۽ پرکڻ جو قائل هو. سنڌ ۾ ترقي پسند روين ۽ رجعت پسندي واري چڪتاڻ ۾، هن سدائين ترقي پسند طبقي جو ساٿ ڏنو نہ رڳو اهو پر اهڙن روين کي مهراڻ جي ڊارا ۾ بہ شامل ڪيو اهوئي سندن ترقي پسنديءَ جو مکيہ حوالو بڻيو. توڙي جو سندس لاتعداد حوالا پيا بہ آهن.

گرامي صاحب جي ڳڻ جهڙي ڳالهہ اها بہ آهي، جو پاڻ سدائين نون ليکڪن جي حوصلي افزائي ڪيائون. ماضي قريب جا اهي توان قلمڪار اڄ جي سنڌي ادب جا وڏا نالا آهن. ڪهڙا ڪهڙا نالا ڳڻجن. سڄو ملڪ مهراڻ آهي.

گرامي صاحب جون مهراڻ لاءِ بہ شاندار خدمات آهن. مهراڻ لاءِ عاليشان خصوصي نمبر، پروقار ايڊيٽوريل، پُرمغز مقالات جن ۾ "مشرقي شاعريءَ جا فني رجحانات"، "سنڌ صدين کان/سنڌ جڳن کان" وغيره تحقيق نگاري جا اعليٰ ۽ عمده مثال آهن. مهراڻ جي اها خوش بختي آهي جو ڪيس وقت بوقت نامور سرواڻ ايڊيٽر نصيب ٿيا آهن. پر ان ۾ ڪو بہ وڏائي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪونهي ته گرامي صاحب وارو دور مهراڻ جو سونهري دور آهي ۽ ائين ٿو لڳي ڄڻ مهراڻ ۽ گرامي هڪٻئي لاءِ "لازم ۽ ملزوم" آهن.

گرامي صاحب جن جون ڳڻن پريون ڳالهيون ايتريون ته گهڻيون آهن، جو انهن جو احاطو ٿي نه ٿو ڪري سگهجي. آئون ته چا، پر سندن ياد ۾ نڪتل مهراڻ جو شاندار گرامي نمبر به احاطو نه ڪري سگهيو ۽ سچ ته اهو آهي ته هن عظيم اعليٰ اديب ۽ گوهر ناياب تي ڪيترائي خصوصي نمبر نڪرڻ درڪار آهن.

امر ڪهاڻيڪار (امر جليل):

مان ٻالڪپڻ کان ئي ڪهاڻيون ٻڌڻ جو شوقين رهيو آهيان. گهر ۾ امان کان سواءِ ڪهاڻي ٻڌائڻ وارو ڪو به ڪونه هو سو امان کان ئي ڪهاڻيون ٻڌندو هوس.

امان اول ته شهزادن ۽ شهزادين جون ڪهاڻيون ٻڌائيندي رهي ۽ پوءِ شاهه لطيف رح جي سورمن، سورمين، ماڳن مڪانن، شاهه جي بيتن، راڳي فقيرن ۽ واقعن جون ڳالهيون ٻڌائڻ لڳي. منهنجي منڙي ماءُ، شاهه سائينءَ جي رسالي جي چاڻن پارکو ۽ حافظ. هئي سو مون ڪي شاهه جي رسالي جي سرت ۽ ساڃاهه پنهنجي ماءُ کان ملي، جيڪا اڄ به ڪراچي رهي آهي.

عشره محرم ۾ هوءَ ڪربلا جون ڳالهيون ٻڌائيندي هئي، ته ربيع الاول ۾ وري پياري پيغمبر محمد ﷺ جن جي سيرتِ طيبه جون ڳالهيون ٻڌائيندي هئي. هڪ عشره محرم ۾ هوءَ جڏهن ڪربلا جي ننڍڙي شهيد علي اصغر جي اڄ ۽ شهادت جي ڪهاڻي ٻڌائي رهي هئي، ته سندس جيءَ جهري پيو هو ۽ وڏي واڪ اوسارڻ لڳي هئي:

هاءِ هاءِ گلِ چنڊا ڪربلا جا،
سي بيبي اپايا گل گلاب جا.
هاءِ هاءِ گل چنڊا ڪربلا جا.

ان سچي ڪهاڻي ٻڌائڻ کان پوءِ امان ڏاڍو دکي ٿي وئي هئي ۽ وري مون کي ڪا به ڪهاڻي ٻڌائي نه سگهي هئي.

آئون ڪهاڻين ٻڌڻ جو هيراڪ ته ٿي ويو هئس. سو اسڪول ۾ ڪملا کان به ڪهاڻيون ٻڌڻ لڳس. ڪملا هند هلي وئي، ته ڪهاڻين ٻڌڻ جو سلسلو منقطع ٿي ويو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

وقت گذرندو رهيو آئون ٻه ٻاروتڻ جون حدون ڪراس ڪري نوجوانيءَ جي سرحدن ۾ داخل ٿي ويس ۽ ڳوٺ جي وڏي اسڪول ۾ سنڌي فائنل امتحان جي تيارين ۾ مصروف ٿي ويس.

گورنمينٽ پرائمري اسڪول هالا پراڻا ڪي هڪ شاندار لائبريري هئي، سوا تان مرزا قليچ بيگ جو ڪتاب "گلن جي ٽوڪري" حاصل ڪري پڙهيم. جنهن مون کي ڏاڍو متاثر ڪيو ۽ ڪتاب پڙهڻ جو شوق ٻه ڏياريو ۽ آئون اهي ڪتاب لائبريريءَ مان حاصل ڪري پڙهندو رهيس ۽ اهو عيسوي 1949ع وارو سال هو تن ڏينهن نئين زندگي ۽ بعد ۾ ٽماهي مهراڻ جو مطالع ڪار ٻه رهيس، پر منهنجو گهڻو ئي زور رهيو ڪهاڻين تي ڪجهه ڪهاڻيون پسند ٻه آيون، پر ماهتاب منور عباسي جي "پوري وچ"، ثميره زرين جي" گلن جي سيج"، حفيظ شيخ جي "طوفاني رات"، غلام رباني جي" آب حيات" جهڙيون ڪهاڻيون وسري نه سگهيون ۽ پوءِ اهڙيءَ طرح ڪهاڻين جو پڙهاڪ بنجي ويس.

روح رهاڻ، سهڻي ۾ امر جليل، آغا سليم، نسيم کرل علي بابا جون ڪهاڻيون ڇپيون هيون ته وڏي چاهه سان پڙهندو رهيس. مگر امر جليل جي ڪهاڻين ته اصل تنگ توري ڇڏيا سو سنڌس ڪاوشن جو گرويده بنجي ويس. امر جليل جي هر ڪهاڻي ور ور ڏيئي پڙهندو رهيس ۽ هر دفعي نئون لطف ۽ سرُور ماڻيندو رهيس.

امر جليل جي ڪهاڻين جا ڪردار معاشري جا ڪردار هئا ۽ ڪيترا ڪردار ته منهنجي ڳوٺ ۽ ذات بابت پڻ لڳا. مان تڏهن بيروزگار ۽ سماجي ناهموارين جي عتاب هيٺ آيل هوس، سو ويتر اُهي ڪردار متاثر ڪندا رهيا. انهن ڪهاڻين جي عنوانن ۽ ڊائلاگن ايترو ته متاثر ڪيو جو اڄ ٻه اهي ڊائلاگ ياد اٿم. وقت بوقت پنهنجي لکڻين ۽ روزمره جي استعمال ۾ آڻيندو رهيس نه فقط آئون پر ڳوٺ جا ڪيترائي ادب دوست ٻه اهي ڊائلاگ استعمال ڪرڻ لڳا. منهنجو هڪ دوست پاڙيسري محمد واصل گستاخ جيڪو امر جليل جو قلمي دوست ٻه رهيو آهي. اهو اڪثر روزانو ملندو آهي ۽ اڄ ٻه اسين هڪٻئي جو آڌرڀاءُ امر جليل جي ڊائلاگن سان ڪندا آهيون ۽ هيلو هاءِ ڪندي ننڍڙي رهاڻ رچائي، امر جليل جي ياد تازي ڪندا آهيون.

منهنجي ڳوٺ هالا پراڻا ۾ امر جليل جي ڪا نئين ڪهاڻي ڇپجي ايندي هئي ته محمد عمر خوش الحان مخرج سان غلام حسين لنجار جي درزڪي دوڪان (جيڪو اسان جو ادبي پناه گاهه ٻه هو) تي اهي ڪهاڻيون

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پڙهندو هو تہ هلندڙ بيهي ويندا هئا. وري جڏهن ڪو انگريزي لفظ وچ ۾ اچي ويندو هو تہ محمد عمر جي تلفظ جي ادائگي تي ٽهڪڙو مچي ويندو هو. غلام حسين لنجار جي ان درزڪي آستاني تي، يا تہ امرجليل ۽ سندس ڪهاڻين ۽ ڊائلاگن جون ڳالهيون ٿينديون هيون، يا وري محمد جمن ۽ محمد ابراهيم جي راڳ جون.

امرجليل جون سڀ ڪهاڻيون شاهڪار آهن پر مٿيون ڪهاڻيون ڪڏهن وسري سگهن ٿيون. "جڏهن مان هوندس"، "رڃ ۾ شڪست"، "هن چار ۾"، "ساجن منهنجو دوست"، "راهون جدا جدا"، "پل صراط"، "لاش"، "سرد لاش جو سفر" (جنهن ڪيس سنڌ بدر ڪرايو هو) "مهدي منهنجو پٽ"، "مريم منهنجي ماءُ"، "سياڻن ۾ پوڪ"، "برف ۾ ملنداسين"، "عشق ۽ انٽرويو"، "سرڪس جو جوڪر"، "محرم جانوري جو فرار ٿيل ساٿي"، "تاريخ جو ڪفن"، "حياتي وه جو وٿو آهي"، "بارنيس اسٽريٽ جو غنڊو"، "سچل سرمست ان ٽرئبل"، "اروڙ جو مست"، "اپ ٿي فائرنگ" وغيره امرجليل جون ڪيترين ئي ڪهاڻيون ڪراچيءَ جي پس منظر ۾ لکيل آهن، تن ۾ ڪراچيءَ جا مکيه هنڌ، روڊ، رستا چوڪ ۽ گليون جهڙوڪ: ايلفي اسٽريٽ، ريگل چوڪ، امپريس مارڪيٽ وغيره سندس نشاني وارا علائقا آهن. مان جڏهن بہ ڪراچي ويندو آهيان، وقت اجازت ڏيندو آهي، تہ اهي علائقا ضرور ڏسندو آهيان، جتي امرجليل جي بصارتن ۽ سماعتن جو آشيانو اڏيل آهي. آئون ريگل چوڪ جي ان ايراني ريسٽورنٽ تي ويهي چانھ بہ پيئندو آهيان، جتي ڪڏهن بارنيس اسٽريٽ جي گولام حسين ۽ جانو دادا هڪ عاشق نوجوان کي فنش ڪلاس ڪتم ڪرڻ جي رٿ رٿي هئي ۽ جانو دادا ان سنهڙي سيپڪ نوجوان کان سخت مار کاڌي هئي. بهرحال امرجليل جي ڪهاڻين جو هڪ اهڙو سلسلو آهي جنهن جي پڄاڻي ئي ناهي.

امر جليل سان ملڻ ڪلڻ جي چاهنا تڏهن پيدا ٿي هئي، جڏهن هو ريڊيو حيدرآباد تي لسنرس ريسرچ آفيسر مقرر ٿي آيو هو ۽ آئون ۽ عبدالرحمان صدر وٽس اڪثر ايندا ويندا هئاسين. بيمار ٿيو ۽ معدي جو آپريشن ڪرايائين. ڊاڪٽر آرام جو مشورو ڏنس تہ بہ پريم پارڪ واري گهر تي سندس مغز کائڻ ويندا هئاسين ۽ سندس گهر کي اجرڪ هائوس وانگر سجايل ڏسي خوش ٿيندا هئاسين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

امر جليل سنڌ بدر ٿي اسلام آباد ويو ته اتي جڏهن جلاوطنيءَ وارو وقت گذاريندو رهيو هو سنڌ کان ڪٽجي چڪو هو. اڪثر سنڌ مان ايندڙ دوستن کان پڇندو رهيو ته سنڌ جو نوجوان ڪيس پڙهي ٿو يا نه؟

مان ان سلسلي ۾ جليل کي عرض ڪريان ته سائين توهان وارو مشن اڃا پورو نه ٿيو آهي. سنڌ جي نوجوان جي سوچ ۾ ڪا به مثبت تبديلي نه آئي آهي. ساڳيا بس جي ڪراين تي جهيڙا، ساڳي ڪينٽين وارن سان مٿا ماري، ساڳيا تنگ گهٽين ۾ تيز رفتار اسڪوٽرن جا زوزاٽ، ساڳيا آفيسر ٿيڻ جا خواب. الميو اهو به آهي جو سنڌ جي نوجوان کي قيمتي واچون ٻانهن ۾ ۽ قيمتي موبائل هٿن ۾ ته آهي. پر ڪتاب پڙهڻ لاءِ وقت ڪونهي. البته ٽي وي چينلز ڏسي ٿو سوا اوهان کي اڃا لکڻ جي ضرورت آهي. اوهين ڪند ذهنن ۾ لفظن جا ڪوڪا ٺوڪيندا رهو من ڪڏهن جاڳي پون.

جناب امر جليل جي ڪهاڻين جا ڪتاب مون لاءِ ڌرتيءَ جي صحيفن جيان. سندس قلم اوچي علم جيان سندس اخلاق، شرافت، سچل جي گهڙوليءَ جيان ۽ سندس آدرش، شاهه جي تنبوري جيان آهن ۽ مان ڪانئس بيحد متاثر رهيو آهيان. سو سندس ان من مٺي ۽ تن تنبوري جي تارن کي ڇيڙيندو ئي رهان ٿو.

نا نيڪ به جنهن جي نيڪ لڳي (اشفاق احمد خان):

18 مئي 1998ع تي ريڊيو پاڪستان پنهنجي گولڊن جوبلي ملهائي هئي. سا ريڊيو پاڪستان جي پهرئين اسٽيشن لاهور ۾ ملهائي وئي. جتي ڪڏهن امرتا پريتم به ستار نوازي ڪئي هئي. لاهور ۾ هڪ هفتي تائين رنگارنگي پروگرام تيار ٿيا هئا ۽ الحمرا جا سمورا ايوان شب و روز مصروف رهيا. ان موقعي تي ڪل پاڪستان اردو مشاعري جو پڻ اهتمام ڪيو ويو هو. جيڪو پاڪستان ٽيليويزن کان سواءِ ريڊيو پاڪستان جي ڇٽيهن اسٽيشنن براهِ راست نشر ڪيو اهو مشاعرو پاڪستان جي طويل دورانيي جو مشاعرو هو جيڪو رات جو ٽين بجي تائين هليو.

منهنجي لاءِ اها خوشيءَ جهڙي ڳالهه هئي. جو ريڊيو پاڪستان حيدرآباد پاران منهنجو انتخاب ڪيو ويو هو. سو جاويد کي ساٿي بڻائي لاهور هليو ويس. جتي لاتعداد پروگرامن سان گڏ ڪل پاڪستان اردو مشاعري جو به اهتمام ٿيل هو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

گورنر پنجاب، مختلف ادارن جا سربراه، ڪنٽرولر پروگرامس جناب عنايت بلوچ بہ ان مشاعري ۾ حاضر هئا. مشاعري جو ميزبان حمايت علي شاعر هو. تنهن سڀني شاعرن کي پابند ڪيو تہ آواز جي حوالي سان ٿيندڙ هن مشاعري لاءِ آواز بابت هڪ شعر ڏنو وڃي، تہ جيئن شاعر کي ان شعر جي حوالي سان ٽي سڏيو وڃي، ڪيترائي شاعر اهڙو شعر ڏيئي نہ سگهيا، جن شاعرن پنهنجا اهڙا اشعار جمع ڪرايا تن ۾ منهنجو هي في البديهہ شعر بہ شامل هو:

ہوائوں و فضائوں میں جو اک آواز گونجی تھی،
اسی آواز میں اک ساز تھا تاریخ سازی کا۔

ان ڪل پاڪستان اردو مشاعري ۾ پاڪستان جي صف اول جي شاعرن جي وچ ۾ مون پنهنجو پهريون غزل "**نیلے پانی پہ کنول اچھا لگا، حسن کا رو عمل اچھا لگا**" پڙهيو هو. داد بہ مليو تہ آٽوگرافس بہ ورتا ويا. ان ويل مون کي پيارو نصير مرزا ياد آيو جنهن جي طفيل آئون لاهور وڃي هيڏي وڏي مشاعري ۾ شرڪت ڪري سگهيو هوس.

ٻئي ڏينهن ايوان اقبال ۾ اشفاق احمد خان جو ليڪچر هو. اشفاق صاحب سان منهنجي ريڊيو جي حوالي سان پراڻي شناسائي هئي، آئون اشفاق صاحب جو تلقين شاهہ ڪان وٺي ريڊيو ۽ ٽي وي جي انيڪ ڊرامن تائين فين رهيو هوس ۽ پهريون دفعو روبرو ڏسي ۽ ٻڌي رهيو هوس.

اشفاق جو ليڪچر ٻڌڻ، ڏسڻ ۽ ملڻ لاءِ ماڻهن جو سمونڊ اٿلي پيو هو. نوجوان، جوانڙيون، صحافي، دانشور، شاعر ۽ اديب. اشفاق صاحب کي دل جمعي سان ٻڌي رهيا هئا. هو جملن جوڙڻ جو جادوگر هو سو اسين اشفاق صاحب جي ليڪچر جي سحر ۾ گم ٿي وياسين.

ليڪچر ختم ٿيو تہ وري آٽوگرافس جو سلسلو شروع ٿيو نوجوان، جوان، جوانڙيون آٽوگرافس تي ڪڙڪي پيا. هو گهر جو پير چلهہ جو مارگ ڪونہ هو سو لاهور وارا بہ وڏي تعداد ۾ موجود هئا ۽ اسين بہ آٽوگرافس واري قطار ۾ بيٺا رهياسين. قطار خاصي طويل هئي، پر جاويد ڪٿان گهٽ هٽي وڃي اشفاق صاحب تائين پهتو ۽ پنهنجو آٽوگراف بوڪ ڏانهس وڌائي ڇڏيائين. جاويد جي آٽوگراف بوڪ تي اشفاق صاحب لکيو "بهٽائي کي نگر سي جو بهي ملني آئي گا، مين قبر سي بهي اٿه کر ان سي ملون گا."

" مون پنهنجو ڪتاب "درشن ڏاروڏار" ڪيس تحفي طور ڏيئي، ٻئي ڪتاب تي رات واري مشاعري ۾ پڙهيل ابتدائي ڪلمات "**بھٹائی کے نگر سے چلا لاهور**

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آيا هون، محبت پيار کا تحفہ میں اپنے ساتھ لایا ہوں" لکي ڪتاب کي آٽوگراف بوڪ بڻائي ڏانهس وڌايو ته ان تي لکيائين "میں رہتا تو داتا کی نگری لاھور میں ہوں، مگر میرا دل بھٹ شاہ سندھ میں ہے-" اسين اشفاق صاحب جا ڪلمات پڙهندا رهياسين ۽ خوش ٿيندا رهياسين.

آٽوگرافس جي قطار ختم ٿيڻ تي هئي ته اسين ساڻس ملياسين ۽ جاويد ابهرائيءَ مان ڪانئس پڇيو: "سر اکبر کا رتن تو ڈرمل کہاں کے رہنے والے تھے؟"

هڪ نوجوان ڪان ايڏو ڳنڀير سوال هڏي پاڻ به ڳنڀير ٿيو ته جاويد سندس ڳنڀيرتا کي آسان ڪرڻ لاءِ چيو: "ہمارے دادا فتح خان کہتے ہیں کہ وہ سندھ کے "بڑجو ڈھورو" نامی گاؤں کے رہنے والے تھے۔ مگر مستنصر حسین تارڑ فرماتے ہیں کہ وہ چنیوٹ (پنجاب) کے رہنے والے تھے۔"

جاويد جي ان سوال تي هن نهايت ئي وضعداري ۽ ڌيرج سان چيو "بھائی میرے، میرے پاس کسی کو غلط کہنے کا سرٹیفکیٹ نہیں۔"

جاويد جي ٻئي سوال: "آپ موسیقی سنتے ہیں؟" جي جواب ۾ چيائين ته "میں اکثر صوفیانہ کلام سنتا ہوں، پٹھانی خان، حامد علی بیلا، محمد جمن، عابدہ پروین مجھے اچھے لگتے ہیں، مجھے تو علن فقیر کا 'الاہو' والا آلاپ بھی اچھا لگتا ہے، میں تو شاہ جو راگ بھی سنتا ہوں، کئی بار بھٹ شاہ جا کر شاہ لطیف جو راگ سن کر آیا ہوں، مگر اشفاق کی حیثیت میں نہیں بھٹائی کے ایک عقیدتمند کی حیثیت میں۔"

جاويد وري پڇيو: "سر آپ کے اس بابا کا کیا نام ہے، جن کا آپ اکثر ذکر کرتے رہتے ہیں؟" "جواب ۾ چيائين: "بابا کا کوئی نام نہیں ہوتا، بابا، بابا ہوتا ہے۔"

مون محسوس ڪيو ته اشفاق صاحب تي تصوف جو اثر ته غالب هو ئي پر سنڌ ۽ ٻيٽائيءَ سان به بيحد محبت ۽ عقيدت هئس. جاويد کي پيار ڪيائين. سندس ذهانت تي خوش به ٿيو ته سنڌ ۽ ڀٽائيءَ لاءِ سلام به چيائين.

اسين ڪانئس ايڊريسون وٺي هليا وياسين پر سندس خوشبو خوشبو ڳالهين جا گرويده بنجي وياسين. وقت بوقت خط لکندا رهياسين ۽ هو شريف ماڻهو اسان جي اول فول خطن جا جواب برابر ڏيندو رهيو.

"ڪارون وس ڪيام" ڇيڇي پڌرو ٿيو ته هڪ ڪاپي تحفي طور ڏياري موڪليم ۽ راهه جو اصرار به ڪيم. پاڻ اسپتال ۾ هو سو بانو آپا رسيد طور جواب ڏنو ته اشفاق صاحب بيمار آهي اسپتال ۾ داخل آهي. هڪ هفتي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

بعد صحتياب ٿي گهر ايندو ۽ مون اخلاقي طور طبع پرسيءَ جو خط لکي چڏيو.

ڪجهه ڏينهن کانپوءِ اشفاق صاحب جو خط مليو لکيو هئائين ته "میں گھر آگیا ہوں، اور 'کاروں وس کیام' میرے زیر مطالع ہے آپ اگر 'کاروں وس کیام' کی معنیٰ "صدائیں جو میرے بس میں نہیں" نہیں بھی لکھتے پھر بھی میں جان جاتا۔ آخر میں بھی بھٹائی سائیں کا ایک ملنگ تو ہوں۔"

۽ پوءِ ڪجهه ڏينهن بعد ڀٽائي سائينءَ جي هن ملنگ جي ڪتين ڪر موڙيا ۽ هو هن فاني دنيا مان هليو ويو. مون کي "ڪارون وس ڪيام" جي سنڌن راءِ جي جواب ۾ جيڪو شڪريي جو خط لکڻو هو سو بانو آپا کي تعزيت نامي طور موڪلي ڇڏيم. تعجب لڳم جو آپا بانو ان خط جو به جواب موڪليو (بعد ۾ ادب جي اشفاق نمبر جي ڪاپي به ڏياري موڪلي) ۽ نه منهنجي ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" بابت مهورت جي ڪن مقررن کان سواءِ سنڌ جي ڪنهن به دانشور تبصرو ته ڇا پر رسيد طور موٽ ڏيڻ کي به ضروري نه سمجهيو.

هي ڪلمات لکندي اشفاق احمد صاحب ياد آيو آهي ته سندس بزرگ بابا به ياد آيو آهي، جنهن چيو هو ته "نا ٺهيڪ ڀي جس دي ٺهيڪ لگي، محبوب اهو ئي هوندا اي". آئون سمجهان ٿو ته اشفاق جي بابا جنهن محبوب جو ذڪر ڪيو آهي، سو يقيناً اشفاق احمد ئي آهي.

منهنجو ساگر منهنجو ساحل (الطاف شيخ):

سرور نوح نگر ۽ هالا شهر جو شهزادو شيخ محلي جو راجا دنيا جي ڪروڙين دلين تي راڄ ڪندڙ عظيم رائيٽر الطاف شيخ منهنجي به پسنديده ليکڪن ۾ شامل آهي، مان سندس نالي حوالي واري گيت جو مکڙو "منهنجو ساگر منهنجو ساحل" ۾ پنهنجون وراڻيون وجهي اڪثر جهونگاريندو رهيو آهيان. اڄ به اهو گيت چپن تي چڙهي آيو آهي:

منهنجو ساگر، منهنجو ساحل،
الطاف گل، الطاف گل.

سو مان آلاپڻ بدران لکڻ ويهي رهيو آهيان هالا جي ان سرهي گل جي سونهن ۽ سرهاڻ تي. پر اهو احساس به غالب رهيو ته هيڏي وڏي جڳ مشهور سياح ۽ رائيٽر تي لکان ته آخر ڇا لکان؟ مون ته سڄي سنڌ به ڪونه گهمي ڏٺي آهي ۽ پوءِ الطاف جي ڪتابن سهارو ڏنو جن جي مطالعي سان دنيا جي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

گهڻن ئي علائقن جو گهر ويٺي مشاهدو ماڻيو اٿم ۽ ڪجھ لکڻ لاءِ اتساهه مليو اٿم.

هالا نوان شهر جي گلدستي جو هڪ گل پنهنجي شهر کي فقط پنهنجو ٻالڪپڻ ئي ارپي سگهيو آهي، جتي پرائمري تائين پڙهي ڪيڊٽ ڪاليج پيٽارو مليو وري انٽر اتي ئي ڪيائين ۽ وڌيڪ تعليم لاءِ هو ميرين اڪيڊمي چٽگانگ (مشرقي پاڪستان) ويو جتي B.E ڪيائين ۽ اتي ئي Instructor طور Joining ڏنائين ۽ Marine Engineer (بحري جهاز ران) بڻجي ويو ۽ سمنڊ سوچهيندي سامونڊي بڻجي ويو.

الطاف جو والد مسٽر گل محمد شيخ ڊپٽي ڪمشنر هو ۽ سندس خاندان هالا جي زميندار طور مشهور هو سو الطاف جي اعليٰ تعليم لاءِ گهٽي ئي Chances ميسر هئا پوءِ ٻه الائجي هن ڇو جهاز رانيءَ جو شعبو قبول ڪيو؟ لڳي ٿو ته الطاف ٻالڪپڻ ۾ ئي شاهه لطيف جي سُر سامونڊيءَ جو مطالعو ڪيو هو شايد ان ڪري ئي هن پنهنجي سفرنامن جا بيشتر عنوان شاهه جي سُر سامونڊيءَ مان ورتا آهن جهڙوڪ: "سمونڊ جي سيوين"، "وايون وڻجارن جون"، "جت جر وهي ٿو جال"، "ڏنگي منجھ دريا"، "بندر بازاريون"، "اوهريا جي عميق ڏي"، "بندر ڏيسان ڏيس" وغيره، وغيره.

الطاف جو پهريون ڪتاب انامڪا (جيڪو ترجمو هو) انجمن فروغ ادب هالا 1966ع ۾ ڇپرايو. ان بعد "منهنجو ساگر، منهنجو ساحل 1971ع"، "سمنڊ جي سيوين 1972ع" "دنيا آهي ڪاڪ محل" ٻه انجمن فروغ ادب هالا طرفان ڇپجي پڌرا ٿيا. انهن ئي ڏينهن ۾ سندس هڪ ڪهاڻين جو مجموعو "پيار جي گهٽ" ٻه پڌرو ٿيو جنهن ۾ الطاف، امر جليل کان خاصو متاثر نظر آيو.

الطاف جو پهريون سفرنامو "منهن جو ساگر منهنجو ساحل" پڌرو ٿيو ته واه واه ٿي وئي. اهو سفرنامو هو يا سريلو گيت، سو هوائن ۾ گونجيو ته گونججندو ئي رهيو ۽ اهو سندس سڃاڻپ بڻجي ويو.

الطاف کي "منهنجو ساگر منهنجو ساحل" لاءِ ڀرپور موٽ ملي ته ڪتابن جا مينهن وسائيندو رهيو ۽ هڪ ورائٽي فل رائيٽر طور ادب جي افق تي ابري آيو ۽ سندس مکيه حوالو سفرناموئي رهيو.

جيتري قدر الطاف جي فن ۽ فڪر جو تعلق آهي، ان لاءِ اهو چوڻ ڪافي ڪونهي، ته پاڻ جڳ مشهور سياح ۽ رائيٽر آهي ۽ ان تي ڪو جڳ مشهور رائيٽر ئي تبصرو ڪري سگهي ٿو پر حقيقت هيءَ آهي ته الطاف

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪنهن به تبصري ۽ راءِ زني کان مٿانهون آهي. هو ڪيترن ئي حوالن سان بين الاقواميت ماڻي چڪو آهي. سندس مهانتا جا چٽا پٽا عڪس سندس ڪتابن ۾ جابجا موجود آهن ۽ ڪيس فقط ۽ فقط "نوبل پرائيز" ملڻ جي ضرورت آهي.

سمنڊ جو سفر ڪيترو دشوار آهي. ان جو احوال مختصر شاهه لطيف جي شر ساموندڊيءَ ۾ موجود آهي. پر اهڙين دشوار حقيقتن کي الطاف جيئن کولي ظاهر ڪيو آهي ان جو مثال ملڻ محال آهي ۽ خوشيءَ جي ڳالهه اها به آهي. جو الطاف اظهار جو لهجو وسيلو ۽ ذريعو پنهنجي ڌرتيءَ ۽ ٻوليءَ کي بنايو آهي ۽ ان کي جڳ ۾ مشهور عام به ڪيو آهي ته پاڻ به مشهور ٿيو آهي.

الطاف سفرنامو لکي نه ٿو چڻ تصوير ڪشي ٿو ڪري. هو پنهنجي نيٽن سان جيڪي ڏسي ٿو سو پڙهندڙن کي به پسائي ٿو ان حوالي سان واقعي الطاف پنهنجي سفرنامي کي ادب جا ڪيترائي گس ڏسيا آهن ۽ حقيقت اها به آهي. ته ادب به پهريون دفعو ئي سفرنامن جو ساءُ چکيو آهي.

ڪنهن به وڏي ليکڪ جو ڪمال اهو آهي. ته هو پنهنجي پڙهندڙن کي پاڻ سان وٺي هلي ۽ اهو سڀ ڪجهه ڏيکاري. جيڪو پاڻ ڏسي ۽ پاڻ لکي ٿو. ان حوالي سان الطاف واحد رائيٽر آهي. جيڪو مشاهدي ڪاريءَ جو هنر ڄاڻي ٿو. هو برق رفتاري سان لکي ٿو ۽ تيز رفتاري سان Response حاصل ڪري ٿو پبلشرز وٽان ۽ پڙهندڙن طرفان.

الطاف هيل تائين. "سائيڪو" ڪتاب لکي چڪو آهي. جهڙي طرح شيخ اياز (نظم ۽ نثر) جا سائيڪو ڪتاب ۽ نصير مرزا سائيڪو ڪتابن جا مهاڳ لکي چڪو آهي. سنڌيءَ کان سواءِ هن اردو ۽ انگريزيءَ ۾ به جزوي طور لکيو آهي. اردو ۾ سندس شاهڪار سفرنامو "سمندر کي دن سمندر کي راتين" آهي.

الطاف جي انيڪ ڳڻن پريل ڳالهين ۾ هڪ خوبي اها به آهي ته هو جنهن به ملڪ تي قلم کڻي ٿو ته ان جي ثقافت. تهذيب تمدن. قصن ڪهاڻين ۽ ٻولي وغيره جون ڪيترين مبهم تصويرون ۽ حقيقتون کولي نروار ڪري ٿو. اهڙيءَ طرح مختلف ملڪن جو ادب / لوڪ ادب پنهنجي سفرنامن ۾ اوتيندو رهي ٿو ۽ اهڙو ته عام فهم ۽ سليقہ منديءَ سان اظهار ڪري ٿو جو هڪ پڙهيل ڳڙهيل کان معمولي پڙهيل شخص تائين سندس نقطءِ نظر کي سمجهيو وڃي ٿو ۽ Follow به ڪيو وڃي ٿو. پرڏيهه ويندڙ سنڌي نوجوان الطاف جي Academic صلاحيتن مان ڀرپور استفاده حاصل

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪري سنڌس ڪتابن کي Guideline طور ڪتب آڻين ٿا. ته الطاف جا پڙهندڙ وري گهر ويٺي دنيا جو سير ڪري سگهندا آهن.

الطاف پنهنجي ڪتابن ۾ رڳو پرڏيهي تهذيبن ۽ ثقافتن جو تذڪرو نه ٿو ڪري پر پنهنجي ملڪ، سنڌ ۽ پنهنجي هالا جي ثقافت، هنرمنديءَ کي به اڄو اجرو ڪري پيش ڪندو رهيو آهي. مثال طور: هالا جي جنڊيءَ ڪاشي، رلي، اجرڪ، گج، سوسي، گربي کان سواءِ هالا جي مخصوص ۽ مشهور شين جهڙوڪ: نونيءَ جي ڪبابن، ادا احمد جي نان پاون، حاجي ڏگي جي مٺن لولن، پاٽ جي ماٺي حلوي، هالا جي پيهن ۽ مولا بخش "سڪڻي" پوڳڙي جي چپن سان پرندڙ پڳڙن کي به سدائين ياد رکيو آهي. جڏهن ته هُن هالا جي اديبن، شاعرن، دوستن ۽ معزز ماڻهن کي به نه وساريو آهي. هيءَ ننڍڙي جهلڪ به ان بابت آهي.

الطاف جپان ملڪ تي ٽي ڪتاب، "جپان رس"، "جپان جن جي جيءَ سان" ۽ "ڳالهيون جپان جون" لکيا آهن، سو ڪتاب "ڳالهيون جپان جون" ۾ جپان جي ثقافت ۽ جپاني شاعري "هائيڪو" جو ذڪر ڪندي منهنجو هڪڙو هائيڪو (جيڪو منهنجي پهرئين شعري مجموعي "رنگ رتا پيچرا" مان کنيو هئائين) سو منهنجي نالي ۽ حوالي طور لکي پنهنجي ڳوٺائي شاعر کي جپان ۾ به مشهور ڪري ڇڏيائين. اهو ڪتاب ڇپيو هڪ ڪاپي مون کي هالا آفيس ۾ ڏيڻ آيو ته مون سنڌس گهڻا ٿورا مڃيا.

محترم الطاف شيخ اهو بين الاقوامي شهرت يافته ليکڪ آهي، جنهن کي سڄي جڳ ۾ چاتو سڃاتو وڃي ٿو سنڌ ڌرتيءَ کان سواءِ جتي به سنڌي آبادي موجود آهي، اتي شاهه جو رسالو ڀڳت ڪنور رام جا پڃن، ماستر چندر جا گيت ۽ الطاف شيخ جا ڪتاب موجود آهن ۽ اهو حوالو صرف الطاف جو نه پر عظيم هالا جو به آهي، جنهن الطاف جهڙي گوهرِ ناياب کي جنم ڏنو آهي.

1980ع جي عشري دوران هالا وارن الطاف سان هڪ شام ملهائڻ جو پروگرام ٺاهيو هو. ان ۾ طرحي مشاعري جو انتظام به هو صدارت مخدوم طالب المولىٰ جن جي هئي. صاحبِ طرح هو عبدالخالق ناظم ابڙو ۽ طرح مصرع هئي:

ميڪده ۾ ميڪشن روئي ڏنو.

پيارو نصير مرزا حيدرآباد مان کهي الطاف سان ملڻ آيو هو. طرحي مشاعري لاءِ "سائين وڏن" اجهو هيءَ گره لڳائي هئي:

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مون اڳي اهڙو نہ ڪو منظر ڏٺو
ميڪدہ ۾ ميڪشن روئي ڏنو

مون پنهنجي ڪلام ۾ گرہ هيئن لڳائي:

ميڪدہ آهن ڪٿي جو دوستو
ميڪدہ ۾ ميڪشن روئي ڏنو.

مشاعري جي اختتام تي الطاف سان هٿ ملايوسين تہ نصير ڪي ڏسي الطاف بيحد خوش ٿيو ۽ مون کي چيائين: "ڳالھ سچي رڳو تو ڪٿي ضياء دور ۾ ميڪدہ آهن ئي ڪٿي؟" ۽ پوءِ الطاف هالا جي شاعر طور سوز هالائيءَ کي بہ سڃاڻڻ لڳو هو.

الطاف سڄي دنيا گهميو آهي. ڪيس ملائيشيا سڀ کان وڌيڪ وڻندو آهي ڪيس ملائيشيا ۾ سنڌ نظر ايندي آهي. سو اتي لاڳيتو ڪيترو ئي عرصو رهيو آهي. الطاف جي لکڻين ۾ ملائيشيا جون ڳالهيون پڙهندو آهيان. تہ مون کي ملائيشيا جو اهو سانورو قاري اڪثر ياد ايندو آهي. جنهن پنجٽيهہ سال اڳ حيدرآباد جي بين الاقوامي حسن قرات جي مقابلي ۾ حصو ورتو هو ۽ پنهنجي خوش الحان قرات سان ميدان ملهائي ويو هو. تازو اخبار ۾ الطاف جي تصوير ۾ نيم سفيد ريش ڏسي چرڪ نڪري ويم ۽ ان وقت بہ اهو ملائي قاري ياد آيو جيڪو الطاف جهڙو سانورو ۽ نيم سفيد ريش لڳو هو.

الطاف سنڌي ٻوليءَ جو اهو رائيٽر آهي. جيڪو پنهنجي پڙهندڙن، خط لکندڙن ۽ ياد ڪندڙن کي ياد ڪندو آهي. نہ تہ گهڻا ئي صاحب تہ موٽ ڏيڻ کي فضول عمل سمجهندا آهن.

مون پنهنجو ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" کيس موڪليو تہ هن آدرشي انسان موٽ ۾ پنهنجي خوبصورت ليٽر پيڊ تي شاهڪار ڪلمات لکي، پنهنجي وزيٽنگ ڪارڊ، اسٽيڪر، تصويرن جي البم سميت موڪلي ڏنا ۽ سچ تہ ڪلمات پڙهي منهن جو بہ قد وڌي ويو.

چون ٿا تہ روشني ستن رنگن مان ٺهندي آهي. مان ان ۾ اضافو ڪريان تہ اٺون رنگ بہ آهي. جيڪو سانورو سانورو الطاف جو رنگ آهي جنهن کي اڪثر شاعرن ڳايو آهي "سانول ميڏي موڙ مهاران". سر زمين هالا جي ان روشن ستاري جي جوت جهڪي ٿيڻي ئي ناهي ۽ سدائين اها روشني روشن ئي رهڻي آهي. الطاف، شاھ لطيف جو اهو وڻجارو آهي. جنهن سڄي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

عمر سمونڊ سوجهيا ۽ سيويا آهن. جوانيءَ کان پيرسنيءَ تائين هو سامونڊي ٽي رهيو آهي، جڏهن ته سمنڊ ٿي سنڌس ساٿيهه آهي.

سمنڊ جي وشال ڪائنات جو مشاهدو ڪري هن دشوار حالتن ۾ به ادبي سفر کي جاري ۽ ساري رکيو آهي ۽ لاڳيتو 65 ڪتاب لکيا آهن. الطاف پنهنجي ڪتابن ۾ جو ڪجهه به لکيو آهي اهو ڏسي وائسي لکيو آهي ۽ بلاشڪ ته سندس وسيع مشاهدو مطالعي جو محتاج نه رهيو آهي. هن 41 سال لاڳيتو لکيو آهي پر اڃا هو ٿڪو ٿي ناهي، اڄ به ماڙيپور ڪراچي جي ساگر ساحل تي ويهي ادب اوتي رهيو آهي توڙي جو صوفي، تصوفي ۽ نيم سفيد ريش بزرگ بڻجي ويو آهي.

محترم الطاف شيخ جون ڳالهيون ايتريون ته گهڻيون آهن، جن تي ڪيترائي ڪتاب لکي سگهجن ٿا ۽ اهڙا ڪتاب سنڌس دوست ڊاڪٽر محمد سليمان شيخ "سڳا" وارو ٿي لکي سگهي ٿو. مان ته فقط "منهنجو ساگر، منهنجو ساحل، ڇو ٽڪرو ٿي جهونگاري سگهيو آهيان.

الطاف وارو گيت چپن تي چڙهي آيو آهي ۽ مان پنهنجي آواز جي گونجار الطاف جي نانءَ ڪري آلاپڻ لڳان ٿو:

منهنجو ساگر منهنجو ساحل.

ته پس منظر ۾ هوائون ورائي وجهن ٿيون:

الطاف گل، الطاف گل.

منا! الطاف شال وڏي ڄمار ماڻين ۽ ادب جون اوتون اوتيندو رهين!

شاهه لطيف جي سسئي (سسئي پليجو):

جڏهن کان محترمه سسئي پليجو سنڌ ثقافت کاتي جي سرواڻيءَ جو منصب ماڻيو آهي، تڏهن کان ثقافت کاتي جي ڪارڪردگيءَ ۾ ڪجهه قدر بهتري نظر اچڻ لڳي آهي. عليل ۽ وساريل شاعرن، اديبن ۽ فنڪارن جي سار سنڀال ۾ اضافو آيو آهي. بعض چڱا فيصلا به ورتا ويا آهن ۽ سنڌ ثقافت کاتي کي صحيح طور هلائڻ لاءِ جدوجهد به جاري آهي.

محترمه پليجو جي نئين منصب جي خبر هوائن ۾ اڏامڻي ۽ اخبارن جي شهه سرخي بڻي، ته ان جي زبردست آجيان ڪئي وئي. ان آجيان جو هڪڙو ڏيک منهنجي بصارتن به ڏٺو جو هن ريت هو اوهان به پڙهو:

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجي من شهر هالا جي هڪ ننڍڙي هوٽل تي هڪ ڳوٺاڻو وڏي واڪ اخبار پڙهي رهيو هو ۽ ٻڌندڙ ڪن لائي، حلقو بنائي ٻڌي رهيا هئا. خبرون ختم ٿيون ته هڪ پيرسن چيو: "بابا ڪي ذاتڻون مردن کان وڌيڪ دلير ۽ مانَ مرتبي واريون آهن. جس هجي سائڻ محترمه کي، جنهن جاکوڙ ۽ جدوجهد سان ايڏو وڏو رتبو ماڻيو آهي ۽ سنڌ جي ثقافت جون رونقون بحال ڪرڻ جو پڪو پهه ڪيو آهي. نه ته مرد سڳورن ته. ثقافت کي ڪسافت بنائي، کيس ڏيهه نيڪالي ڏئي ڇڏي هئي."

ٻئي شخص چيو: "تڏهن ته شاهه لطيف سورمن کان وڌيڪ سورمين کي ڳايو آهي. هو آڳرين تي ڳڻيندو رهيو سسئي، مارئي، مومل، ليلا، سورٺ، سهڻي، موکي وغيره. چوڻ لڳو ته مائي سسئيءَ کي شاهه سائين سڄن سارن پنجن سُرن ۾ ڳايو آهي. ته راڳڻيون به قائم ڪيون آهن. هو وري ٽالا ونڻ لڳو ڪوهياري، ديسي، آبري، معذوري، حسيني. ان کان سواءِ مختلف سرن ۾ به شاهه صاحب سسئيءَ کي ڳايو آهي ۽ خوب ڳايو آهي. هن سائڻ محترمه کي به جدوجهد ۽ جاکوڙ ورثي ۾ ملي آهي، سندس خاندان به ثقافت ۽ سياست جي ميدان جو شهسوار رهيو آهي.

هڪ سگهڙ وراڻي وجهندي چيو: "جس هجي جيجان کي، جنهن مارو ملهايا آهن ۽ پڙ پانگ پنيور جا اڳڻ اجرا ڪيا آهن. بابا! هيءَ سائڻ ته شاهه لطيف جي اصل سچي 'سسئي' آهي."

مان اها ٽيم سگهڙاڻي ڪچهري وڏي ڌيان ۽ گيان سان ٻڌي رهيو هوس ۽ مون کي اهو زمانو ياد اچي ويو جڏهن لطيف سرڪار جي ميلي تي راڳ رنگ جي محفلن کان سواءِ، سگهڙن جون ڪچهريون به ٿينديون هيون.

ماضيءَ جا ورق ورائيندي، ڌيان تي آيو ته شاهه سائين جي اسٽيج تي لڳاتار ڪيترن ئي سالن تائين صرف شاهه لطيف کي ئي ڳايو وڄايو ويندو هو. فنڪار شاهه جي ڪلام جون نيون نيون طرزون ٺاهي لطيف سائينءَ کي نذرانهءِ عقيدت طور پيش ڪندا هئا. محمد جمن، محمد ابراهيم، زرينه بلوچ، روبينه وغيره شاهه جي ڪلامن جون نيون نيون طرزون ڳائيندا هئا. جڏهن ته منظور علي خان وارا ٽيم ڪلاسيڪل انداز ۾ ۽ نارو ڀڳت، ڊول فقير ۽ ٻيا پراڻي انداز ۾ ڳائيندا هئا. ته لطف اچي ويندو هو. تن ڏينهن اسٽيج تي بي ربط ۽ بي وزن بيت ڪونه پڙهيا هئا. نه وري بي ردم تاڙيون وڄنديون هيون. لطيف سائين جو سارو ايوان "تون ئي تون" جي تنوار سان گونجندو رهندو هو. ان کان سواءِ لطيف سائينءَ جو هيڏو سارو اسٽيج، هڪ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ٿي ميزبان سنڀاليندو هو سيد ميران محمد شاهه کان ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ تائين، ممتاز مرزا کان نصير مرزا تائين، سدائين هڪ ميزبان ٿي لطيف سائينءَ جو اسٽيج سنڀاليو ۽ ڇا ته خوب سنڀاليو! واهه واهه سبحان الله پر اهو اسٽيج هاڻي ميزبانن جي ڪثرت سبب "ڪي ٽي اين" شو جي ميزبان خاني جهڙو لڳي رهيو آهي.

شاهه لطيف جي ميلي جي حوالي سان ڪجهه يادگيريون تجويزن جي صورت ۾ هن ريت آهن:

(1) شاهه لطيف جي سالياني ايوارڊ تقريب جو دائرو وسيع هئڻ گهرجي ۽ ڳائڻن، وڄتين کان سواءِ شاهه جي محققن، پارکن ۽ مقالا نگارن کي به شامل ڪرڻ گهرجي.

(2) لطيف ايوارڊ سالياني ڪارڪردگيءَ جي بنياد تي هئڻ گهرجي. ائين نه ٿئي جو ڪنهن مشهور فنڪار سڄو سال ته عام شاعرن کي ڳايو هجي ۽ صرف شاهه جي هڪ وائي عُرس دوران ڳائي ايوارڊ جي تقريب ۾ شامل ٿي وڃي.

(3) ڪيترن ڳائڻن جو تلفظ درست نه آهي، اهو ريهرسل دوران درست ڪجي. ڪيترائي فنڪار مختلف شاعرن جي شاعريءَ ۾ شاهه لطيف جو نالو وجهي پيش ڪندا آهن. ڪو ڪانٽن پڇڻ وارو ڪونهي. پوءِ به اهڙن فنڪارن کي هر سال ميلي تي گهرايو ويندو آهي ۽ اهڙن گائڪن کي به گهرايو ويندو آهي جن شاهه کي ڳايو ئي ڪونهي.

(4) لطيف سائين جي اسٽيج جا سُنگائي فقير تقريباً هر سال اسٽيج تي نچي، جهومي، هنبوڇيون هڻي شاهه لطيف جي عظيم سورمي سسئيءَ جو مذاق اڏائي، ڪلام ڳائيندا آهن: "مون کي ڏونگر ڏورڻ آيو ڪيچي ڪيچ وڃن" ڪو انهن کان پڇي نه پڇي، پر آئون پڇان ٿو ته ڇا! شاهه لطيف اهو ڪلام (سسئيءَ لاءِ) ان ڪيفيت ۾ چيو هوندو؟ ڇا! سسئي ان ڪيفيت ۾ ٿي پنهونءَ کي ڳولڻ نڪتي هوندي؟ اڙي بابا! هن ويچاريءَ جو ته ڪلهي قاتل ڪنجرو مٿو اگهاڙو هو. ڇا! اها ثقافت آهي يا ڪسافت؟

مون کي خبر ناهي ته سابق ثقافتي صاحب لوڪ اهڙن ڪلامن تي خوش ڇو ٿيندا هئا ۽ سندن پاليسيون اڄ به قائم ڇو آهن؟ توڙي جو سنڌ جي ثقافت جو نئون سج طلوع ٿيو آهي. سابق ثقافت وارن لاءِ ڪالهه به محمد

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جمن ۽ سينگار علي سليم جهڙا مهان فنڪار غيرثقافتي هئا ۽ اڄ بہ انهن جي انداز کي غيرضروري جاتي نظر انداز ڪيو پيو وڃي. ثقافتي ادارن جي آفيسن جي ديوارن تي وڏيون وڏيون تصويرون، انهن فنڪارن جون آهن جن جو ثقافتي کاتي حوالي سان ڪو وڏو Contribution ڪونهي. اسان جي ثقافت وٽ شاعر جو تصور ثانوي آهي ۽ فنڪار کي اوليت حاصل آهي پر شاعريءَ کان سواءِ موسيقيءَ جو تصور ئي فضول آهي. اها ڳالھ بہ ڌيان ۾ رکڻ جهڙي آهي. بهرحال هي نئون دور آهي ۽ ثقافت کي بہ نئين انداز سان هلائڻ جي ضرورت آهي.

محترمہ سسئي پليجو جدوجهد ۽ جاکوڙ جي علامت آهي. هن ذاتي طور هن منصب سنڀالڻ تائين وڏي جدوجهد ڪئي آهي ۽ ڪيئي ڏونگر ڏوريا ۽ ڏاريا آهن. محترمہ بينظير ڀٽو جي آڳر جهلي هلي آهي، تہ محترمہ جي رنگ ۾ رچي پاڻ بہ محترمہ بڻجي پئي آهي. شال رب سائين کيس منصبي فرائض سرانجام ڏيڻ ۾ آساني پيدا ڪري.

ادب جو مسڪين جهان خان کوسو (پروانو ڀٽي):

ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي اوائلي دور کان اڄ تائين هڪڙو آواز اڪثر هوائن ۾ گونجندو رهي ٿو ڪڏهن "شاعر بر زبان شاعر" طور، ڪڏهن مشاعري جي ميزبان طور ڪڏهن ماڊريٽر طور تہ ڪڏهن ڪڏهن مقرر طور، تہ ڪڏهن ٻين حوالن طور. اهو گرجندڙ آواز آهي محترم پرواني ڀٽي صاحب جو جنهن لاءِ ريڊيو جا تقريباً تمام شعباجات سدائين مخصوص رهيا آهن.

پرواني صاحب جي سڄي عمرِ عزيز ادب جي سياحيءَ ۾ گذري آهي. سندس سيني ۾ صديون ۽ زمانا سمايل آهن ۽ حڪايتن ۽ حقيقتن جا ڪيئي شهر آباد آهن. سنڌ جي ثقافت، صحافت، ادب ۽ حالاتِ حاضره تي سندس سدائين گهري نظر رهي آهي. ادب و فن جو ڪو بہ اهڙو شعبو نہ آهي، جيڪو پرواني صاحب جي مشاهدي کان رهجي ويل هجي. سندس تجربن ۽ ڪارنامن جو بلڪل مختصر تفصيل هن ريت آهي.

سنڌ جي مشهور اخبار عبرت ۽ هلال پاڪستان ۾ صحافت ڪيائين تہ بہ ڳائي وڄائي ڪيائين. گهر ويٺي جي ڪيس نہ تہ ماني وٽي ۽ نہ وري صحافت، سو صحافت لاءِ بہ جاکوڙيائين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ادب ۾ پير پاتائين تہ سموري ادبي ماحول ٻانهون کولي سنڌس آجيان ڪئي، ڪيترن ئي علمي ادبي تنظيمن جو روح روان بڻجي ويو. جمعيت الشعراء کان بزم روح رهاڻ تائين سنڌس شعر و سخن جو حلقو وسيع کان وسيع تر ٿيندو رهيو آهي. سنڌ جي شاعرن، اديبن جي حالاتِ زندگي، سوانح حيات، ادبي ڪارنامن ۽ شهڪار فن پارن جا مڪمل تفصيل ساري سنڀالي رکيائين، جيڪي شيئر ڪندو رهي ٿو.

ان کان علاوه حيدرآباد شهر جي مکيہ خاندانن، پاڙن، مشهور ماڻهن جا تفصيل ۽ مشاهدات بہ سنڌس ذهن ۾ موجود آهن. بيشڪ تہ سنڌس دل دفتر ۽ قلب ڪتاب آهي.

جناب پروانو صاحب پبلڪ اسڪول جو معلم ۽ نگران ۽ "امسا" جو سرواڻ بڻيو تہ ٻارڙن کي معياري تعليم سان گڏ معياري تربيت ڏيڻ جو بہ قائل رهيو. سنڌ جي ٻارڙن کي شاه لطيف جي ڪلام سان روشناس ڪرائڻ لاءِ لطيف سرڪار جي سُرن تي رسالي جي ماهــرن کان ليڪچر ڪرائڻ سنڌس مشغلي جو حصو رهيو آهي. اهو لطيف سائين جن سان سنڌس عقيدتن ۽ محبتن جو اعليٰ مثال آهي.

جناب پروانو هر صبح کان شام تائين ادب جو ڳاه ڳهي ٿو ۽ هن پنهنجي زندگي ادب ۽ ادبي خدمتن لاءِ وقف ڪري ڇڏي آهي. مسڪين جهان خان کوسي وانگر (جنهن پنهنجي حياتي سماجي ڪمن لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي)

اوهان جيڪڏهن ڀيري ڪان ٽيهري تائين هڪ پيرسن شخص کي ڪڇ ۾ ڪتابن سان ڏسو ۽ ريڊيو حيدرآباد جي مين گيٽ کان پريس ڪلب يا پريس ڪلب کان حيدر چوڪ عبرت پريس ڏانهن پيادل ايندي ويندي ڏسو تہ پڪ ڄاڻو اهو پروانو ڀٽي صاحب آهي. 74 سالن جو هيءُ پيرسن شاعر اڄ بہ جوان جــماڻ آهي، سنڌس سماعتون ۽ بصارتون بلڪل ٺيڪ آهن. سنڌس چوڻي سنڌس صحت جو راز آهي، صرف واڪنگ ۽ بس.

محترم پرواني صاحب جو خصوصي شعبو آهي مشاعره ۽ مشاعرات. ان شعبي ۾ تہ اصل ويهون واهي ڇڏيون اٿس. پاڻ مشاعرن جي جان بہ آهي تہ آن بہ اسٽيج مشاعرن ۾ پڙهڻ ۽ تاثر ڇڏڻ جو وڏو ڏانءُ اٿس. پنهنجي شعلہ بيانيءَ سان هُو مشاعرو لٽي ويندو آهي ۽ ان حوالي سان هو حيدرآباد جو حبيب جالب آهي ۽ سنڌس اها خوش بختي آهي جو شعر و ادب ۽ صحافت

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪان اسٽارٽ وٺي دانشوريءَ جي منصب تي پهتو آهي، توڙي جو وٽس ڪنهن به ڪاليج ۽ يونيورسٽيءَ جي ڊگري به موجود نه آهي.

محترم پرواني صاحب سان منهنجو ساٿ بلڪ شاعراڻو ساٿ 26 سالن جو آهي. اڪثر ريڊيو جي مشاعرن ۾ ملندا رهندا آهيون. مون کيس بلڪل ويجهڙائپ کان ڏٺو آهي ۽ محسوس ڪيو آهي ته هو بيحد حساس جذبن جو مالڪ آهي. سدائين دوستن احبابن کي ساري سنياري ٿو. پر هن پنهنجي پاڻ ۽ پنهنجي شاعريءَ کي سدائين نظر انداز ڪيو آهي. جنهن ۾ سندس غزليه شاعريءَ کان سواءِ ڏهن هزارن کان وڌيڪ قطعات به شامل آهن. جنهن ميوو خان کي پروانو بڻائي ڇڏيو آهي ۽ مشهور عام ڪيو آهي. مان ڪڏهن ڪڏهن سوچيندو آهيان ته پرواني صاحب جي سؤ ورهين پوري ٿيڻ سان ڇا! اهو سمورو سخن سرمايو به ساڻس گڏ هليو ويندو. خدا ڪري ته شال ايئن نه ٿئي.

جناب پروانو صاحب اهلبيت اطهار جو به وڏو عقيدتمند آهي. مولا جون مجلسون جتي به ٿين، مولا جا عالم ۽ ذاڪر جتي به پڙهن. اتي وڃي حاضر ٿيندو آهي. برصغير جي برک عالمن کي ڏسڻ ۽ ٻڌڻ جو شرف مليو اٿس سو سنڌن چيده چيده ڪلمات ساهن ۾ سانڍي رکيا اٿس. مولانا عبدالحڪيم بوترابيءَ سان ته ڪي جيءَ جڙيون اٿس سو اڪثر ساڻن گڏ پاڇي وانگر هوندو آهي.

پرواني صاحب جي همت، حوصلي، جرئت ۽ آقا سان عقيدت جو اهو عالم آهي جو سندس جواڻ جماڻ فرزند کي جڏهن قاتلن گولين جو بک بڻايو ته به لڙڪ نه لاڙيائين ۽ ہڙڪ به ٻاهر نه ڪڍيائين. چوڻ لڳو ته منهنجي مولا جا ڪربلا ۾ ٻاهتر ڪونڌر ڪسجي ويا. منهنجو هڪڙو ڪنو ته ڇا ٿيو! آخر آئون به مولا جو ادنيٰ غلام ته آهيان. واهه! پروانا صاحب اوهان جون ڪربلا وارن سان اهڙيون عقيدتون ۽ محبتون شال سنڌن ناڻءَ جي ڇانوَ اوهان تي سدائين قائم هجي.

پرواني صاحب جون انيڪ ڳڻن پريون ڳالهيون آهن مان فقط مختصر ئي پيش ڪري سگهيو آهيان.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

مان ۽ منهنجا ادبي دوست

نينهن لڳا من پياري دا (مولا بخش ڪٽياڻ):

لا ڪاليج حيدرآباد جي اليڪشن ۾ هن ڪنهن عهدي لاءِ فارم ڀرايو هو ۽ آئون سنڌس سيڪنڊر هوس. فارم بحال ٿيو ته سڀ دوست "ڪئوانسنگ" ڪندا رهياسين ۽ نعرا به هڻندا رهياسين.

ڪير ڪٽي، ڪير ڪٽي،
ڪٽياڻ ڪٽي، ڪٽياڻ ڪٽي.

۽ پوءِ سنت ئي آئون سنڌس گينگ ۾ شامل ٿي ويس. اول ته اسان راڳ ويراڳ جون منڊليون مچايون. مولا بخش ۽ آئون آلاپ ڪندا هئاسين. ته قاسم حيدر وري ٽيبل تي ردم لڳائيندو هو ۽ واه جو رس ٽيندو هو اسان جي راڳ جو.

مولا بخش ڳوٺ موسيٰ ڪٽياڻ تعلقي حيدرآباد جو رهواسي ۽ ڪٽياڻ خاندان جو چشم و چراغ آهي. اها سر زمين شاعري ۽ صوفيائي موسيقيءَ لاءِ نهايت موزون رهي آهي. محمد فقير ڪٽياڻ ۽ محمود فقير ڪٽياڻ به ان ڌرتيءَ جا جاوا آهن. سو شعر، سُر ۽ تال مولا بخش کي به جڻ ورثي ۾ مليو هو. اسان جي هڪ مشهور ڪافي "نينهن لڳا من پياري دا" ڏاڍي مقبول ٿي هئي ۽ ان جا پڙاڏا، دانش هاسٽل جي ديوارن تان اڏامي، سڄي تلڪ چاڙهيءَ جي هوائن ۾ گونجي ويندا هئا. اسان جي راڳ واري منڊلي مٿي ته الطاف سومرو اشرف بلوچ، زاهد مرزا، شفيع محمد چانڊيو وارن به اچي خيما کوڙيا ۽ اهڙيءَ طرح ڊرامن جي منڊلي مچي وئي ۽ ان جي سرواڻي به ڪٽياڻ جي حوالي هئي. اسان جي ڊرامه گروپ جي هيلو هاءِ، هٽنڊ شيڪ ۽ گفتگو جو انداز به نرالو رهيو. ڪٽياڻ ڪجهه ڪتاب به ڇپرايا سو ان حوالي سان به سنڌس واقفيت جو دائرو وسيع ٿي ويو ۽ هو حيدرآباد شهر جي تلڪ چاڙهيءَ جي راجا طور مشهور ٿيو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اسان جي گروپ ۾ ميڊيڪل اسٽوڊنٽ مدد علي پلي (ڏورو نارو وارو) به شامل ٿيو ۽ دانش هاسٽل ۾ ئي قيام پذير هو بيحد خوبصورت ۽ حسين نوجوان هو سو اسين سڀئي ان نوجوان جي حسن جا ڳڻ ڳائيندا هئاسين مون ته هڪ گيت به ناهيو هو:

منهنجا پيارا پلي حسن وارا پلي
تنهن جو نالو مٺا آهي مدد علي

۽ منهنجي اها هڪ "پڙي" شاعري اسان جي حلقهٔ احباب ۾ خاصي مشهور ٿي.

اهو 74_1973ع وارو زمانو هو حيدرآباد جون شامون ڏاڍيون حسين ۽ رنگين هونديون هيون. شام ٿيندي هئي ته اسين دوستن جون ٽوليون ناهي حيدرآباد جي وشال رستن تي ٽڪري پوندا هئاسين. راحت سئنيما جي مامو ڪڙاهي واري کان يا لجپت روڊ واري گلشن هوٽل تان ماني کائي ٿلهڪ چاڙهي واري "جبيس" هوٽل تي "پستا چاءِ" پيئندا هئاسين ته لطف اچي ويندو هو ڪڏهن ڪڏهن پيا ڏيک به ڏسندا هئاسين ته ڪڏهن اسان جي روم تي استاد جمن به اچي نڪرندو هو خوب ڪچهريون ٿينديون هيون. بهرحال! حيدرآباد جي انهن ڏينهن کي ياد ڪندي اڄ جي حال کي ڪسيئر ٿو ڪجي ته لڙڪ لڙي ٿا پون. هر ڪمال کي هڪ زوال به ٿيندو آهي سو دانش هاسٽل تي به ڪو زوال جو پاڇو پيو هو سڀ ڪٺو ڪٺو ٿي هليا وياسين. هاڻي ته دانش هاسٽل به ڊهي پٽ ٿي پئي آهي.

مولا بخش جاڪوڙي ۽ ڪاهوڙي مڙس هو سو الائجي ته ڪيڏو جيڪ هٿي سوئي گيس ڪاٽي ۾ سعوديه هليو ويو آنون حالتن جو شڪار ٿي ڳوٺ هليو ويس ۽ پلي جي به خبر ڪانه رهي.

تازو ڏورو نارو جي هڪ نوجوان کان ڊاڪٽر مدد علي پليءَ جو پڇيم ته چيائين "ڏورو نارو ۾ مدد علي پلي زميندار ته آهي. پر ڊاڪٽر مدد علي ڪونهي" شڪ جو شڪار ٿي ويس الائي ته ڊاڪٽر ٿيو به يا نه؟

منهنجو پيارو دوست مولا بخش سعودي پيٽي جڏهن پنهنجي وطن وريو ته اسلام آباد ۾ ڪلچر ڊپارٽمينٽ جو ڊپٽي سيڪريٽري ٿي آيو نون ڪري اسلام آباد گهرائي ورتائين. خوب ڪچهريون ڪري پرائين يادن کي تازو ڪيوسين "لوڪ ورثو" تان ماسٽر محمد جمن جي وڊيو ڪيسٽ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

بعنوان "عهدِ حاضر کي نامور موسيقار" حاصل ڪري سچي رات ہڏيسين، رقص ڪياسين ۽ قاسم حيدر سان بہ رهائيون رچايونسين.

مولا بخش ڪنياڻ منهنجو دلبر دوست، يائرن جهڙو ياء ۽ يارن جهڙو يار آهي. ڏک سک ۾ ياد ڪندو رهي ٿو. منهنجا ٻارڙا بہ پنهنجي "چاچا" سان بيحد پيار ڪن ٿا.

ڪنياڻ صاحب مسلسل اعليٰ عهدن تي رهندو پيو اچي ۽ جلد جلد ڊپارٽمينٽ تبديل ڪرڻ جو ماهر آهي. هر سال لنڊن ياترا ڪري پنهنجي "ميڊم محبوبہ سان ملي ايندو آهي" هن وقت هو سنڌ سيڪريٽريٽ ۾ اسپيشل ايجوڪيشن سيڪريٽري جي عهدي تي فائز آهي. ڪڏهن ڪڏهن سنڌس درشن ڪري ايندو آهيان تہ خوش ٿي ويندو آهيان جيتوڻيڪ اسان جا حال پراڻا ٿي ويا آهن. پر پوءِ بہ ڪنياڻ سان محبتون مائيون ۽ پيار پراڻا نہ ٿيا آهن.

ڪنياڻ کي ياد ڪندو آهيان تہ اهو وقت ياد اچي ويندو آهي جڏهن شنگ بنائي روحل فقير جي ڪافي جهونگاريندا هئاسين.

> نينهن لڳا من پياري دا، پياري دا دلداري دا،
> چنڊ ڪڙي تان دنيا ويکي، مين ويکان مک پياري دا.
> نينهن لڳا من پياري دا.

سيد الهبچايو چراهي وارو (محمد يونس ڀٽ):

منهنجي ذات سان بيحد پيار ڪندڙن ۾ سائين الهبچايو شاهہ بہ شامل آهي. ڪليگ بہ ٿي رهياسين ۽ گڏ ويهڻ جو بہ شرف مليوسين. تعلقي آفيس هالا ۾ سائين سب ٽريزر ۽ آئون سيڪنڊ منشي هوس. ٻنهي ڪاتن جو سرڪاري ماليات سان تعلق ۽ چولي دامن وارو واسطو رهيو آهي. تاهم ڪڏهن ڪڏهن فاصلا ملي هڪ ٿي ويندا هئا.

سائين الله بچايو شاهہ منهنجو هم خيال، همراز بہ رهيو آهي. سائين پير محمد ابڙي جي حوالي سان بہ اسان جي جوڙي مشهور هئي، تہ محمد يونس سان واقفيت بہ سائينءَ جي معرفت ٿي. جتي مون وڪالت جي ڊگري حاصل ڪئي، وڪالت جو هنر بہ سکيو ۽ وڪالت لاءِ جواز بہ پيدا ٿيو. ۽ اڄ بہ ان ڪمپنيءَ جو وڪيل سڏجان ٿو. (توڙي جو Non practicing Advocate آهيان).

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سائين الله بچايو شاهه ۽ محمد يونس ٻهڻ هڪ ٻئي سان جنب گذاريو آهي. پرائمري سطح کان ڪاليج يونيورسٽيءَ تائين هڪ ٻئي جا سائي ۽ رفيق رهيا آهن اڄ به سنڌن دوستيءَ جي جوڙي مشهور آهي. اهو حوالو مون تائين به پهتو ته آئون به سنڌن چوياريءَ ۾ شامل ٿي ويس. ان چوياريءَ ۾ اسان ٽن کان سواءِ چوٿون مشتاق ميمڻ ٽنڊي جام وارو به شامل آهي.

سائين الله بچايو شاهه جيتوڻيڪ سياسي نقطئه نظر کان مختلف آهي، پوءِ به اسين هڪ ٻئي جي نقطئه نظر ۽ عمل کي سياسي ايمانداريءَ سان تعبير ڪندا رهيا آهيون. سائين الهه بچائي شاهه سان 36 سالن کان نيازمنديءَ جو سفر اڃان هلندڙ آهي، سڪ جو شرندو اڃان به سرندو رهي ٿو.

سائين الله بچائي سان گڏ محمد يونس جو ذڪر ان ڪري ڪيو اٿم جو هو ٻئي هڪ ٻئي جا لازم ملزوم آهن. ڪين هڪ ٻئي کان جدا ڏسڻ جو تصور به نٿو ڪري سگهان. منهنجي اکين جي آپريشن جو مسئلو پيدا ٿيو ته هن (محمد يونس) پلي مائهو منهنجي هڙئون وڙئون نه رڳو مدد ڪئي. پر اکين جي آپريشن لاءِ زور به پريو ۽ مون سان گڏ اسري هاسپيٽل ۽ جميعت اسپتال ڪراچيءَ ۾ به گڏ رهيو ۽ مون کي پڪ ٿي ويئي ته منهنجو هڪڙو پاءُ اڃا آهي، جيڪو منهنجي مدد ڪري رهيو آهي. جنهن جو نالو محمد يونس آهي.

سائين الهبچائي شاهه ۽ محمد يونس جي تذڪري سان گڏ مان ٻهڻ ڪمپني جي ڪليگ نوجوان معشوق ٻهڻ کي به نه ٿو وساري سگهان. جنهن منهنجي اکين جي آپريشن جي سلسلي ۾ چيڪ اپ کان وٺي آپريشن، رخصتي تائين پنهنجي بزرگن وانگر خدمت ڪئي آهي. ان لاءِ مان سندس بيحد شڪرگذار آهيان. توراتئو ته آئون محمد عيسيٰ ۽ محمد موسيٰ ٻهڻ جو به آهيان جن مون کي سدائين پنهنجي چاچي وانگر سمجهيو آهي.

قلم تازو ۽ نيٺ 22 آڪٽوبر 2007ع تي اها جوڙي محمد يونس ٻهڻ جي اوچتي وڇوڙي سبب ٽٽي ۽ هيءُ دوستاڻو در به مون لاءِ بند ٿي ويو.

وفا شعار وفا ـ محمد سومار وفا:

منهنجي ذاتي ۽ ادبي دوستن ۾ پٽ شاهه وارو ڏاڏو سومار 'وفا' به شامل آهي ۽ سندس نالو دل جي دفتر تي سدائين لکيل رهندو. مان جيتوڻيڪ ملازمت ۽ ادب ۾ سندس ساٿي رهيو آهيان، پوءِ به هو بزرگن جهڙي تڪريم ۽ تعظيم ڏيندو رهندو آهي. وفا شاعر به واهه جو آهي. في البديهه عروضي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شاعريءَ تي ڪيس ملڪو حاصل آهي. مشهور اردو شاعرن جي شعرن جو وڏو ذخيرو سندس ذهن ۾ موجود آهي. نہ صرف اهو پر ملڪہ ترنم نورجهان جي گائڻ ۽ مهدي حسن جي مشڪل غزلن جو وڏو تعداد بہ سندس بزبان آهي. هو لطيفہ گوءِ بہ آهي. معياري لطيفا اهڙي تہ دلڪش انداز سان ٻڌائيندو آهي جو طبيعت خوش ڪري ڇڏيندو آهي. ڊاڪٽر سومار ذاتي زندگيءَ ۾ نهايت حليم سڀاءَ وارو ملنسار ۽ وفادار دوستن وانگر آهي. سندس فيض جو دروازو سدائين کليل رهي ٿو. عام ماڻهن ۽ دوستن کان اسٽوڊنٽس تائين. هو نہ فقط ڪين سماجي ورڪر طور ڊيل ڪري ٿو پر پاڻ تي فرض سمجهي بہ سندن مدد ۽ امداد ڪري ٿو. سندس سماجي ڪمن جي هڪ طويل فهرست آهي. ان حوالي سان پٽ شاهہ وارا ڪيس ڊاڪٽر محمد سومار ايڏي سڏيندا آهن.

ڊاڪٽر سومار، محمد بچل(سندس اڳين صفحن ۾ ذڪر آيل آهي) وانگر هٿ جو کليل ۽ دل جو سخي آهي. سندس مهمان خانو ۽ دسترخوان بہ ڪشادو آهي. بلڪ وڏيڪ ڪشادو آهي. مون سان بہ اڪثر محبتون ونڊيندو آهي. ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" جي سلسلي ۾ هن جيڪا مدد ڪئي آهي. ان جو حساب ئي ڪونهي پر منهنجي اکين جي آپريشن جي هر مرحلي تي هن جيڪا امداد ڪئي سا اصل وسري ئي نٿي. ان ڏکئي وقت ۾ جتي حبيب سنائي، نصير مرزا کان سواءِ ويجها دوست بہ ويجهو نہ آيا، اتي محمد سومار وفا جڻ روشنيءَ جو ڪرٽو بنجي آيو هو. جنهن مسيحائي بہ ڪئي تہ پوئواري بہ ڪئي. محمد سومار سان ملازمت ۽ ادبي نسبت سان گڏ اها نسبت بہ آهي جو اسين ٻئي ستاري قوس وارا فرد آهيون.

قاضي محمد جمن (مرحوم):

منهنجي يارن دوستن ۾ بدين وارو قاضي محمد جمن بہ شامل آهي جيڪو استاد محمد جمن جي معرفت واقف ٿيو هو. سو آخرڪار دوست ٿي ويو. قاضي صاحب سان ڪوڙ ساريون ملاقاتيون ۽ رهاڻيون رچايل آهن جيڪي استاد جمن ۽ درگاهي پٽي اڏيرو لعل واري جي حوالي سان آهن.

قاضي جمن پرائمري استاد هو. بدين جو وينل هو ۽ ملازمت سانگي حيدرآباد آيو هو (تن ڏينهن ۾ بدين بہ حيدرآباد ضلعي جو حصو هو) ٽريننگ ڪاليج فار مين ۽ ٻين اسڪولن ۾ پرائمري استاد جي حيثيت سان ملازمت ڪيائين. استاد جمن جي دوستيءَ، شاگردي ۽ رهائش پذيريءَ جو شرف بہ ماڻيائين تہ ريڊيو فنڪار بہ بنجي ويو. استاد جمن جي محفلن ۾ ساڻس گڏ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

وجڻ لڳو ۽ استاد جي گڏيل دوستن احبابن طور به مشهور رهيو. مون کيس پهريون دفعو استاد سان گڏ هڪ محفل دوران خانوٽ ۾ ڏٺو هو.

حيدرآباد جي اسڪولن، ڪاليجن جي هلڪين ڦلڪين محفلن ۾ به اڪثر هڪ فنڪار جي حيثيت ۾ شرڪت ڪندو هو. مڙس سرپرائيز ڏيڻ جو به ماهر هو سو ڪڏهن ڪڏهن استاد جمن به بنجي ويندو هو. اهڙي عالم ۾ سندس هجاتتا دوست ۽ ڪليگ (درگاهي پٽي ۽ ٻيا) استاد جمن جي مشڪل طرزن وارن ڪلامن جي فرمائش ڪندا هئا، جي هو پوريون ڪري نه سگهندو هو ۽ متن ناراض ٿيندو هو.

استاد جمن کي به اها خبر پوندي هئي، سو سندس شرارت تي کلي پوندو هو. هڪ ڏينهن قاضي صاحب جو هڪ اهڙي پڪوازي سان پلؤ اٽڪيو جيڪو کيس بار بار ردم آئوٽ ڪندو رهيو ته قاضي صاحب خاصو پريشان ٿي ويو. ماستر قاضي پروفيشنل گائڪ ڪونه هو محض شوقيه گائڪ هو ۽ استاد جمن جي ڪري ئي فنڪار سڏبو رهيو. راڳ، راڳڻين لئه ڪاريءَ جو به گهڻ واقف هو. سو ان پڪوازيءَ جي روش جي استاد کي دانهن ڏيڻ آيو هو جنهن سندس پريءَ محفل ۾ سات نه ڏنو هو ان تي استاد کلي چيس ته پڪ سان تو به اتي جمن سڏايو هوندو. جيڪا پوکبي، سا لڻبي ۽ پوءِ استاد کلي پيو هو.

هڪ ڏينهن اهو پڪوازي ريڊيو تي اچي نڪتو هو. ڏاڍو ڪو هلڪڙو ۽ واڻڙو هو سو وڄتين کي ڀڏائيندو رهيو ته هن محمد جمن جهڙي وڏي فنڪار کي ردم آئوٽ ڪيو آهي.

استاد جمن به ان ڪچهريءَ ۾ موجود هو سو اول ته ان پڪوازيءَ جون ڳالهيون ڌيان سان ٻڌڻ لڳو ۽ پوءِ ڪائنس پڇيائين ته 'تون جمن کي سڃاڻين؟' چيائين سڃاڻپ ته ڇا، مون کيس اصل آئوٽ ڪري ڇڏيو هو. استاد چيو: "جمن ته آئون آهيان، مون سان وڄائيندين". ته شرمسار ٿي استاد جمن جي پيرن تي ڪري پيو ۽ معافي ورتائين.

استاد جمن اشارو سمجهي ويو ته پڪ سان اها شرارت قاضيءَ ڪئي هوندي ۽ نالو سندس استعمال ڪيو هوندو. ڪچهري اجا هلي پئي ته ماستر قاضي جمن به اچي نڪتو، ڪيو. پٺي هڪ ٻئي کي ڏسي ڏاڍو لڄي ٿيا ۽ ٻيا وڄتيا ان عجيب لطيفي تي کلي کيرا ٿي پيا.

واضح رهي ته ڪتاب "ڪارون وس ڪيام" جي مهورتي پروگرام ۾ جناب امداد حسينيءَ جيڪو طنزيه لطيفو ٻڌايو هو اهو دراصل قاضي جمن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

بابت هو ۽ نه ماستر چمن بابت. نه ته محمد چمن جهڙي جڳ مشهور فنڪار کي هڪ پڪوازيءَ طرفان نه سڃاڻڻ وارو عمل بعيد القياس آهي.

قاضي چمن مرحوم ٿي چڪو آهي ۽ سندس دوست ۽ ڪليگ درگاهي پٺي اڏيرو لال وارو به مرحوم ٿي چڪو آهي مان هنهي جون يادگيريون هن ڪتاب ۾ شامل ڪري کين ياد ڪري رهيو آهيان.

ڏوليا ڏولڻ هووين (فقير محمد ڏول):

سنڌ جي لوڪ رنگ واري لوڪ فنڪار ڏول فقير جي فرزند فقيرمحمد ڏول سان شناسائي پياري نصير مرزا جي معرفت ٿي هئي. جنهن "ڪارون وس ڪيام". امرتا پبليڪيشن جي اشاعت هيٺ آڻڻ جي صلاح ڏني هئي. اها صلاح مونکي به وڻي هئي، سو ڏولڻ جي اڪائونٽ ۾ پنهجو ڪتاب ڏيئي ڇڏيم (جنهن سنڌي ادبي سنگت 2005 لاءِ ايوارڊ حاصل ڪيو) امداد جي چواڻي ته دوستن جو هڪ "ٽڪنڊو" (نصير مرزا، سوز هالائي ۽ فقير محمد ڏول) تيار ٿي ويو آهي ته اسان به ان جي توثيق ڪري ڇڏي.

فقير محمد ڏول سان ڏيٺ ويٺ جو سلسلو جزوي طور اڳ به هو پر دوستي واري link line "ڪارون وس ڪيام" کان پوءِ ملي. ويجهڙائي ٿي ته ائين لڳو ته ساٿس آدجڳاد کان ڪو تعلق جڙيل هو. ان جو سبب شايد اهو به آهي جو اسان جا مزاج ڪيترن ئي حوالن سان هڪ جهڙا رهيا آهن. ساڳيون روايتون، ساڳيون سماجي ۽ معاشي حالتون. آئون ته الاجي مانيٽو آهيان يا نه، پر ڏول ماڻ ۾ سندس والد ڏول فقير کي به شهه ڏيئي ويو آهي.

فقير محمد ڏول "امرتا پبلڪيشن" جو سرواڻ آهي. امرتا کي جنهن سچيتائي ۽ ساڃهه وندي سان هلائي رهيو آهي. ان جو تذڪرو بار بار ڪرڻ جي لائق آهي ۽ امرتا جي ئي حوالي سان هو پنهنجي اڻ پڙهيل پيءُ جي عدم علمي لياقت کان انتقام وٺي رهيو آهي. (جيڪو علم جهڙي زيور کان وانجهيل رهيو هو). پٽ هجن ته اهڙا. صالح ۽ نيڪ طالع. جيڪي پنهنجي پيءُ جو نالو روشن ڪن ۽ سندن رهجي ويل ڪمين بيشين کي مڪمل ڪن.

فقير محمد ڏول تي نصير فقير جي ناناءُ جي به ڇانءَ آهي ۽ هو ان گهاٽي ٻڙ جي ڇانءَ ۾ ويهي رچنائون رچي ٿو ۽ انهن کي امرتا جو روپ ڏيئي ٿو.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

منهنجي دلي دعا آهي تہ اها چانءُ مٿس سدائين دائم قائم رهي. پيارا ڏول شال امرتا سان گڏ امرتا ماڻين. آئون تہ تنهنجي نانءُ جي تسبيح اڄ هيئن پڙهندو آهيان:

ڏوليا ڏولڻ هووين، هووين ننگ دا وهوٽا.

آسي زميني:

"ڪارون وس ڪيام" جي اشاعت بعد منهنجي ادبي دوستن ۾ ہ اضافو آيو آهي ۽ اهو اضافو پياري آسيءُ جي دوستي جو بہ ڪارڻ بڻيو آهي. آسيءُ سان اڳ بہ هيلو هاءِ رهي آهي، پر منيءُ جي مارئي ميلي ڪان وڏي وڻ تي آهي. مني واري مارئي ميلي ۾ مان علالت سبب آسيءُ جي چيچ جهلي، جوڙي ٿاهي ميلو گهميو هوس. تڏهن ائين لڳو هوم تہ پنهنجي جاويد جي چيچ جهلي هلي رهيو آهيان. واقعي آسيءُ جاويد وانگر ئي منهنجي پر گهور لڌي هئي.

آسي زميني لاتعداد صلاحيتن جو مالڪ آهي. سنڌي ادبي حلقن ۾ چڱي هلندي پڄندي وارو آهي. شاعريءَ ۽ نثر نگاريءَ تي ملڪو حاصل اٿس. سٺو پڙهاڪ ۽ تمام سٺو نقاد بہ آهي. جناب محمد ابراهيم جويي وانگر مونکي بہ سندس شاعري ۽ نثر نويسي وڻندي آهي.

ادبي حوالن کان سواءِ آسيءُ جي ذات جا پيا بہ ڪيئي حوالا آهن. پر مان سندس ملنساريءَ واري جذبي کان بيحد متاثر آهيان ۽ هڪ محدود ۽ محتاط دائري اندر ساڻس هجائتو بہ رهيو آهيان. سندس لاڙي لهجي واري انداز مونکي سدائين موهيو آهي ۽ ان مان جيڪو لطف حاصل ڪندو آهيان، ان جو اظهار نٿو ڪري سگهان.

آسي سنڌي ۽ اردو ادب جو بہ وڏو پڙهاڪ / مطالع ڪار آهي. سندس ذاتي لائبرري (سندس ڳوٺ ۾) سندس مطالع ڪاريءَ جون ساکون ڏيئي رهي آهي.

پيارو آسي اسان سڀني جو گڏيل دوست آهي. مون سندس رم جهم رم جهم ڳالهين کي سدائين ياد رکيو آهي. شال آسي بہ ياد ڪندو رهي.

شفيع چانڊيو:

حيدرآباد جي دوآبي چانڊيہ ڳوٺ جو چانڊيو شفيع محمد، منهنجو دل گهريو دوست رهيو آهي. پاڻ جيتوڻيڪ چانڊيو آهي. پر لڳندو آهي تہ جڻ اسين همذات ۽ همزاد آهيون.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

شفيع محمد سدائين محبتون ونڊيندڙ ۽ قربتون ڏيندڙ رهيو آهي ئي، پر منهنجي پڙهندڙن ۾ پسند ڪندڙن ۾ به شامل آهي. پنهجي شاعري اصلاح لاءِ به ڏيندو آهي. هن وقت سنڌ ٽيڪسٽ بوڪ بورڊ، ڄامشورو ۾ آفيسر آهي.

منهنجي فرزند جاويد جو بيو ڳوٺ چانڊيا ڳوٺ آهي. هو هڪ وڏي عرصي کان اتي ئي مقيم آهي. هالا پراڻا ۾ هو عيد براد تي مهمانن وانگر اچي ٿو ۽ مهمانن وانگر وڃي ٿو. سندس چاچا شفيع محمد جي چانڊين کيس اهڙيون ته محبتون ڏنيون آهن، جو هو اتي جو ٿي ويو آهي ۽ چانڊيا ڳوٺ جي چانڊين ۾ جاويد چانڊيو جو اضافو ٿيو آهي. شادي به اتي ڪندو ته رهندو به اتي ئي.

شفيع محمد جهڙا سچا ۽ وفادار دوست ٿورا ٿيندا آهن، نه ته چانهه پيئڻ ۽ ڪمپني ڪرڻ وارا دوست گهڻي ئي آهن.

فدا حسين سنجراڻي:

صابو راهو تعلقي سڪرنڊ وارو فدا حسين سنجراڻي مونکي سدائين محبتون ۽ عزتون ڏيندو رهيو آهي. هو ادبي حوالي سان ادبي دوست بڻيو هو پر ادبي حدون ڪراس ڪري منهنجي دائمي دوستيءَ ۾ شامل ٿي ويو آهي. مان کيس دک سک ۾ ياد ڪندو آهيان، ته هو به ڀرپور موٽ ڏيندو آهي. سائنس اندر جا احوال اوريندو آهيان ته هانءُ هلڪو ٿي پوندو اٿم. منهنجي فرزند ڪوثر، جاويد ۽ تنوير سان به سندس قربتون جاري ساري آهن. هو ان سلسلي ۾ ڪي وڌائڻ جو به خواهشمند رهيو آهي، ڇو ته هو اسان جو فيملي ميمبر آهي. جنهن کي سدائين اسان جي سماجي حالتن ۽ معاملن جو اونو رهندو آهي.

فدا حسين سنجراڻي شاعر ۽ ڪهاڻيڪار آهي، سندس شاعري ۽ ڪهاڻيون نامور اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپبيون رهنديون آهن. هو جيترو شاعر ۽ اديب آهي، اوترو ئي وڏو انسان به آهي. فدا جون ادب لاءِ به شاندار خدمتون آهن. ادبي ادارن کي آباد ۽ خوشحال ڏسڻ جو خواهشمند آهي ۽ ان لاءِ هڙئون وڙئون مدد ڪندو رهيو آهي. هو اڃا ٿڪو نه آهي. سلسلو جاري آهي.

ماتوارو فدا حسين مون کي سدائين بزرگن واري تعظيم ۽ تڪريم ڏيندو آهي ۽ سائين سوز سڏيندو آهي، تاهم مون کيس سدائين ساٿ جو ساٿي ئي سمجهيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

دوست هجن ته اهڙا جيڪي ڏک سک ۾ ڪم اچن ۽ سڏ ۾ سڏ ڏين، صرف ادبي فنڪشنن تائين محدود نه رهن.

راجا رات رمڳيو (نثار حسيني):

حيدرآباد شهر جو شهزادو
حيدر چوڪ گلي جو راجا.
آگم ايجنسي جو اڳواڻ.
پرياٽ آرٽ سرڪل جو سرواڻ.
قليچ سنگت جو باغبان.
سنڌي ادبي سنگت حيدرآباد جو روح روان.
نثار سائين رحلت فرمائي ويو.

2 جون 2006ع تي اها منحوس خبر جڏهن چؤماسي جي هوائن ۾ اڏامي ته ڦليلي پار ته ڇا، چار ڌشو ماحول ۾ ڪهرام مچي ويو ۽ قليچ آباد جي مرزائن مير حسن علي جو اهو مرثيو پڙهيو هو جيڪو اڪثر ڪنهن جي لاڏاڻي تي پڙهيو ويندو آهي:

يارو ڪڏهن نه ٽرندو تقدير جو لکايو
هر ڪنهن بشر کي خالق در پنهنجي تي سڏايو.

فضائن جي پس منظر ۾ وري شاهه لطيف جو هيءُ بيت گونجيو هو:

گل چنو گرنار جو پنڻ تيون پڻين،
ناريون ناڏڪرين راجا رات رمڳيو.

نثار سائين گهڻ پاسائين شخصيت جو مالڪ هو جنهن جي اوصافِ سخن جا انيڪ داستان آهن جنهن به ميدان ۾ پير پاتائين، ناماچاري ماڻيائين، ادب جي ميدان ۾ شهسواري ڪيائين. سنڌ ٽيڪسٽ بورڊ ۾ رهيو ته ٻولي شناس ۽ تلفظ شناس بڻجي ويو ۽ اهو هنر پبليڪيشن ۾ به ڪتب آندائين. پبليڪيشن سنڌس وڏو حوالو آهي، سو ان ۾ وڏا وڏا ڪارنامه سر انجام ڏنائين. هڪ سؤ کن معياري ڪتاب ڇاپي نالو ڪمايائين. ادب ۾ نئين نسل جي آبياري ڪري کين لکڻ، پڙهڻ، ڇيڇڻ، ڇپائڻ جو ذوق به عطا ڪيائين ته نصير مرزا ۽ عرفان مهديءَ جهڙيون نامور ادبي ۽ فني شخصيتون به ٺاهيائين.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سائين نثار جو ٻيو وڏو حوالو آهي ڊراما. اسٽيج ۽ ٿيٽر وغيره. ڊراما ٻه پاڻ ئي لکيائين پاڻ ئي ڊائريڪٽ ۽ اسٽيج ڪيائين ۽ ان فيلڊ ۾ ٻه ڪاميابيون ۽ ڪامرانيون حاصل ڪيائين ته اسٽيج فنڪار ٻه پيدا ڪيائين. مطلب ته نثار حسيني صاحب جنهن به پڙ ۾ پير پاتو ان ۾ سرخرو ٿي سرخرو رهيو.

ياد آهي، ته 1981ع ۾ منهنجي پهرئين شعري مجموعي "رنگ رتا پيچرا" کي سائين نثار حسينيءَ نهايت ئي محبتن سان ڇاپيو ۽ ان جي مهورت ۾ به شريڪ ٿيو هو ۽ تڏهن کان ئي ساڻس نيازمندي شروع ٿي جيڪا سندس آخري ايامن تائين قائم رهي.

انهن ڏينهن ۾ آگم جي به پل پلان هئي. شام لهندي هئي ته سونهن وسندي هئي. پانت پانت جا نوجوان آگم تي اچي ادب جي اڄ اجهائيندا هئا ۽ پنهنجي سونهن جون سرڪيون ۽ مرڪون ورهائيندا هئا. نصير مرزا، اسرار شام، خدا بخش ابڙو آگم جا مستقل ميمبر هئا ته عرفان مهدي، آغا قيوم، آغا سعيد، سندر چانديو زوار نقوي ۽ ٻيا به ڪثرت سان ايندا ويندا هئا. بعض اوقات علي بابا، عبدالقادر جوڻيجو ۽ استاد بخاري جهڙيون نامور شخصيتون به حاضر ٿينديون هيون ۽ هر وقت ماحول سنڌي ادبي سنگت جي ڪچهرين جهڙو هوندو هو.

آگم جا انگ ۽ رنگ رڳو حيدرآباد تائين محدود ڪونه هئا پر سارنگ جا سهج سڄيءَ سنڌ ۾ پکڙيل هئا سنڌ جي ڪنهن به خطي جو ڪو به اديب/شاعر حيدرآباد ايندو هو ته آگم جي سائين نثار حسينيءَ جي سلامي ضرور ڀريندو هو نه صرف سنڌ تائين آگم جي مشهوري ۽ رسائي هئي پر هند تائين به آگم جو وڏو چرچو هو. هي ادارو سنڌ جو واحد ادبي ادارو هو جيڪو شاعرن ۽ اديبن لاءِ پناهه گاهه طور استعمال ٿيندو هو پر افسوس! صد افسوس! جو آگم ته آهي پر آگم جو سرواڻ هليو ويو ۽ ڏاڍو جلدي هليو ويو.

سائين نثار جي لاڏاڻي کان چند ڏينهن اڳ 27 مئي 2006ع تي نصير ۽ آئون KTN تي موسيقار فيروزگل جو پروگرام رڪارڊ ڪرائي ريڊيو جي گيٽ وٽ پهتاسين ته نصير گاڏي مان لهي پريس ڪلب ڏانهن وڃڻ لڳو چيائين: 'مرحوم خان محمد پنهور جي ورسي آهي. اوڏانهن ٿا هلون'. سو اسين بئي پريس ڪلب جي ڏاڪڻين جا ڏاڪڻيڪا چڙهندا رهياسين. ڏاڪڻيءَ تي سائين نثار حسيني هڪ دوست سان گڏ بيٺو هو. اسان ڪنهن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

لطيفي تي ڪلياسين پئي ته سائين نثار جو هڪ وڏو ٿهڪ اسان جي ٽهڪن ۾ شامل ٿي ويو ۽ اهو سندس آخري ديدار هو. اف خدايا! ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ سائين نثار حسيني جي ڪتابن ڪر موٽيا ۽ هو چپ چاپ هليو ويو ڪنهن کي به ڪوبه ٻڌايائين، نه سائنڻ زيب کي نه نصير مرزا کي، جنهن سان روزانو رات جو هڪ ڪلاڪ واڪ ڪندو هو ان رات به هو واڪ ڪري آيو هو بس چند لمحا گذريا هوندا ته سڄڻ سفر هلڻ جون تياريون ڪيون ۽ نصير به روئندو رهجي ويو. اڄا به سائين نثار جو نالو ٻڌي آبديده ٿي پوندو آهي.

سائين نثار جي سوڳ ۾ سندس چهلم تائين بادل زور زور سان وسندا رهيا. سنڌ جي اوبرئين حصي بال مير (ٻاڙمير) ۾ ته ايترو مينهن وسيو جو موسم جي ماهرن موجب 62 سالن ۾ ايترو مينهن نه وسيو هو. مينهن جي ان لهر سڄي سنڌ کي لپيٽ ۾ آڻي ڇڏيو ۽ سڄو ٿَرُ ٿوڙهو به پاڻي پاڻي ٿي ويو. بادل وسي وسي ٿڪجي پيا پر آڳم اڃا نه ٿڪو هو شايد سائين نثار حسينيءَ جو سوڳ آڳم کان سواءِ سارنگ ۽ ساونڻ به ملهائي رهيا هئا. بهرحال سائين نثار جون کهڙيون ڳالهيون ڪري کهڙيون ڪجن.

سائين نثار حسيني سنڌي ادب جو هڪ روشن دور هو جنهن جو هڪ باب ته بلاشڪ بند ٿي ويو آهي پر ٻيا باب سدائين کليل رهڻا آهن. سائين جاويد ۽ سائنڻ زيب جي صورت ۾.

اديبن لاءِ پناهه گاهه (نصير مرزا):

نصير مرزا اڄ ڪلهه تواريخ جي ورق گردانيءَ ۾ مصروف نظر اچي ٿو. حيدرآباد جي قديم پاڙن، تواريخي روايتن، ماڳن مڪانن، امام بارگاهن جي معلومات ۾ پڻ خاصي دلچسپي رکي ٿو. نه صرف ايترو پر تواريخي شخصيتن ۽ خاندانن جي مشهور معروف ڪاوشن کان سواءِ ٻوليءَ جي لفظن ۽ لهجن فلمي ڳالهين کي قلمبند ڪرڻ جو ذوق به اٿس. اهڙا ڪلمات هو پنهنجي آفيس جي ٽيبل تي رکيل ڪچيءَ بنديءَ ۾ اتاريندو ويندو آهي. الائي ته ڪيس ريڊيو جي هڻ هڻان وٽ وٺان مان ڪهڙي فرصت ملندي آهي جو پڪيءَ بنديءَ تي اتاريندو آهي ۽ پوءِ اهي لکڻيون ڪنهن ڌماڪي سان نمودار ٿينديون آهن.

نصير مرزا جي آفيس ڪنهن ڪافي هائوس ۽ ڪتاب گهر جهڙي لڳندي آهي. اتي ڪم وارن کان سواءِ مغز ڪائڻ وارن جي به "ٻيهه

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پيهان" لڳل هوندي آهي ۽ يقينن مغز ڪائڻ وارن جو تعداد وڌيڪ هوندو آهي ۽ مٿان وري جو ٽيليفون جي بار بار "ٽن ٽن ٽن" ٽيندي آهي ته بعض اوقات هيءُ ماڪيءَ مصريءَ جهڙو مٺڙو ماڻهو بغان ٿي پوندو آهي. پوءِ به هو پنهنجي اوقات ڪار ۽ سلسلءِ ڪلام کي جاري رکيو ايندو آهي. مان حيران ٿيندو آهيان ته شايد هن شخص کي هيڪاندا حواس آهن جو هيڏن سارن معاملن ۽ مسئلن سان منهن ڏيندو پيو اچي.

نصير جي آفيس ۾ چوڌير ڪتابن جا ڍير لڳل هوندا آهن. ٽيبل تي الماريءَ ۾ ۽ الماريءَ مٿان ڪتاب ئي ڪتاب نظر ايندا آهن ۽ هو ڪتابن جي چانءِ ۾ ويهي ڪتابي ڳالهيون ڪندو آهي. شهري ٻولي ضرور ڳالهائي ٿو پر اها به گرامر موجب. هن ڪڏهن به گرامر جي زمان حال کي زمان حال استمراري ۽ زمان حال استمراري کي زمان ماضي استمراري طور استعمال نه ڪيو آهي ۽ اهو سندس ٻوليءَ ۽ گرامر شناسيءَ جو ثبوت آهي. نصير جيتوڻيڪ في البديهه گفتگو ۾ به ادب اوتيندو رهي ٿو. پوءِ به هن اها دعوي نه ڪئي آهي ته سورج سندس خاندان جي گهر تان اڀري ۽ چنڊ سندس اڱڻ تي ئي لهي ٿو.

نصير ڪتابن جو به وڏو پڙهاڪ آهي. ڪتابن سان عاشقيءَ جي حد تائين پيار ڪري ٿو. سندس آفيس به ڪنهن پبلشر جي آفيس جيان هوندي آهي. حيدرآباد ۾ ڪو نئون ڪتاب ڇپجڻ لاءِ ايندو آهي ته ان لاءِ اڪثر نصير کان ئي مشورو ورتو ويندو آهي ۽ مهاڳ لکڻ جو اصرار به ٿيندو آهي. سو هن يار به نئين نسل جي نوجوانن/ جوانن جا سائيڪو ڪن مهاڳ لکيا آهن ۽ يقينن اهو مهاڳ ڪاريءَ جو وڏو انگ آهي. ان حوالي سان چڻ هو سنڌ جو شيخ اياز ۽ هالا جو الطاف شيخ آهي جن جا سائيڪو ڪتاب ڇپجي پڌرا ٿيا آهن.

نصير مرزا رڳو مهاڳ ڪاري نه ڪئي آهي پر پنهنجي طبعزاد شاعريءَ جا ۾ مجموعا "ڌرتيءَ جا تارا ۽ خوشبوءِ جي سنگ سنگ" کان سواءِ "ٿي نه سگهيس شاعر"، "سفر من اندر"، "خيمي ۾ شام" ۽ "اچو پکي واءِ ۾" جهڙا شاندار نثري ڪتاب به لکيا آهن. جڏهن ته شيخ اياز تي لکيل ڪتاب "سامي سچ وڙاءِ" ۽ ممتاز مرزا بابت "سهڻو پاڻ سڏائي ويا"، "مرزا نادر بيگ جون ڪهاڻيون" ۽ جيجي زرينه بلوچ بابت "جيجي" جهڙا ضخيم ڪتاب مرتب ڪيا آهن ۽ ان کان سواءِ عشري محرم بابت ڪيترائي اخباري ڪالم سندس قلم جو نتيجو آهن ۽ هو اڃا روان دوان آهي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

نصير مرزا جي آفيس سنڌي ادب جو درسگاهه ۽ اديبن لاءِ پناهه گاهه آهي، جتي سڄي سنڌ جا اديب شاعر/شوقيه شاعر ادبي اڄ اُجهاڻ لاءِ ايندا رهندا آهن ۽ نصير جو اهو آستانو سائين نثار حسينيءَ جي آگم جو تسلسل آهي.

نصير پنهنجي نوجواني/جواني جا 22 سال ريڊيو کي ارپيا آهن ۽ ريڊيو سنڌس فرمانبرداريءَ مان ڀرپور فائدو ورتو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ته هو ان فرمانبردار ٻارڙي جيان لڳندو آهي جنهن کي سڄي گهر جا ڀاتي ڏِٺي وانگر ڳاهيندا آهن. هڪ دفعي ڪيس ان سگهڙ جي چوٽي ٻڌائي هيم جنهن چيو هو ته "ايترو مٺو به نه ٿجي جو ڪو ڳڙڪائي وڃي ۽ ايترو ڪوڙو به نه ٿجي جو ڪو ٿوڪاري ڇڏي" پر هن يار وٽ مٺين محبتون آهن جي ورهائڻ سان به نه ٿيون کٽن.

نصير کي اڃا به ڏهه سال ريڊيو جو ڳاهه ڳهٽو آهي سو هو ٽڪو ٿي ڪٿي آهي؟ ڪيس صوفي تصوفي بڻجڻ ۽ هٿ جيڏي ڏاڙهي رکائڻ جو ڪو به شوق ڪونهي ۽ هو صرف مولائي عزادار اهلبيت ٿي رهڻ چاهي ٿو ۽ بس!

نصير ريڊيو تي ڪيترائي آواز روشناس ڪرايا آهن ۽ سيڪنڊ لائين به تيار ڪئي آهي جنهن ۾ محمود مغل، نياز پنهور، بخشڻ مهراڻوي، رميش ڪمار ۽ سهيل ابڙو شامل آهن. پياري عرفان مهدي به نصير ڪان ٿي لفٽ ورتي هئي، جڏهن ته ميڊيا ۽ اسٽيج به سنڌس ڪمپيئرنگ لاءِ اڪثر منتظر رهيا آهن.

نصير کي ڪلاسيڪل گائڪن وانگر فن کي لڪائڻ جو هنر اچي ٿي ڪونه. سو اڄ به هو مرتضيٰ مهدي کان سواءِ لاتعداد نون آوازن کي ڪمپيئرنگ جو گس ڏسي رهيو آهي. نصير کي فنڪار ناهڻ ۾ ته سکون ملندو آهي ٿي، پر ڪڏهن ڪڏهن ڪيس بيوفائيءَ جا تير به سهڻا پوندا آهن. اهڙو ئي هڪ تير مٺس فوزيه سومرو به تاڻيو هو جنهن نصير جي ڪنهن دوست جي محفل لاءِ اسي هزار روپيه گهريا هئا، پر هي حضور شرم انسان فوزيه کي ڪجهه به ياد ڏياري نه سگهيو ۽ اٿين به چئي نه سگهيو ته "فوزيه مان نصير ڳالهائي رهيو آهيان". پوءِ به هو فوزيه کي نهايت ئي شاندار ڪلمات سان نوازيندو رهيو آهي.

نصير خوشگوار موڊ ۾ هوندو آهي ته انتظار حسين، قرة العين ۽ ٻين ليکڪن جا اقتباسات ۽ شعر ٻڌائيندو آهي (امر علي جي نهج البلاغه جا اقتباسات اڪثر سنڌس بر زبان هوندا آهن). مستي خوريءَ جي عالم ۾ هو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

فرائيڊ، پنهنجي اندر جي ڳالهين کان سواءِ اول فول پيروڊيز ۾ لطيف گوئي تي صرف ڪندو آهي تہ بہ لطف اچي ويندو آهي.

ريڊيو جي سڄي ڏينهن جي هڻ وٺ مان فارغ ٿي هو جڏهن گهر پهچندو آهي تہ صرف هڪ ڪلاڪ ڪن ئي واڪ ڪري سگهندو آهي. بعض اوقات تہ هو پنهنجن ٻارڙن کي ڪهاڻيون بہ ٻڌائي نہ سگهندو آهي. ٻارڙا بنا ڪهاڻي ٻڌڻ جي سمهي پوندا آهن تہ هو وري مطالعي ۾ مصروف ٿي ويندو آهي.

نصير واقعي وڏو پڙهاڪ آهي. جيڪي بہ پڙهندو آهي سو ڏيان سان پڙهندو آهي تہ گيان بہ ملندو اٿس. هانو سان هنڊائيندو آهي تہ آمد بہ ٿيندي اٿس. پر لکندو هو پنهنجي مرضيءَ سان آهي. ان ڪري سندس تحريرن ۾ ڊيرج ۽ انفراديت هوندي آهي. هو انهن ليکڪن مان هرگز ناهي جي ڪنهن پسنديده ليکڪ کي پڙهي فوراً لکڻ ويهي رهندا آهن. تہ سندن لکڻين ۾ اصل ليکڪ جي تصوير نمايان نظر ايندي آهي. بهرحال! نصير وٽ پنهنجو آئينو پنهنجي تصوير، پنهنجو قلم، پنهنجو علم ۽ پنهنجي تحرير. پنهنجو توقير آهي، جنهن کي هو خوب آزمائيندو رهي ٿو.

نصير جي خوشبو خوشبو ڳالهين مان، آئون، ڊول فقير (فقير محمد ڊول) ۽ موهن مدهوش تہ متاثر ٿيندا ئي آهيون. پر سائين بابا عبدالرزاق شاهہ جلالي بہ خاصو متاثر ٿيندو آهي. جيڪو هر هفتي ڇنڇر تي ٽنڊي غلام عليءَ کان ڪهي حيدرآباد ايندو آهي. تہ نصير کانئس دعائن جا ڍَهرا دان وٺندو آهي. (۽ نهايت افسوس پيارا پاٺڪو! تہ اسان جو سائين بابا عبدالرزاق شاهہ جلالي تازو اسان کي جدائي جي اوڙاهہ ۾ اڪيلو ڇڏي هن پار هليو ويو آهي. مولي پاڪ کيس جنت ۾ جاءِ عطا فرمائي. آمين.)

پياري نصير جون سچن موتين جهڙيون سچيون، چندن جهڙيون سرهيون ۽ ماکيءَ مصري کان بہ مٺڙيون ڳالهڙيون ڳالهائيندي کان ٻاهر آهن. اهڙين ڳجهن پريل ڳالهين جا ڪجهہ عڪس هن ڪتاب ۾ جابجا موجود آهن. مان سندس سنڀالي رکيل ڳالهين، ڪنهن وچوڙي ويل کان اڳ ئي سندس نانءُ ڪري رهيو آهيان.

البيلو ناول نگار (طارق عالم ابڙو):

عام چوڻي آهي، تہ وڏين شخصيتن جا نالا رکڻ سان ان هم نام شخص جي ذات ۾ صفات جو اثر ٿيندو آهي ۽ چوڻ وارا تہ هيئن بہ چوندا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آهن، تہ نالي کي چاليهين پتي ملندي آهي اهي چوٿيون شايد قمبر علي خان جي سائين محمد عالم ابڙو بہ ٻڌي ورتيون هيون. سو پنهنجن پٽن تي اياز عالم، طارق عالم، منصور عالم ۽ دارا عالم جهڙا تاريخي نالا رکيا. سائين عالم جا سيئي فرزند پاڳوند آهن يا نہ اها تہ خبر ڪونهي، پر مونکي فقط طارق عالم بابت ڄاڻ آهي، جيڪو بلاشڪ تہ وڏو پاڳوند آهي ۽ سندس پاڳ سياڳ جا ڪيترائي حوالا آهن.

نوجوانيءَ/جوانيءَ ۾ سنڌيءَ ۾ ناول "رهجي ويل منظر" لکيائين. تہ وڏن وڏن ليکڪن جا نڪاءُ نڪري ويا. "مورن اوچا ڳاٽ". تيڙو شعري مجموعي ۽ مهاڳ جا پڙاڏا ۽ پڙلاءَ بہ پري پري تائين پکڙجي ويا. پيءُ تي وي لاءِ لاتعداد ڊراما ۽ ڪهاڻين جو ڪتاب "رات سانت ايڪانت" لکيائين. تہ سندس حسن جا هُل جامشورو جي هوائن ۾ هُلي ويا. بهرحال! سنڌي ادب لاءِ طارق عالم پاڳوند ۽ سياڻو ليکڪ ثابت ٿيو آهي. هن طارق ابن وليد وانگر ٻيڙيون ساڙي، تلوار کڻي، فتحون ڪونہ ماڻيون. پر قلم کي علم ۽ علم کي ڍال بنائي ادبي ميدان ۾ نڪتو ۽ ماڻهن جون دليون فتح ڪري ساهہ پٽيائين. پر سنڌس اندر جو ليکڪ اڃا ٽڪوئي ڪٿي آهي!!

طارق جي فن ۽ فڪر تي تہ مان لکي نہ ٿو سگهان. توڙي جو هو مونکي سدائين منير نيازي چوندو آهي. بهرحال! سندس ڪجهہ يادون صاف گويون ضرور بيان ڪندس جيڪي مشهور آهن.

طارق نوجوانيءَ ۾ شايد تيز وکون کنيون هيون ، سو جوانيءَ ۾ ئي سندس گردا فيل ٿي پيا ۽ ڊاڪٽر ڪيس ڊيساور موڪلڻ لاءِ Advise ڪيو هو. پرڏيهہ وڃڻ لاءِ وسيلا ۽ گردي جي امداد حاصل ڪرڻ خاصا ڳنڀير مسئلا هئا. پر طارق پاڳوند اديب هو جو ان لاءِ پرڏيهہ جا وسيلا بہ مهيا ٿيا، تہ ڪيس صحتمند گردو بہ Donate ٿيو ۽ هو صحتمند ٿي واپس وطن وريو.

مون کي چڱيءَ طرح ياد آهي تہ طارق کي پرڏيهہ موڪلڻ جي سلسلي ۾ جيڪو پروگرام ماڊل اسڪول، اولڊ ڪيمپس سنڌ يونيورسٽي ۾ ٿيو هو. ان ۾ ڪيترائي ادب دوست شريڪ ٿيا هئا ۽ آئون بہ ان ۾ موجود هئس. ان پروگرام ۾ امداد حسينيءَ هيءُ دوهو پڙهيو هو:

هڪڙو طارق ناهي، آهن هٿ هجوم،
"ڊائلاسز" تي جيئي پيئي ساري سنڌي قوم.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

امداد حسينيءَ اهو ڏوهو الائجي ته ڪهڙي Sense ۾ پڙهيو هو پر مون ان مان مطلب ڪڍيو هو ته هڪڙو طارق ناهي. سڄي سنڌ سانس شامل آهي. پروگرام واري هال ۾ ڪافي اُپس هئي. سو ريليڪس ٿيڻ لاءِ ڪاريڊور ۾ اچي بيٺس، جتي طارق اڪيلو بيٺو هو. هو ڏاڍو هشاش بشاش هو بهادر ۽ بيباڪ ته آهي ئي، سو مون پاڪر پائي موڪلايومانس. ته آبديده ٿي ويس، پر هو ڏکدائڪ ٿيڻ بدران کلي پيو هو. اٽلو مون کي چوڻ لڳو ته: "سائين گهبرايو نه مان وري ايندس" ۽ پوءِ جڏهن طارق "ڪٽي آيو خير سان" ته نصير ريڊيو تي سنڌس مان ۾ هڪ ڪلاڪ جو پروگرام ڪري خوشيءَ جو اظهار ڪيو هو. ته مون کي ۽ جاويد کي به گهڻي خوشي ملي هئي.

طارق ننڍپڻ ۽ نوجوانيءَ ۾ ڪيترو شرير هو. اهو ته نصير کي معلوم آهي پر مون کي اهو معلوم ضرور آهي، ته ادبي پروگرامن ۾ انعام شيخ سان گڏ يا جدا طارق جون هوٽنگس بيحد مشهور رهيون آهن. محترم نذير ناز ته طارق جي هوٽنگ کان تنگ ٿي، پروگرامن ۾ اچڻ ئي ڇڏي ڏنو. طارق جي نوڪ جهوڪ جو به وڏو رڪارڊ آهي، ويجهن دوستن ۽ احبابن سان اڪثر نوڪ جهوڪ ڪندو ئي رهي ٿو.

ريڊيو حيدرآباد جي نصير مرزا جي آفيس جڻ ته "طاري" جي پنهنجي آفيس آهي، سو استاد مجيد خان مرحوم به اڪثر اتي موجود هوندو هو استاد مجيد کي تن ڏينهين شڪايت هوندي هئي. ته ماستر جمن کيس استادن واري تعظيم نه ٿو ڏئي ۽ اڪثر اهو روٺو روٺندو هو (ماستر جمن کي وري اُن لاءِ ڪي تحفظات هئا) پوءِ هڪ ڏينهن طارق سانس جوڪ ڪندي پڇيو ته: "استاد جمن ڪي سوا آپ نی ڪتنی جمن بنائی؟" ته استاد خاموش ٿي ويو ۽ وري اهڙي سارنگي نه سوريائين.

استاد مجيد خان لاءِ صدارتي ايوارڊ تمغهء براءِ حسنِ ڪارڪردگي 14 آگسٽ 2004ع تي اناؤنس ٿيو هو جيڪو کيس 23 مارچ 2005 تي ملڻو هو مگر استاد ڊسمبر جي آخر ۾ ئي عليل ٿي ويو هو. سو طارق کيس دلداري ڏيندي چيو هو ته، "استاد 23 مارچ تڪ ڪهين نه جانا" پر وڇڻ وارن کي به ڪو روڪي سگهيو آهي: سو 10 جنوري 2005 ع تي استاد مجيد خان رحلت ڪري ويو.

طارق جون صاف گويون به مشهور آهن. رومانس ۽ شادين جي سلسلي ۾ به طارق لڪ لڪان جو قائل ناهي ۽ ان جو برملا اظهار ڪري ڇڏيندو آهي. پلي ڪنهن کي وڻي يا نه وڻي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

طارق، نصير جو بيحد پيارو آهي. نصير کيس محبت "تارو" سڏيندو آهي. آئون کيس "تارو ستارو" ته جاويد وري "تارو پيارو" سڏيندو آهي. جاويد جي لاپرواهين جو تذڪرو جڏهن طارق سان ڪندو آهيان ته چوندو آهي ته سائين! ننڍو آهي وڏو ٿيندو ته ٺيڪ ٿي ويندو. نوجوانيءَ ۾ اسين به ائين هوندا هئاسين. اهي جملا طارق اهڙي ته سچائي ۽ صفائي سان هڻندو هو جو مون کي يقين ٿي ويندو هو ۽ آئون مطمئن ٿي ويندو هوس ۽ پوءِ جڏهن جاويد ٻرسوٺ لڳو ته طارق جي اڳڪٿيءَ جو ڀيد کلي پيو.

طارق سان ملاقاتون/مختصر ملاقاتون اڪثر نصير وٽ ٿينديون آهن ۽ سندس غير موجودگيءَ ۾ به نصير جي ڪمري ۾ سندس ڳالهين جي خوشبوءِ موجود رهندي آهي. طارق ۽ نصير جي دوستاڻي جوڙي به مشهور آهي (اياز گل ۽ ادل سومري جي جوڙي وانگر). مگر هو مون کي به غير معمولي محبتون ڏيندو آهي.

پياري طارق مون کي سندس 'تيڙن' جو ڪتاب 'مورن اوڃا ڳاٽ' تحفي ۾ ڏنو هو ۽ ڪتاب تي لکيو هئائين: "سائين سوز جي نالي جنهن جون محبتون، هر مفاد کان آجيون آهن" مان طارق جي شڪريي سان اهي ڪلمات طارق لاءِ لکي کيس ڄامشوري جي هوائن هٿان موڪلي ٿو ڏيان. جتي جي تڏڙين هوائن ۽ چانڊاڻ ۾ هن "رهجي ويل منظر" جهڙو شاهڪار ناول لکيو آهي. جنهن جي هاڪ هنڌين ماڳين موجود آهي ۽ دنيا کيس البيلي ناول نگار طور سڃاڻي ٿي.

طارق عالم هاڻي شايد مالي طرح خوشحال ٿي رهيو آهي. پيرن هيٺان گاڏي اٿس ۽ حيدرآباد جي ڪنهن خوبصورت علائقي ۾ خوبصورت گهر خريد ڪرڻ جو خواهشمند آهي. جتي ويهي هو اطمينان سان پنهنجي ناول جو اهو منظر لکندو جيڪو واقعي رهجي ويل آهي.

گلن جهڙو شاعر (اياز گل):

منهنجي دوستاڻي ادبي البم ۾ هڪ خوبصورت تصوير اياز گل جي به آهي. خوبصورت شاعري، خوبصورت تحرير، سلڇڻي سڀاءَ جي مالڪ اياز گل جي شخصيت جا ايترا ته گڻ آهن. جو منهنجي لاءِ احاطو ڪرڻ به مشڪل آهي. اياز جيتوڻيڪ نوجوانن جي [illegible] جو شاعر آهي. نوجوان کيس فلائنگ ڪِس ڪرڻ لاءِ سدائين آتا رهندا آهن. تاهم هو اسان جهڙن جي پسند جو به شاعر آهي ۽ مان ته سدائين سندس مشهور شعرن کي پنهنجي لکت ۾ به استعمال ڪندو رهندو آهيان. "يادگيريون سنڀال ڪر

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ايندءِ، پوڳيون يار اسان ٿا، توکان ٿيندي ڏار، سارا ٽڪ لهي ويا“ جهڙن شعرن جي تتبع تي پنهنجا ڪلام لکندو رهيو آهيان. بهرحال! اياز گل سنڌي ادب ۽ شاعريءَ جو هڪ اهڙو سرهو گل آهي، جيڪو ڪومائجي نہ ٿو سگهي ۽ نہ وري سندس خوشبوءِ بہ جهڪي ٿي سگهي ٿي.

اياز گل سدائين حليم طبع، خوش خلق ۽ خوش مزاج وارو رهيو آهي. مان سندس ٿورائتو آهيان، جو هو مون جهڙي مولائيءَ کي بہ چاهيندو آهي ۽ دل سان چاهيندو آهي. ڪنهن ميڙاڪي ۾ ڏسندو تہ هزارين عزتون ڏيندو ڪيمرا سان تصوير بہ ڇڪي وٺندو ۽ وري اها تصوير مون کي ڏياري بہ موڪليندو تہ پاڻ وٽ محفوظ بہ ڪري رکندو.

منهنجي جنم ڏينهن تي سڀ کان اول مبارڪون اياز جون ئي پهچنديون آهن. پوسٽ ذريعي يا موبائيل ذريعي 5 ڊسمبر تاريخ جو ڪاٿو ملبوئي ڪونهي، تہ اياز گل جو موبائيل ميسيج اچي ملندو آهي. اياز گل ياد ڪندو آهي، تہ سچ پچ مون کي منهنجي هئڻ جو احساس ملي ويندو آهي. مان اعتراف ٿو ڪريان تہ مون کي جنم ڏينهن تي فقط بہ دوست ياد ڪندا آهن. اياز گل ۽ حبيب سنائي. حبيب تہ ڪو ڪتاب جو تحفو بہ عنايت ڪندو آهي. اياز گل منهنجي محبتن کي فقط ادبي فنڪشن لاءِ محدود نہ رکيو آهي، پر پنهنجي شادي خانہ آباديءَ تي بہ سڏيو هئائين. سو آئون بہ اڪيون پير ڪري، سکر هليو ويس. سدا ملوڪ سٽ ۾ ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ جي پاسي ۾ ويهاري، تصوير ڇڪيائين تہ منهن جو قد بہ وڏي ويو هو.

اياز گل منهنجي پهرين شعري مجموعي ”رنگ رتا پيچرا“ جي مهورت تي پهريون دفعو عرفان جي اصرار تي هالا پراڻا ۾ ادل سان گڏ آيو هو تہ منهنجا بہ نيڻ ٺري پيا هئا ۽ پوءِ جڏهن فنڪشن جي تقريب اختتام پذير ٿي هئي. تڏهن هو عرفان جي ”وک وڏايو پبليڪيشن“ جي احاطي ۾ ادبي دوستن سان گڏ رهي پيو هو ۽ سڱنڌ سرهاڻ پريون ڳالهيون ڪندو رهيو دوستن جي فرمائش تي نظام الدين زائر جو مشهور غزل ”الائجي ڇو اوهين خاموش آهيو“ اهڙي خوش الحاني ۽ اثرائتي انداز ۾ ڳائڻ لڳو جو آئون سچ پچ تہ حيران ٿي ويو هوس ۽ يقين ٿي ويو تہ هو خوبصورت شاعر هئڻ سان گڏ خوبصورت شوقيہ سريلو گائڪ بہ آهي. ”رنگ رتا پيچرا“ جي مهورت بعد بہ هو ملڪ جي سڳڻي کي سوريندو رهيو ۽ ياد ڪندو رهيو.

اياز گل سنڌي ادبي سنگت سنڌ جو جنرل سيڪريٽري ٿيو تہ ضلعي رابطا سيڪريٽريءَ جي غلط رپورٽنگ تي هن نهايت جلدبازيءَ ۾ اسان جي (هالا پراڻا جي شاخ کي ختم ڪري ڇڏيو ۽ اهو بہ نہ سوچيو تہ

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

عرفان مهديءَ جي قائم ڪيل هي شاخ ڪير هلائي رهيو آهي تاهم مان ڪيس ائين به نه چئي سگهيس. نه تنهنجي منهن ۾ به اڪيون. خاموش ٿي ويهي رهيس. ميارون به نه ڏيئي سگهيس، ۽ Re_Opening لاءِ درخواست به نه ڏئي سگهيس. ڀلا محبوب ماڻهن تي ڪهڙيون ميارون؟

اياز گل محبوب شاعر ۽ محبوب انسان آهي ۽ مون سدائين ڪيس چاهيو آهي ۽ دل سان چاهيو آهي. سو مان پياري اياز گل جي ڪلمات کي ڳالهه ڪندي، سندس يادون سندس ٿي نانءِ ڪري ٿو ڇڏيان.

اسان کي او پيارا وساري نہ ڇڏجو (ڊاڪٽر ادل سومرو):

ادل سومري جي تذڪري ڪان سواءِ اياز گل جو تذڪرو اڌورو آهي. ڇاڪاڻ جو هو ٻئي هڪ ئي شاخ جا سرها گل آهن ۽ سندن ذاتي دوستاڻي جوڙي به مشهور ۽ معروف آهي. دعا آهي. نه شال اها جوڙي سجوڙي هجي.

ڊاڪٽر ادل سومري کي، مون سدائين پنهنجي دلبر دوست طور ياد ڪيو آهي. ادل سان گهٽو آڳاٽي دوستي آهي. جڏهن هو سيڪڙات شاعر طور وايون لکندو هو ۽ ٻارڙا ڪتاب ڇپرائيندو هو.

اهو شايد ستر وارو ڏهاڪو هو جو اخبارن ۾ اها منحوس خبر لڳي ته "نوجوان شاعر ادل سومرو گذاري ويو". خبر پڙهي دلي رنج رسيو ۽ مان سڄي رات پنهنجي خلفشار سان احتجاج ڪندو رهيس. الا! هي نوجوان اجا اپريو ئي ڪونه هو ته اوچتو هليو ويو. مالڪ! پنهنجي تخليق کي تون ئي ٿو ڄاڻين. منهنجو عرض شايد آگي در اگهائجي ويو. سو ادل موت کي مات ڏيئي وري زنده ٿي ويو.

صبح جو اخبارن ۾ ترديد ڇپي، ته ادل سومرو زندهہ آهي ۽ شاعري ڪري رهيو آهي. ته ساهہ ۾ وڃي ساهہ پيو. ترت ئي ادل مون کي سگا آفيس رمپا پلازا ڪراچي تي مليو ملياسين ته ڄڻ آدجڳاد ڪان مليل هئاسين. ڳالهين جون ڳنڍيون کليون. ته اصل هم خيال، هم رنگ ۽ همعصر ٿي پياسين ۽ پوءِ اهو سڪ ۽ سنگت جو سڳو ڪڏهن مون تي ڇڪيو ته ڪڏهن هن تي ڇڪيو ڪاروان هلندو ئي رهيو.

ادل سومرو پاڳوند شخص آهي، سو ڪيس جلد جلد پروموشن ملندا رهيا آهن. ڪراچيءَ جي ڪنهن آفيس ۾ ڪجهه وقت ڪم ڪيائين ته ڪيس ليڪچرار شپ ملي ويئي ۽ سندس پوسٽنگ هالا جي منصوره ڪاليج ۾ ٿي. ته سندس ويتر قربت نصيب ٿي هو اڪثر منهجي آفيس ۾

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ايندو رهيو. جتي عرفان مهديءَ به اڇي خيما کوڙيا هئا ۽ منهنجي آفيس هڪ ادبي اوطاق طور به مشهور ٿي ۽ دوست احباب، فنڪار ايندا ويندا رهيا.

انهن ئي ڏينهن ۾ منهنجي پهرئين شعري مجموعي "رنگ رتا پيچرا" جي ڇپائيءَ جون تياريون ٿيڻ لڳيون . ته ادل به ان ۾ پنهنجي حصي جو هٿ ونڊائيندو رهيو ۽ بالآخر مهورت جي تقريب لاءِ عرفان مهديءَ جي اصرار تي اياز گل کي به وٺي آيو. جنهن جي اسان سڀني کي خوشي ٿي. مهورت بعد ادل جيستائين منصوره ۾ رهيو "هالائي" ٻڌجي رهيو ۽ اسان جي خوشيءَ جي حد نه رهي جو ادل هالا جي ادب جو حصو بڻيو رهيو.

ادل پکيئڙن وانگر اڏامي سکر هليو ويو ته اتان به ياد ڪندو رهيو خطن ذريعي يا روبرو ملاقاتن ذريعي ۽ ذاتي طور به اسان سڀني سان حجائتو دوست ٿي رهيو. پيروڊيون به لکندو رهيو. ته محبتون به ونڊيندو رهيو. ادل في البديهه پيروڊيون لکڻ جو بادشاهه آهي. اياز گل کان وٺي نصير مرزا تائين، عرفان مهديءَ کان سوز هالائيءَ تائين اڪثر دوستن تي پيروڊيون ٺاهيندو هو. ته خوش ٿي ويندا هئاسين.

سنڌي ادبي سنگت جي ايوارڊن جي تقريب ڀٽ شاهه ۾ رکڻ لاءِ ادل، سنڌي ادبي سنگت جي جنرل سيڪريٽري طور هالا ۾ انتظامن جو جائزو وٺڻ آيو هو ۽ انتظامن جون واڳون منهنجي حوالي ڪيون هئائين. ته ڏاڍو خوش ٿيس. جو ادل پهريون دفعو مون تي ۽ منهنجي ذات تي ڀروسو ڪري خدمت جو موقعو ڏنو هو. هو هالا ۾ ٽي ڏينهن رهي پيو هو. نصير، منوج ڪمار، امتياز ابڙو، حبيب ۽ جاويد به سنڌس ۽ منهنجو هٿ ونڊائيندا رهيا.

هڪ شام جو هالا گهمڻ ۽ آئس ڪريم کائڻ نڪتاسين. ته مارڪيٽ ۽ شاهي بازار جي موڙوٽ پاٽ جي دوڪان تي بورڊ لڳل هو "سائو مائو" ادل جو ڪووات پاٽي ٿيو سو پيروڊي ٺاهڻ لڳو.

سائو مائو
ڪلائو ڪائو
نائو نـــائو
Now Now,

پر نصير ڪيس ٻانهن کان جهلي اڳتي وٺي ويو. واپس ورندي وري اهو سائن بورڊ پڙهيائين ۽ دڪاندار بابت پڇيائين: "اهو ڀاٽ وري ڪير آهي؟" وراڻيم ته: "هالا ۾ ميمڻ برادري تي آل طور نالا رکيل آهن ۽ اهي نالا سنڌن سڃاڻپ به آهن. ڀاٽ به انهن ۾ شامل آهي" ته ادل کلي پيو. ڪيس

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

پڌايم تہ: "هالا جون ڪجهہ شيون بہ ديسان ديس مشهور آهن جن ڪي الطاف شيخ وڌيڪ مشهور ڪيو آهي. دودي نانوائيءَ جو ڦڳل ڇيلي وارو گوشت، ادا احمد جا نان پاوا، حاجي ڏگي جا مٺا لولا، نوني جا ڪباب، ڪڪا کوهہ جو پاڻي وغيره جنهن بہ واپرايا، ان کي هالا سدائين ياد رهندو" ۽ پوءِ ادل هالا تي وڌيڪ پيرو ڏيئون ناهيون.

جناب ڊاڪٽر ادل سومرو دلبر دوست آهي، هاڻي تہ ڊاڪٽر ۽ بابل بہ ٿي ويو آهي، سو اسان جهڙن کي وسارڻ جي مشق ڪندو رهيو آهي. توڙي جو ڪيس هتان سان لاڏين ڪوڏين پرڻائي بہ آيا هئاسين. پوءِ بہ ادل جي ننهن جي پڪائي، تہ ڏسو وسارڻ جي مشق پاڻ ڪري رهيو آهي ۽ چوندو رهي ٿو تہ "اسان کي او سهڻا وساري نہ ڇڏجو" شال خوش هجي ۽ اسان جهڙن کي بہ ياد ڪندو رهي.

نئين نسل جو سرواڻ (تاج جويو):

پياري تاج کي مان تڏهن کان ئي سڃاڻان، جڏهن هو ڀڳيرو جوان هو ۽ اياز گل سان گڏجي شعري مجموعي "سوچون سرها گل" ڇپرايو هئائين ۽ تڏهن کان ئي هو نئين ٿهيءَ جي مشهور شاعر طور معروف ٿيڻ لڳو هو سندس وڏو ڀاءُ خاڪي جويو بہ قادرالڪلام شاعر ۽ "اي خاڪيءَ جو خيال" جهڙي شاهڪار ڪتاب جو خالق آهي.

تاج جي شاعريءَ جي تربيت ڪيئن ٿي اهو تہ معلوم ڪونهي البتہ ائين لڳي ٿو تہ هن پنهنجي همعصر ۽ پيش رُو ٿهيءَ جي شاعرن عبدالحڪيم ارشد، راشد مورائي ۽ خاڪيءَ کان شاعريءَ جو هنر هٿ ڪيو آهي ۽ اڄ هو سنڌي ادب جو ڪيترن ئي حوالن سان وڏو نالو آهي.

تاج جو ٻيو شعري مجموعو اڃا تائين منظر عام تي نہ آيو آهي، ان مان ظاهر آهي يا تہ تاج شاعريءَ کي وساري ڇڏيو آهي يا وري شاعري تاج کان رسي وئي آهي، پوءِ بہ شعري مجموعن جي مهاڳن لکڻ تي اڪتفا ڪري رهيو آهي ۽ گڏو گڏ مشاعرن جي محفلن جي زينت بہ بڻيو رهي ٿو.

تاج نثر نويسيءَ ۾ چڱو نالو ڪمايو آهي، طبعزاد آٺ نثري ڪتاب لکيا اٿس، جن ۾ "تلسين جي سرهاڻ"، "مان ورڻو هان"، "اڃا رڃ مان رڻ اڃي ٿي" ۽ ٻيا شامل آهن. ان کان سواءِ بزرگ شخصيتن جهڙوڪ مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي، ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، محمد ابراهيم جويو، محمد عثمان ڏيپلائي، مولوي احمد ملاح ۽ ٻين جي سوانح حيات، يادگيرين کي سهيڙي

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڇپرائڻ سنڌس محبوب مشغلو رهيو آهي ۽ ان حوالي سان هن دانشوريءَ جهڙو منصب ماڻيو آهي ۽ هڪ تاريخدان، زبان دان، سخندان ۽ اعليٰ مقرر طور ڄاتو سڃاتو وڃي ٿو.

تاج جوانيءَ کان ئي باهمت، جاکوڙي ۽ جدوجهدي رهيو آهي، سو سنڌي ادبي سنگت جو سرواڻ بڻيو ته واهڙ وهائي ڇڏيائين. سنگت کي بحال ۽ فعال رکڻ، معائنا ڪرڻ، فنڪشن اٽينڊ ڪرڻ جهڙا، ڏکيا ڪم تاج کان سواءِ ڪوبه سيڪريٽري ڪري نه سگهيو آهي. ان کان علاوه عليل ۽ غريب شاعرن جي پرگهور لهڻ ۽ ثقافت کاتي کان امداد منظور ڪرائي ڏيڻ جهڙا نيڪ ڪم به تاج جي ذاتي ڪوشش جو نتيجو آهن. نه صرف اهو پر سنگت جا معاملات درست رکڻ، مسئلا حل ڪرڻ وارو عمل به تاج جي مصروفيتن جو حصو رهيو آهي. (پر افسوس جو منهنجي ڪتاب "ڪارون وس ڪيام "جي ايوارڊ تقريب منعقد ڪري نه سگهيو) هاڻي ته سنڌي ادبي سنگت ايشيا جي وڏي ادبي تنظيم، نه پر 'ٽپيداري ايسوسيئيشن' جهڙي ٿي وئي آهي. تازو ٿيل واري ميٽنگ ۾ جنرل سيڪريٽري صاحب جي موجودگيءَ ۾ جيڪا ڏاڙهي پٽ ٿي آهي، ان جو احوال پڙهي ڏاڍو ڏک ٿو ٿئي شايد ڳالهه بگڙي ٿي وئي آهي!!

تاج جيتوڻيڪ وڏو منصب ڏٺي آهي ۽ يقيناً پنهنجي همعصرن ۾ بلند مقام رکي ٿو تاهم هو پنهنجي دوستن احبابن لاءِ اهو ساڳيو ئي تاج آهي ۽ ذاتي زندگيءَ ۾ هو نهايت خوش مزاج، ساده لوح ۽ آدرشي انسان آهي، دوست سائس هجتون ڪندا رهن ٿا، ته هو ڪين مرڪن جا گلدستا آڇي ٿو.

ادل سومرو جيڪو تاج جو ويجهو دوست آهي ۽ سنڌس پينل جو آهي، اهو ڪيس "تاجڪ جويڪ" سڏيندو آهي. ادل سومرو خاڪيءَ لاءِ چوندو آهي، ته خاڪيءَ جو نالو ۽ تخلص هم تجنيس ڪونهي يا ته خاڪي خويو يا وري جاڪي جويو هئڻ گهرجي.

تاج لاءِ نصير مرزا جون هجتون به نراليون آهن. مارئي جي ميلي تي (آڪٽوبر 2004ع) مٺي وڃڻ ٿيو ته تاج به اسان جي سات جو سرواڻ بڻيو. ميلي جا انتظامات ناقص لڳي رهيا هئا، سو "ميڊ انتظاميا" جي بي توجهي ڏسي تاج انتظام سنڀالي ورتا.

تاج مٺي ڪاليج ۾ ليڪچرار رهي چڪو آهي ۽ سڄي سنڌ وانگر مٺيءَ ۾ به سنڌس شاگرد، خليفا ۽ دوست موجود هئا، سو ڪين انتظامي ڪمن

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

۾ مصروف ڪري ڇڏيائين. ڪنهن ڪان گهر خالي ڪرايو ويو ته ڪن ڪان ڪمرا. ڪن تي بسترا آڻڻ جو بار رکيو ويو ته ڪن کي صبح جي ناشتي جي انتظام لاءِ پابند ڪيو ويو. تاج هدايتون به ڏيندو رهيو ته ريڊيو جي "چلتا ڦرتا مائڪروفون" وانگر اچ وڃ به ڪندو رهيو سو نصير مرزا کي شرارت سجهي آئي. تاج بابت پيروڊيون ٺاهي پُرسوز آواز ۾ آلاپڻ لڳو.

نصير اهڙن مزاحيه نظمن ۾ ڪل پوڳ, بادمخولي ۽ مستيءَ خوري واريون مصرعون شامل ڪري خوب ڪلائيندو رهيو پر تاج مُڇ به ڪانه چنبڙي. نصير وار گسندو ڏسي, وري اردو شاعرن جي ترنم وانگر اول قول اشعارن ۾ بار بار تاج جو نالو وجهي ورجائيندو رهيو. پر تاج ته پنهنجي ئي ڌن ۾ مست رهيو ۽ پوءِ جڏهن مصروفيت مان فراغت مليس, ته نصير جي آلاپن تي کلندو ئي رهيو.

پيارو تاج پلي ته پنهنجن دوستن لاءِ هُجائتو ۽ "فري" هجي, پر آئون سندس بيحد عزت ڪندو آهيان ۽ کيس "تاج سرتاج" سڏيندو آهيان. توڙي جو مون کي پنهنجي شاعراڻي ٽيم ۾ شامل به نه ڪندو آهي, روبرو ملندو آهي, ته لک عزتون ڏئي "سنڌ جو شاعر" چئي مخاطب ٿيندو آهي. البت هو منهنجي حصي جون محبتون, منهنجي فرزندن جاويد ۽ ڪوثر ۾ ورهائي ڇڏيندو آهي, تاج جي اها به مهرباني, جو هو "سوز جي تسلسل کي برقرار رکندو اچي".

پياري تاج محمد تاج جون ڳڻن پريون ڳالهيون ته ڪوڙ آهن پر:

لفظن جي لام تان وٺي ڪوئل اڏامي ورنه
دل تي چوي ته ان جون لکجن اجا به ڳالهيون.

ڏاڍو ڏور هليو وئين پيارا! (عرفان مهدي):

1979ع جي هڪ صبح جو ڳوٺ جي عيساڻي گهٽي جي موڙ تي هڪ ٻالڪ پهريون دفعو مون سان مليو هو. رابيل ڦول جهڙو هيءُ اُجرو ٻالڪ مٽي تي ٽڪن واري ٽوپي, ڪلهن تي ڦلڙين واري اجرڪ ۽ ڪڇ ۾ ڪتابن جو پلندو جهليو بيٺو هو. ان ٻالڪ هڪ ڪتابچو مون ڏانهن وڌائيندي چيو: "چاچا! هي سنڌي ڪتاب آهي ۽ هن جي قيمت صرف ٽي روپيه آهي" مون پنجين وارو نوٽ سندس هٿ ۾ ڏنو ته هن بيو ڪتاب به منهنجي هٿ تي رکي ڇڏيو. اها عرفان سان منهنجي پهرين رسمي ملاقات هئي.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آفيس ۾ ويهي عرفان جي ڇپرائيل ڪتاب "چورن مٿان مور" جو مطالعو ڪيم حيرت زده ٿي ويس. ته مون ننڍڙو ٻالڪ هن اسٽيج تي ڪيئن پهتو آهي!

پڻي ڏينهن هو آفيس ۾ بنڊل ڪتابن جو کڻي آيو ۽ پورو ڪري هليو ويو اهڙيءَ طرح، هو اڪثر آفيس ۾ ايندو رهيو ۽ آفيس ۾ به، پنهنجا پڙهندڙ پيدا ڪندو رهيو. عرفان رڳو پنهنجا ڪتاب آفيس ۾ ڪونه هلائيندو هو. پر مختلف شهرن جي هاءِ اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ به، ان مقصد لاءِ ايندو ويندو رهيو. ڪتاب ڇپرائڻ جو هنر، شايد کيس طارق اشرف يا نثار حسينيءَ ڏسيو هو سو تڪڙيون تڪڙيون وکون کڻندي، هو "وک وڏايو پبليڪيشن" طرفان لاڳيتا پنج ڇهه ڪتاب ڇاپي ويو.

ڇهين ڪتاب "ورهين جا وڇوڙا" لاءِ هو مون وٽ آيو ۽ چوڻ لڳو ته: "وک وڏايو پبليڪيشن" جي ڇهين وک نئين نسل جي اڙيڻي رهيو آهيان. ڪتاب جي شيپ به ميگزين نما آهي ۽ ان لاءِ اوهان جو انٽرويو گهرجي. لنوايم ته زور پريائين ۽ منهنجو طويل انٽرويو رڪارڊ ڪري ڇڏيائين.

"ورهين جا وڇوڙا" منظر عام تي آيو ته عرفان سان گڏ سوز کي به پذيرائي ملي ۽ مان نئين نسل جي نمائنده ۽ جديد شاعر طور سڃاڻڻ لڳس ۽ عرفان به ٻاراڻي ٿيڻ، مان پروموٽ ٿي، نئين ٿيڻ جي صف اول جي ليکڪن ۽ پبلشرن جي سٽ ۾ شامل ٿي ويو ۽ خوب نالو ۽ حوالو ڪمائڻ لڳو. سنڌس سوٽهن، ورونهن ۽ ڪاوشن جا هُل هوائن ۾ هليا. ته ڪئين پريم پکيئڙا اڏري اچي عرفان جي آشياني تي پهتا ۽ منهنجي آفيس به چڻ ادبي اوطاق بڻجي ويئي.

عرفان جي عرفان جا هُل هوائن ۾ پکڙيا. ته مخمور ميرانپوري ۽ جمن جويو به، سنڌس سڪ سڳي ۾ ڇڪجي آيا. ته پيرسن شاعر محمد هاشم سائل لاکو به. اسان جي ادبي اوطاق جون حاضريون ڀرڻ لڳو سڄ اڀاري ايندو هو ۽ نما شام تائين حاضر رهندو هو چڻ ته هو ڪا آفيس جي ڊيوٽي ڏيڻ ايندو هو.

تن ڏينهين هالا ۾ "پٽائي ادبي سنگت" جو قيام عمل ۾ آيو جنهن جو سرواڻ خان محمد "جاويد" ڳاهوڻي هو ۽ سنڌس معاونت ڪار مخمور ميرانپوري، جمن جويو، محمد هاشم ۽ ٻيا هئا. محمد هاشم سائل، ته ان سنگت جو استاد شاعر هو. پٽائي سنگت جو مول مقو هو صرف مشاعرا ڪرائڻ. سو هالا تعلقي جي دور دراز علائقن ۾ به مشاعرا منعقد ٿيڻ لڳا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيئن ته مان پنهنجي ادبي سٿ جو سرواڻ هوس، سو دعوت ملندي هئي، ته عرفان سميت پنهنجي شاعرائي ٽيم تيار ڪري ذاتي ڪنويئنس جو انتظام ڪري، مشاعري گاهه پهچندو هوس. اول ته اسٽيج سيڪريٽري لاءِ اسان جو عرفان لاءِ اصرار هوندو هو پر پوءِ عرفان پنهنجي جاءِ پاڻ ئي جوڙي ورتي ۽ مشاعرا لاجواب انداز ۾ ڪنڊڪٽ ڪندو رهيو. دوستن جهڙوڪ: نصير مرزا، ادل سومرو، اياز گل کان سواءِ منهنجو ڪلام به ڪثرت سان پڙهندو هو، ته واهه واهه ٿي ويندي هئي. سائين ضياءِ خياروي، رحيم بخش قمر، عبداللطيف قمر، مير حسن سڪايل وڏي واڪ چوندا هئا، ته ڪلام پلي سوز جو هجي، پر آواز عرفان جو هجي، مون کي اعتراف آهي، ته منهن جي ڪلام کي خوش ڪلاميءَ سان پڙهڻ وارا عرفان ۽ نصير آهن. البته عبدالله پتو ۽ ارباب عزم به، منهنجي ڪلام کي سٺي نموني سان پڙهندا آهن.

پٺاڻي سنگت جا مشاعرا ڇا هوندا هئا، ڄڻ ميلا هوندا هئا. جوان شاعرن کان سواءِ مقامي بزرگ شاعر حاجي حبيب ڳاهوٽي، خدا بخش ڳاهوٽي، لائق ڳاهوٽي کان سواءِ نواب شاهه جو بشير ٻگهيو، وسيم سومرو ۽ شهدادپور جو فيض مهيسر ڪهي اچي مشاعري پيڙا ٽيندا هئا. ته ڏٽي بخش قربان ۽ مظهر ڏاهري به ان سٿ جا ساٿي بڻيا. تن ڏينهين رستا اڪثر ڪچا هئا، سو رات وڳڙي ۾ اچڻ وڃڻ خاصو دشوار ٿي پوندو هو. ٻه اٿوٽڙ واقعا به پيش آيا، جن جو ذڪر ڪرڻ به ضروري آهي، ته جيئن معلوم ٿئي، ته عرفان مهدي کي "عرفان ٿيڻ تائين ڪهڙا ڪهڙا پاپڙ ويلڻا پيا هئا".

شهدادپور جي سيرومل باغ کان ٻه ڪلو ميٽر ڪچي رستي واري ڪلوئين جي ڳوٺ ۾ "ولي ويچارو" جي مشاعري تي ويا هئاسين. ڪچي رستي ۾ گاڏي نه هلي سگهي، ڊرائيور به گهڻي محنت ڪئي، پر گاڏي نه هلي، آخرڪار پيادل ان اڻ ڏٺل ڳوٺ ۾ وڃي نڪتاسين ۽ ڊرائيور کي پابند ڪيوسين، ته گاڏي نهرائي اچي. اهو مشاعرو ناقص انتظام سبب ٻه جي ڏير تي رليون پکيڙي ڪرايو ويو. مشاعرو پڙهي واپس ڳوٺ پهتا هئاسين ته پڇتايوسين به، پر شوق جو ڪٿيو بيٺو هو!!

ڳوٺ زير پير جي هڪ مشاعري ۾ اسين دڳ ڀلجي وياسين. سو اسان جي گاڏي ڪيڙين مان هيڏانهن هوڏانهن هلڻ لڳي، ان اڻڄاتل پٽل ۾ حبيب سنائيءَ کي مٿي ۾ ڌڪ لڳو ۽ رت ريلا ڪري وهي رهيو هوس، سو گهبرائجي وياسين. ڳچ وقت گذري ويو. ڳوٺاڻن جو گاڏيءَ جي لائيٽ کي هيڏي هوڏي ڏٺو، ته انهن ڪا واردات سمجهي ٽارچن، لٺين ۽ ڪهاڙين سان

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اسان ڏي وڏي آيا هئا. مليا تہ سچا تائون ۾ گس جو ڏس بہ ڏنائون. خير زير پير پهچي سرڪاري ڊريسر ڪان حبيب جي ڊريسنگ ڪرائي مشاعري گاهہ ۾ ويا هئاسين.

اسان جي خوش قسمتي هئي، جو هيلٿ يونٽ جو ڪمپائونڊر عرفان جو ماسات فاروق هو نہ تہ ٿاڻي تي رپورٽ ڪرائڻ بعد ئي حبيب کي "فرسٽ ايڊ ٽريٽمينٽ" ملي ها. مولا ڪرم ڪيو جو خير سان موٽي آياسين. مان سمجهان ٿو تہ حبيب سان اهو نشان اڃا تائين بہ موجود آهي ۽ ان مشاعري جي ياد ڏياري رهيو آهي: "ان مشاعري جي ڪمپيئرنگ بہ حبيب ڪئي هئي."

اهڙا ڪيترائي مشاعرا ٻاروچو باغ، پوٺي ميرانپور، هالا نوان، هالا پراڻا، ڪوڙو ڏاهري ۽ سعيدآباد ۾ منعقد ٿيا ۽ اسان جي ٽيم مشاعرن ۾ ڀرپور حصو وٺندي رهي ۽ انهن جي اسٽيج ميزباني عرفان جي حوالي هئي ۽ اهڙي روح پرور محفلن مان ئي، عرفان کي خود اعتمادي ملي ۽ اتاهين سندس اسٽيج وارو فن پروان چڙهيو.

مان دعوي سان چوان ٿو تہ عرفان اسان جي هٽن ۽ هالا جي مشاعرن مان ئي رچي ريٽو ٿيو ۽ جيئي سنڌ وارن کي ٺهيل نڪيل، تيار ٿيل عرفان ملي ويو هو عرفان توڙي جو مون کي استاد سڏيندو ۽ سمجهندو هو پر آئون ڪيس سدائين پنهنجي ساٿ جو ساٿي سمجهندو رهيس.

منهنجي پهرئين شعري مجموعي "رنگ رتا پيچرا" جي اوائلي مرحلي کان ڇپجڻ ۽ مهورت تائين، عرفان پنهنجي معاونت جو ڀرپور حق ادا ڪيو سندس ئي اصرار تي مهورت جو پروگرام ۽ دوستن کي سڏڻ جو پروگرام ٺهيو هو جنهن لاءِ اياز گل، ادل سومرو نصير مرزا، مختيار ملڪ، حسن مجتبي، لياقت رضوي، وسيم سومرو مير محمد پيرزادو وغيره کي سڏيو هئائين ۽ اهڙي تہ پنهنجائپ سان مهورت جا سيئي مرحلا ۽ سلسلا Deal ڪيائين جڻ منهنجي ڪتاب جي نہ، پر سندس ڪتاب جي مهورت هئي.

منهنجي ڪتاب "رنگ رتا پيچرا" بعد اسان جي ادبي جوڙي هڪ ٽيم ورڪ طور سڃاپجڻ لڳي ۽ وچ وارا سيئي ناتا رشتا ادبي ناتن ۾ تبديل ٿي ويا.

عرفان نالو ۽ حوالو ڪمايو تہ سندس مشهوري پري پري تائين پکڙجي وئي، سو سندس دوست مرتضي سيال هالائيءَ جي قاضي خاندان جي اشتراڪ سان سندس مان ۾ هڪ عاليشان شام ملهائڻ جو اهتمام ڪيو

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

تہ اتي بہ وڃي نڪتاسين. لياقت رضوي بہ اتي ئي اسان جو واقف ٿيو هو جيڪو بعد ۾ عرفان جو دل گھريو دوست بڻجي ويو. اها شاندار شام عرفان جي نالي ڪري صبح سويل ئي گوٺ پهچي وياسين.

ڊاڪٽر ظفر عباسيءَ جي ڪهاڻين جي مجموعي (جنهن جو مهورتڪار سائين انور هالائي هو) ان ۾ شرڪت لاءِ ڪنڊيارو بہ وياسين. مورو جي بس اسٽاپ تي عرفان جي ڏنل "طرح" تي هڪ في البديهہ غزل "هڪ غزل ٽي شاعر" جي عنوان سان لکيوسين. جيڪو محفل ۾ عرفان خوش الحانيءَ سان پڙهيو. تہ واه واه ٿي وئي (ان غزل جو مکڙو هن ڪتاب جي ناز سهتي واري ڪالم ۾ موجود آهي.

ڪراچي ۾ پي ٽي وي تي طارق عالم جي ڊرامي "ٽانڊاڻا" جي، فقط اڍ جملي "ساحر نظر نہ پيو اچي" جي رڪارڊنگ لاءِ بہ ڪراچي گڏجي وياسين. ان ڪان سواءِ حيدرآباد جي ننڍين وڏن ادبي فنڪشنن، ڊرامن، شامن ۽ مشاعرن ۾ بہ اڪثر گڏ هوندا هئاسين. شايد مون لاءِ اهو ئي سونهري دور هو جو ادبي نشستن کي وقت ڏئي سگھيو هوس نہ تہ آئون فقط آفيس جي ان فائيل وانگر هوس، جنهن کي بار بار پڙهيو پئي ويو ۽ سڏيو پئي ويو.

عرفان هالا جي حوالي سان نالو ڪمائي رهيو هو. هن شاعري تہ مختصر ڪئي، پر امرتا پريتم جي ناول جو ترجمو: "اداس ڇوڪري" جي نالي سان لکي وڌيڪ مشهوري ماڻي. هو گھڻن صلاحيتن جو مالڪ هو اجا ادب سان روح مس ريجهيو هوس، تہ پکيئڙن وانگر هوائن ۾ اڏامي هالا ڇڏي حيدرآباد هليو ويو. اتي شادي بہ ڪيائين، مرتضيٰ بہ ڄڻيائين ۽ اتي جو ٿي ٿي ويو. هالا ۾ عيد براد تي اچڻ لڳو ملندو هو تہ لکين عزتون ڏيندو هو ۽ پوءِ جوانيءَ ۾ ئي (پنجويهہ سالن جي عمر ۾) جڳ مشهور رائيٽر هيمنگوي وانگر هليو ويو ۽ سنڌو ماتا کيس پنهنجي هنج ۾ سمهاري ڇڏيو.

عرفان جو فرزند غلام مرتضيٰ FM101 تي ڪم ڪندو آهي، ملندو آهي، تہ عرفان ياد اچي ويندو آهي. پر ان کي بہ مون وانگر شڪايت آهي، تہ کيس سنڌس بابا جي ورسيءَ جو سڏ بہ نہ ڏنو ويندو آهي ۽ هو پنهنجي بابا جي مرقد تي گل چاڙهي موٽي ايندو آهي.

نرم لهجي وارو شاعر (نياز پنهور):

منهنجي يادن جي گلدستي ۾ هڪ خوشبودار گل نياز پنهور بہ آهي. مٺڙي مٺڙي آواز ۽ نرم نرم لهجي وارو هيءُ خوبصورت شاعر: منهنجي ذات

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪي چاهيندڙ ۽ واقعي چاهيندڙن ۾ شامل آهي. مصنوعيت جي مرڪ نہ ته سندس "مک سمک" تي آهي ۽ نہ وري هٿرادو ليبل. سندس شخصيت تي چنبڙيل نظر اچي ٿو. سدائين هڪ ڪرو ابرو اجرو موتين گل ۽ آئيني جيان شفاف ۽ روشن.

خوبصورت خيالن وارو هي، شاعر خوبصورت شين کي، خوبصورت ڏسڻ جو قائل رهيو آهي. شايد صحتمنديءَ واري دور ۾ مون کي بہ خوش شڪل ۽ خوش پوش ڏٺو هئائين. سو رٽائرمينٽ بعد، ڪنهن اداس عاشق شاعر وانگر، بي ترتيب ۽ وکريل وکريل ڏسي نهايت ڌيرج، تحمل ۽ پنهنجائپ واري لهجي ۾ چيائين: "سائين اوهان اچا جوان آهيو پيرسن ٿا لڳو منهنجي صلاح مڃيو پاڻ کي خوش رکڻ جي ڪوشش ڪريو روز صبح جو آئينو ڏسندا ڪريو يقين ڄاڻو آئينو ڪڏهن بہ ڪوڙ نہ ڳالهائيندو آهي" ۽ پوءِ هو ريڊيو جي "سڳند" پروگرام جي سلسلي "آئيني جي آڏو" ۾ مون کي وٺي ويو ۽ پنهنجي مٺڙين ڳالهين سان خوب وندرائيندو رهيو.

پياري نياز جو اهو ليڪچر جڻ سڳند جو پيغام هو سو مون نہ فقط قبول ڪيو پر خوش بہ ٿيس. سندس اهي همدرداڻا ڪلمات اڄ بہ منهنجي سماعتن ۾ موجود ۽ محفوظ آهن.

منهنجي اکين جي آپريشن وارو مسئلو درپيش آيو ۽ معاملو گنڀير ٿي ويو تہ هن پلي انسان اخباري محاذ تي، مون لاءِ ڀرپور جنگ لڙي. منهنجا سمورا بيان "جيئڻ جو تيئڻ" تصويرن سميت شاهہ سرخين ۾ نمايان جاءِ تي فراخدليءَ سان ڇاپيائين. تہ منهنجو ڪمزور آواز پرسوز انداز ۾ دور دور تائين پهتو ۽ اقتدار جي ايوانن تائين بہ گونجندو رهيو. تہ ڪيترن ويجهڙن دوستن ٽيليفون تي بہ عيادت ڪرڻ ضروري نہ سمجهيو هو.

نياز پنهور! نصير مرزا ۽ اڌل سومري وانگر ٻاراڻي شاعري کان اسٽارٽ ورتي هئي. ٻارن لاءِ شاعريءَ جو مجموعو "ڪوڏ ۽ سپون" بہ ڇپرايائين. ان کان اڳ هو ٻارڙن جي رسالي گل ڦل ۾ بہ ڇپجندو رهيو ۽ پوءِ وڏيون وڏيون وکون کڻي نوجوانيءَ ۾ ٿي شاندار شاعري ڪيائين. تہ سندس گيت ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي بہ رڪارڊ ٿيا ۽ گونجندا رهيا. اڄ هو نهايت ئي معتبر ۽ نرم لهجي جي شاعر طور ڄاتو سڃاتو وڃي ٿو.

نياز پنهور سان منهنجون نهايت مختصر ملاقاتون آهن ۽ اهي ملاقاتون نصير مرزا ۽ عرفان مهديءَ جي حوالي سان آهن. هو سدائين مون

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

کي عزتون ڏيندو آهي ۽ سينيئر شاعر طور ياد ڪندو آهي. KTN جي پروگرامن لاءِ به سڏيندو آهي، ته خوشيءَ سان ويندو آهيان.

نياز پنهور انيڪ صلاحيتن جو مالڪ آهي. پاڻ هڪ ئي وقت پروفيسر، ريڊيو ۽ ٽي وي ءَ جي لاتعداد پروگرامن جو ڪمپيئر، اعليٰ منصب وارو شاعر، بيشمار ادبي ادارن جو روح روان ۽ ادبي ايوارڊن جو "ونر" ۽ معتبر صحافت جو شهسوار، نياز واقعي نياز آهي!

عجيب اتفاق آهي جو نياز بابت هي ڪلمات ويٺي لکيم، ته هو صدر پاڪستان جي همسفر طور آمريڪا سميت لاتعداد ملڪن جو دورو ڪري، واپس وطن وريو آهي ۽ ان سلسلي ۾، اهو به معلوم ٿيو ته کيس پنجن سالن لاءِ ويزا به جاري ٿي ويئي آهي. ڪنهن به سنڌ جي صحافت ڏٺيءَ لاءِ اهڙو اعزاز وڏي ڳالهه آهي.

نياز غريب خاندان جو فرد آهي. حيدرآباد جي وسيع تر ماحول ۾ ڪيترن ٿي حوالن سان، هن پنهنجي جاءِ پاڻ جوڙي آهي ۽ ان چوٽيءَ کي سچ ڪري ڏيکاريو آهي. ته محنتون ڪڏهن به ضايع نه ٿينديون آهن.

مان پياري نياز جي اخلاق، اخلاص ۽ جدوجهد کان متاثر رهيو آهيان، سو هن يادن جي ڪتاب ۾ کيس ياد ڪري، ڏٺيءَ در دعاگو آهيان، ته شال هو نيازئي رهي بي نياز نه ٿئي ۽ پنهنجون نيازمنديون ورهائيندو ئي رهي.

نياز پنهور جو عاليشان غزل انور وسطڙي جي آواز ۾ گونجيو آهي. الائي ته نياز اهو غزل ڪهڙي سجڻ لاءِ لکيو آهي، پر آئون سنڌس اهي ڪلمات سنڌس حوالي ڪري عرض گذار آهيان ته:

سجڻ منهنجو ڀرم رکجو.
پنهنجو لهجو نرم رکجو.

اهڙي خوبصورت غزل لکڻ لاءِ مٺا نياز! توکي واڌايون.

ماٺو موتيءَ داٽو (ڊاڪٽر محمود مغل):

ڪجهه ماٺو گهڻا ڪم هٿ ۾ ڪرڻ چاهيندا آهن ۽ سنڌي جي چوڻيءَ وانگر به گدرا مٺ ۾ ڪرڻ جا خواهشمند هوندا آهن، پر انهن سان نباءِ ڪري نه سگهندا آهن. ڊاڪٽر محمود اهو اورچ انسان آهي، جو هڪ ئي وقت الائي ته ڪيترائي ڪم هٿ ۾ کڻي ٿو ۽ وقت سر مڪمل به ڪري ٿو. سنڌس چوڻ آهي، ته به گدرا ته ڇا وڏيڪ گدرا به ترڻيءَ تي رکي سگهجن ٿا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

جيڪڏهن انهن کي رکڻ جو سليقو هجي ۽ بلاشڪ تہ ڊاڪٽر محمود کي گهڻا ڪم هٽ ۾ ڪٽڻ ۽ وقت سر اڪلائڻ جو هنر اچي ٿو هو هڪ ئي وقت اعليٰ اديب، معتبر مصنف، لاجواب (اردو سنڌي) ڊراما نگار، معروف ڪهاڻيڪار، بلند پايہ ڪمپيئر هئڻ سان گڏ ذميوار ڊاڪٽر بہ آهي ۽ ڊاڪٽرن کي ڊاڪٽري پڙهائي ۽ سيکاري ٿو.

ڊاڪٽر محمود جي انهن سمورين مصروفيتن کي نظر ۾ رکندي حيران ٿيندو آهيان ۽ سوچيندو آهيان، تہ هن شخص کي شايد هڪ کان وڌيڪ دماغ آهن. جو بوقت ضرورت ڪتب آڻي ٿو ۽ نيٺ اهو سوال ڪانئس ڪري بہ ورتم، چيائين: مان انسان آهيان ۽ هر انسان کي هڪ جهڙا حواس هوندا آهن. ان حساب سان مون کي هڪ ئي دماغ آهي. منهنجو ڪوبہ ڪمال ڪونهي، مون ڪو بہ تير ڪونہ ماريو آهي. البتہ پنهنجي روزمره جي اوقات ڪار کي مقرر وقتن ۾ ورهائي ڇڏيو اٿم. انهن جي پابندي ڪريان ٿو. يقين ڪريو تہ وقت سر ڪم ڪندڙ انسان جو ڪو بہ ڪم نا مڪمل ناهي ٿيندو." ۽ مان سنڌس حاضر جوابي کان لاجواب ٿي ويس.

ياد ٿو اچيم .تہ وقت جو انڪل ڏيڍ عشرو ڪن اڳ. هڪ نوجوان ميڊيڪل اسٽوڊنٽ پنهنجي والد تان مالي بوجهہ هٽائڻ خاطر ريڊيو تي ڪم ڪرڻ لاءِ نصير مرزا وٽ آيو هو ۽ آڊيشن مان پاس ٿي اناؤنسمينٽ/ڪمپيئرنگ کان اسٽارٽ وٺي، پنهنجو ميڊيا ڪيريئر شروع ڪيو هو. شروعات ۾ هو نصير کي نالو ڪندو رهيو. سنڌس اوپننگ ڪلوزنگ، اتار چڙهاءُ ۽ انداز بيان هوبهو نصير جهڙو هو پر پوءِ هوريان هوريان هو پنهنجو اندازِ بيان بدلائيندو رهيو ۽ هن وقت هو ميڊيا جو منفرد ۽ مضبوط نالو آهي. سنڌس شب و روز بيحد مصروف آهن جن جو مختصر تفصيل هي آهي:

ڊاڪٽر خود پنهنجي ڊاڪٽري ۽ روزگار واري ڊيوٽي باقاعدگيءَ سان ادا ڪري، ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تي، هر هفتي ۾ ٻن مشهور پروگرامن "صبح مهراڻ" ۽ "سڳنڌ" جي ڪمپيئرنگ ڪري، پي ٽي وي جي هفتيوار مشهور ڪوئيز پروگرام "پرک" جي ميزباني ڪري، ڊراما ۽ ڪهاڻيون لکي، ڪالم نگاري ڪري، مشهور شخصيتن تي خاڪا لکي، مطالعو ڪري، موسيقي ٻڌي ۽ آرام لاءِ وقت ڪڍي ايترا سارا ڪم هو اڪيلي سر ۽ پنهنجي ئي نظرداري هيٺ ڪري ۽ بيحد مصروف صاف

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

سترو جيون گذاري سندس ڪار گذاريون بيحد مثالي، تحسين ۽ تقليد جي لائق آهن.

ڊاڪٽر محمود، جيتوڻيڪ غير معمولي صلاحيتن جو مالڪ آهي، سندس ذات ۽ ڏات جا ڪيئي حوالا آهن، پر منهنجي نظر ۾ سندس مکيه حوالو ڪمپيئرنگ آهي، جنهن ۾ ڪيس وڏو مقام حاصل ٿيو آهي. ڪمپيئرنگ ڪو معمولي فن ڪونهي، گورک ڏنڊو آهي، ان لاءِ صلاحيتون درڪار آهن ۽ بلاشڪ ته ڊاڪٽر محمود ڪمپيئرنگ جون تقاضائون خوش اسلوبي سان پوريون ڪيون آهن. ته ڪمپيئرنگ جي اصولن ڪي به برقرار رکيو آهي، هڪ ڪمپيئر لاءِ ٻوليءَ جي ڄاڻ ڪان سواءِ زبان جي شيريني، حاضر جوابي، شائستگي ۽ سنجيدگي بيحد ضروري آهن، سو ڊاڪٽر موصوف ۾ اهي سڀ خوبيون بدرجه اتم موجود آهن، هو ڪمپيئرنگ رڳو ذات کي خوش ڪرڻ ۽ نالو ڪمائڻ لاءِ نه ٿو ڪري پر سامعين، حاضرين ۽ ناظرين کي خوش ڪرڻ لاءِ به ڪري ٿو. سندن معيار ۽ خواهش مطابق پاڻ کي involve ڪري ڪمپيئرنگ ڪري ٿو ۽ بلاشڪ ته اهو وڏو ڪم آهي. سچ ته اهو آهي، جو آئون سندس ڪمپيئرنگ کان بيحد خوش آهيان. نه ته ريڊيو جا گهڻا ئي ڪمپيئرس ته ڪمپيئرنگ لفظ جو حق به ادا نه ڪري سگهندا آهن.

ڊاڪٽر محمود مغل موسيقي شناس سماعتڪار به آهي. معياري موسيقي پاڻ به ٻڌي ته سامعين و ناظرين کي به ٻڌائي ٿو وٽس برصغير جي مشهور موسيقارن، سازڪارن ۽ فنڪارن جا لاتعداد شاندار آڊيوز ۽ وڊيوز موجود آهن. ڊاڪٽر محمود مغل جي مصروفيتن کي ڏسندي، مونکي سدائين شاهه لطيف جو هيءُ بيت ياد ايندو آهي:

هٿن ساڻ هاج ڪر، ٿيڻ سان نهار.

ڊاڪٽر محمود ذاتي زندگيءَ ۾ به محبوب انسان آهي، دوستن جو دوست به آهي، ته خوش خلق انسان به. محترم انور هالائيءَ جو بيحد عقيدت مند آهي، ان حوالي سان مون کي به غير معمولي تعظيم ۽ تڪريم ڏيندو آهي. آئون به سندس تڪريم ڪندو آهي، ان لاءِ، جو هو منهنجي والد جو هم نام آهي ۽ آئون سندس ذات ۾ پنهنجي پورهيت پيءُ جا سارو پا ۽ عڪس ڳوليندو آهيان. جنهن کي آئون ڏسي به نه سگهيو هوس.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

نظم جو خوبصورت شاعر (احمد سولنگي):

پاڪستان ٽيليويزن سينٽر ڪراچيءَ جي "لهرُون" مشاعري ۾ مون هن کي پهريون دفعو ڏٺو هو بيحد خوبصورت ۽ پرڪشش نوجوان هو سو پنهنجي ٺيٺ ڪيمرا سان ڪيس چتائي ڏٺم. ته من نظرون هٽائي ڇڏيون. ڏاڍو محجوب ٿي لڳو لفٽ ئي ڪانه ڏنائين!!

رڪارڊنگ ختم ٿي، ته نصير مرزا ٻڌايو ته هي اهو ئي نوجوان آهي، جنهن جو تذڪرو شيخ اياز جوڳو صاحب جن سان ڪيو هو ۽ اسان سڀني لاءِ هو ڪيتري وقت تائين ڳجهارت بڻيل رهيو.

احمد، حيدرآباد آيو ته جلد ئي حيدرآباد جي ماحول ۾ رليل ٿي حيدرآباد واسي بڻجي ويو هن ڀهرين سرپرستي، ته ٻلاشڪ ڀائو مولابخش چانڊئي جي ماٿي ۽ پوءِ پکيئڙن وانگر، هوريان هوريان پرَ سوٽي پنهنجو آشيانو پاڻ ٺاهڻ لڳو ۽ تيز اڏامڻ جون تياريون ڪرڻ لڳو ادبي دوستن جو آشيرواد ۽ سهڪار مليس، ته هو به تڪڙيون ڀرانگهون ڪٽي، ادب جي اڀ تي روشن ستاري جيان چمڪڻ لڳو دوستن معاونت ڪئي، ته هن به دوستن جي ڀرپور آجيان ۾ ڪا ڪثر ڪانه ڇڏي احمد ملنسار خوش طبع ۽ سلڇڻي سڀاءَ جو مالڪ آهي، سو نهايت خود اعتماديءَ سان پنهنجا رستا، راهون ۽ شاهراهون پاڻ ئي تلاش ڪري مشهوريون ۽ مڃتائون ماڻيندو رهيو سندس مڃتائن جي به ڪافي طويل لسٽ آهي.

پيارو احمد، بالغ نظر ۽ بي حجاب ٿيو ته ڪيس دوستاڻي ٻيڪ هالا جي سر زمين تي به ڇڪي وٺي آئي ۽ هو پنهنجن دوستن سان گڏ، هالا ايندو ويندو رهيو منهنجي پٽ جاويد سان ته، اصل جيءَ جون جڙيون اٿس سو ان سان اُن وقت هالا ۾ (۽ هن وقت چانڊيا ڳوٺ ۾) وڏيون وڏيون رهاڻيون رچائيندو آهي، هو جاويد جي عروض شناسيءَ کان بيحد متاثر آهي ۽ وقتاً فوقتاً ان جي تشهير به ڪندو رهندو آهي. جاويد وري ڪانئس فيض احمد فيض جي شاعري ٻڌندو آهي، جيڪا احمد ڏاڍي رواني‍ءَ سان پڙهندو آهي. واقعي فيض ڪيس ڏاڍو ياد آهي!! احمد! نصير مرزا کي "بابا" ۽ "مون" کي "سائين سوز" چئي مخاطب ٿيندو آهي، مون لاءِ وٽس ڪي محبتون بچائي رکيل آهن، جيڪي هو منهنجي غير موجودگيءَ ۾" جاويد سان Share ڪندو آهي.

احمد، سنڌي طويل نظم جو لاجواب شاعر آهي، نظمن جي بندن کي هو پاڻيءَ وانگر پيئندو آهي ۽ انتهائي حاضر دماغي، حاضر جوابيءَ سان

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

خوبصورت ادائگي ڪندو آهي. اسٽيج تي ايندو آهي، ته حبيب جالب وانگر سڄو مشاعرو لُٽي ويندو آهي. هڪ اهڙوئي مشاعرو هن لاڙڪاڻي ۾ به لُٽي ورتو هو (جيڪو شهيد ذوالفقار علي ڀٽو جي ورسيءَ جي موقعي تي منعقد ٿيو هو) ته حاضرين حيران ٿي ويا هئا. وزير اعظم بينظير ڀٽو صاحبه جيڪا ان مشاعري جي مهمان خاص هئي، اها سنڌس شاعريءَ کان ايتري قدر متاثر ٿي جو ترت ئي کيس سائين عبدالله شاهه وزير اعليٰ سنڌ جو PRO مقرر ڪري ڇڏيائين.

احمد اڄ به ڀٽو خاندان لاءِ نظم لکندو آهي ۽ محترم آصف زرداريءَ جا سنڌي ۽ اردوءَ ۾ قصيده ڇپائي تقسيم ڪري رهيو آهي. احمد اڄڪلهه مخدوم جميل الزمان صاحب جن جي شاعرائي سٿ جو ساٿي ۽ اسان سڀني جو محبوب شاعر، دوست ۽ ٽئين نسل جي وڏي مان ۽ مرتبي وارو نظم جو شاعر آهي.

احمد فلمي هيرن جهڙو خوبصورت ۽ خوبرو به آهي. سنڌس معاشقن ۽ اسڪينڊلز جي به چڱي خاصي لهرست آهي. کيس ميڊيا ۾ مارئي ۽ سيڻيءَ ۾ سسئي ڳائڻ اچي ٿي ڇو ته ان جو اظهار برملا ٿيندو رهي ٿو ۽ هو وقت بوقت پنهنجن معاشقن کي بحر وزن وانگيان تبديل ڪندو رهي ٿو. کيس مٺهنجي گذارش آهي، ته سڀ ڪجهه ڀلي تبديل ڪندو رهي، پر پنهنجي شاعرائي Patron کي تبديل نه ڪري ته چڱو.

احمد ڇا به ڪري، پر اسان جو دلبر دوست آهي.

○

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

آخري لفظ

منهنجو هي محبوب ڳوٺ پنهنجي نموني جو مثالي ڳوٺ آهي، تاهم ڪيس ٽائون جو درجو نہ مليو سگهيو آهي، جيتوڻيڪ ميرٽ جي بنياد تي هيءُ شهر ضلعو بڻجڻ جي لائق آهي. هن وقت هيءُ شهر پنهنجي خوبصورتيءَ جون حدون سر ڪري ترقيءَ ڏي رواں دواں بہ آهي، تہ خوشحال بہ آهي. پر خوبصورت ۽ خوشحال ٿيڻ ۾ اڃا بہ ڪي ڪميون رهجي ويون آهن.

شهر جون تمام گهٽيون، روڊ رستا پڪا ٿي چڪا آهن ۽ ٿي رهيا آهن. روشنيءَ جو بہ خاصو انتظام آهي. البت بعض گهٽيون ۽ شاهي بازار اڃا خستا حال آهن، تن تي توجهہ ڏيڻ جي ضرورت آهي.

هن شهر نما ڳوٺ ۾ بنيادي سهوليتن جهڙوڪ بجلي، سوئي گئس، ٽيليفون، واٽر سپلاءِ، بيسڪ هيلٿ يونٽ، هلال احمر اسپتال وغيرہ جو انتظام آهي. تہ تعليم لاءِ (ڇوڪرن ۽ نياڻين لاءِ) جدا جدا پرائمري، ڪي جي ۽ هاءِ اسڪول بہ آهن. انفارميشن ٽيڪنالاجي سينٽر تيار ٿي رهيو آهي ۽ بيسڪ هيلٿ يونٽ اپ گريڊ ٿي رورل هيلٿ سينٽر ۾ تبديل ٿي رهيو آهي. ان کان سواءِ يونين ڪائونسل جي احاطي ۾ هڪ ريڊنگ روم پڻ موجود آهي (جنهن کي وڌائڻ جي ضرورت آهي). پوءِ بہ هتي نقل مڪانيءَ جو رجحان وڌيڪ ٿي آهي. خوشحال ڪتنب، هالا، حيدرآباد ۽ ڪراچي ڪي وسائيندا رهن ٿا. جن لاءِ بظاهر جواز آهي ٻارڙن جي تعليم، سرڪاري ملازمت ۽ ڪاروبار. واقعي بيروزگاري ۽ ڪاروباري قلت هن ڳوٺ جا مکيہ مسئلا آهن. (جن کي حل ڪرڻ جي ضرورت آهي). ان ڪري ئي هن ڳوٺ جي حيثيت هڪ ڪالوني واري آهي، جنهن جا ماڻهو صبح جو روزگار جي تلاش ۾ گهرن کان نڪرن ٿا ۽ شام جو پکيئڙن وانگر پنهنجي آکيرن ڏي موٽن ٿا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

هالا پراڻا ۾ پڙهيل ڳڙهيل نوجوانن جو تعداد 70 سيڪڙو آهي جڏهن ته سرڪاري ملازمتن جو ريشو 15 سيڪڙو کان به گهٽ آهي ۽ ان ڪري ئي هتي جو نوجوان روزگار حاصل ڪرڻ لاءِ پريشان ۽ سرگردان آهي.

منهنجي هن شهر جي خوشحاليءَ ۽ ترقيءَ لاءِ ڪجهه تجويزون آهن:

هن شهر ۾ هڪ تفريح گاهه، عاليشان هوٽل، آڊيٽوريم کان سواءِ صنعتي يونٽن جو قيام ۽ سنڌو درياءَ تي پل جو اڏجڻ ،وقت جون اهم ۽ اولين ضرورتون آهن. انهن تي عمل پيرا ٿيڻ سان بيروزگاريءَ کان سواءِ ڪيترن مسئلن کي حل ڪري سگهجي ٿو. نه صرف اهو پر هالا ۽ دادو ڳنڍجي وڃڻ سان تقريباً سوا سؤ ڪلوميٽرن جو فاصلو به گهٽجي سگهي ٿو ۽ ان سان پنهي علائقن کي فائدو ملي سگهي ٿو ۽ انهيءَ لاءِ لوڪيشن به دستياب آهي.

هي محض شاعراڻيون ڳالهيون ڪونهن، پر ٺوس حقيقتون آهن، جن تي عمل درآمد ڪرڻ جي ضرورت آهي.

دوستو!

منهنجي هن ڳوٺ جون ڳڻن پريون ۽ ڳڻڻ جهڙيون ڳالهيون، ايتريون ته گهڻيون آهن جن تي لکڻ لاءِ هڪ ڪتاب نه پر ڪيئي ڪتاب درڪار آهن. چاهيان ٿو ته هن ڳوٺ جي ذري پرزي جون ڳالهيون، پنهنجي هن "جيون ڪٿا" جي ڪتاب ۾ قلمبند ڪري ڇڏيان. ڪاش! ائين ڪري سگهيو هجان!

منهنجو هيءُ عظيم ڳوٺ سدائين نئون نڪور نئين سج وانگر نئون رهيو آهي، ڪڏهن به پراڻو نه ٿيو آهي، هن کي پراڻو چوڻ وارا خود پراڻا آهن. ڀلا سچ به ڪڏهن پراڻو ٿيو آهي؟!!

دلي دعا آهي ته هيءُ شهر سدائين سرسبز شاداب ۽ خوشحال رهي ۽ سندس عظمت جا گيت شاعر ته ڇا ڪوئلون به ڳائينديون رهن.

مان ويهين صديءَ جي عظيم شاعر سان پنهنجو آواز ملائي چوان پيو:

هڪ صديءَ پڇاڻا
ڪوي تو پيدا ڪئو
او هالا پراڻا.

❋

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

اڄ بہ تنھنجي راڄ ۾
رھن ٿا راڻا
اوا ھالا پراڻا.

❋

ڪڏھن تنھنجي ڳڪ مان
مور نہ اڏاڻا
اوھالا پراڻا.

❋

تو تان پنھنجا گھوريان
ابا ڏاڏاڻا
او ھالا پراڻا.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

ڪويتا پبليڪيشن جا ڇپايل ڪتاب

(1)	ميرا درد	لال چند لال	80/- روپيا (ختم ٿيل)
(2)	پيهريءَ جا پڙ پل	رينا شهاڻي	150/- روپيا (ختم ٿيل)
(3)	بارش سوچي ٿي	ايوب کوسو	100/- روپيا (ختم ٿيل)
(4)	جمال ابڙو ۽ جديد سنڌي ڪهاڻي	ادريس جتوئي	100/- روپيا
(5)	آنسو	لال چند لال	120/- روپيا
(6)	رشتن جو رقص	رينا شهاڻي	120/- روپيا (ختم ٿيل)
(7)	زندگي هڪ وار وري شروع ...	شريڪانت صدف	150/- روپيا
(8)	ميگهه وٺس اتهاس	تيرٿداس اُميداڻي	150/- روپيا (ختم ٿيل)
(9)	ڪلجُگ جو ڪاپڙي	ليکراج ڪي راماڻي	100/- روپيا (ختم ٿيل)
(10)	ويد اُپديش (اردو)	تيرٿداس اُميداڻي	50/- روپيا
(11)	ڪرتا ۔ ڪُلوازي	ولي رام ولڀ	200/- روپيا
(12)	ٽانڊين مٿي ٽهڪ	منصور ملڪ	120/- روپيا
(13)	آلا نيڻ بهارن جا	فياض ڏاهري	120/- روپيا (ختم ٿيل)
(14)	در کُليو ئي رهيو	امين ارباب	100/- روپيا (ختم ٿيل)
(15)	صاحبوا	دانش مهدي	200/- روپيا (ختم ٿيل)
(16)	سچان جون سمر تيون	رينا شهاڻي	120/- روپيا

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

(17)	سنڌو لکت جي ڀاڃ	عطا محمد ڀنڀرو	350/_ روپيا
(18)	ووڙيم سڀ وڻ	اشتياق انصاري	200/_ روپيا (ختم ٿيل)
(19)	ٻار ڦرڻ ٿيون مايون	گوبند خوشحالاڻي	120/_ روپيا
(20)	ٻارن جون بيماريون	ڊاڪٽر بشير احمد انصاري	50/_ روپيا
(21)	ڀنڀور جي اڪيلائي	بخشل باغي	130/_ روپيا
(22)	جيجي	مرتب: تصنير مرزا	400/_ روپيا
(23)	فاتح ڪربلا	ترجمو: حسين بخش لغاري	200/_ روپيا
(24)	اور ڪنگائون اسي	شاهد قريشي	160/_ روپيا
(25)	سسي صحرا، سسي دريا	مرتب: آزاد انور ڪانڌڙو	200 /_ روپيا
(26)	منڙا پاءِ	ترجمو: ولي رام ولڀ	180/_ روپيا
(27)	جئي ڳئي وڏا ڪر ڀي	شاهد قريشي	160/_ روپيا
(28)	Globalization viz a viz Pakistan	Prof. Fakhrunisa Talpur	80/_ روپيا
(29)	The Glorious Past	Dr. Kazi Khadim	400/_ روپيا
(30)	چا لاڙ سچي پر آهي امن؟	ابراهيم ڪوسو	100/_ روپيا
(31)	آڪرويڊڪ جڙي ٻوٽين سان آسان علاج	ترجمو: ڪيمپال شرما	130/_ روپيا
(32)	گيتا بوڌ	مهاتما گانڌي	60/_ روپيا
(33)	بوتيڪ کان بيڊ روم تائين	اڪبر سومرو	150/_ روپيا
(34)	ٿي ڌ سگهيس شاعر	تصنير مرزا	150/_ روپيا
(35)	پتڪي ويل سپنا	عزيز ڀنڀرو	175/_ روپيا
(36)	ميري شاعري ميري صليب	شيخ اياز	75/_ روپيا
(37)	شهيدن جي علمدار	قاضي اياز مهيسر	180/_ روپيا
(38)	انيس انصاري: فن ۽ شخصيت	اشتياق انصاري	200/_ روپيا
(39)	گهاريل گهڙيون	عبدالحميد ميمڻ	250/_ روپيا
(40)	شاعر جو گنج	مهيڙيندڙ: سگهڙ الهداد جنجهي	1000/_ روپيا
(41)	ڪرڙيءَ جي ڪنا	سوز هالائي	250/_ روپيا
(42)	مٽيءَ ۾ ملاوٽ	قاضي خادم	200/_ روپيا
(43)	وڪريل ماڻهو	فاروق سولنگي	250/_ روپيا
(44)	اکيون ڏيل ڏينا	عامر سيال	150/_ روپيا

<u>گهرائڻ لاءِ لکو:</u>

ڪويتا پبليڪيشن

9_ربي چيمبر، حيدرچوڪ، حيدرآباد

فون: 2721172، موبائل: 0333_2607541

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner

چيڻ لاءِ هڪڙي زندگي تہ هر ماڻهوءَ وٽ هوندي آهي ۽ اِهو 'بابا ميرا جيءَ' چيو هو. ۽ اِهو پڻ چيو تہ پنهنجين پنهنجين زندگين بابت، هڪڙو هڪڙو ڪتاب تہ هر ڪوئي ئي لکي سگهي ٿو ۽ هِتي اِن ڏس ۾، منهنجو عرض ورڻي هي، تہ اهڙي پوٿي لکڻ جي، هر 'منش هڙي' ۾ همت ۽ حوصلو بہ تہ هجي نہ!... تہ خير، سنڌي ٻوليءَ ۾ سڀ کان اول اهڙي پستڪ لکڻ جي پهرين ڪوشش، بهرحال منهنجي جدِ امجد، بزرگوار مرزا قليچ بيگ ئي ڪئي هئي ۽ پنهنجي اهڙي 'اعمالنامي' جو نالو تجويز ڪيو هئائين؛ 'سائون پڻ يا ڪارو پنو'. اصل ۾ مون پنهنجي زندگيءَ ۾ سڀ کان پهرين، جيڪا 'خود نوشت' دل جي حضور سان پڙهي هئي، اُها بہ اِهائي هُئي ۽ اُنهيءَ کان بعد ۾ سنڌيءَ ۾ جيڪڏهن ڪا بي 'آتم ڪٿا' مون پوري گيان ڌيان سان ۽ پيراٿي پڙهي پڄائي آهي، تہ اُها هيءَ آهي، سوز هالائيءَ جي خودنوشت؛ 'ڪويءَ جي ڪٿا'! ۽ سمجهان پيو تہ 'قليچ جي ڪٿا' ۾ جي مون کي ٽِڪ ٽڪ هڏل لاڳون جهڙو نثر پڙهڻ لاءِ ميسر ٿيو هو تہ سوز جي هِن ڪٿا کي پڙهنديءَ جڻ هالا جي جنڊيءَ لٽل رنگين ڦرموٽيءَ کي، اکين آڏو ڦيرٽيون پائيندي، پٽي محسوس ڪيم. خير قليچ هُجي، سوز يا هي ناچيز، نيٺ هڪ ڏينهن اُونداهيءَ ۾ هليو وڃڻ، اسان مان هر هڪ ذِي روح جو نصيبُ آهي ۽ اهڙن روحن مان ڪو روح جي اُونداهي غار ۾ لهڻ کان اڳ، پنهنجن پنهنجن سُورن جا سٽا، تماشا ۽ ذات جا جلوا لکت ذريعي روشنين ۾ آڻڻ ۾ سوڀارو ٿي ٿو وڃي، تہ چئِڻ جيئري ئي هُن پيو جنم ماڻي ورتو. اِجهو منهنجي 'سوزڻ' بہ هي اهڙو ئي تہ ڪارنامو سرانجام ڏنو آهي ۽ پاڻ کي جيئري ئي، اينڊرڪيٽرن ئي جنمن تائين جڻ جيئرو ڪري ڇڏيو آهي. گرو بابا گوتم ٻڌ چيو هو؛ 'روح فرادِ آهي ۽ ابديت بہ' هِندو مت وارا چون ٿا؛ 'موت'، نئين زندگيءَ جي آغاز جو نالو آهي ۽ اُهو نئين شڪل ۾ نمودار ٿي، دنيا ۾ زنده رهي ٿو. بابا مهاويرَ چيو هو؛ 'روح معنيٰ هوا جي 'ڦُڪ'! جسم مان اِها هوا نڪري ويٺي، تہ سڀ، ٺَڪ! ۽ اسانجي اسلام جو آواز آهي؛ خبردار! رُوح باقائده آهي ۽ گڏو گڏ حشر جو ڏينهن بہ - ۽ حشر جي اِن ڏينهن جي پس منظر ۾ ڪنهن دوست کي ساريندي، شيخ اياز گهڻو وقت اڳ چيو هو؛

اِي خبرَ ناهي پر مرڻ کان پوءِ،
توسان گڏجڻ جون حسرتون رهنديون.

تہ بس اهڙي ساڳيءَ حسرت سان، هتن شيلدن جي پڄاڻيءَ تي، لکان پيو تہ هن دنيا جي رنگارنگ ميلن محفلن ۽ ڪويءَ جي هِن ڪٿا جي اڪثر صفحن تي، برابر تہ آئون 'سوز' سان گڏ آهيان ۽ پڪ سان، يا چمار گڏ ئي رهندس. پر دل چاهي ٿي، هِن مرڻ گهڙيءَ مشتاق سان، جيڪر هُتي بہ آئون، گڏ ئي هجان... سنڌس پِرِ پرا جي ها! منهنجو مطلب آهي 'هُتي'! معنيٰ پيءَ دنيا ۾، يعنيءَ ڌڻيءَ جي دربار ۾... يعني مولا جي سرڪار ۾.

نصير مرزا

Design: Intel Communications, Hyd.

https://books.sindhsalamat.com/ Scanned with CamScanner